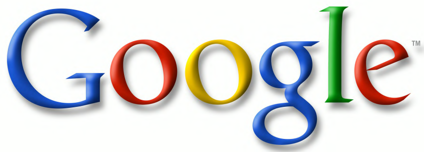

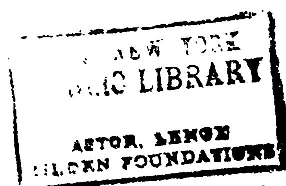
1 Levant – Descr. and trav.
2 Palestine – Desc. and trav., 1875–1908.

2/8
107

HET HEILIGE LAND.

WEG VAN BETHANIË NAAR JERUSALEM.

HET HEILIGE LAND.

REIS DOOR EGYPTE, PALESTINA EN SYRIË

MET PLATEN

DOOR

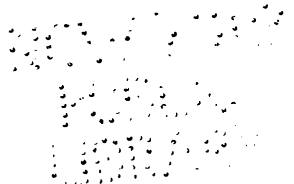
J. KRAYENBELT,

PREDIKANT BIJ DE NED. HERV. GEMEENTE TE ROTTERDAM.

DERDE VERMEERDERDE DRUK.

ROTTERDAM.
WENK & BIRKHOFF.
1895.

Stoomdrukkerij, D. van Sijn & Zoon. — Rotterdam.

OPDRACHT.

Mijn boek draag ik op aan den Lezer. Hij heeft aanspraak op mijne erkentelijkheid, onder voorbehoud dat hij behoore tot dien kring van lezers, die waarlijk *lezen en bovendien zij een ernstig mensch, die het goede wat zijn God hem schenkt, blijmoedig geniet, maar toch zijn pelgrimsweg bewandelt met het aangezicht naar het nieuwe Jerusalem, wetende dat er eene stad is, die fundamenten heeft, wier kunstenaar en bouwmeester God is.*

En als hij nu op zijn beurt, door het lezen van dit boek, zich gedrongen gevoelt, om de stichtingen, ten welker profijte deze uitgave geschiedt, op te dragen aan Hem die sprak: „Laat de kinderkens tot Mij komen en verhindert ze niet, want derzulken is het Koninkrijk Gods," dan is de opdracht gelukkig gekozen, en reeds ten deele voldaan aan den wensch van

DEN SCHRIJVER.

VOORWOORD VOOR DEN TWEEDEN DRUK.

Bij de uitgave van den eersten druk van mijn boek „Het Heilige Land," schreef ik als „besluit" het volgende:

„Onze eeuw wordt terecht de onrustige geheeten. Wel is zij de moeder van veel schoons en goeds, waarvoor het nageslacht haar dankbaar zal zijn, maar toch, terwijl zij zelf haar wiegekleed in de schaduw van het vaandel der revolutie gespreid zag, en bij het schril geluid der krijgstrompet de volken van Europa haar wiegelied zongen, gunde zij aan hare kinderen nimmer een bestendige rust. En belooft zij die thans, nu zij is oud geworden?

Bij die onrust der tijden, waarvan ook ons Vaderland trilt en een ieder onzer zijn deel heeft, slaat de Christen den blik naar den Hooge, en denkt aan het land der belofte, het nieuwe Jerusalem, dat Boven is, het land des eeuwigen Vredes; maar dan ook in de eerste plaats aan Hem, den Koning der koningen, den Vorst des Vredes, die zeggen kan: „Komt allen tot Mij, gij die vermoeid en beladen zijt, en Ik zal u ruste geven." Die rust en dien vrede kocht Hij den zijnen tot zoo duren prijs. Waar en hoe? Bij zulke vragen gaan onze gedachten vanzelf naar het Jerusalem dat beneden is, naar het aardsche Kanaän, waar het Woord is vleesch geworden, waar de Verlosser rondwandelde, leed en stierf aan het kruis, om alles te volbrengen, wat naar Gods raad geschieden moest.

Hoe velen die zoo gaarne dat land zouden zien, maar voor de onvermijdelijke zeereis vreezen, of door andere oorzaken verhinderd worden. Hoe velen, wier oog tintelen gaat en wier harten sneller slaan bij de gedachte, die bergen eens te betreden, door 's Heeren voeten gedrukt, of door die dalen te dwalen, waar Hij Zijne stem heeft doen hooren, of

een kranke genas; maar... Welnu, dan is de pelgrim, die dat voorrecht smaken mocht, geroepen, om vreemden en vrienden deelgenoot te maken van wat hij zag en hoorde en van de indrukken die hij ontving, om daardoor hen eenigszins schadeloos te stellen, die om welke reden dan ook, aan zulk een verren tocht niet denken kunnen, en anderen, kan het zijn, warm te maken voor een reis naar het Oosten, een reis naar het Heilige Land, het land van den Bijbel.

Aan die overweging hebben dan ook de voorgaande bladzijden haar ontstaan te danken.

't Kostte mij wel veel moeite, om over alle bezwaren aan zulk een werk verbonden heen te zien. Immers, ik heb nooit geschreven; ik ben geen schrijver; en wat men mij ook ten laste kan leggen, zeker niet, dat de pers onder mijne pennevruchten heeft gezweet en gezwoegd. 'k Heb ook ditmaal zoo lang mogelijk aan ieder verzoek tot uitgeven weerstand geboden, tot men mij ten laatste van mijne verplichting sprak tegenover de Rotterdamsche gemeente niet alleen, maar ook tegenover het Christelijk publiek in Nederland, en er op wees, dat terwijl in Duitschland en Engeland van jaar tot jaar reisbeschrijvingen verschijnen van het Heilige Land, onder ons, sedert VAN SENDEN, dus sedert omtrent een halve eeuw, niets over Palestina werd aangekondigd, dan een paar vertalingen, de korte reisherinneringen van wijlen Ds. J. WESTRIK en een werk van G. VERSCHUUR, maar waarin slechts een al te sobere beschrijving van Jerusalem voorkomt. Voor die argumenten zwichtte ik, en gaf, zij het dan ook schoorvoetend, toe; terwijl de boekhandelaren WENK & BIRKHOFF zich gaarne met de uitgave van mijn werk wilden belasten.

Wetenschappelijk is mijn boek niet; 't bevat slechts aanteekeningen in de schaduw van een boom, in mijn tent, of soms te paard gemaakt, en later in mijn studeerkamer uitgewerkt en aangevuld met teksten, historische wenken, of inlichtingen van topographischen en legendarischen aard, mij door ORELLI [1]), NINCK, BAEDEKER, het „Zeitschrift des

[1]) ORELLI's „durch's Heilige Land" was mij op mijn reis tot gids, wees mij bij het schrijven van mijn boek den weg en gaf mij enkele bladzijden.

Deutschen Palestina-Vereins," „Palestina, Exploration fund," en „Le Tour du monde" gegeven; terwijl de dichtstukjes, hier en daar als bloemkens over een heideveld gestrooid, voor het meerendeel ontleend zijn aan de dichtwerken van Ten Kate. — De geleerde heeft aan mij alzoo niets, de belangstellende naar ik hoop iets voor hoofd en hart en eene verklaring van enkele Bijbelplaatsen.

Dat ik mijn boek uitgeef ten voordeele van het Kinderhuis der Ned. Herv. Gemeente te Rotterdam en het Prot. Kinderziekenhuis te Jerusalem, verwondere niemand. Immers, het eerste, een geschenk van een mijner reeds ontslapen vrienden, waarvan ik mee de stichtingsoorkonde teekende, heeft mijn hart, maar ook de Prot. inrichting in Jerusalem moet gesteund worden, en het Protestantsche Nederland opgewekt om zijn schuld tegenover Palestina gedachtig te zijn.

En zoo ga dan mijn boek, mijn eerste en wellicht mijn laatste, de wereld in. Moge zijn weg voorspoedig zijn, gelijk God het ook de reis van den schrijver gemaakt heeft, en door deze bladen nog iets worden bijgedragen waardoor de een zich gedrongen gevoele om zijne voeten te zetten op den weg naar het Jerusalem dat Boven is, de ander voortga in blijmoedig geloof op het pad naar het eenige Heilige Land."

Hemelvaartsdag 1893.

Onveranderd neem ik dit „besluit" van den eersten, als voorwoord voor den tweeden druk over, met de bijvoeging dat ik mij gedrongen gevoel openlijk mijnen dank uit te spreken aan God, die den weg van „Het Heilige Land" zoo buitengewoon voorspoedig gemaakt heeft, en Zijn onmisbaren zegen aan dezen arbeid niet onthield.

Dank aan H.H. recensenten, die op zoo vriendelijke wijze dit boek hebben aanbevolen, en wier aan- en opmerkingen, door mij ernstig overwogen, oorzaak zijn dat in deze tweede uitgave hier en daar vermeerdering of verbetering is aangebracht.

Dank aan de H.H. Wenk & Birkhoff, voor de vele moeite en zorgen, die zij zich tot het wel gelukken van dezen arbeid als uitgevers hebben getroost.

Dank aan allen, die door hunne inteekening een gave offerden voor het Kinderhuis der Herv. Gemeente van Rotterdam en het Protest. Kinderziekenhuis „Marienstift" te Jerusalem.

En zoo ga dan mijn boek andermaal de wereld in; gehuld in hetzelfde kleed, slechts van andere platen voorzien, geplaatst onder dezelfde hoede, beoogende hetzelfde doel, en in de hoop op denzelfden zegen.

Rotterdam, 1 Juli 1893.

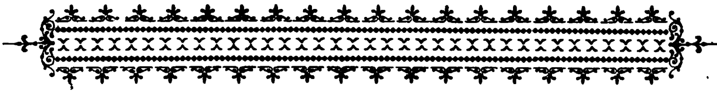
VOORWOORD VOOR DEN DERDEN DRUK.

Ten derden male neemt mijn papieren pelgrim den wandelstaf op, om aan grooten en kleinen te gaan vertellen wat hij in Palestina heeft gezien en genoten.

Hebben op zijn eersten en tweeden tocht reeds zeer velen hem met belangstelling begroet en vriendelijk ontvangen, er waren er ook, die opzagen tegen zijn keurig kostuum en aarzelden hem binnen te laten. Daarom deed hij thans een eenvoudiger reiskleed aan, in de hoop nu toegang te zullen vinden, waar men vroeger tegen hem opzag en niet naar hem luisteren durfde. Vaarwel dan mijn papieren pelgrim, ook deze wandeling beantwoorde aan uwe verwachting. God doe u voor velen ten zegen zijn.

J. KRAYENBELT.

Rotterdam, Maart 1895.

„Onze voeten zijn staande in uwe poorten, o Jerusalem!"
PSALM 122 : 2.
„Ziet wij gaan op naar Jerusalem."
LUCAS 18 : 31.

INLEIDING.

„Onze voeten zijn staande in uwe poorten, o Jerusalem!" Dat is een woord uit den 122sten Psalm, een psalm des verlangens, een heimweelied door David, den koninklijken zanger, gezongen, terwijl de snaren van het speeltuig zijner ziel daarbij meetrilden; de echo van dat lied wordt door alle eeuwen heen gehoord, het gaat van kind tot kind en van geslacht tot geslacht. Het materialisme van onzen tijd heeft die vuurvlam niet kunnen blusschen, dien zang niet op de lippen kunnen smoren, dat heimwee niet kunnen wegnemen uit het hart, en duizenden bij duizenden zijn er nog die het lied van vroeger dagen, het lied der eeuwen herhalen: „Onze voeten zijn staande in uwe poorten, o Jerusalem!"

Vanwaar dat? 't Is omdat Jerusalem, omdat Palestina zoo innig met de herinneringen uit onze jongste jeugd zijn saamgeweven. Als de gansche wereld van het kind nog binnen de vier wanden van de kinderkamer is begrensd, als hij de steden van zijn vaderland, de straten van zijn vaderstad nog niet kent, dan slaan reeds onder de vertellingen zijner moeder de vleugelen zijner kinderlijke phantasie zich uit, en vliegt hij heen naar dat heerlijk land, waar de aartsvaders en de profeten woonden, waar de Heiland in een kribbe geboren werd en waar Hij stierf aan het kruis! Het is het eerste land, waar hij zich thuis voelt; daar vindt hij

de eerste vreemdelingen uit de breede menschenwereld, die hem wel eerwaardig en groot, maar toch zoo vriendelijk en vertrouwelijk te gemoet komen. Onvergetelijk blijven die indrukken, ook in latere jaren, als de morgendauw der kindsheid reeds lang is opgetrokken. Zelfs de man, de grijsaard kan ze nog niet weren, en wil het ook niet. [1]) Bethlehem en Bethanië, Nazareth en Jerusalem, Gennésareth en de Doode Zee, Saron met zijn rozen, Jericho met zijn palmen, altemaal namen die niet uit zijn geheugen worden weggewischt, en het heimwee bewaren naar het Heilige Land. En als dan eindelijk de gelegenheid zich aanbiedt, om er nu niet in gedachte, maar waarlijk heen te gaan, en zoo de diepste wensch in vervulling zal komen: wat wonder dat men dan met vreugde den pelgrimsstaf opneemt, en de gevaren en moeiten aan zulk een reis verbonden niet tellende, in dankzegging aan en met hope op God het reiskleed aantrekt, en het lied des verlangens tot zijn reislied maakt: „Mijne voeten zijn staande in uwe poorten, o Jerusalem!"

Zoo was het mij in het voorjaar van '91, bij mijn eersten tocht, maar niet minder bij mijn tweeden, het volgende jaar in den aanvang van April ondernomen. Ik had op mijn eerste reis veel, maar niet genoeg gezien; veel, maar niet genoeg genoten; wat mij belang inboezemde, niet genoeg van nabij kunnen beschouwen. Ik was niet lang genoeg op den Olijfberg geweest. Ik had daar wel kunnen bidden — maar toch .... nog eenmaal, is het mogelijk? God mijns levens, is het mogelijk? Ja, nog eenmaal zouden mijne voeten staan in uwe poorten, o Jerusalem!

Onder die gedachte kwam ik te Marseille en nam met mijne familie [2]) plaats op de Gironde, een der prachtige booten van de „Messageries Maritimes." Mijne vrouw had

---

[1]) HERMANN DALTON, Reisebilder aus dem Oriënt, pag. 10.

[2]) Mijne eerste reis naar het Heilige Land, maakte ik met mijne vrouw, de heeren A. M. VAN DIJK, Witte-Brug te 's-Gravenhage, Dr. MULLER van Zaandijk, en eenige Engelsche dames en heeren. Afgeschrikt door den storm, die ons op de vaart van Brindisi naar Alexandrië overviel, ging mijne vrouw op de tweede reis niet mede, maar vergezelden mij mijn zwager, de heer A. H. STERKMAN, diens vrouw, zoon en dochter.

mij tot Brussel vergezeld, terwijl ik daar, aan het Station du Nord, nog verrast werd door een telegram van mijn vriend VAN O., die, te laat aan het Beursstation te Rotterdam gekomen om afscheid te nemen, langs dien weg een hartelijk vaarwel ons toeriep. Den 9den April, 's middags 4 uur, lichtte de Gironde het anker en met het schoonste weer, onder den glimlach des hemels, voeren wij de haven uit. De passagiers 1ste klasse waren weinig in getal, wat ons het voordeel verschafte, dat wij ruime en luchtige hutten konden kiezen, iets wat op een zeereis van ruim vijf dagen niet te versmaden is. Het voordek was vol met lieden van allerlei landaard, meest Arabieren, die onder de breed uitgespannen zeilen hun bedden of dekens hadden gespreid, en op deze meestal dag en nacht onbeweeglijk hunne rustige rust genoten. Enkelen speelden kaart, terwijl een tweetal het groote gezelschap amuseerde, door zoo nu en dan een zeer eentonig deuntje op een blikken fluit ten gehoore te brengen. In mandjes en koffertjes hadden zij hun eten bij zich, bestaande in hard brood, radijs, uien, salade, citroenen enz., terwijl een koffieketeltje veelvuldig dienst deed. Arme menschen! waar gaan zij heen? 't Zijn moeders met hare kinderen, vaders met hunne geheele familie; zij gaan heen om hun geluk te zoeken. Waar? . . . Rondwandelende door die zeer vreemde kolonie, zag ik er zoo nu en dan een, die, op zijn deken gebogen, zijn gebed uitsprak, met het aangezicht naar het Oosten gekeerd. Hoe gaarne had ik dien man willen aanspreken en tot hem zeggen: Vriend, wat doet gij? Weet gij tot Wien ge gaan moet met uwe nooden en behoeften? Hoe gaarne had ik hem willen wijzen op dien éénen Middelaar Gods en der menschen, die kwam om te zoeken en te zaligen wat verloren is; maar de taal was hier een onoverkomelijk bezwaar, en ik gevoelde zoo iets van zendingsijver in mij en . . . beschaming, dat ik niet meer voor de Zending gedaan en gebeden had.

Het weer bleef intusschen heerlijk; des daags stond de zon aan den hemel, en des avonds dekte ons dat prachtig blauwe koepeldak met sterren bezaaid, en in het midden van deze de maan, door God als wachteresse over die hemelsche

groepen gesteld, op wonderbaar schoone wijze haar zilveren licht uitgietende over de zacht kabbelende golven.

Ook de starren hebben hare sprake, en de avondhemel zingt mede in het plechtig koraal tot 's Allerhoogsten lof! Gelukkig de reiziger, die zulk een heerlijken avond op zee mag genieten; en als hij dan op het dek van zijn stoomer, in stilte peinst over 't schoon der schepping Gods, dan hoort hij iets van 't sabbatslied der natuur; dan ziet hij onder zich, een onpeilbare diepte, boven zich een onmetelijke ruimte; raadselen hier, geheimenissen daar, gedachten der Eeuwigheid om zich heen; dan is de schepping hem een feestzaal, met lichtende steenen bevloerd, en beschenen door duizenden lampen, hangend aan het azuren gewelf; of liever een bidkapel, waarin hij zich, overstelpt door zooveel heerlijkheid, voor zijn Schepper buigt, en de stem hoort van den Heiland, die hem van vrede spreekt. — Maar hoe gansch anders is het als 't stormt op zee. Dan vliegt het zwerk langs den donkeren hemel, en rollen de golven tot bergen opgestapeld, en beuken het stoomschip, dat krakend en kreunend, en tot in zijn binnenste steunend, en stampend en slingerend, nu eens tot de wolken wordt opgeheven, en dan weder in de diepte daalt, dansende op de schuimende wateren, bij de eentonige muziek van den huilenden storm. Dan is de schepping een rouwzaal, waarin de mensch, de onttroonde koning, zich zoo eenzaam voelt en machteloos, en klein; maar de Christen hoort in dat stormgebruis een klaagzang der natuur die in de gevolgen deelt van 's menschen val, en herinnert zich het woord des apostels: [1]) Het gansche schepsel zucht, en is als in barensnood tot nu toe.

De vaart door de Straat van Messina beantwoordde geheel aan onze verwachting, en is alleen reeds eene zeereis waard. Omtrent een uur vóór ge de zee-engte binnenkomt, ontwaart ge eilanden met groen en bloemen bedekt, of rotsen van grilligen vorm, door een vriendelijke hand daar als gidsen gesteld, om u den weg te wijzen, dien gij te gaan hebt ...... maar ik zal u dat alles niet beschrijven,

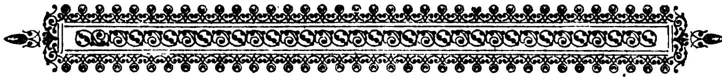
---

[1]) Rom. 8 : 22.

't zou mij te ver afvoeren; ook Messina niet, waarlangs wij zóó dicht heen stoomden, dat wij het in zijn volle lengte en breedte, met straten en viaducten, paleizen en tuinen konden overzien. — Dit alleen: 't was overheerlijk, maar .... nauwelijks was al dat schoon genoten en uit het gezicht, of daar werd, gelukkig slechts voor een korten tijd, onze rust gestoord. Eensklaps verhief zich de zee en stond zóó hol, dat ons schip op schrikbarende wijze stampte en slingerde, gevolgen nog van een storm, die vóór een paar dagen op de Siciliaansche kust had gewoed. De meeste passagiers, voor zulk een groet van Neptunus gansch niet ongevoelig, beantwoordden die onverwachte kennismaking op zeer verdachte wijze, bevende en bleek, en verschenen 's middags niet aan den disch. Maar, zooals ik zeg, die woeligheid duurde slechts enkele uren; aan den avond was alles weer stil, de hemel schoon, de starren fonkelden, achter ons teekende een breede phosphorische streep de baan, door onze stoomboot gevolgd. Z.O. wees het kompas en de boegspriet naar .... Egypte.

Met dank en bede tot God begaven wij ons ter ruste.

EGYPTE.

ALEXANDRIË.

Reeds vroeg in den morgen waren wij op het dek. Wij naderden de Afrikaansche kust. Dolfijnen speelden om den boeg van onze boot en brachten den eersten welkomstgroet van dit wonderbare werelddeel. Allen tuurden met of zonder binocle naar de gele streep aan den horizont. Eerst kwam de lichttoren in het gezicht, vervolgens de machtige zuil van POMPEJUS, dan minarets, paleizen, windmolens, in menigte aan het strand gebouwd, palmengroepen enz. Wij stoomden langzaam op, wachtende op den loods, die reeds met zijn kotter in aantocht was, en spoedig ons ter zijde gekomen, langs de scheepstrap opklom en van den kapitein het bevel over het vaartuig overnam. Nu nog circa 20 minuten en de Gironde werpt in de haven van Alexandrië het anker uit.

De verwarring, die op het oogenblik van aankomst aan boord heerscht, is niet te beschrijven. Mannen van allerlei kleeding en kleur klauteren over de verschansing, en geen koffer of valies is veilig voor hunne dienstvaardigheid. Gij behoeft zelf niets te dragen; zij zullen het wel voor u doen, en zóó vlug, dat zij uwe bagage reeds op den schouder hebben vóór gij er aan denkt, en eer gij de loopplank af zijt reeds uit het gezicht zijn verdwenen. Van die vlugheid werd nog eene dame de dupe, die met ons de reis van Marseille gedaan had en ook naar Palestina zou doorgaan, maar bij de landing al haar bagage verloor. En daarom: opgepast! Ieder bij zijn koffer, en niets afgeven, aan niemand, dan aan den bediende van „COOK'S Office",

die den naam van zijne firma op zijne roode tricot draagt, met zijn mannen aan boord komt, uw goed in ontvangst neemt en onder zijn toezicht laat brengen op den omnibus van het beste hotel en zelfs de anders nog al lastige quaestie met de douanen voor u regelt, zoodat gij niets hebt te doen dan uw pas ter visie gereed te houden.

Zoo was onze ervaring. Dankbaar dat wij weder voet aan wal hadden, en alles tot hiertoe zoo gelukkig was afgeloopen, beklommen wij dan ook het rijtuig en reden naar het hotel „Khédivial", een uitstekend, Europeesch ingericht huis met goede tafel en kamers. Natuurlijk vertoefden we daar niet lang, besteedden slechts eenige oogenblikken om ons wat te verfrisschen en te verkwikken, en reden toen de stad in; voor mij om de kennismaking met Alexandrië te vernieuwen, voor mijne familie om die bij eersten aanblik te genieten. Maar 't zij men die stad voor het eerst of bij herhaling ziet, om 't even, als men hare poorten binnenkomt en hare straten doorrijdt, treft en boeit zij den reiziger altijd op wonderbare wijze. Wat zonderling, levendig, opgewekt volk; ja, ik zou haast zeggen welk een menigte volken! Wij zien op onze wandeling de meest potsierlijk toegetakelde Algiersche vrouwen, spookachtig gekleede Arabieren, kastanjebruine Albaneezen in hun veelkleurig kostuum, priesters in hun plechtig gewaad, flegmatieke Turken, om den gitzwarten Nubiër met zijn gekroest haar, platten neus en vuurroode lippen, tusschen welke twee rijen parelwitte tanden te voorschijn komen, niet te vergeten; — en dat woelt en krioelt alles dooreen: een bonte menigte sjouwerlieden en leegloopers, kooplieden en ezeldrijvers, in alle mogelijke en onmogelijke kleederdrachten; Grieken, Turken, Christenen, Joden, een mengeling, waarvan de Westerling zich in het eerst geen rekenschap geven kan. Men vraagt zich af of het hier voortdurend een carnaval is, en staart, aan de Westersche uniformiteit gewoon, alles met verbazing aan .... Maar verwonder u niet te zeer, mijn lezer, en bedenk dat dit velerlei ook zijn diepere beteekenis heeft. Herinner u, dat wij hier op een middelpunt staan, waar drie werelddeelen elkander ontmoeten. Hier zag de

geniale blik van een ALEXANDER DEN GROOTE [1]) het centrum van een wereldrijk, en het bevel werd uitgevaardigd tot stichting van een wereldstad, een Metropool, die door den vroegtijdigen dood van ALEXANDER wel nimmer op politiek gebied een wereldoverheerschende macht verkregen, maar op het gebied van wetenschap en ontwikkeling meermalen een woord gesproken heeft, waarnaar de beschaafde wereld luisteren en waarmee zoowel het Westen als het Oosten rekenen moest. Hier zou het brandpunt zijn uit hetwelk het Helleensche leven geheel Egypte kon doordringen. „Verstijfd en levenloos als zijne mummiën, had ALEXANDER het oude rijk der Pharaönen gevonden, in Alexandrië zou den Griekschen geest een nieuwe kweekplaats, een nieuw vaderland bereid worden; die geest zou de banden, waarmede Egypte gebonden lag, losmaken, en den barbarenstaat aan den Nijl omscheppen tot een levend en werkzaam lid van dat groote, Grieksche wereldrijk, welks stichting hij zich als het einddoel van zijne geniale loopbaan had voorgesteld." Grootsche gedachte! 't Kwam er niet toe, want ALEXANDER stierf; maar toch is Alexandrië eene koningin op het gebied der wetenschap geweest. Was zij niet langen tijd het brandpunt van Helleensch leven? Hebben niet daar de stroomingen van hoogere, geestelijke ontwikkeling elkander ontmoet? Huwde niet daar het Judaïsme met het Hellenisme? Heeft niet daar het Oude Testament het Grieksche gewaad aangetogen; en van hoe verreikende gevolgen is niet de overzetting van Mozes en de Profeten in de wereldtaal geweest!

Reeds in de eerste eeuw na CHRISTUS vond het Christendom

---

[1]) In Alexandrië zijn d.d. de graven van ALEXANDER DEN GROOTE en KLEOPATRA ontdekt, waarnaar Dr. SCHLIEMANN langen tijd tevergeefs heeft gezocht.

Dr. GRANT BEIJ berichtte aan een vriend, rector aan de universiteit te Aberdeen, dat ze gevonden zijn in de nabijheid van de plaats waar het oude Alexandrië stond, en dat die ontdekking boven allen twijfel verheven is, daar de namen der in de groeven liggenden boven de deuren staan. De deuren zijn van brons, met Grieksche opschriften voorzien en hier en daar verteerd, zoodat men met behulp van magnesialicht in de grafkamers kijken kan en sarcophagen en andere dingen onderscheiden.

Het graf van KLEOPATRA ligt op een diepte van dertig voet, daaronder is de grafkamer van ALEXANDER, waarin hij alleen rust. Drie aangrenzende kamers zijn met papyrus-rollen gevuld.

in Alexandrië een vruchtbaren bodem. Volgens EUSEBIUS heeft niemand minder dan de evangelist MARCUS zelf daar de leer van het kruis verkondigd. Van Rome, waar hij de metgezel van PETRUS is geweest, zou hij zich na diens dood naar de hoofdstad van het Nijldal hebben begeven, en daar tot zijn einde gebleven zijn. 't Was ook in Alexandrië dat zeer vroeg een Christelijke catechetenschool werd geopend, ons reeds in 180 na Chr. door PANTAENUS bekend, uit welke geleerden en denkers te voorschijn kwamen, als CLEMENS, DIONYSIUS, ORIGINES, het grootste genie van zijn tijd, om ATHANASIUS niet voorbij te gaan, die den strijd tegen de Arianen aanbond, en bekend en beroemd is geworden door zijne formuleering van het dogma van de Godheid van CHRISTUS. Maar die groote lichten zijn ondergegaan. En de plaats waar zij hun glans verspreidden, kent men schier niet meer; der stad, die bestemd was eene koningin te zijn, die een wereldschepter dragen zou, bleef geen enkele beproeving gespaard; stroomen bloeds hebben door hare straten gevloeid; haar bibliotheek, uit 900,000 boekrollen bestaande, is verbrand; het Serapeum, de roem en glorie van Oud-Egypte, is opgegaan in de vlammen; het meetsnoer der verwoesting is over Alexandrië in hare volle lengte en breedte heengetrokken, en terecht heeft men haar vergeleken bij een arme, verlatene weeze, wie van alles wat haar vader bezeten had, niets meer restte dan zijn beroemde naam. Slechts één hooge zuil, staande op het plateau, dat eens het Serapeum met zijn blinkende tinnen droeg, ziedaar al wat nog bleef. Maar die ééne zuil staat daar als een grafnaald op een uitgestrekt kerkhof en roept met luide stem: „alle vleesch is als gras en alle heerlijkheid des menschen als een bloem des velds; het gras verdort, de bloem valt af, maar het Woord Gods blijft tot in eeuwigheid.” — 't Is de Pompejus-zuil, niet ter eere van den bekenden bij zijne landing in Egypte vermoorden POMPEJUS, maar een gedenkteeken voor keizer DIOCLETIANUS, opgericht door een Romeinschen prefect, POMPEJUS genaamd, een prachtige, slanke monolith van rood graniet, uit Boven-Egypte. Ze staat op een heuvel van waar men het heerlijkst uitzicht over de haven geniet; maar op

den heuvel zelf ziet men slechts enkele ellendige hutten van klei gebouwd, en in de onmiddellijke nabijheid een vervallen Mohammedaansch kerkhof, de bezichtiging niet waard; en dat is dan de plek van den eens zoo beroemden tempel der Heidenwereld, het prachtgebouw van het oude Alexandrië, den roem van den Oriënt!

Maar wie slechts één dag in Alexandrië vertoeft, heeft geen tijd om aan zulke overpeinzingen den vrijen loop te laten. Hij wil de nieuwe stad zien, in onze eeuw als een phoenix uit hare assche verrezen. Hij wil naar de nieuwe haven, waar op de schepen de vlaggen wapperen van verschillende natiën. Hij moet in het Franken-kwartier het metalen ruiterbeeld zien, ter eere van den man die zulk een ganschen ommekeer ten goede in het Nijldal heeft teweeggebracht; en dan de poort van Rosette uit naar het kanaal! Daarom spoedig een wandeling door de stad gedaan, welke op den reiziger, die voor het eerst in het Oosten komt, door hare moskeeën, talrijke minarets, en haren Oosterschen plantengroei een verrassenden indruk moet maken. Hier ontmoet u een rijtuig, Europeesch model, door een zwarten koetsier bestuurd, met roode fez op het hoofd; daar prijst u een ezeljongen zijn langoor aan, met een ijver den besten pikeur waardig. Hier de waterdrager in zijn langen blauwen kiel, blootsvoets, en met de aan gindsche bron gevulde kalfshuid op den rug, en daar de Turksche vrouw op zorgvuldige wijze gesluierd en door haren knecht als een schaduw gevolgd. 't Is alles vreemd voor u; ieder oogenblik staat ge op uw wandeling stil; en toch vindt ge hier nog niet het type van het Oostersche leven. In het noordelijk en westelijk deel der stad, waar meest Turken wonen, moogt ge er iets van bemerken, maar 't is toch het ware niet, 't is reeds te veel Europeesch en niet het minst in het Franken-kwartier met zijne breede straten en pleinen, winkels en tuinen, fonteinen en muziektempels. Eerst komen wij dan op het groote plein Méhémet-Ali, rechts en links door prachtgebouwen en waterwerken omgeven; — in

het midden van deze staat op een marmeren voetstuk het metalen standbeeld, elf meter hoog, van MOHAMMED-ALI, den man, die met behulp van Fransche ingenieurs een scheepvaart-kanaal liet graven, het Mahmoedijeh-kanaal genoemd, dat in een wijden halven boog het Edkoe-meer omspant, Alexandrië in directe verbinding brengt met den Nijl, de tuinen en landerijen rondom de stad van water voorziet, en voor den handel van de hoogste waarde is. Het is 30 meter breed, 6 meter diep, 83 K.M. lang, en de hoofdvaart te noemen van dat ontzaglijke net van kanalen, dat naar alle zijden door de Delta heenstroomt. Aan dat kanaal in 't jaar 1849 gereed gekomen, heeft Alexandrië een nieuwe periode van bloei en welvaart te danken; haar toekomst is weer schoon geworden; de gedachte aan een wereldstad, het droombeeld haars stichters, komt weder uit de diepte op; doch zal deze grootsche verwachting zich eenigszins verwezenlijken, dan moet zeker eerst de inwendige toestand van geheel Egypte veranderen, de invloed van den Islam beperkt worden binnen engere grenzen, en 't licht van 't Christendom in breedere stralen schijnen dan tot nu toe geschiedt. [1])

Van het Méhémet-Ali-plein zetten wij onze wandeling voort door de grootste en breedste straat der stad, *Ras et-Tin*, naar het paleis van den Khédive, niet zeer interessant; vervolgens naar de vestingwerken, die nog ten deele in puin liggen, herinnering aan de jammerlijke episode van 1882, toen Alexandrië door de Engelschen gebombardeerd werd, tengevolge van een opstand der nationale partij onder Arabi-Pacha. Juist hier in de nabijheid is de vuurtoren, dragende een rood-wit, draaiend licht, 55 meter hoog, en op een afstand van 30 kilometer zichtbaar. Nu keeren wij terug, gaan langs eenige zijstraten van den hoofdweg af om enkele bazaars te zien, die, het moet gezegd, wat reinheid en zindelijkheid betreft, werkelijk een goeden indruk maakten; frisch zagen de groenten en vruchten er uit; en evenals bij ons droeg ook het vleesch een merk van keur, waaraan het onderworpen is. — Wat op onze wandeling ons pijnlijk

[1]) Zie over het oude en het nieuwe Alexandrië: EBERS' „Egypte."

aandeed, was de mishandeling der dieren. Maar daarover spreek ik nu niet, wellicht later, als ik u zal uitnoodigen om eene afdeeling van de dierenbescherming naar Egypte over te brengen. Misschien vindt ge dan wel een vriend of vriendin, 't zij hier of in Caïro, die zulk een taak op zich nemen wil. Maar dat dan later. Voor ditmaal terug naar het hotel, ons verkwikt aan een goeden lunch, en dan in twee nette rijtuigen naar buiten, de stad uit, naar het beroemde kanaal.

't Was prachtig weder, niet al te warm. Een zachte koelte bewoog de breede blâren der palmen, die op menige plek een aangename schaduw gaven. Spoedig bereikten wij het doel van onzen tocht. Op het kanaal zagen wij, naast zwaar beladen schuiten of sleepbootjes, zooals bij ons op de Maas, ook pleiziervaartuigen met breed uitgespannen tent en van helderwitte zeilen voorzien. Langs het kanaal loopt een zeer goede rijweg, aan welken villa's en paleizen gebouwd zijn, zooals ze in Europa niet schooner gevonden worden, toebehoorende aan den Khédive, aan een lid van zijne familie, aan den een of anderen pacha of rijken Egyptenaar. Op het buitenverblijf genaamd „Ginénet en Nusscha" werden wij toegelaten. Wat weelderige plantengroei, dien wij daar moesten bewonderen! Dáar al het schoon van rozen en bloemen, in de meest verschillende kleuren, zooals alleen het Oosten die biedt. Alle soorten van acacia's, bamboe-struiken, pisang-planten, cactussen drie à vier meter hoog, enz. — Niet minder bekoorlijk was het op het buiten van den rijken Griek ANTONIADES, met een aanleg van paden en perken, zóó schoon als in den sierlijksten, Engelschen hof. Let vooral op de veelkleurige slingerplanten, die langs de muren van het tuinhuis op klimmen, en vergeet niet de pas ontdekte katakombe binnen te gaan, waar ge urnen en vazen vindt van het vreemdst model, zeer goed bewaard, die u reeds een voorsmaak geven van wat ge te Caïro in het groote museum volop genieten zult. En zoo is het tuin aan tuin, villa aan villa. Maar zie nu eens naar de overzijde van het kanaal! . . . . . O bittere ironie! hier de rijkdom, de weelde van het Oosten, dáár de jammerlijk ellendige hutten van de arme fallah's;

hutten als groote dobbelsteenen, uit slijk en slib tezaamgeperst en aan elkander gelijmd, zonder venster, zonder schoorsteen, zonder eenig ameublement; en in die holen, want anders zijn het niet, vrouwen in blauwe lompen gehuld, onrein en morsig, kinderen half naakt, zich wentelende in het slijk of, in het beste geval, spelende met een geit, de eenige bezitting der familie, terwijl de man op het veld zijn arbeid verricht onder het weinig bemoedigend vooruitzicht dat het met hem en de zijnen nooit anders worden zal, zoolang onder het ellendig Egyptisch bestuur de bevolking, voornamelijk de fallahin, de boeren, tot den laatsten droppel worden uitgezogen. Inderdaad, in de steden moge het anders zijn, op het land wordt, helaas! nog maar weinig van beschaving en ontwikkeling of van medelijden met de arme boeren gezien. Wie bekommert zich om deze zedelijk en geestelijk verwaarloosden? Wie neemt hen tegen hunne onderdrukkers in bescherming?... Alleen de palm, het vriendelijke kind van het Oosten, biedt hun eenige schaduw en verkwikking, en schijnt hen in hunne ellende te willen troosten, door al wuivende met zijne breede blâren hun nog iets in te fluisteren van de glorie uit vroegere dagen. Maar anders?... Van den hooggeroemden invloed der Engelschen kan men nog maar weinig bespeuren, ofschoon zij er reeds zoo lang zijn. Vanwaar dat? Is het ook, omdat zij den Egyptenaar, ongelukkig, bloedende uit duizend wonden, niet met de armen der Christelijke liefde hebben omhelsd, maar veeleer verschrikt door het vertoon van hunne zwaarden en kanonnen en ontzaglijke oorlogsvloot.

Wij reden weder terug naar de stad, kwamen voorbij het Duitsche hospitaal, dat in Alexandrië op gezegende wijze werkt en als de Samaritaan olie en wijn in veler wonden giet; passeerden een terrein waar, onder de leiding van Engelsche onderofficieren, volksspelen werden gegeven, door een groote menigte bijgewoond; gingen langs verschillende moskeeën, maar zagen ook — en dat doet, als men in den vreemde toeft, het Christenhart zoo goed — de kerk met het kruis. De Egyptische onderkoningen, het zij tot hunne eer gezegd, hebben de Christenen van verschillende

geloofsbelijdenissen in de uitoefening van hunnen eeredienst volstrekt niet belemmerd; de Roomschen bezitten in Alexandrië zelfs een kerk, gebouwd op een stuk grond, hun door MOHAMMED ALI afgestaan. Ook der Duitsch-Evangelische gemeente viel dat geluk ten deel. Kopten en Grieken hebben hunne heiligdommen en de Joden hunne plaats van samenkomst. Alles goed en wel: godsdienstvrijheid is een eerste vereischte. Daarvoor hebben onze vaderen gestreden! Onze WILLEM DE ZWIJGER schreef die leuze tot verbazing van alle volken van Europa in zijn banier. Maar toch dachten wij bij het vernemen en zien van al dat goede aan het heerlijk lied van SCHARP, en maakten het tot onze bede:

O machtige Evangeliewoorden!
  Spoedt heerlijk voort en overwint;
Och, dat u alle volkren hoorden,
  Zoo ver men immer volkren vindt.
Bekroon Uw werk, o groote Koning!
  Uw zachte schepter heersche alom;
Zoo worde eens aller hart Uw woning
  En heel deze aarde Uw heiligdom!

't Was reeds donker toen wij in ons hotel terugkwamen. We schreven nog een paar brieven, maakten aanteekeningen van wat wij hadden gehoord en gezien, gebruikten ons avondbrood en begaven ons daarna ter ruste, om den volgenden morgen per sneltrein naar Caïro te vertrekken.

CAÏRO.

Wij waren 's morgens bijtijds aan het station en namen plaats naar Caïro. De tocht duurt bijna vier uren en is zeer interessant. Eerst stoomt men langs het paleis van den Onderkoning, dan volgt spoedig ter rechterzijde van den weg het meer Mareotis, eens beroemd en door Romeinsche dichters bezongen om den geurigen wijn, die aan zijn oevers wast, dan ter linker het meer Aboe-Kir. Ellendige dorpen en eenvoudige steden wisselen elkander achtereenvolgens af. Na eenige minuten stoomens passeert de trein het kanaal, en dan over een lange ijzeren brug den westelijken arm van „Vader Nijl" om het gevleugelde woord van HERODOTUS te gebruiken; straks bij Benha, de Honingstad, den oostelijken die bij Damiëtte in zee uitloopt. De waterstand was zeer laag, circa 25 centimeter boven het minimum. Na dien laagsten stand begint de rivier weer te klimmen, wat thans evenals vóór 4000 jaren met vreugde wordt begroet. Zooals bekend is, hangt de vruchtbaarheid van den bodem af van de hoogte waartoe het Nijlwater wast. PLINIUS [1]) zegt: „Het normale peil bedraagt 16 meter. Bij een lageren waterstand wordt niet al het land genoegzaam overstroomd; bij een hoogeren duurt het wegzakken van het water te lang, zoodat er te weinig tijd tot zaaien overblijft. In beide gevallen is dus de landman in zorg. Bij een stand van 12 meter is er hongersnood, bij 13 is er ook nog gebrek, 14 meter brengen vroolijkheid, 15 zorgeloosheid en 16 de hoogste vreugd."

Daar nu van den Nijl het leven en de rijkdom van het land afhangt, zoo is het licht te begrijpen dat de oude Egyptenaren den Nijl vergoodden, en de Nijlmeter in de mythologie een hooge beteekenis heeft. Een van de verheven

---

[1]) Hist. Nat. V, 57, 58.

lofzangen ter eere van den Nijl gezongen, luidt, volgens de vertaling van Prof. DÜMICHEN:

„Aanbidding voor U, o Nijl!

„Gij, die U in dit land hebt geopenbaard, in vrede komend, om Egypte ten leven te wekken. Verborgene, die brengt wat duister is aan het licht, zooals het uw wil steeds behaagt. Die de door den Zonnegod geschapen akkers met water besproeit, om de geheele dierenwereld te voeden, gij zijt het die het land overal drenkt, gij de vriend van het brood, de weldadige gever des koorns."

Zulke liederen werden in vroegere dagen gezongen op het „feest des druppels." Men meende n.l. dat in een geheimzinnigen nacht uit de reusachtige drinkschaal eens Aartsengels een druppel waters op aarde viel, juist boven de plaats waar de Nijl zijn loop begint, en waar nog nooit een menschenvoet was doorgedrongen. Dan vloeit, zoo werd verhaald, die druppel, van onmeetbaren omvang natuurlijk, langzaam naar beneden, naar het land waar de menschen wonen, overstroomt de akkers, en laat, als hij straks weer wegvloeit, een slib achter, dat de hoogste mate van vruchtbaarheid schenkt. — Die feestviering had plaats op het midden van Juni, en ook nu nog is er op den 17den dier maand jubel in het gansche land; dan wordt de nacht wakende doorgebracht, hetzij op de platte daken der huizen onder muziek en gezang, of aan den oever van den Nijl onder de palmen. Men schept in dien heiligen nacht water uit de rivier, en schrijft er een zekere genezende kracht aan toe. De oude Nijlmeter op het eiland Roda bij Caïro wordt met bloemen omkranst, en in de moskeeën bidt de priester om den „Zegen des druppels."

Maar al heeft ook Vader Nijl zijn plicht gedaan en aanvankelijk vreugde gegeven, in een land waar de regen zeldzaam is, moeten van tijd tot tijd de akkers besproeid, en de hooger gelegen streken, die de Nijl niet bereikt, kunstmatig bevloeid worden. In den Bijbel leest men de belofte: „want het land, waar gij naar toe gaat, is niet als Egypteland, van waar gij uitgegaan zijt; hetwelk gij bezaaidet met uw zaad, en bewaterdet met uwen gang, als een kruidhof; maar het land waarheen gij overtrekt ... drinkt water bij den regen

des hemels. [1])" In Egypte zingt men niet: Uit de wolken komt de zegen; en daarom moet de menschenhand het water over den akker brengen. Ik heb drieërlei wijze van besproeiing gezien: vooreerst de meest primitieve: twee mannen, die een korf van biezen gevlochten en goed belijmd [2]) in de rivier dompelen, dan optrekken met een touw en uitstorten in een goot, die van den hoogen oever landwaarts in naar beneden loopt. Arme fallahin! die aan die zware taak van den morgen tot den avond bezig zijn, en schier niet merken dat zij vorderen! Maar dan ook, en dat is al veel beter, geschiedt datzelfde werk door een hevel met twee armen; aan den eenen hangt men een aarden kruik of mand, op den anderen ligt een zware steen, die de gevulde kruik in de hoogte heft; één fallah kan dan den arbeid verrichten. Of ook geschiedt de besproeiing door een rad, dat onophoudelijk door een buffel, kameel, of een paar ezels rondgedraaid wordt. Een enkele maal zag ik een stoommachine aan den oever, maar dat is zeker wel bij een zeer rijken boer geweest, een man die in een huis woont, versierd met tegels van klei, in de zon gedroogd; of bij een dorpshoofd, tegen wien ieder, o! zoo opziet, en die een woning heeft van gebakken tichelsteenen.

Toen wij het Nijldal met den trein doorreden, was men nog ijverig aan het ploegen. De ploeg is niet meer zoo primitief als men op oude gedenksteenen ziet, maar meer omgewerkt naar Europeesch model, en wordt in den regel door twee ossen getrokken. 'k Heb ook gezien dat een kameel naast een os gespannen was, wat zeker den Israëliet een gruwel zou geweest zijn, daar zijn wet [3]) reeds het saamgaan onder hetzelfde juk van os en ezel verbiedt, niet alleen omdat de ongelijke kracht en ongelijke tred der dieren den arbeid dubbel zwaar maakt, maar ook omdat het volk des Heeren, die een God van orde is, geroepen was zorg te dragen, dat het ongelijksoortige zich niet vermengen zou.

Aan de stations, waar zwarten, bruinen en blanken de reizigers opwachten, werden dadels, bananen, mandarijnen,

---

[1]) Deuteronomium 11 : 10, 11.

[2]) Exodus 2 : 3.

[3]) Deuteronomium 22 : 10.

vijgen, suikerriet, sinaasappelen enz. te koop aangeboden, alsmede poreuze kruikjes, met water gevuld en met een groen blad gedekt om het water koel te houden. Nu, het is waarlijk koel, en den reiziger, die misschien reeds twee of drie uren in een warme, stoffige coupé heeft gezeten en wiens tong soms aan zijn gehemelte kleeft, wel aan te bevelen.

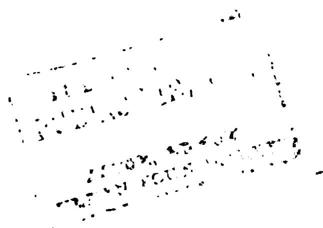
Op den tocht naar Caïro loopt langs den spoorweg, nu eens links dan rechts, een veldweg van drie meter breedte, die soms schilderachtige groepen te aanschouwen geeft en aan voorstellingen uit den Bijbel herinnert. Nu eens een aantal mannen met lange staven in de hand, en vóór hen uit eenige ezels met koornzakken beladen, — denk aan de zonen van JACOB; — en dan weder de bekende groep: de vluchtende MARIA met het kind JEZUS en JOZEF zoo rustig vóór den ezel uitgaande. Hoe dichter men bij de hoofdstad komt, hoe drukker het wordt. Talrijker worden de lastdieren, die, frisch groen, gras en klaver dragende, u tegenkomen; rijen van ezels en kameelen met hunnen bekenden ganzenmarsch wisselen elkander af, terwijl de ruiters, die de laatsten berijden, „*never ending compliment*" maken. Soms ook zijn de kemels zoo hoog met rijshout beladen, dat ze als wandelende houthoopen voortkruipen.

Maar wat menigte van verrassingen als ge zoo aanstonds aan het station te Caïro zult zijn afgestapt, en een elegante omnibus met drie paarden bespannen, u in vliegenden galop brengt naar het even elegante „Shepheard's" hotel, gelegen in het midden der stad en aan alle eischen van comfort beantwoordende. Aan den ingang een ruim en breed terras, met wit marmer bekleed en op Oostersche wijze met gekleurd linnen overspannen; dan een vestibule, op Egyptische zuilen rustende en gemeubeld in oud-Egyptischen stijl, zóó schoon, dat ge u in den tijd der Pharao's zoudt terugdenken, ware het niet dat de eetzaal, waarin de tafels aan drie rijen zijn geplaatst en die keurig met groen en bloemen versierd en van electrisch licht voorzien is, er u aan herinnert, dat ge in later eeuw zijt geboren dan die waarvan sphinx of pyramide getuigen. Maar hebt ge u in uw ruime, luchtige slaapkamer, door een beleefden bediende u gewezen, verfrischt,

heeft de spoorrit u niet al te zeer vermoeid, hebt ge uw lunch gebruikt, dan stel ik u voor een rijtuig te nemen en ter oriënteering een rit door de stad te maken. In de nabijheid van het hotel staan koetsiers gereed met voertuigen van verschillend model, klein en groot, voor twee en vier personen, met een of twee paarden bespannen; de portier behoeft maar even te wenken en aanstonds wordt aan uw wensch voldaan. Maar vóór wij wegrijden zal ik zoo vrij zijn den „bruinen man op den bok" te beduiden, dat zijn bachschisch (drinkgeld, fooi) grooter zal zijn, naarmate hij voor ditmaal minder gebruikt maakt van de afschuwelijke gewoonte, om den paarden onophoudelijk „lange haver" te geven; doen wij dat niet, dan is de zweep geen oogenblik in rust! We gaan dan van ons hotel langs het prachtig aangelegde park Esbekye naar de Muski, de hartader van verkeer en handel. Hier is de hoofdstraat, niet zeer breed, maar bebouwd met huizen tamelijk hoog en daardoor schaduwrijk en koel; de eerste étage van het huis is aan de straatzijde meest door een winkel ingenomen, die zonder deur of venster den ganschen dag openstaat; de verkooper zit op de toonbank, met de beenen onder het lijf zijn pijp rookende, koffie drinkende of zijn Koran lezende, en kan soms uren lang met stoïcijnsche onverschilligheid de voorbijgangers gadeslaan. Op zijn schild of uithangbord staat, indien hij een Mohammedaan is, niet zelden een spreuk uit den Koran, of een aanhef van een gebed, b.v.: „Ja fetach", „O gij die opent", daar God het is, die de voorraadkameren tot onderhoud van het leven ontsluit. Tot den stijl der Caïrosche huizen behoort ook het vooruitspringende venster, maar zóó goed van traliewerk voorzien, dat het onmogelijk is den blik naar binnen te slaan. Boven de huisdeur is niet zelden een spreuk of lofwerk aangebracht, alsook op den klopper. Maar vóór wij verder gaan en eene andere straat inslaan, wil ik even uwe aandacht vragen voor dien wagen vol Egyptische vrouwen, die naar een kerkhof rijden. Zonderling! Een Mohammedaansche vrouw heeft bijna geene godsdienstplichten te vervullen. Terwijl de man geroepen is dagelijks zijn gebeden uit te spreken, en de moskee te bezoeken, als de priester

SCHARENSLIJPER (CAIRO).

van de minaret oproept tot het gebed, wordt er op de vrouw minder gelet; slechts één privilege heeft ze, n.l.: op een bepaalden dag in de week het kerkhof te mogen bezoeken, en daar met andere vrouwen te praten, te bidden en te blijven tot aan zonsondergang. Wonderlijk, nietwaar? — Nu rijden wij het oude Caïro door, gelukkig zonder op de slechte straat een ongeluk te krijgen, en komen door de dicht opeengehoopte menigte zonder moeite heen. In het nieuwe gedeelte der stad ziet het er beter uit: prachtige huizen, breede straten, ruime pleinen, heerlijke lanen met schaduwrijke boomen beplant; en dan buiten Caïro wat goed geplaveide wegen! Wat geurig en veelkleurig plantsoen! 't Is hier Baden-Baden in 't groot, met dien verstande evenwel, dat al wat ge ziet Oostersch getint is, en juist daardoor zoo eigenaardig schoon! Het paleis van den Khédive is niet een Europeesch paleis, de kazerne der Engelsche soldaten is niet zooals te Londen, het huis van dien edelman met zijn lichte en luchtige warande en rood linnen tent in den tuin, is niet zooals bij ons; — alles doet u gevoelen dat ge in het Oosten zijt.

Wij hebben een langen rit gedaan, door het oude en nieuwe Caïro en de Schubra-allee. Heerlijk! Een oogenblik wordt onze aandacht van het daar bij uitnemendheid schoone plantsoen afgeleid door een rijtuig, waarin een rijk gegalonneerd heer gezeten is. Vóór dit rijtuig uit gaan twee saïs, voorloopers, rijk gekleed, dragende korte vesten, met gouddraad gestikt of geborduurd; op het zwarte kroeshaar een roode muts met zwaren, langen, zijden kwast die over de schouders slingert; uit de breed omzoomde mouwen van een onderkleed komen de bruine, gespierde armen; een gekleurde doek, om het middel geslagen, houdt een zeer wijde, witte broek op, die tot aan de knieën reikt; in de hand een langen staf, en zóó loopen zij blootsvoets vóór de equipages der aanzienlijken, zonder moede te worden, al rennen de paarden ook voort in den snelsten draf.

Nu naar de Derwischen, die heden middag (Vrijdag) te drie uren zich laten hooren en zien, in een afgelegen kloosterachtig gebouw, de Moskee Kasr el Ain. Nog bijtijds komen wij er aan, om hunne geheele oefening bij te wonen.

Een priester brengt ons door een ietwat geheimzinnige gang in een rotonde, aan welker witte wanden een oud, groen vaandel met rooden rand en eenige wapentuigen hangen; op den grond liggen matten van stroo, en schuin in de richting naar Mekka eenige vachten, bovendien groote tamboerijns en andere muziekinstrumenten. Hier en daar staan stoelen waarop de toeschouwers plaats kunnen nemen, natuurlijk tegen betaling van een behoorlijk bachschisch. Nu treedt eerst de Iman, „voorbidder” op, omhangen met een lang, zwart kleed, dat wel iets deftigs heeft. Op de ernstigste wijze buigt hij zich op de vachten neder, staat dan weder op, breidt de handen uit naar den hemel, legt ze dan weder kruiselings over de borst en blijft zoo eenige minuten in stil gebed. Dan zet hij zich neer met de beenen onder het lijf, gevolgd door zooveel Derwischen als er aanwezig zijn, die, na den Iman de handen te hebben gekust, op de stroomatten plaats nemen. De meesten van dezen zijn mannen in de volle kracht van 't leven; ouden van dagen zag ik maar weinig, en slechts één jongske van 12 à 13 jaar. Hun kleeding is slecht en armoedig; hun voedsel eenvoudig, maar hun fanatisme ontzettend! Uit hunne oogen spreekt iets wilds, iets ruws, iets sombers; domheid ligt op hun gelaat, alleen de Iman schijnt een man van eenige ontwikkeling te zijn.

Ter linkerzijde zit de voorzanger, een man met een onuitstaanbare stem. De Iman zegt nu eenige zinsneden uit den Koran op, waarna allen te zamen antwoorden: „Allah Tayib hua,” Allah is goed. Ontelbare malen worden die woorden luid schreeuwende herhaald, gepaard met de onmogelijkste lichaamsbewegingen. Men buigt zich nu voor- en dan achterwaarts, nu links, dan rechts, en dat met een vlugheid en gemakkelijkheid den besten turner waardig, en altijd onder het uitspreken dier drie Arabische woorden. Intusschen komt een dansende Derwisch, in het wit gekleed, midden in den kring en draait zich met onbegrijpelijke vlugheid om, de armen uitgebreid houdende, terwijl de eene hand naar boven, de andere naar beneden is gekeerd; zoo gaat het nu minstens twintig minuten, maar dan wordt het tempo sneller, de buigingen dieper, het geschreeuw luider,

dat ten slotte in een akelig steunen of bulken overgaat. Ik zag Derwischen met loshangende haren van ruim een meter lang, die als waanzinnig zich heen en weer slingerden, terwijl het zweet hun van het gelaat gutste, dat nu eens zichtbaar, dan weder door die vliegende haren als met een sluier overdekt was. Er was iets vreeselijks, iets demonisch in. De ouden namen het meestal lichter op, en vergenoegden zich met zachter beweging en toon. Maar het geheel maakte een indruk of men in een krankzinnigengesticht was. Wij werden zelfs duizelig alleen van het zien, en het verbaasde ons dat die menschen niet bewusteloos tegen elkander vielen of in hunne vreeselijke opgewondenheid de wapens van den wand namen om „de Christenhonden" aan te vallen! Het laatste is evenwel nooit gebeurd; het eerste wel. Maar dan wordt onder het geluid van trommel en tamboerijn een einde gemaakt aan het vreeselijke spel. Bij het verlaten van het lokaal staat een Derwisch aan de deur om een bachschisch; en weet ge soms niet wat dat beduidt, dan houdt een ander u tegen, totdat ge zijne meening verstaat, uw portemonnaie te voorschijn haalt en een fooi in zijn hand laat glijden. In den zomer hebben de oefeningen der Derwischen plaats niet in een besloten lokaal, maar onder een groote, open tent, van boven met bladeren gedekt, en dan liefst 's avonds. 't Zou dan ook met eene warmte, zooals die in Egypte heerscht, waarlijk niet om te doen zijn; zelfs de fanatiekste Derwisch hield het niet uit.

En nu naar het hotel! Ja, maar met uw verlof, niet al te vlug, want nog een kleine verrassing wacht u. Als wij eenige straten zijn doorgereden, komt u een Mohammedaansche bruiloftsstoet tegen, met een voorlooper, die zijn langen staf zeer behendig boven het hoofd zwaait en aanhoudend ruimte zoekt te maken, door nu eens te roepen: „Schemâlak ja weled", d. i.: links, kind! pas op, of dan weder te waarschuwen: „Ieminak jâ chammâr", pas op, ezeldrijver, rechts! of dan weder: „ala riglak jâ bint", meisje, pas op uwe voeten! Dan komt er een troep muzikanten met trommel en fluit, gevolgd door eenige kameelen; de eerste is beladen met de geschenken, het huwelijkspaar aangeboden, de daaropvolgende

heeft de eer de jeugdige bruid te dragen, gezeten onder een veelkleurig baldakijn en in dichte sluiers gehuld, terwijl op de andere de vrouwen en meisjes, die de bruid als speelnooten op het festijn verzellen, in voortdurend schommelende beweging den trein volgen; de vrienden van den bruidegom sluiten al schietende en schreeuwende den troep. Bij een andere gelegenheid ontmoette ik eveneens een bruiloftsstoet, waarvan de bruid in een goed gesloten rijtuig zat, en de dames in draagkoetsjes naar den harem van den bruidegom gebracht werden, maar ook toen ontbrak de schrille, dikwerf onwelluidende, meestal eentonige feestmuziek niet.

Doch nu wordt het tijd dat wij naar het hotel gaan! Wij dachten slechts een korten rit ter oriënteering te doen, en reeds hebben wij zooveel gezien, gehoord en genoten!

't Is een heerlijke dag geweest!

De Pyramiden.

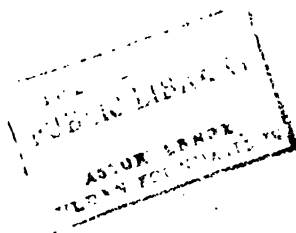
„Naar de Pyramiden!" is het wachtwoord; de gids zal voor de rijtuigen zorgen. Heerlijk! nietwaar, dat men in een land als Egypte bij zulke excursiën nooit het weerglas behoeft te raadplegen. Met zeldzame uitzondering is het hier immer zonneschijn. Hoe gansch anders in ons land, waar het weer soms met het uur verandert, en het voor den reiziger wel noodig is een zakbarometer bij zich te dragen.

Reeds vroeg zijn wij op, de rijtuigen komen voor, en langs een uitmuntenden weg rollen wij heen naar gindsche, spitse bergen, die reeds zoo lang onze aandacht hebben geboeid en naar welke wij reeds vóor jaren hebben uitgezien — de Pyramiden.

Wij komen voorbij een paleis, dat door den Khédive voor een zijner zonen was in orde gebracht, maar naderhand afgestaan aan het groote Rijksmuseum, waar wij straks hopen binnen te gaan. 't Is namelijk de gewoonte in het Oosten, dat iedere vorst voor een prins van den bloede een nieuw paleis bouwt. Om het oude bekommert men zich niet, die laat

WEG NAAR DE PYRAMIDEN.

men vervallen, al zijn ze ook nog zoo schoon, daar het ontbreekt aan allen historischen zin en bovenal het fatalisme een hoofdrol speelt in het leven van den Mohammedaan. Als Allah wil dat ik nog langer in mijn huis zal wonen, zal Hij er ook zorg voor dragen, dat het niet vervalt; als Allah een paleis of een moskee als monument voor het nageslacht behouden wil, zal Hij het wel voor instorten bewaren. Zoo ongeveer zijn de gedachten van den Mohammedaan; daarom staan in Caïro en andere steden van het Oosten, zooveel huizen als ruïnen, wijl er niets aan gedaan wordt en verkeeren moskeeën en paleizen van prachtvollen stijl eveneens in den jammerlijksten toestand, omdat men uit fatalisme niet van herstelling weten wil. Ik heb natuurlijk in Egypte ook zien bouwen, maar dan trok het mijn aandacht, dat ik onder de metselaars, — die een langen, blauwen kiel, een ontzaglijk wijde broek, zoo iets als onze Urker-visschers maar van veel dunner stof dragen, en blootsvoets gaan, — ook een aantal vrouwen bezig zag met het metselwerk, en dan dacht ik zoo, dat de trouwelooze Pharao, die ten tijde van Mozes leefde en het bevel gaf om de Israëlietische jongens te dooden, maar de meisjes in het leven te laten, [1]) ook niet de bedoeling zal gehad hebben om die allen als huisslavinnen te gebruiken, maar veeleer om haar ook dergelijken handenarbeid te doen verrichten. En hoeveel handen zulk een Egyptische heerscher wel noodig had om zijn roem te verhoogen, daarvan zullen wij zoo aanstonds een sterk bewijs voor oogen zien, namelijk de pyramiden.

Nadat men de groote, ijzeren brug, die over den Nijl voert, is gepasseerd en het dorp Giseh ter zijde heeft laten liggen, komt men in een lange, rijk beschaduwde allée, ter eere van keizerin Eugénie tijdens de opening van het Suez-kanaal aangelegd, die u regelrecht naar de reuzen van vroeger eeuwen voert. We komen al nader en dichter, de straat begint te stijgen. Onze koetsier gunt den paarden een oogenblik rust, en dan gaat het ventre-à-terre naar het terras, dat veertig meter boven de dalvlakte ligt.

---

[1]) Exodus 1 : 22.

Daar was vroeger de begraafplaats van de residentie Memphis. Op het hooggelegen rotsplateau geloofde men de lijken het best bewaard en beschermd tegen de overstrooming van den Nijl. Maar om ze ook te beschutten tegen het zand, door den woestijnwind opgejaagd, waren gebouwen noodig; en zie! monumenten verrezen, reusachtige grafteekenen, waarvan de ontzaglijkste zijn de grafkamers der koningen — de Pyramiden. [1])

Zij hebben voor het uitwendige niets aantrekkelijks, die rechtlijnige bergkegels, door vier gelijkzijdige driehoeken gevormd, maar nochtans zijn ze van ernstige beteekenis. Het is, als had hier aan den rand der woestijn, in het aangezicht van den alles verslindenden dood, de mensch al zijn verstand tot het uiterste gescherpt, om iets te bedenken, waardoor hij zich, in spijt van alle machten der verwoesting, vereeuwigen zou. De vorm zelf der pyramiden geeft den indruk van ongenaakbaarheid en zegt: „Raak mij niet aan." Eeuwen lang zag men geen ingang, geen opening, slechts scherpe kanten, gladde, schuine wanden, uitloopende in eene onbereikbare spits; en had niet de marmerbekleeding der grootste pyramide losgelaten, dan zou men er ook nu nog niet toe gekomen zijn, om er tegen op te klimmen, dan wist men ook nu nog van het binnenste niets. Wat wilskracht, waarvan deze gevaarten getuigenis geven! Wat nauwkeurige metingen en samengestelde berekeningen waren noodzakelijk om deze kolossen te bouwen! Wat techniek werd vereischt, om rotsblokken van zulk een lengte en breedte heen te voeren naar dit plateau!

---

[1]) Een sprookje aangaande het ontstaan der pyramiden, bij de Arabieren algemeen bekend, luidt aldus: Ongeveer 300 jaren vóór den Zondvloed leefde de groote Soerid, een vroom en godsdienstig man, aan wien Allah in een droom verscheen en hem aankondigde dat weldra een vloed alle menschen zou doen omkomen. Toen bouwde Soerid door geesten geholpen de pyramiden en legde er de lichamen zijner voorvaderen in, benevens zijn schatten en kostbaarheden en liet vervolgens door zijne priesters aan de binnenwanden opteekenen, hoever de wetenschap in dien tijd op verschillend gebied reeds gekomen was, opdat de vruchten der kennis niet zouden verloren gaan, en de nakomelingschap niet weder van meet af zou moeten beginnen. Een der pyramiden gaf hij van buiten het opschrift: „Ik, koning Soerid, heb deze pyramiden gebouwd in 60 jaren; wie na mij komt, en zich een koning dunkt aan mij gelijk, beproeve om ze in 600 jaar te vernielen."

Goethe zag in 1787 te Rome de teekening eener pyramide, door den Franschen reiziger Cassas ontworpen. Deze teekening, zegt hij, is het ontzaglijkst bouwkundig ontwerp, dat ik ooit in mijn leven heb gezien, en ik geloof niet, dat het mogelijk is iets hoogers te bereiken.

Dat de eene pyramide zooveel grooter dan de andere is, ligt voornamelijk aan den langeren of korteren leeftijd der koningen, die den bouw ondernamen. Immers zoodra een Pharao den troon had beklommen, werd op zijn bevel met den arbeid aan zijne graftombe begonnen, aanvankelijk klein van omvang, maar toch groot genoeg om een flinke zaal te bergen, in welke het lijk des konings zou worden geplaatst. Nam de dood hem spoedig weg, dan was het de taak des opvolgers, het begonnen werk te voltooien; den ingang te sluiten en de zijwanden met marmer te bekleeden, zoodat dan een, wel kleine, maar toch blinkende pyramide zich vertoonde. Bleef hij in het leven, dan werden steeds nieuwe terrassen aangelegd, steeds hooger trappen tegen de zijwanden opgetrokken, en daardoor die reuzenwerken verkregen, die na zooveel eeuwen nog aller bewondering vragen. — De steenblokken noodig tot den bouw, werden uit de steengroeven aan de andere zijde van den Nijl gehaald, met vlotten over de rivier gevoerd, en langs een schuin oploopenden weg naar het terrein gebracht, waarop zij wezen moesten. De sporen van dien kunstweg zijn heden nog zeer duidelijk te vinden.

En zoo verrezen dan de Pyramiden op wier ontmantelde zijden men de geschiedenis van zooveel eeuwen leest en wier top u spreekt van onsterfelijkheid, van God.

Wij stonden eerst eenige oogenblikken zwijgend vóor deze getuigen van de monsterkrachten van vroegeren tijd, reeds door Herodotus, den vader der historie, als een curiosum bewonderd. Wat moet er bij een Abraham, een Jozef, een Mozes zijn omgegaan, toen zij voor de eerste maal deze massieve graftunnels aanschouwden?

Men heeft het opmerkelijk gevonden, dat nergens in den Bijbel van de pyramiden gesproken wordt. Maar men bedenke wel, dat zij reeds bestonden tijdens het Israëlietische volk in

Egypte was, en er alzoo voor Mozes niet aanstonds aanleiding kon zijn om er melding van te maken; en ook dat de profeten ze uit eigen aanschouwing niet kenden. Misschien is het mogelijk dat in het boek Job er op gedoeld wordt, hoofdst. 3 : 13—14, als daar staat: „Want nu zou ik nederliggen en stil zijn; ik zou slapen, dan zou voor mij rust wezen: met de Koningen en Raadsheeren der aarde, die voor zich woeste plaatsen bebouwden." Enkele Schriftverklaarders meenen dat deze laatste woorden op de pyramiden zien. Prof. Ewald wil zelfs lezen: „die voor zich pyramiden bouwden," maar dat is mijns bedunkens wel wat sterk, al moet ook worden erkend dat de uitdrukking bij Job er eenige aanleiding toe geeft.

Doch het wordt tijd dat wij de handen onzer „pijnigers" aanvatten, willen wij een privilegie genieten boven de grootste mannen der oudheid, n.l.: om op het hoogste punt der hoogste pyramide te staan. Met den Scheich, het hoofd der Bedouïnen, wordt onderhandeld, het getal onzer gidsen en de prijs bepaald. Drie gespierde zonen der woestijn zullen als beschermengelen een ieder van ons vergezellen. Met stevigen greep vatten zij onze handen en . . . het klimmen begint. Wij lichten de voeten op, zoo hoog wij maar kunnen, want bijna iedere steen dien wij op moeten is ¾ meter hoog. Soms moet de knie ook mee dienst doen. Gelukkig brokkelt van dit muurwerk, dat naar het geloof der Arabieren de geesten uit de onderwereld gebouwd hebben, geen stukje af, en onze geleiders nemen het ons ook niet kwalijk als wij een paar maal rusten moeten; integendeel! onze Bedouïnen noodigen ons er zelf toe uit, en spraakzaam als zij zijn, vragen zij ons dan in ietwat gebroken Fransch of Engelsch, waar we wonen, of we kooplieden zijn, enz., totdat de conversatie zoo langzamerhand al vertrouwelijker wordt, en eindelijk uitloopt op de pyramidale spits der bachschisch-bedelarij. Intusschen klimmen wij al hooger; de menschen zijn als mieren geworden, en nog ligt een goed deel boven ons. Nu eerst bemerken wij, wat wij beneden niet zagen, dat de bouw verbazend is. Oorspronkelijk moet de hoogte geweest zijn 146½ meter, nu is ze nog 137 meter. De

Cheopspyramide is hooger dan de Stefanusdom te Weenen, de St. Pieterskerk te Rome, de Agia Sophia te Constantinopel. Alleen de voltooide torens van den Keulschen Dom en van de Nicolaïkerk te Hamburg overtreffen den reus van Oud-Egypte. — En zijn inhoud? 2½ millioen kub. meter bij een oppervlakte van ruim 40.000 M². Honderd duizend menschen, die om het vierendeeljaars door anderen werden afgelost, waren gedurende twintig jaren bezig aan dien arbeid. Zoo de Cheopspyramide gesloopt werd, zou men steenen genoeg hebben, om een muur te bouwen langs de geheele Fransche grens van ¾ meter hoog en ¼ meter breed; en wanneer men op den top staande een pistool afschiet, recht vóor zich uit, valt de kogel nog binnen de zijvlakte neder. Maar genoeg, die er meer van weten wil, leze de werken van EBERS of Dr. OPPEL, beide voor de geschiedenis van Oud-Egypte zoo zeer merkwaardig. Thans is de spits der Cheopspyramide afgebroken, zoodat wij op een vierkant staan van drie en dertig voet. Daar aangekomen, riepen mijne Bedouïnen: Hoezee! maar, ik moest een oogenblik wachten. 't Is me dan ook een klim! Het uitzicht is betooverend, als van geen berg of munstertoren. Dáár het Nijldal met zijne grazige weiden; aan uw voet Caïro met zijn citadel en minarets; in het westen de Lybische woestijn, aan wier zoom de Sfinx als een lammeke op de heide neerligt. Van rondom groepeeren zich de andere pyramiden; op den voorgrond de beide geburinnen, in de verte links hare zuidelijke zusters, de pyramiden van Abu-Sir en Sakkarah, rechts de noordelijke van Abu-Roâsch.

Liet men u nu maar wat rust, om dat heerlijk uitzicht te kunnen genieten! Maar de Arabieren, echte plaaggeesten als zij zijn, storen de plechtige stilte die hier heerscht en gunnen u geen oogenblik. De een wedt dat hij naar beneden zal dalen, en vervolgens de naastbijliggende pyramide beklimmen binnen acht minuten, natuurlijk voor een goede bachschisch, en het kost ons moeite hem te beduiden, dat wij op zulke halsbrekende toeren volstrekt niet gesteld zijn; anderen maken van deze gelegenheid gebruik om u hunne „antieken” ten verkoop aan te bieden, en er is waarlijk

critische scherpzinnigheid noodig, om de nagemaakte van de echte figuren of munten te onderscheiden; een derde meent de massage op uwe knieën te moeten toepassen. Ook hier dus geen rust! Dan maar naar beneden!

Het afdalen is minder vermoeiend, doch wel wat gevaarlijker dan het opstijgen. Men springt van steen op steen, maar daar men licht te ver zou kunnen springen, en dan reddeloos in de diepte storten, houden twee Arabieren u stevig aan de hand, en een derde aan een doek, die u om het middel is geslagen. Al dalende geven zij, die arme lieden, u te verstaan — want een Arabier kàn nu eenmaal niet zwijgen — dat zij toch maar het gansche jaar door, hun leven voor de Europeanen moeten wagen, en weten zóó door woord en gebaar op uw medelijden te werken, dat uw portemonnaie naarmate ge lager komt al lichter wordt, om als ge beneden zijt geen stukje klein geld meer te bevatten.

We dalen af tot aan den ingang, circa twintig voet boven den grond, en nu begint, onder begunstiging van kaarslicht, de tweede expeditie, n.l.: om de pyramide van binnen te bezoeken. Zulks gaat langs een hellende gang eerst naar beneden; dan op handen en voeten, omdat de toegang zoo laag is; dan weder naar boven, langs een smal, glad pad. Onze Arabieren houden ons steeds goed vast. Eindelijk komen we aan de Koningskamer. Magnesium-licht wordt ontstoken, en wij zien die reusachtige gewelven van nog prachtig, glanzend graniet, alsook de sarcophaag die eens het lijk van CHEOPS bevatte. Van de fabelachtige schatten die hier, naar men zegt, door den stichter waren opgestapeld, is natuurlijk geen spoor meer te ontdekken; en het proces-verbaal van aangifte, waaruit men zou kunnen opmaken wanneer de diefstal heeft plaats gehad, is spoorloos verdwenen. — Alles alzoo in het duister, en het wordt in de ingewanden van dit steenen monster ook duister, want onze lichten gaan uit; daarom maar spoedig terug; en nu gaat het weder langs die schuine, smalle, gladde paden, al weder op handen en voeten, maar wij komen er toch zonder het minste letsel, en mogen recht dankbaar zijn dat wij,

uit de dampige, benauwende atmosfeer verlost, weer ademen in Gods vrije en heerlijke natuur.

Een oogenblik nemen wij rust, om dan per kameel den tocht voort te zetten over dezelfde zandvlakte, waarop BONAPARTE eens zijn lauweren plukte, naar

de Sfinx,

een monsterbeeld, in den vorm van een rustenden leeuw, met een menschenaangezicht, uit een rots gehouwen, en hier en daar bijgewerkt met gebakken steen. Naar de opgaaf van MARIETTE is de lengte 57 m., de hoogte, gemeten van het plat waarop de voorpooten rusten tot op de kruin van het hoofd, 20 m., het oor 1.37 m., de neus 1.70 m., de mond 2.32 m., de breedte van het gelaat 4.15 m. Aan het lichaam heeft de kunstenaar blijkbaar minder zorg besteed, maar des te meer aan het hoofd, dat met de Oud-Egyptische muts versierd, niettegenstaande de reusachtige afmetingen, uitnemend goed geproportionneerd is, en een aangenamen indruk maakt. Toen men ABD-IL-LATIF, een Arabisch reiziger, die van het aangezicht van de Sfinx getuigde, dat „het den stempel droeg van schoonheid en verheven bevalligheid, bezield door een kalmen glimlach," vroeg, wat hem wel het wonderlijkste voorkwam van al wat hij gezien had, antwoordde hij: „de zuiverheid der proportiën aan het hoofd van de Sfinx." Maar is dit zoo, welnu zoon der 19de eeuw nà CHRISTUS, die dit reuzenwerk aanschouwt, breng dan ook uwe eerbiedige hulde aan den kunstenaar die dertig eeuwen vóór CHRISTUS leefde, die zonder model de juiste lijnen trok en de zuivere verhoudingen vond, terwijl hij ter beoordeeling van zijn werk, het slechts op zeer grooten afstand kon opnemen. Maar verachting dan ook over het vandalisme, dat zulk een kunstproduct der oudheid durfde vernielen! over de barbaarschheid der Mameloeken, die het gelaat van de Sfinx tot schijf gebruikten, bij de schietoefeningen hunner artillerie, waardoor mond en neus beschadigd zijn, en ook de oogen deerlijk verminkt. Ja zie in die groote oogen, en is het u dan niet of ze treuren om de ruwheid van het nageslacht?

Deze Sfinx, door de Oud-Egyptenaren, Hor-em-cha, wachter, door de Arabieren, Aboe-'l-haul, vader der verschrikking, genoemd, lag langen tijd onder het woestijnzand begraven, maar is in 1817 door CAVIGLIA blootgelegd, en ook een trap ontdekt, langs welke men afdaalde tot het voorplein van een tempeltje, waarvan de ingang zich onder de voorpooten van het dier bevindt. Het duurde evenwel niet lang of alles, wat met zooveel moeite en kosten was ontgraven, lag andermaal onder het zand bedolven, tot in 1853 door MARIETTE, de Sfinx weder uit zijn graf bevrijd, en maatregelen genomen werden, om herhaalde verzanding tegen te gaan.

Uit een steen door MARIETTE op het terrein der pyramiden van Gizeh gevonden, blijkt het duidelijk dat de Sfinx, reeds lang vóor CHUFU of CHEOPS, den stichter der eerste pyramide bestond, en aldus reeds ten tijde van MOZES als een antiquiteit werd begroet, maar naar den naam des ontwerpers zal wel immer tevergeefs worden gezocht.

Deze Sfinx alzoo ouder dan de pyramiden, staat met de vereering van den zonnegod in verband. Zijn leeuwenkracht wordt door het lichaam voorgesteld, het menschenhoofd moet hem boven de dierenwereld verheffen. Doch waarom dien „god des levens" op een doodenveld tusschen grafheuvels en pyramiden geplaatst? Moet hij spreken van een leven na dit leven? Maar dat kan niet, want deze god der Egyptenaren is slechts de gepersonifieerde natuurmacht; zulk een macht kan den dood niet overwinnen, doet slechts geboren worden om te sterven. Noch natuur, noch menschelijke kunst vermogen iets tegen den dood. Zijn daar nog getuigen voor noodig? Maar zie dan rondom u! Vereeuwigd is hier niet het leven, maar de dood. In plaats van den roem waarvan de Pharao's droomden, wier gebeente, wie weet waar, vermolmd is, roepen deze reusachtige getuigen van lang vervlogen tijden, Sfinx en pyramiden, den wandelaar toe: menschenkind, gedenk dat gij stof zijt! —

Wij zagen nog een granieten tempel, eenige in de rots gehouwen graven, kunstig met fresco's versierd, en nog zoo veel; . . . maar het maakte op ons geen diepen indruk meer!

wat wij het eerst hadden gezien was te overweldigend! En daarom .... goed dat wij terugkeerden!

Onvergetelijk zal ons deze schoone morgen zijn!

Na een paar uur toevens in het prachtige Pyramidehotel, kwamen de rijtuigen voor, die ons weder naar Caïro zouden brengen; maar eerst nog naar het groote museum van Egyptische oudheden, vroeger in Boelak, nu geplaatst in het paleis van den Khédive te Gizeh. Hier krijgt men nog iets anders te zien dan in de Egyptische zalen van Leiden, Londen of Parijs. Eerst de kolossale gewrochten van het „Oude rijk," reeds vóór ABRAHAMS tijd vervaardigd; dan die der Hyksosdynastie, door MOZES reeds gezien, en eindelijk die van het zoogenaamde „Nieuwe rijk," maar nog altijd duizenden jaren tellende; de oudste zijn de meest karakteristieke, en het beste bewaard. Zoo b.v. een pas opgegraven afgodsbeeld van bazalt; als ook de beelden van een koningspaar, van vóor 5000 jaren.

De ideale schoonheid en gratie der Helleensche of Romeinsche kunst moet men bij de oude Egyptenaren niet zoeken; evenzoomin de verscheidenheid als de scheppende phantasie van den Westerling, daar de traditie de Egyptische kunst binnen te enge grenzen beperkte. Zij kon zich niet vrij ontwikkelen, en wat zij gaf was meest herhaling van het voorgaande; hare beelden zijn veelal hoekig en stijf, niet vol en rond, naar de natuur genomen, zooals bij de Assyriërs, maar toch is er een zekere trouw niet in te miskennen. Naar waarheid geeft zij ons al wat betrekking heeft op het dagelijksch leven te aanschouwen, als handwerk, huisraad, versierselen, speelgoed enz., en ook de portretten der priesters en koningen; terwijl duizenden kleine sieraden, in glazen kasten geborgen, zóó fijn van bewerking zijn, dat men zich moet afvragen of men na zooveel eeuwen, op dit gebied der kunst wel iets is vooruitgegaan; maar wat het meest mijn aandacht trok, waren de mummiën der koningen die ik daar vond, een AHMES, THOUTMOS, ook RAMSES II, den koning, die de sterkten Pitom en Raämses bouwde, en zijn schepter met looden

zwaarte op vele volken rusten deed; ook op het volk Israël, terwijl MOZES voor zijn wraak beducht, naar het land van Midian vluchtte. [1]) Gij stemt het mij toe, dat hij in zijn leven reeds door zijn lengte indruk moet gemaakt hebben, als ik u zeg, dat zijn mummie nog 1.80 m. lang is, — daar ligt hij dan vóor ons, de tyran, die duizenden doodde, die tienduizenden beven deed, als mummie, donkerbruin gekleurd, met de armen over de borst, in een houten kist, onder een glazen deksel, aangeduid met een nummer op den Catalogus van een Museum van Oudheden! Geldt ook hier niet het woord: „Alle vleesch is als gras en alle heerlijkheid des menschen als een bloem van het gras." [2]) Mijn lezer, denk er eens over na.

Een Zondag in Caïro.

De Zondag was ons dubbel welkom. Voorwaar een weldaad, als men uit die gestadige onrust en verstrooiing, noodwendig aan een reis verbonden, eens tot zich zelf kan komen en opgaan naar het huis des gebeds. De Duitsche gemeente te Caïro schijnt niet groot te zijn, maar toch heeft zij een zeer net kerkje, hoog en luchtig gebouwd. Wij hoorden een stichtelijke Paaschpredikatie van pastor BAUT, naar aanleiding van 1 Corinthe 15 : 14 „Indien CHRISTUS niet opgewekt is, zoo is dan onze prediking ijdel, en ijdel is ook uw geloof." Met kracht werd het wonder verdedigd, en op boeiende wijze aangetoond, dat de Paaschmorgen het zegel op het werk van den Goeden Vrijdag drukt. „Gelooft gij, gelooft gij waarlijk dat JEZUS uit den dood is opgestaan, en is dat geloof uw leven?" Die vraag keerde telkens bij de toepassing terug en gaf ieder hoorder genoeg om tot zichzelf in te keeren. Ik had genoten en ook nog iets ontvangen om over na te denken! Juist in een stad waar de wereld zoo volop wordt geëerd en gediend, gevoelt men dat die wereld arm en ledig is; dat zij niets is zonder God en zonder geloof in den

[1]) Exod. 2 : 11—15.
[2]) 1 Petr. 1 : 24.

levenden Heiland en Heer. Nergens bekomt men zulk een heimwee naar het Land der Belofte, als in het schoone rijk der Pharao's. — O zeker! in vergelijking van het Nijldal is Palestina een armelijk land, nochtans verlangt men er naar. Treffend heeft iemand ergens gezegd: „Egypte is het beeld van het lustige, vroolijke leven, zooals de wereld het biedt; Kanaän, in zijn armoede, het beeld van het leven des geloofs."

Ja waarlijk! zoo is het.

De Universiteit en Mokattam.

Wij hadden ons voorgenomen om in ieder geval de universiteit te bezoeken. Weken lang kan men in Caïro vertoeven en iederen dag iets anders zien, en daarom moet, bij beperkten tijd, een keuze gedaan. Bovenaan ons lijstje stond de universiteit. De gids had voor toegangskaarten gezorgd, en zoo gingen wij naar de Àshar moskee, de grootste en beroemdste hoogeschool van het Oosten, gesticht door DSJOHAR, veldheer van Moeizz in het jaar 969 na CHRISTUS, en begiftigd met zeer rijke beurzen voor behoeftige studenten. In haar geestesrichting is zij, wat de Christenen betreft, zeer onverdraagzaam, maar meegaande tegenover andersdenkenden in eigen kring. Zij is de hoogeschool, en laat haar licht schijnen tot aan de uiterste grenzen der Mohammedaansche wereld. Bij het binnentreden werden ons sandalen gebracht, dewijl het streng verboden is ook maar één voet over den drempel van den gewijden voorhof te zetten, zonder zulk een bedekking of omhulling.

Door dien hof komt men in een uitgestrekte hal, met 380 zuilen, in 9 rijen verdeeld, en onderling met elkander door bogen verbonden; onder het houten dak, waaraan 1200 lampen hangen, zijn duizenden studenten neergehurkt op den vloer, die met matten bedekt is. De een in een mantel gehuld, is stillekens ingedommeld, anderen eten of zijn in gezellig onderhoud gewikkeld, en anderen wederom zitten, natuurlijk met de beenen onder het lijf,

zwijgend neder, en luisteren aandachtig naar wat de Ulema (geleerde) te zeggen heeft. De voordracht van zulk een Ulema is in den regel luid en declameerend; niet alleen zijne handen, maar het hoofd en lichaam, alles is in beweging; en zoo ook bij de studenten, die waarschijnlijk meenen dat door zulk een gestadig heen en weer schudden de geleerdheid beter wordt opgenomen en dieper indaalt! Stof tot onderricht en bestudeering geeft hun alleen de Koran, en het uit dezen en de traditie geputte kanonieke recht. Theologie en Rechtswetenschap saam vinden hier beoefenaars, maar of de beste leermethode wordt gevolgd, is te betwijfelen, want denk u, dat de voornaamste studie bestaat in het van buiten leeren en opzeggen, liefst met gesloten oogen! van den Koran, eerst van voren naar achteren en dan van achteren naar voren: waarlijk geen werk om het logisch denken en schrijven te bevorderen; en dan de hieraan toegevoegde grammatiek en philosophie, die zich binnen de grenzen der traditie blijft bewegen en er niet buiten mag gaan; dat alles oefent wel het geheugen, maar geeft geen zelfstandige ontwikkeling. Een veelweter kan men er worden, maar een denker, dat is iets anders!

Gewoonlijk duurt een college twee uren en wordt gesloten met de woorden: „Tot hiertoe, en Allah moge ons inzicht geven!" Dan staan de studenten op, kussen den Ulema de handen, en bergen zorgvuldig het ontvangen dictaat. Raakt soms zulk een dictaat verloren, dan wordt het aan een der zuilen van de hal aangeplakt met de dringende bede aan den vinder, om het ongeschonden aan den eigenaar terug te geven. Zulk een aanplakbiljet, door Dr. Goldziher afgeschreven, luidde aldus: „O buren der edele moskee El-ashar, o zoekers der Wetenschap! wee over het verlies dat den armen knecht getroffen heeft! Ik heb een portefeuille verloren met eenige velletjes van een dictaat; de vinder stelle ze den portier ter hand, zooals de godsdienst verlangt; hij zal van den armen dienaar een zoetigheid ontvangen, zoodra de portefeuille weder in zijn bezit is."

In den regel zijn aan die universiteit 10.000 studenten ingeschreven. Tijdens ons bezoek was naar mijne gissing de helft tegenwoordig; de meesten wonen in de moskee zelf en

zijn naar hunnen landaard ingedeeld; de een is meer, de ander minder ruim van stoffelijke middelen voorzien, doch onderling hulpbetoon en de boven reeds genoemde beurzen komen aan de behoeften der laatsten te gemoet. Erger is de geesteloosheid, de doodigheid, waartoe de Koran een ieder zijner kinderen, zijner vereerders, doemt! Ziet ze aan, slaat hen gade, professoren en studenten saam der groote universiteit, en het wordt u duidelijk dat hier niet het zonlicht der ware ontwikkeling straalt, maar men altijd nog wandelt, of liever neerligt in de schemering der halve maan. Arme kinderen van den nacht! [1])

's Namiddags maakten wij een rit naar den berg, die de geheele stad en hare omgeving beheerscht, de Mokattam, voorbij de citadel. Langs dien weg merkten wij groote reservoirs en filters op, die de stad van water voorzien; dan de graven der Mameloekenkoningen, sultangraven genoemd, die als monumenten van zuiver Arabischen koepelbouw architectonische waarde hebben; en verder een aantal kruitmolens.

Boven op den berg is het uitzicht weergaloos. Vóór u Caïro, of eigenlijk Kahira, de triomfeerende, met haar 500.000 inwoners en 200 moskeeën. Hier de schilderachtige citadel, op den achtergrond de trotsche pyramiden, en daartusschen de stroom, die zich kronkelt door het frissche groen. — Wij bleven niet lang op de hoogte, daar de avond daalde, en haastten ons naar de citadel. Wij bezagen de Albastenmoskee, een prachtgebouw, door Mehemed-Ali gesticht, ten zoen voor den moord, door hem op de hoofden der

[1]) Ook het lager en middelbaar onderwijs laat in Egypte wel iets te wenschen over. Van classieke letteren wordt volstrekt geen werk gemaakt, wel van moderne talen. Iedere leerling moet zich in Fransch, Duitsch of Engelsch bekwamen; en daar de Egyptenaar veel aanleg voor taalstudie heeft, verwondere het u niet, als ge u door uw ezeljongen hoort toespreken b. v. in onberispelijk Fransch. Ik heb in Caïro een Arabier ontmoet, die niet schrijven of lezen kon en toch vloeiend Fransch en Engelsch sprak. — Ook vond vroeger de wiskunde onder hen vlijtige beoefenaars. Geometrie was een lievelingsvak en in dat opzicht volgden de kinderen de vaders na; immers, de Egyptenaren hebben steeds in dezen tak van wetenschap uitgemunt. Thans is de mathematiek hun lievelingsvak niet meer.

Voor vrouwen is volstrekt geen gelegenheid tot onderwijs, de Mohammedaan zegt: „een vrouw lezen en schrijven leeren is even goed of men een slang gift te drinken geeft." Is er meer noodig om u het Mohammedanisme in zijne afschuwelijkheid te doen kennen?

Mameloeken gepleegd. Dezen toch, van nature aanmatigend en trotsch, erkenden den pacha niet altijd als een heer over hen gesteld, maar behandelden hem vaak als een vasal, die naar hunne bevelen had te luisteren; en schikte hij in die positie zich niet, dan werden hem vaak, bij kruitdamp en zwaardgekletter, de artikelen van gehoorzaamheid voorgelezen, waaraan hij zich te houden had.

Die tirannie verdroot den trotschen MEHEMED-ALI en ras was het middel gevonden, om er voorgoed een einde aan te maken. Hij noodigde namelijk op een bepaalden dag alle Mameloekenhoofden op de citadel, waar zijn oudste zoon op plechtige wijze het opperbevel over het leger zou aanvaarden. Natuurlijk kwamen allen, niets kwaads vermoedende, ter feestviering op; de plechtigheid had plaats, gevolgd door een maaltijd die niets te wenschen overliet, en waarbij gulle vroolijkheid voorzat; maar toen aan den avond het sein tot den afrit gegeven was, en allen hunne prachtig getuigde paarden weder hadden bestegen, werden eensklaps de poorten gesloten. Albaneezen, verraderlijk van voren en van achteren opgesteld, beklommen de muren, vielen op de weerloozen aan en schoten allen neer. Slechts één, EMIN-BEY, had zijn behoud aan een stouten sprong van zijn paard te danken. Toen hij na drie dagen gevonden en voor den pacha gebracht werd, glimlachte deze en zeide: „die eene schaadt mij niet." Hij schonk hem het leven en gaf hem nog bovendien een jaargeld. Ten zoen nu voor deze gruweldaad, verrees dit prachtgebouw, dat zijnsgelijke in het Oosten niet heeft.

Sakkarah.

Tot de merkwaardigste toeren die men uit Caïro maakt, behoort wel in de eerste plaats de tocht naar Sakkarah. Met een van COOK's toeristenbooten voeren wij van de havenplaats in Boelak af, onder de groote Nijlbrug door, langs Heluan, een herstellingsoord, om zijne heerlijke baden en reine woestijnlucht druk bezocht, en passeerden paleizen, ruïnen en dorpen, onder palmenwouden verscholen. Na 1½ uur stoomens

bereikten wij het dorp Bedraschen, waar wij onze ezels bestegen om naar de woestijn van Sakkarah te gaan. Vriendelijk is de omgeving; na korten rit komt men in de nabijheid van het dorp Mit Rahîne. Hier heeft vroeger Memphis gestaan, de residentie van Oud-Egypte, een stad die door haar macht de wereld beven deed, maar op hare beurt beven moest voor Israëls God. Waar zijn hare trotsche paleizen? Waar is haar koningsburcht, waar de tempel van Ptah, de beroemde tempel, het prachtgebouw, aan wiens verfraaiing alle Pharao's gedurende alle eeuwen hebben gearbeid, en wiens gewijde wanden de getuigenis droegen van hunnen oorlogsroem? Waar zijn de heiligdommen met schatten van goud en van kunst van buiten en van binnen overdekt en beladen? Weg! voor immer weg! Men kent en vindt hun standplaats zelfs niet meer. Slechts één welsprekend getuige van vervlogen heerlijkheid ligt daar nog, in dat reusachtige marmeren beeld van een Pharao, vóor eenigen tijd uit het zand opgedolven. 't Is een statue van Ramses II, beroemd zoowel om zijn krijgstochten, als om de ontelbare gebouwen die hij stichtte; denzelfden Pharao wij zeiden het reeds, aan wiens hof Mozes werd opgevoed; die de Israëlieten dwong om steenen voor de steden Pitom en Raämses te bakken; den koning, die dit volk op het gruwelijkste onderdrukte. Het trotsche beeld van dezen als een god vereerden Pharao stond eens in of vóor den tempel van Ptah, den hoofdgod van Memphis, en geeft ons een denkbeeld van de onbegrijpelijk groote afmetingen van een tempel uit dien tijd. De beenen zijn er van gebroken, maar toch is het nog te groot, dan dat het vooralsnog kan worden vervoerd en naar een museum gebracht. Het ligt om zoo te zeggen met den neus in het zand; voor den blik des wandelaars alzoo in de smadelijkste vernedering, en het is ons als hooren wij over deze gevallen grootheid het woord van den profeet: „Hoe houdt de drijver op? Hoe houdt de goudene op? De Heere heeft den stok der goddeloozen gebroken; den schepter der heerschers," en eene stem als van de geesten uit de onderwereld, die zegt: „gij zijt geworden als wij; gij zijt ons gelijk geworden; de maden zullen onder u gestrooid worden en de wormen zullen u

4

bedekken. Hoe zijt gij uit den hemel gevallen, o morgenster, gij zoon des dageraads! hoe zijt gij ter aarde neergekomen, gij, die de volken krenktet, gij, die zeidet, in uw hart: Ik zal ten hemel opklimmen, ik zal mijn troon boven de sterren Gods verhoogen, ik zal boven de hoogten der wolken klimmen, ik zal den Allerhoogste gelijk zijn. Maar gij zult in de hel worden neergestooten; die u zien zullen, zullen u aanschouwen, zij zullen op u letten en zeggen: „Is dat die man die de aarde beroerde, die de koninkrijken deed beven?""[1])

En zoo is dan Memphis, de stad der levenden, gelijk iemand gezegd heeft, dood, maar de doodenstad Memphis leeft nog, en daarom lieten wij spoedig de prachtige palmen achter ons, en reden de woestijn in. Eerst kwamen wij aan het houten huis van den verdienstelijken MARIETTE, den man, die door zijne opgravingen in het Oosten reeds zooveel aan het licht heeft gebracht. In den ruimen voorhof was gelegenheid om ons ontbijt te gebruiken; daarna bezochten wij de omliggende bezienswaardigheden: eerst het Serapium, een onderaardsche, in de rotsen uitgehouwen ruime en breede gang, omtrent 350 meter lang. Rechts en links bevinden zich nissen of gewelfde vertrekken, 80 in getal, welker bodems 1½ meter dieper liggen dan de groote gang. In elk dezer nissen stond een prachtige lijkkist (nu zijn er nog 30, maar alle geopend en leeg) van graniet, uit één stuk, 4¾ meter lang, 3½ meter hoog, 2½ meter breed en gemiddeld 13000 centenaars wegende. Sommige kisten zijn roodachtig, andere donkergroen, alle glimmend gepolijst en de meeste met hiëroglyphen versierd. In deze kisten werden de gebalsemde lijken der heilige stieren (Apis) [2]) neergelegd.

---

[1]) Jesaja 14 : 4 enz.

[2]) De stier Apis, door de Egyptenaren zoo hoog vereerd, was volgens HERODOTUS, het kalf van een koe, dat door den bliksem bevrucht was. Zijn lichaam was zwart met een vierkante, witte vlek op den kop; de gedaante van een arend zag men op den rug, twee soorten van haar aan den staart. Werd ergens zulk een dier gevonden, dan gaf men er den priesters kennis van, die hem vier maanden afzonderden en daarna naar Memphis overbrachten, om geplaatst te worden in den tempel van PTAH. Daar wachtte hem een zorgvuldige verpleging, een zacht gespreid leger, pap van tarwemeel, melk en honingkoeken. Na zijn dood, (de stier mocht niet ouder worden dan 25 jaren), werd hij op plechtige wijze gebalsemd en in een prachtige sarcophaag bewaard.

Het zijn de grootste sarcophagen, die men kent; met een ladder klimt men er in, een gezelschap van 12 personen kan er zeer goed het middagmaal houden en zal er ruimer zitten dan aan de tafel in menig hotel. — De lucht is hier drukkend en zwoel en ge verlangt naar buiten. — O, ik begrijp u, maar ge neemt toch den indruk mee hoe deze reuzenhallen getuigenis afleggen van de kracht van den wil, maar nog meer van de diepte waartoe het Heidendom gezonken was. Niet genoeg, dat die fijn beschaafde Egyptenaren de heerlijkheid des onverderfelijken Gods veranderd hebben in de gelijkenis eens beelds, van een verderfelijk mensch, [1]) ook viervoetigen dieren bewezen zij goddelijke eer. Den diepsten grond dezer verblinding noemt ons de apostel PAULUS Rom. 1: „Omdat zij God kennende, Hem als God niet hebben verheerlijkt," zijn zij van de eene dwaasheid in de andere vervallen. Dat ééne waarachtige verliezende, en toch geen vrede hebbende zonder God, heeft men zich zelf goden gemaakt; men heeft de blinde natuurkracht verheerlijkt, haar voorgesteld in de dieren der aarde, of in de sterren van den hemelboog. Zoo stelt de stier Apis de scheppende macht voor, die overal ten leven roept, het leven uitgiet. Zijn zwarte kleur ziet op de kleuren van het land, welke in Egypte donker zijn, in tegenstelling met het verblindend witte woestijnzand. De witte vlekken van Apis, aan kop en staart, duiden den bevruchtenden invloed van het licht aan. Zooals bekend is, hebben ook de Israëlieten zich aan die afgoderij schuldig gemaakt, [2]) niet alleen nadat zij pas enkele dagen uit de Egyptische gevangenis waren verlost, [3]) maar ook later, voornamelijk onder de koningen der tien stammen, beginnende met JEROBEAM. [4]) Daartegen ijverde MOZES, en ijverden de profeten, steeds het Israëlitische volk in herinnering brengende het tweede gebod: „Gij zult u geen gesneden beeld, enz."

---

[1]) Rom. 1 : 23.

[2]) Volgens STRABO en PLUTARCHUS vereerden de Egyptenaren, als geen stier met de vereischte kenteekenen te vinden was, een gouden beeld, in den vorm van een stier in hun tempel geplaatst.

[3]) Exodus 32.

[4]) 1 Kon. 12 : 28 v.v.

Niet ver van deze Apisgraven is het graf van een edelman, een voornaam hoveling, met name Ti, uit de dertigste eeuw vóór Chr. Ofschoon het gebouw vroeger geheel vrij stond, daalt men er nu in af door een gang in het woestijnzand uitgegraven. De gang is niet zeer breed, de deur smal, maar even als de verschillende kamers met groote figuren beschilderd, wier omtrekken niet alleen door het penseel, maar ook door den beitel zijn afgeteekend en daardoor tot fijne bas-reliefs geworden. Ook bij ons gebrekkig kaarslicht (waarom wordt toch niet beter voor verlichting gezorgd bij het bezichtigen van zulke gedenkwaardige monumenten der oudheid,) waren de lijnen en nog frissche kleuren duidelijk zichtbaar. Die muurschilderingen zijn òf aan de vereering van den doode gewijd, òf stellen tafereelen uit het landleven voor. Men ziet rijen van menschen, die den doode hunne offers brengen, en ossen en hanen slachten bij dozijnen. Zij komen aangevaren op een Nijlboot, door gezwollen zeil en vele roeiers voortgestuwd, om hun gestorven heer te bezoeken. Het lijk zelf is in zulke graven in een diepe kloof of kelder neergelaten en ook het beeld [1]) zoo zorgvuldig mogelijk verborgen. Ook het transport van zulk een beeld per schip wordt op de wanden afgemaald. Gewoonlijk staat er dan ook een vrouw bij, zooals hier de gemalin van Ti; maar ook heer Ti ziet ge in zijn leven, hetzij op de jacht, op reis of in zijn boot, terwijl zijn bedienden bezig zijn met allerlei handwerk en veldarbeid.

Zeker is aan zulke graven meer kunst en weelde ten koste gelegd, dan aan de woningen der eigenaars. Men staat verbaasd dat beitel en penseel werden aangewend

[1]) Dat de ziel zich na den dood weder met het lichaam vereenigde, stond bij de Egyptenaars vast; daarom werd van den gestorvene ook een beeld gemaakt van steen of metaal, opdat als onverhoopt, trots alle goede voorzorg, de gelaatstrekken langzamerhand verdwenen, en de mummie vergaan mocht zijn, de onsterfelijke ziel in hare zelfstandigheid en schoonheid geen schade lijden maar zich van dat beeld zou kunnen bedienen, gelukkig als zij dan zijn zou, om toch hare vroegere beeltenis en gelaatstrekken zij het dan ook in steen of metaal weder te vinden. Ook zij hier vermeld, dat naar het geloof der Egyptenaren de afgestorvenen zich hadden te verantwoorden, voor een doodengericht bestaande uit 42 Rechters; door dezen werd het hart op een weegschaal gewogen, en te licht bevonden, weder in een andere gestalte naar de aarde gezonden en dat zoo dikwerf, tot het eindelijk geschikt zou zijn, om voor het aangezicht der goden te staan.

om zoo de wanden te versieren van een huis, waarin de bewoner zich toch nooit verheugen kon. Maar dit is geheel in overeenstemming met de Egyptische opvatting van leven en dood. Reeds DIODORUS zegt: „de Egyptenaren noemen de woningen der levenden herbergen, de graven der dooden hunne eeuwige huizen." Wijl de dooden, wie weet hoe lang, in de onderwereld moeten doorbrengen, besteden de Egyptenaren wel veel zorg aan hunne woningen, maar worden de graven buitengewoon versierd. Inderdaad moet men het bij dat volk bewonderen, dat het bij den lagen trap waarop zijne godsdienstige ontwikkeling stond, nog zoo met ernst dacht aan den toestand der ziel na den dood, en daaraan meer gewicht hechtte dan aan tijdelijke welvaart. Zeker zag men veel te veel op het stof, en zocht men uit een valsche zucht tot zelfbehoud het lijk te bewaren en te vereeren. Vandaar de gewoonte der balseming, die lijnrecht staat tegenover het gebruik der Indiërs, n.l. om de lijken te verbranden. Terwijl de eersten met alle kracht der menschelijke kunst den dood bestrijden en het ontbindingsproces ter wille van de ziel zoeken tegen te houden, trachten de laatsten zulks met alle geweld te verhaasten. De Christen zal tegenover beiden het overschot zijner dierbaren aan den schoot der aarde toebetrouwen, opdat het stof tot stof wederkeere, waaruit het zonder toedoen van menschelijke kunst genomen is. [1]) De Egyptenaar vond het stoffelijke van de hoogste beteekenis; den Indiër stond de nietigheid van het aardsche voor oogen, maar wat des Christens hope is: de opstanding tot een nieuw en hooger leven, is aan beiden vreemd. Het geheim dat PAULUS ontwikkelt [2]) met het beeld van het tarwegraan dat sterven moet, was den Egyptenaar zóó verborgen, dat hij geen grooter ongeluk kende, dan het lot dat den bakker des konings wedervoer, wiens lijk aan de roofvogels werd prijsgegeven. [3]) De grafschilderingen spreken dan ook niet van een zijn in eene andere, in eene hoogere wereld, maar schetsen

[1]) Genesis 3 : 19.
[2]) 1 Cor. 15 : 36 v.v.
[3]) Genesis 40 : 19.

alleen de vervlogene heerlijkheid van den doode, wiens glorie zij nog altijd in zijne rustplaats willen doen uitkomen.

De dusgenaamde trappen-pyramiden beklommen wij niet. Niet zoo hoog als die van Gizeh, en ook niet naar de vier hemelstreken gebouwd, overtreffen zij deze in ouderdom, en staan tot haar in betrekking als een grootmoeder tot hare kinderen. De pyramiden van Gizeh, wel ten deele ontmanteld maar nog trotsch en verheven, ontlokken aan de bewoners van het Nijldal het wel wat overmoedige woord:

Alles vreest den tand des tijds,
Maar de pyramiden trotseeren de tijden.

De ruïnen van Sakkarah daarentegen, eerwaardig in hun verval, roepen het luide uit: de wereld gaat voorbij en hare begeerlijkheid! — Dewijl dan deze dingen en al wat in de wereld is vergaan, hoedanigen behooren wij te zijn in wandel en godzaligheid. [1])

Onder heerlijk weder keerden wij terug; een zachte koelte streek over de vlakte der woestijn, juist zacht genoeg om ons aangenaam te wezen. Wij reden door een paar dorpen en hadden nu de gelegenheid de fellah's in hunnen arbeid te zien, en ook op te merken dat de fellahvrouwen hare kinderen nog soms dragen op dezelfde wijze, als Jesaja [2]) er melding van maakt. Wel zitten de kleinen gewoonlijk op den schouder der moeder, maar zij worden ook gedragen op de heup en met den arm gesteund, voornamelijk de jonge of zwakke, die men nog niet op den schouder durft plaatsen. De dorpen zijn in dit oord steeds door palmen omgeven, en hoe dichter men bij den Nijl komt, des te meer neemt de vruchtbaarheid toe.

Na een aangenamen rit kwamen wij weder aan den oever der rivier. Onze langooren hadden zich goed gehouden, en ook onze jongens een pluimpje verdiend, wat natuurlijk in den vorm van een goede bachschisch hun duidelijk werd gemaakt. De boot van Cook bracht ons weder naar Caïro. Hoe kalm was de Nijl; hoe schoon de hemel waaraan het avondrood

---

[1]) 2 Petr. 3 : 11.
[2]) Jesaja 60 : 4.

zich uitgoot in duizend kleuren; maar al te spoedig, sneller dan ons lief was, waren wij aan de aanlegplaats, waar onze rijtuigen ons wachtten. Wij hadden een dag gehad, die stof gaf tot denken en danken.

Het versteende Woud en Oud-Caïro.

Een tocht naar het versteende woud was afgesproken voor den volgenden morgen, en last gegeven dat het noodige getal ezels, goed gezadeld, vóor het hotel moest staan op den door ons bepaalden tijd. Dit is een noodzakelijke maatregel, want meent men onderweg de grauwtjes wel te zullen vinden, dan, o wee! 't Is mij gebeurd, dat ik met mijne vrouw door een straat van Oud-Caïro wandelde, en wij besloten ezels te nemen, daar de bazaars, die wij wilden bezoeken, verder af waren dan wij dachten. Maar reeds heeft een ezeljongen onze gedachten geraden, stormt op ons los, en in datzelfde oogenblik zijn wij door meer dan vijftig ezels en jongens omringd. De een trekt aan mijn jas, de ander aan mijn arm; mijn vrouw loopt gevaar van met gescheurde kleeren thuis te komen, en dat alles onder het geschreeuw van: „Gut Esel! sehr gut Esel! Bismarck-Esel!" want de jongens meenden dat wij Duitschers waren. Het was om wanhopend te worden, totdat een man zich over ons ontfermde, ons in zijn voorhuis riep, vervolgens naar buiten ging, om een paar-ezels, natuurlijk een met dameszadel uit te zoeken, en toen ons vergunde in zijne woning op te stijgen, wat nu met alle deftigheid geschiedde. Hartelijk werd onze Arabier voor zijn hulp en redding bedankt, en wij reden zijn huis uit, de stoep af, en onder geleide van twee jongens naar de bazaars. Door die ervaring geleerd, deden wij nu anders: de vooraf bestelde ezels kwamen voor en wij reden naar het dusgenaamde versteende woud.

't Ging langs de kalifen-graven en de uitloopers van den Mokattam. Spoedig zijn wij in de woestijn, de ezels met hun dunne, fijne pooten draven steeds door, de jongens er achter aan; en dat gaat zoo drie à vier uur zonder moede te worden. Integendeel, als uw ezel zijn draf ietwat matigt, dan komt

de jongen met zijn „jah!" en uw viervoeter, dat voor hem onheilspellende woord verstaande, snelt weder voort in galop en de jongen er altijd achter of op zijde. Als ge wilt, knoopt hij zelfs een gesprek met u aan. Maar denk nu eens dat ge in de maand Ramadan zijt, de voor de Mohammedanen heilige maand, gedurende welke een belijder van de Halve Maan van 's nachts twaalf uur tot 's avonds zes uur niets gebruiken mag, zelfs geen druppel water! dan krijgt ge medelijden met den knaap die, hoe warm het ook is, — en het kan in de maand Mei in Egypte warm zijn! — in het zweet zijns aanschijns voortvliegt, terwijl de tong hem aan het gehemelte kleeft. Maar hoe is dat mogelijk, zult gij zeggen; de jongen moet longen van ijzer hebben! Ge zoudt hem zoo gaarne iets tot verkwikking of verkoeling geven, maar het mag niet; of uw draf wat matigen, maar hij zelf wil het niet. O arme knaap! Straks als wij t'huis komen, wacht u een goede bachschisch, opdat gij van avond vroolijk kunt zijn.

Op den tocht naar het versteende woud gaat het over gloeiend zand. Hier hebt ge de woestijn, zooals ge haar nog nergens zaagt. Eindelijk zijt gij er! Een veld strekt zich voor u uit, uren in den omtrek bedekt met versteende stukken hout, boomstammen, van de kleinste soort, tot reuzen van veertig voet, zooals men zegt, maar — daar sta ik niet voor in, zóó groot zag ik ze niet. Welke boomsoort dat geweest is die hier zulk een verandering onderging? Waarschijnlijk de Nicolia Aegyptiaca. Maar hoe dat woud zoo verwoest en neergeworpen is, de stammen gespleten zijn, wie zal het zeggen? Ik nam een stuk mede, waarop nog duidelijk de plantenvezels zichtbaar waren, en dat klonk als metaal. Langs de dusgenaamde Mozesbron, waarvan mijn ezeljongen in zijn half Fransch, half Duitsch, mij natuurlijk een legende wist te vertellen, keerde ik terug.

Des namiddags brachten wij een bezoek aan het oude Caïro, en wel voornamelijk aan het Koptenkwartier, door zijn nauwe en vuile straten bekend. De Kopten ten getale van 300.000 zielen over Opper- en Beneden Egypte verspreid, zijn nog een overschot van de 7 millioen Christenen die hier woonden vóór de Islam zijn intocht deed; zij waren de leer

der Monophysieten toegedaan. Om des geloofswille door de Byzantijnsche keizers zwaar verdrukt, riepen zij de hulp der Arabieren in, maar kwamen door dezen in nog grooter ellende. Velen hunner, minder vast in het geloof, vielen toen af, en omhelsden den Islam, terwijl hunne kerken in moskeeën werden veranderd. In hun gelaat en figuur zijn zij gemakkelijk van de Arabieren te onderkennen, daar zij nog het echte type dragen van den ouden Egyptenaar. De mannen dekken zich meestal met een langen, zwarten kiel of mantel, en op het hoofd een fez of doek van donkere stof. Handel drijven zij niet. Zij schijnen voor negotie minder geschikt, maar, over het algemeen nog al tamelijk ontwikkeld, dienen de meesten als klerken of bedienden op kantoren. Weelde kennen zij niet. Hun wijk is de armste van de stad.

Het voornaamste heiligdom der Kopten is de Abu Serge, een kerk aan MARIA gewijd. Deze kerk dagteekent uit de 9de eeuw en is gebouwd op de plaats waar men zegt, dat MARIA bij haar verblijf in Egypte langen tijd moet vertoefd hebben. Zij heeft den vorm van een basilica, en rust op twee zuilenrijen, die niet zonder architectonische waarde zijn. De ruimten voor mannen en vrouwen bestemd, zijn door een houten traliewerk van elkander afgescheiden. In het koor zag ik verscheidene oude schilderijen, episoden uit de vlucht naar Egypte voorstellend. In de onderaardsche kapel, door 2 zuilenrijen in drie gelijke deelen verdeeld, waar alles vochtig en salpeterig is, toonde men ons de plaats, waar de heilige jonkvrouw het meest heeft vertoefd. Het geheel maakte een indruk van diepe armoede en jammerlijk verval, en het verwonderde ons dan ook volstrekt niet, dat de priester zelf, toen wij dit heiligdom verlieten, de hand ophield, om een bachschisch te vragen. In het teruggaan hadden wij nog gelegenheid, den Nijlmeter op het eiland Roda te bezichtigen, een instrument op zich zelf niet veel bijzonders, maar toch voor Egypte van zeer veel beteekenis. Wij gingen daartoe een weelderigen bloementuin binnen, doorwandelden eenige paden en daalden langs steenen trappen af in een diepte omgeven door een stevig metselwerk, en in verbinding staande met den Nijl, en zagen hier nu den meter

die het gansche land overvloed of hongersnood voorspelt. Wat wonder, dat dan ook in de maand Juni, wanneer het zwellen van den Nijl beginnen moet tot einde September, wanneer hij zijn hoogsten stand bereikt, allen in angstige spanning luisteren naar de berichten die er komen aangaande de cijfer-strepen op die zwart geverfde plank.

Wij bezagen nog de moskee G a m a A m r in 643 na Christus door een veldheer van kalif Omar gebouwd. De moskee zelf is in zeer vervallen toestand, maar de voorhal op zes zuilenrijen rustende, ziet er nog tamelijk goed uit. De zuilen zijn van marmer uit één stuk met groote verscheidenheid van kapiteelen. Een dezer, met een ijzeren traliewerk omgeven, wordt door de Mohammedanen hoogelijk vereerd, en geen wonder voorwaar, want de legende zegt n.l. het volgende: Eens wandelde kalif Omar in de groote moskee te Mekka en in de richting naar Caïro ziende, dacht hij aan zijn veldheer Amr. Daar ontdekt hij eensklaps Amr, druk bezig om den arbeiders bevelen te geven, die in de nieuw te bouwen moskee een zuil moeten plaatsen; maar wier werk niet scheen te willen gelukken. Door medelijden bewogen, beval Omar een der vóor hem staande zuilen zich aanstonds naar Caïro te begeven en de plaats in te nemen der zuil die, ofschoon men alle moeite aanwendde, maar niet kon worden opgericht. Doch de aangesprokene verroerde zich niet, ook niet op een tweede bevel. Toen gaf de vertoornde kalif den weerspannige een slag met zijn karwats en riep: in naam van Allah ga! „Waarom vergat ge ook Allah aan te roepen?" antwoordde de zuil, hief zich op, vloog door de lucht, kwam te Caïro, en nam de plaats in door Omar haar aangewezen. In een witte ader, die door den steen loopt, teekent het bijgeloof nog een spoor van den zweepslag, en de Mohammedaansche gids, die ons door de moskee rondleidde en dit verhaal deed, vertoornde zich zeer, toen een onzer weigerde er geloof aan te slaan. 't Was maar gelukkig dat onze wandeling ten einde liep en wij terug moesten naar het hotel, want voor d i e n avond hadden wij zeker aan den anders nog al goeden man niets meer gehad.

De laatste rit.

Ook Heliopolis werd bezocht, de Zonnestad, het On [1]) van den Bijbel, de stad om hare paleizen, tempels en priesterschool weleer zoo beroemd. Maar evenals te Memphis is ook hier niet het minste spoor overgebleven, dat u aan vroegere heerlijkheid herinnert, behalve één obelisk [2]) van rood graniet, aan welks eene zijde de groote hiëroglyphen nog uitstekend bewaard zijn, terwijl zij aan de andere zijde onleesbaar werden door de bijen, die er haar cellen in gebouwd hebben. Slechts één obelisk, uit een labyrinth van obelisken, ziedaar al wat overbleef van Zonnestad en Zonnetempel; één zuil, als wachter aan den grafkuil waarin een wereldstad wegzonk! Sic transit gloria mundi!

Op den terugtocht gingen wij tien minuten van Heliopolis een tuin binnen, waar de zoogenaamde Zonnebron is, van welker ontstaan de legende zegt, dat, toen de Heilige Familie vanwege den Bethlehemschen kindermoord naar Egypte was gevlucht en hier aangekomen, zij van huis tot huis rondging, tevergeefs om een beker water vragende; en dat toen bij den boom, waaronder MARIA zich moedeloos had neergezet, eensklaps de bodem zich opende en een bron ontsprong van het helderste water, waaraan men zich nu nog naar hartelust laven kan. Dicht bij de bron staat een boom, niet meer die waaronder MARIA zat, maar een uit zijn wortels opgeschoten, „de heilige Sycomore", van zeer breeden omvang, door hekwerk en plantsoen omringd, om den lichtgeloovigen pelgrim het plukken van takken en bladeren te beletten. — Ook bij het gebouw der struisvogelcultuur werd aangeklopt en vriendelijk toegang verleend.

In de nabijheid van Caïro kwamen wij een gesloten rijtuig tegen met gesluierde dames uit den harem, en een zwarten euneuch naast den koetsier, die beletten moet dat iemand

---

[1]) Genesis 41 : 45.

[2]) Twee obelisken zijn naar Rome vervoerd en staan, de één op het groote plein van den St. Pieter, de ander voor de kerk van den Heiligen JOHANNES; vervolgens nog één in Constantinopel, één in Londen, één in New-York en één op de „Place de la Concorde" te Parijs.

zich bij het rijtuig voegt of een groet met de dames wisselt. Zoo iets is in dit land niet zeldzaam. Onder de Mohammedanen is de getrouwde vrouw van de wereld afgezonderd en ten eenenmale hare vrijheid kwijt; zij mag zich nergens dan gesluierd vertoonen, en vindt zelfs in tram en stoomboot hare plaats achter een goed gesloten gordijn. In den harem moet zij hare liefde tot den man met anderen deelen, en ontvangt alzoo geen liefde, kent de liefde niet, en bovendien mag zij haar plicht en roeping als vrouw niet vervullen en staat buiten de maatschappij.

Wat is de taak van een dame van hoogen stand; waarmee houdt zij zich bezig? Met zoo nu en dan een rijtoer te maken, maar onder behoorlijk toezicht, of in den harem op een divan den tijd te dooden met het rooken van de nargilé, of over allerlei opschik en lekkernijen met de vrouwelijke bedienden te beuzelen, of onder elkander intrigen te smeden of te twisten uit jaloezie. Maar geen gedachte aan huiselijk bedrijf of ontwikkeling. Neen, zij mag den naam van huisvrouw niet dragen; noem haar zoo ge wilt, maar met dien eeretitel niet..

De toestand waartoe onder den Islam de vrouw is verlaagd, zal het dynamiet zijn, dat de vestingwerken van het Mohammedanisme doet springen. De vrouw kan in die banden niet blijven. Reeds zijn, voornamelijk in Constantinopel, de voorteekenen er van zichtbaar. De Turksche vrouw, die in haar gesloten coupé rijdt, ziet immers ook den landauer, waarin een Europeesch echtpaar gezeten is, met den blonden krullebol op moeders schoot of tegenover hen, terwijl de vader gelukkig is met vrouw en kind! De Egyptische achter het getraliede venster ziet ook de Christenvrouw in vrijheid wandelen, en zij begint haar gemis, haar verlies te beseffen, en vraagt: Wie maakt ook mij zoo gelukkig? Wie geeft mij de vrijheid weder? De vrouw zal in Gods hand mede het middel zijn om de boeien van het Mohammedanisme te verbreken. De vrouw vraagt het eerst naar den zegen van het Kruis.

'tIs mij niet mogelijk alle straten van Caïro met u door te wandelen, u alles te laten zien wat er in en om de stad te aanschouwen is. Wilt ge soms nog naar de bazaars? Laat dan uw parasol maar in het hotel, dames, want die hebt ge daar niet noodig. De bazaarstraten zijn alle nauw en met linnen overdekt, zoodat de zon er niet doorbreekt. Maar trekt goede schoenen aan, want men weet er van geen plaveisel, en . . . zorgt boven alles voor een goedgevulde beurs.

Intusschen ga ik met mijn zwager naar het kantoor van TH. COOK & SONS, om het gemaakte contract voor onze reis naar Palestina in orde te brengen. Wij hebben n.l. begrepen dat, zoo wij ons geen onnoodige lasten op den hals willen halen, of fouten begaan, die schier onvermijdelijk zijn, het verstandig is ons in contact met die firma te stellen. Zij is door jarenlange ondervinding en uitgebreide relatiën in staat om in alles te voorzien, wat noodig is voor een tocht door het Heilige Land. Wij maakten zelf ons reisprogram; gaven op, welke plaatsen wij wilden bezoeken en hoelang wij hier en daar wenschten te vertoeven, hoeveel tenten wij verlangden, enz. De firma COOK & SONS bepaalden den prijs, en wel zóó billijk, dat er niets op was aan te merken; de overeenkomst werd dus door betaling gevolgd, en dag en uur van vertrek uit Caïro vastgesteld.

NAAR PORT-SAÏD.

Met prachtig weer vertrokken wij. Het was niet al te warm. De tocht ging per spoor naar Ismaïlia, tot Kaljub langs denzelfden weg dien wij gekomen waren; dan buigt de baan zich naar het Oosten door een goed besproeid en bebouwd deel van het Delta-land. Niet ver van het station Schibin el Kanatir ligt de zoogenaamde Jodenheuvel, waarop eens in den tijd der Ptolomeeën een Joodsche tempel stond, door den priester ONIA gesticht, niet om als mededinger op te treden tegen den tempel te Jeruzalem, maar tot geestelijk vereenigingspunt voor de verstrooide Joden in Egypte. Men beriep zich hierbij op hetgeen JESAJA zegt: „Te dien dage zal de Heer een altaar hebben in het midden van Egypteland en een opgericht teeken aan hare landpale voor den Heer." [1])

Bij Belbes loopt de baan N. W. naar het hoofdstation Zagazig, het bij den profeet EZECHIËL genaamde Pibeseth; [2]) een stad waar een prachtige tempel moet gestaan hebben, aan de Egyptische Venus gewijd; en wel, volgens de opgravingen en nasporingen van den beroemden Egyptoloog EDUARD NAVILLE, reeds ten tijde van JOZEF, zoodat naar alle waarschijnlijkheid de Pharaonen van die periode daar dikwerf resideerden. Naar dat heiligdom ondernamen de oude Egyptenaren pelgrimstochten op buitengewoon groote schaal, (soms 700.000 mannen, de vrouwen en kinderen niet meegerekend,) waarbij de luidruchtigste feesten werden gevierd, en meer wijn gedronken, dan anders in een geheel jaar. Nu trekken hier nog wel pelgrims door, maar het zijn de naar Mekka reizende Mohammedanen, die zich volgens voorschrift van den Islam van wijn hebben te onthouden. De wachtkamer van het station was goed voorzien, en aan

---

[1]) Jesaja 19 : 19.

[2]) Ezechiël 30 17.

alles duidelijk te bemerken, dat de pachter van het buffet er op gerekend heeft, dat de trein hier circa twintig minuten stil houdt. Heeft men vergeten de stationsklok op te winden, dan duurt dit nog wel wat langer.

De streek, die wij nu doorreizen, biedt weinig bijzonders aan. Maar verliezen wij niet uit het oog, dat hier de schouwplaats is van een merkwaardige gebeurtenis: de uittocht der Israëlieten uit Egypte, die in de richting waarin de spoorbaan naar Ismaïlia gaat, moet hebben plaats gehad. Sedert Dr. NAVILLE door zijn opgravingen en gevonden inscriptiën de zekere ligging van het bijbelsche Pitom [1]) en tevens van Succoth [2]), het eerste station na den uittocht, gevonden heeft, is hieraan geen twijfel meer. Alzoo gaan we door het land Gosen, dat aan de grenzen ook nu nog bloeit als het vette land, door Pharao aan den vader en de broeders van JOZEF geschonken. [3]) Al spoedig verdwijnen echter de vruchtdragende akkers en groenende velden. Na een kwartier sporens ontdekt men van al die oude heerlijkheid niets meer, en hoe verder men komt, hoe minder men zich een voorstelling kan maken van „het beste deel des lands" uit JOZEFS tijd. En toch is het een kostelijke landouw geweest, niet alleen voor herders maar ook voor landbouwers. Eene te Londen bewaarde papyrusrol uit den tijd van het verblijf der Joden in Egypte, vermeldt uitdrukkelijk: „dat dit land dicht bevolkt, goed besproeid en uitstekend vruchtbaar was." Maar de traagheid en lichtzinnigheid der menschen, die vele eeuwen lang deze streken verwaarloosden, hebben de rijke velden veranderd in dorre woestijnen. 't Was een diepzinnig gezegde van NAPOLEON den Isten: „Onder een goed bestuur bereikt de Nijl de woestijn, onder een slecht de woestijn den Nijl." Ieder jaar wordt dat in Egypte bevestigd. [4]) 's Middags te één uur kwamen wij te Ismaïlia, werden verrast door het gezicht op het diepe, blauwe meer en het met boomen en tuinen versierde stadje.

---

[1]) Exodus 1 : 11.
[2]) Exodus 12 : 37.
[3]) Genesis 47 : 6.
[4]) EBERS: Reis van Gosen naar den berg Sinaï, blz. 18.

Terwijl de bedienden van COOK & SONS onze bagage brengen naar het gereedliggende havenbootje, [1]) hebben wij nog even den tijd om in het Hôtel des Bains te middagmalen, maar ons dan ook met allen spoed aan boord te begeven van het ongeduldig wachtend stoomertje, een dwergje in vergelijking met zijn groote zusters, die wij van tijd tot tijd in het kanaal ontmoetten, maar dat ons toch met bewonderenswaardige snelheid bracht naar Port-Saïd. — De kanaalvaart was stil en eentonig: duinen links, zandheuvels rechts; van tijd tot tijd een Russische of Engelsche steamer; ja! ook onze driekleur zagen we wapperen van een schip der Rotterdamsche Lloyd; maar anders alles stil, zoo juist geschikt om nog eens na te denken over dat wat men gezien heeft, en wat men nog verder hoopt te zien en te genieten, of te luisteren naar wat dit kanaal heeft te zeggen. Immers het water, dat om ons vaartuig klotst, weet te vertellen van den rusteloozen ondernemingsgeest der 19de eeuw, wier reuzenwerken van onberekenbare gevolgen zijn, en zeker onder Gods bestel nog aan gansch andere en hoogere doeleinden moeten dienstbaar worden dan menschenroem en aardsch gewin; maar het weet ook te verhalen van de energie der oude Pharaonen, die reeds plannen hadden gemaakt om een kanaal te graven, dat de Roode met de Middellandsche Zee verbinden zou, en er zelfs al mede begonnen waren, maar het opgaven, ofschoon het werk reeds millioenen schats en duizenden menschenlevens gekost had, toen het orakel zeide: „dat men met al dien arbeid, moeite en opoffering wel voor de vreemdelingen zorgde, maar niet het welzijn bevorderde van het eigen volk." En het ontbreekt niet aan stemmen, die beweren dat dit orakel heden is vervuld, daar een goed deel van de doorgraving van het Suez-kanaal is geschied met Egyptisch geld, terwijl het land zelf er al zeer weinig nut van heeft, en dat geld vrij wat beter ware besteed geweest aan de

---

[1]) Sedert Januari 1894 loopt tusschen Port-Saïd en Ismaïlia een spoorbaan, in verbinding met de lijn van Caïro; bij mijn reis in Mei l.l. heb ik dan ook van die baan gebruik gemaakt. Het bootje heeft evenwel voor hem die het eerst in deze streken komt, iets zeer eigenaardigs, en is mijns bedunkens boven de spoorbaan aan te bevelen.

bevordering der kanalisatie in het binnenland. En wat kost het nu niet aan onderhoud! Wat eens de Pharao's begonnen maar niet volbrachten, heeft de Perzische koning DARIUS voleind. Het kanaal is er geweest, maar weder verzand. Hoeveel schats is er noodig, om het nu bevaarbaar te houden! [1])

Tegen den avond kwamen wij aan te Port-Saïd en logeerden in het Hôtel Continental, vroeger hotel „De Nederlanden." Den volgenden morgen doorwandelden wij de stad, die met hare rechthoekige straten en weinig sierlijke huizen niets aantrekkelijks biedt; alleen zegt u iedere straat en bijna ieder huis, dat ge hier in een stad zijt die het meeste belang bij de scheepvaart heeft, en in directe verbinding staat met de tropische gewesten. Aangenaam was het ons dan ook, dat wij reeds den volgenden middag de „Urano," een stoomschip van de Oostenrijksche Lloyd, konden beklimmen, om af te varen naar het Heilige Land; maar vóór wij Egypte verlaten, om het misschien nooit weer te zien, roepen wij het een hartelijk „vaarwel" toe, met de bede dat spoedig in vervulling kome, wat de Heer bij JESAJA belooft: [2])

„De last van Egypte.....

De Heer zal den Egyptenaren bekend worden en de Egyptenaren zullen den Heer kennen te dien dage.

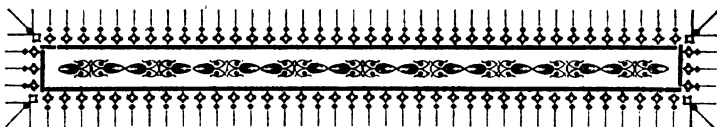
De Heer zal hen genezen.

De Heer der heirscharen zal hen zegenen, zeggende: gezegend zij mijn volk van Egypteland."

---

[1]) Om Engelands handel te fnuiken, had NAPOLEON de Iste aan den ingenieur LEPÈRE opgedragen, voorbereidende maatregelen te nemen tot het graven van het Suez-kanaal, maar door een fout in zijn berekeningen kwam deze tot het resultaat dat de spiegel der Roode Zee negen meter hooger lag dan die van de Middellandsche Zee, en van het werk kwam niets. — Later gelukte het aan DE LESSEPS, door bewonderenswaardige volharding de moeilijkheden te boven te komen hem voornamelijk van Engelsche zijde in den weg gelegd; de sultan gaf zijne toestemming in 1856; een consortium van kapitalisten werd gevonden, en den 16den November 1869 had met zeer groote plechtigheid de opening plaats van het kanaal, dat aan den Europeeschen handel zoo zeer ten goede komt. Bij die gelegenheid werd ons land vertegenwoordigd door Z. K. H. PRINS HENDRIK der Nederlanden.

[2]) Jesaja 19.

PALESTINA.

DE AANKOMST.

't Is vijf uur in den morgen als wij op het dek van de „Urano" staan, om de kust te zien van het Beloofde Land. Rechts van ons de hoogten, waarop eens de steden en tempels stonden der Philistijnen; in de verte rijst de zon boven Juda's bloeiende bergen; vóór ons ligt Jaffa, het oude Joppe, zoo rustig van het rotsenterras neerziende op den oceaan, en in alle kalmte luisterend naar het klotsen der golven tegen de klippen, die als een natuurlijke gordel van verdedigingswerken voor de stad zijn gelegd. Het landen bij winderig weer is hier niet zonder gevaar, ten minste zeer moeilijk; en moge menigen reiziger dit al onaangenaam zijn, wij moeten niet vergeten, dat voor de ontwikkeling van het oude Israël de rotsachtige kust, die langs geheel Palestina heenloopt en den toegang van de Westzijde zoo bezwaarlijk maakt, van het grootste gewicht was. „Van de hoogte der steenrotsen zie ik hem, en van de heuvelen aanschouw ik hem. Ziet! dit volk zal alleen wonen, en het zal onder de Heidenen niet gerekend worden." [1]) Zoo profeteerde eens BILEAM, de zoon van BEOR op JEHOVA's bevel, en die profetie is vervuld. Langen tijd bleef Israël afgezonderd van het verkeer met andere volken, opdat alzoo in stilte de vrucht zou rijpen, die de gansche wereld tot een rijken zegen moest zijn. Maar het zijn niet alleen die klippen en rotsen, daar als

---

[1]) Numeri 23 : 9.

wachters gesteld, opdat hier vóór den tijd, door God bepaald, dit land zijn kostbaarst goed niet zou uitvoeren, nog zwaarder hindernissen moesten weggeruimd, machtiger slagboomen doorgebroken worden, eer Wet en Evangelie van hier zouden uitgaan, om heil te brengen tot aan de einden der aarde![1]) Daar in Joppe heeft zich JONAS ingescheept op zijn Tarsisvaarder, om aan het goddelijk bevel te ontkomen, en niet aan Ninevé, de heidensche wereldstad, het woord van boete en bekeering te brengen.[2]) Daar, in het huis van SIMON den lederbereider, was voor SIMON BAR JONA eene bijzondere Godsopenbaring noodig, eer hij den koninklijken lastbrief zijns Meesters duidelijk begreep, en heenging om het Evangelie van het kruis allen creaturen, en dus ook den Heidenen, te verkondigen.[3])

Jaffa! de poort van het Heilige Land! Nog enkele oogenblikken en onze voeten zullen staan op uwen gewijden bodem! Wat er in ons omgaat? Mij dunkt, zoo iets als wat de ziel der Kruisvaders trillen deed, bij den eersten aanblik van het Heilige Land, en door TASSO, in zijn „Verlost Jerusalem" aldus is vertolkt:

Maar nauwlijks lacht de verre kust hun aan,
Of alles juicht met scheller vreugdekreten
En wijst om strijd naar 't blauwende verschiet.
. . . .

Zij durven nauw d'ontroerde blikken wagen
Aan 't heilig oord dat hun een Bethel werd,
Waar Jezus eens geleefd heeft en geleden,
Den dood verwon en 't graf is uitgetreden.

---

[1]) Jesaja 49 : 6.
[2]) Jona 1 : 3.
[3]) Handelingen 10.

JAFFA.

Het landen te Jaffa is niet gemakkelijk, ja bij ietwat sterken wind onmogelijk. Wij troffen het nog al goed, daar er wel wat deining en dientengevolge ook eenige branding stond, maar toch niet van dien aard, dat de landing eenigszins gevaarlijk was.

Op een kwartier afstands van het strand wierp onze stoomer het anker uit, en het duurde niet lang, of snel als een pijl uit den boog naderde COOK's boot, met de Engelsche vlag aan het roer en bemand met roeiers als reuzen, tien in getal. Wij dalen één voor één langs de half neergelaten scheepstrap af, en op het oogenblik dat een golf de sloep opheft en op de hoogte brengt, waar wij staan, grijpt een dier herculessen ons aan, om ons als een stuk pakgoed op een der banken neer te zetten. Nauwelijks is de lading ingenomen, of het gaat weer even snel terug. Van de deining der zee, die sterker is naarmate wij het strand naderen, voelen wij niet veel. Onder vroolijk gezang der roeiers gaat het voorwaarts. Wij glijden tusschen de klippen door, zetten voet aan wal, en . . . . staan op heiligen bodem! . . . . Is het niet alsof alles u toeroept: Ontbindt de schoenen van uwe voeten, want de plaats waarop gij staat is heilig land? [1])

Wij zijn te Jaffa. Welk een vriendelijken aanblik bood ze ons van de campagne der „Urano" gezien, die stad op rotsen gebouwd, amphitheatersgewijze oprijzende boven de schuimende golven en nog haar ouden naam „Japho," de „schoone," met eere dragende. Maar toen wij er binnenkwamen? Wij stegen langs de smalle, niet zeer regelmatige rotstrappen op. Bovenaan stonden de Arabieren, schouder aan schouder, om ons op te wachten en welkom te heeten en voor den warmen handdruk, die men ons gaf, een flinke handreiking

[1]) Exodus 3 : 5.

te vragen. De douanen maakten het ons volstrekt niet lastig. Cook weet wat hij voor ieder zijner reizigers betaalt en daarom wordt van hen, die zich onder de bescherming van zijn agent hebben gesteld, geen pas gevraagd, geen koffer geopend. En nu de stad in! Wat smalle, hoekige, kromme straten! Reeds bij den eersten oogopslag ziet ge, dat Jaffa geen aanleg is van lateren datum, maar veeleer een oude matrone onder de steden van Palestina moet worden genaamd; en waarlijk zij telt haar aanzijn reeds bij eeuwen. De legende zegt, dat Noach hier zijn ark zal zijn binnengegaan, en ook aan deze kust begraven is. De mythologie weet te verhalen, dat hier Andromeda aan een rots geketend werd en aan een zeemonster prijsgegeven, maar gelukkig gered door Perseus, die op den Pegasus, nog bijtijds toeschoot om het ondier te vellen. Lang nog moet het geraamte van een reusachtigen visch boven de stadspoort hebben gehangen, maar volgens een bericht van Plinius eindelijk naar Rome zijn overgebracht. De geschiedenis verzekert ons, dat de Pharao's van Egypte zoowel als de koningen van Assyrië er op konden roemen haar te hebben ingenomen. Sedert eeuwen is zij de havenstad van Jerusalem; daar kwamen de vlotten aan van cederhout, op den Libanon geveld voor Salomo's tempel; daar overviel Judas de Makkabeër de moordenaars van tweehonderd Joden, stak de vlam in hunne vaartuigen en doodde de vluchtelingen met het zwaard. [1]) En van den beroemden Makkabeër Simon heet het: „tot al zijnen roem behoort ook, dat hij Joppe tot een haven maakte, waar men van alle zeekusten kon binnenloopen." [2]) Meer dan twaalfmaal is Jaffa veroverd en verwoest geworden. In de 15de en 16de eeuw was het niet meer dan een puinhoop, aan het einde der 18de eeuw werd het herbouwd, met muren omgeven, maar in 1799 door de Franschen onder generaal Kleber met storm genomen, de vestingwerken werden geslecht, en thans is het een open stad, die, om waarlijk tot bloei te komen, slechts op een goede haven wacht. Maar hoe lang zal dat wachten nog duren! En wat baat het al, of een spoorbaan van Jaffa

[1]) 2 Makkab. 12 : 3 v.v.
[2]) 1 Makkab. 14 : 5.

naar Jerusalem gebouwd is en den 26sten September 1892 door een Mohammedaanschen priester plechtig voor het verkeer geopend [1]), als de haven voor grootere schepen ontoegankelijk blijft, en zelfs de kleine schuiten niet dan met moeite en soms met levensgevaar haar verlaten kunnen?

Wij begeven ons naar het hotel „Jerusalem", directeur HARDEGG, een Duitscher van geboorte en als tempelier in Jaffa gekomen. Al aanstonds gevoelt ge, dat ge hier in een Christelijke omgeving zijt. Boven den hoofdingang van het hotel staat geschreven: Gaat door, gaat door, door de poorte [2]); een kaart van Palestina hangt aan den wand der eetzaal; op de klok leest ge: Indien ik u vergete, o Jerusalem [3]); op de deuren der logeerkamers die er zeer rein en net uitzien staan de namen der zonen van JACOB, echter met verwaarloozing der Bijbelsche volgorde, zoodat b.v. SIMEON onder no. 12 staat, in het salon vindt ge een Bijbel en een Christelijken scheur kalender. De spijzen zijn er eenvoudig, maar goed toebereid, en de bediening laat niets te wenschen over. Achter het hotel is een prachtige tuin.

Wij gebruiken ons ontbijt en gaan dan langs straten, zoo slecht mogelijk geplaveid, naar de groote marktplaats. Daar vertoont zich, ofschoon het nog zeer vroeg in den morgen is, het meest bonte gewoel van mannen en vrouwen, neergehurkt op matten of kleedjes, onder de schaduw van boomen of reusachtige zonneschermen. Kooplieden, bruin en geel,

---

[1]) Bij de openingsplechtigheid werden door den Mohammedaanschen priester twee schapen geslacht, en met hun bloed de rails besprenkeld, „om alzoo de baan te ontsmetten van de zonden, die haar bij den aanleg hebben bezoedeld en de reizigers te beveiligen tegen alle gevaren." Hierbij zij tevens vermeld dat Dr. SIMPEL, uit Duitschland afkomstig, maar genaturaliseerd in Amerika, reeds in 1860 opmetingen gedaan en plannen voor een spoorweg gemaakt had, maar van de Turksche regeering geen toestemming tot den bouw bekomen kon; en het eerst in 1889 aan een consortium van Fransche kapitalisten gelukte de desbehoevende firman te verkrijgen. De baan heeft vijf stations: Lydda, Ramleh, Es-Sajad, Deir Aban en Vittir, en heeft met het rollend materieel enz. gekost omtrent ƒ 4,800.000.— Dat het spoorwegnet zich zal uitbreiden is wel zeker; reeds wordt ijverig gewerkt aan een lijn van Haïfa over Haran naar Damascus. Opmetingen zijn gedaan voor een zijtak van Damascus naar Beyroet, ook voor een lijn van Haïfa naar Jaffa, over Nabloes of over Cesarea; terwijl er mede sprake is van een spoorwegverbinding tusschen Egypte over Gaza en Jerusalem. (Jesaja 19 : 23).

[2]) Jesaja 62 : 10.

[3]) Ps. 137 : 5.

met den los afhangenden kaftan om de schouders, stallen hunne waren uit, bestaande in huisraad, kleeren, wapenen of groenten, en zitten tusschen al deze dingen in, schijnbaar zóó onverschillig, of hun de affaire niet aangaat. Knapen, in vuile lompen gehuld, maar in die lompen zelfs schilderachtig, schreeuwen en jagen met hun scherpe prikkels ezels voort, beladen met vruchten of steenen, of dikwijls met planken en balken die twee à drie meter over den kop van het dier uitsteken. Kameelen, eveneens tot het dragen van zware lasten bestemd, wandelen in rijen van tien en twintig voorbij op hunne gewone, schommelende wijze en met statigen tred, als om daarmede hunne meerderheid te toonen boven den ezel, die in den regel vóór hen uitgaat, en de eer heeft op zijn hoog gezadelden rug den geleider der karavaan te dragen.

Onder al dat gewoel dringen wij door, en komen in de heerlijke tuinen die de stad aan de Westzijde omgeven; den roem en den trots van Jaffa. Zij beslaan eene oppervlakte van vier kil. in de lengte en drie kil. in de breedte en zijn aan de zijde van den weg afgesloten door ondoordringbare cactushagen van minstens tien voet hoog. Iedere tuin heeft zijn waterreservoir van kolossale afmeting, dat door een machine, bewogen door een geblinddoekt paard of ezel, gevuld wordt. Die machine bestaat in een stang, neergelaten in een wel, vaak op zeer groote diepte geboord, en verbonden aan een verticaal rad, waarom een band loopt, van houten of ijzeren bakjes voorzien. De onderste hangen in het water, maar door de wenteling van het rad boven gekomen, storten zij hun inhoud uit in het reservoir dat, als men de schuif, aan den ondersten rand aangebracht, openzet, het water vloeien laat in verschillende goten of kanaaltjes, waarmee de tuinen doorsneden zijn en die, eveneens van schuiven voorzien, het water kunnen ophouden of laten doorloopen, voor elk gedeelte van den tuin, zooals de hovenier het goedvindt. — Dat de grond buitengewoon vruchtbaar is, zagen wij aan de citroen- en oranjeboomen, wier tallooze gouden vruchten fonkelden tusschen de donkergroene bladeren, en welker gebogen takken in den regel ondersteuning vragen.

Aan een hovenier, die de vriendelijkheid had ons op zijn erf toe te laten en uit te noodigen een oogenblik onder zijn loovertent plaats te nemen, vroegen wij, hoeveel sinaasappelen bij een gemiddelden oogst van één boom werden geplukt. Het antwoord was: p.m. duizend stuks! En als ge dan weet, dat de sinaasappelen dáár zeker tweemaal zoo groot zijn als die wij hier koopen en de boomen toch betrekkelijk klein, dan kunt ge begrijpen, dat de vruchten zoo dicht op elkander groeien als bij ons aan een kerseboom; en zoo is het ook met de citroenen. In den bloeitijd wordt de oranjegeur, die Jaffa omgeeft, mijlen ver voortgedragen; de watermeloenen worden bij scheepsladingen naar Egypte gevoerd; abrikozen, perziken, granaten, pruimen, vijgen, olijven, dadels, ja alle mogelijke fijne vruchten vindt men er; zelfs het suikerriet schiet hier op tot zes voet hoog. Zulk een vruchtbaarheid hebben wij zelfs in Egypte niet gevonden.

De bevolking bedraagt omstreeks 15000 inwoners, waarvan 10000 Mohammedanen, 3000 Christenen, 2000 Joden zijn. De Protestantsche gemeente, in aantal gering, bestaat voornamelijk uit Duitschers, en heeft een kleine, maar zeer vriendelijk tusschen groen en bloemen gelegen kapel. De Duitsche kolonie, [1]) door den heer HOFFMANN in den jare 1868 gesticht, breidt zich langzamerhand uit, legt zich uitsluitend toe op bearbeiding van den grond, maar heeft ook tevens kundige handwerkslieden in haar midden.

---

[1]) De Duitsche kolonisten zijn voornamelijk Zwaben en Wurtembergers, die, vasthoudende aan de leer van het duizendjarig rijk, gelooven, dat zij, als volk van God, geroepen zijn voor de komst des Heeren, den tempel te Jerusalem te herbouwen; vandaar hun naam Tempeliers of Tempelridders. Haïfa werd door hen gekozen als het meest geschikt voor eene eerste nederzetting en tot voorbereiding van verdere kolonisatie; dit geschiedde in 1868. Reeds in '69 sloeg een tweede kolonie hare tenten te Jaffa op, en kwamen velen ook naar Jerusalem, meest handwerkslieden en hoveniers. Deze laatsten vooral hebben een zwaren arbeid, daar de bodem om de H. Stad verre van paradijsachtig is; maar het volhardend karakter van den Zwabischen boer, zijn vlijt, zijn gewoonte om een harden bodem te bewerken, en zijn geloof dat het duizendjarig rijk spoedig ophanden is, dat alles werkt saam, om hem alle hindernissen blijmoedig het hoofd te doen bieden.

HOFFMANN, de leider der kolonisten, stierf den 8sten Dec. 1885, en werd opgevolgd door CHRISTOFFEL PAULUS, door allen als hoofd erkend.

Zij tellen omtrent 1400 zielen, verdeeld over 250 gezinnen, hebben verschillende goede scholen en zelfs een lyceum in Jerusalem.

Doch wij hebben niet veel tijd meer, want reeds worden de rijtuigen ingespannen, die ons heden avond nog in Jerusalem zullen brengen. Door den agent van Cook is ons de dragoman voorgesteld, die ons op de reis door Palestina zal vergezellen. Gandure is zijn naam, hij woont te Jaffa en houdt zich in den reistijd bezig met vreemdelingen te geleiden naar alle oorden van Palestina en Syrië. Hij maakte al aanstonds een goeden indruk, en is ons ook niet tegengevallen. Vóór wij wegreden, bracht hij ons nog op het platte dak van een huis, gebouwd op dezelfde plek waar de woning van Simon, den lederbereider, zal gestaan hebben. Of dat zoo is? Och! vraag het niet. Ware het niet hier, dan was het toch in de onmiddellijke omgeving. Hier, of in de nabijheid, sloeg Petrus in die, voor de Kerk van Christus immer gedenkwaardige ure den blik over de blauwe wateren der Middellandsche Zee; en, wat er toen wel in de ziel van den discipel van Jezus zal zijn omgegaan? Zoo vaak heeft hij het meer van Bethsaïda bevaren en er zijn net in uitgeworpen, of in stillen nacht bij den maatslag der golven zijn lied gezongen, ter verheerlijking van zijnen God. Maar het is gansch anders geworden: de roerpen is losgelaten, de visscherskiel uitgetrokken, en nu moet het reiskleed over de schouders geworpen en de pelgrimsstaf in handen genomen om het Evangelie te prediken allen creaturen. Wil Petrus dat? Verstaat hij, wat die breede oceaan hem profeteert? Gewis, het heil is uit de Joden. Uit Israël en over Israël gaat de Zon der gerechtigheid op, maar de Heidenen zullen ook tot dat licht gaan, en koningen tot den glans die over u gezien wordt! „Hef uwe oogen rondom op," spreekt de Heer, „en zie, die allen zijn vergaderd; zij komen tot u. Wie zijn deze, die daar komen gevlogen als eene wolk, en als duiven tot hare vensters?" [1]) Verstaat Petrus dat? Begrijpt hij iets van dat heerlijk Evangelie, niet aan Israël alleen, maar aan de volken? [2]) Neen, maar de Heer brengt hem in verrukking van zinnen, en hij zag den hemel geopend en

---

[1]) Jesaja 60 : 3, 4, 8.
[2]) Johannes 3 : 16.

een zeker vat tot hem nederdalen, gelijk een groot linnen laken, aan de vier hoeken gebonden en neergelaten op de aarde, in hetwelk waren al de viervoetige dieren der aarde en de wilde en de kruipende en de vogelen des hemels. En er geschiedde eene stem tot hem: „Sta op, PETRUS, slacht en eet." En als PETRUS zeide: „Geenszins Heere, want ik heb nooit gegeten iets dat gemeen of onrein is," geschiedde een stem: „Hetgeen God gereinigd heeft, zult gij niet gemeen maken." En dit geschiedde tot driemaal toe. [1]) Als nu de mannen van CORNELIUS komen, verstaat PETRUS de beeldspraak des hemels, de banden vallen af die zijn ziel omknellen en de zendeling is bereid het kruis te dragen in der Heidenen land. Nu weet hij dat bij God geen aanzien des persoons is, „maar in allen volke, die Hem vreest en gerechtigheid werkt, is Hem aangenaam." [2]) En zoo begint uit Jaffa de Christenzending. Jaffa, de eerste zendingsplaats, waar de Koning der koningen Zijn ontrolde banier omhoog heft, en Zijne jongeren aangordt om haar te dragen tot aan de einden der aarde! Van Jaffa uit begint de verovering der wereld door het Kruis, haar naam staat met onuitwischbare letteren in de jaarboeken van het Koninkrijk Gods, en daarom: wees gegroet, stad der Zending! Ook van ons, driewerf gegroet!

Wij bezochten nog eene Roomsche en een Grieksche kerk en toen ging het in alle haast naar de rijtuigen; de koffers waren reeds ingeladen, alles wachtte op ons.

Op weg naar Jerusalem.

Bij aanvang was de straatweg tamelijk goed en ook de omgeving vol afwisseling. Eerst trokken wij door de vallei van Saron, om hare prachtige weiden en bloemen bekend en beroemd [3]), dan langs de bron Abu-Nebut, in wier nabijheid zich het graf van TABITHA (Dorcas, hinde) bevindt, en eene

[1]) Hand. 10.
[2]) Hand. 10 : 34, 35.
[3]) Hooglied 2 : 1. Jesaja 33 : 9.

kleine kapel door de Grieken haar ter eere gesticht; nog eenige minuten in sukkeldraf voortgereden, en men ziet reeds een der vele wachthuizen, door de Overheid veiligheidshalve aan den weg gebouwd en door een paar Turksche militairen bewoond; en dan, ietwat ter zijde van den weg, een landbouwschool, onder begunstiging van Rothschild door de „Alliance Israélite Universelle" gesticht, en vele Joodsche leerlingen tellende.

Ook gaat men voorbij het oude Lydda, dat „nabij Joppe was," in de Heilige Schrift ons bekend als de plaats waar Petrus den kranken Eneas genas [1]), en dan voorbij een dorpje Beth Dedschan d. i. Dagons tempel [2]), een overblijfsel der herinnering aan den eens zoo in aanzien zijnden god der Philistijnen; doch wij lieten dat alles in den letterlijken zin des woords links liggen, daar er geen tijd was voor een omweg, en bovendien de dorpen, die van den straatweg zijn verwijderd, wel te paard maar niet per rijtuig kunnen worden bezocht.

Na een tocht van drie uren kwamen wij te Ramlé, een stadje met 8000 inwoners, waaronder 1000 Christenen. Wij stapten af vóor het Duitsche hotel van Reinhart, bestelden daar ons middagmaal, en wandelden vervolgens onder de schaduw van prachtige olijfboomen naar het eenige wat Ramlé bijzonders biedt, den toren, volgens het Arabisch opschrift boven den ingang, in 't jaar 1318 door den Egyptischen Sultan Mohammed en-Nasir herbouwd. Oorspronkelijk was het een minaret van een reeds lang verwoeste moskee, door het volk de Witte moskee genaamd. Wij beklommen hem, zij het dan ook in het zweet onzes aanschijns, tot op zijn hoogste punt, en genoten daar het heerlijkst vergezicht. In het Noorden de witte huizen van Lydda, aan de Oosterkim de bergen van Juda en Benjamin, ginds de golven der Middellandsche Zee, en vóór ons de lachende vlakte van Saron, en dat alles stralende in heerlijk licht! — Beneden gekomen wandelden wij over een zeer groot Mohammedaansch kerkhof, waarheen

---

[1]) Hand. 9 : 32.

[2]) Richt. 16 : 23. 1 Sam. 5 : 2 v.v.

juist een kleine stoet zich bewoog, om een doode naar zijn laatste rustplaats te brengen. Zulk een plechtigheid had ik nog nooit bijgewoond. Geen wonder dan ook, dat nu met alle attentie en op korten afstand, alles de begrafenis betreffend, werd gevolgd en mij niets ontging.

Voorop gingen eenige knapen, waarvan een den Koran op een doek droeg; de anderen zongen, maar de woorden kon ik niet verstaan; dan volgden eenige mannen, die, op eentonige wijze de Mohammedaansche belijdenis neurieden; en eindelijk een paar vrouwen, die in wanhoop schenen over het verlies en steeds luider lucht gaven aan hare smart. Langzaam voortgaande kwam men bij het graf, een verwulf, slechts 2 à 3 voet diep in de aarde, maar hoog genoeg dat de doode zich kan oprichten, als de twee engelen des gerichts tot hem komen. Bij de groeve werd eerst een gebed uitgesproken, daarna het lijk uit de zeer eenvoudige kist genomen, het laken waarin het gewikkeld was, en dat van boven en van onder met een koord of band was vastgemaakt, zorgvuldig geplooid, en vervolgens de doode in zijn kamerke neergelegd, met het hoofd naar Mekka gekeerd. Nu zette zich een man — ik geloof dat deze de Iman of voorlezer was — bij de gesloten groeve neder en sprak: „O dienaar Gods! zoon van een dienstknecht en een dienstmaagd Gods, straks zullen er twee engelen komen om u te ondervragen; zeg dan dat Allah uw Heer is, dat Mohammed zijn profeet is, en dat gij zijn dienaar zijt." De Mohammedanen immers gelooven dat de ziel aanstonds na den dood het lichaam verlaat, en dan een voorsmaak heeft van wat haar staat te wachten, hetzij goed, hetzij kwaad; dat ze daarna tot het lichaam weerkeert, zich neerzet op de borst en daar blijft tot op het oogenblik dat de twee engelen verschijnen, belast met de taak om gericht te houden. De ziel, door die komst onthutst, verbergt zich in den neus van den doode, die dan aanstonds herleeft en zich opricht om de ondervraging te beantwoorden. — Onder luide jammerklachten keerde de stoet terug naar de woning van den gestorvene, die nog eenige dagen, op bepaalde uren, volgens voorschrift van den Islam, met gebed en voorlezing moet

worden herdacht, terwijl de naaste betrekkingen verplicht zijn gedurende zes weken iederen Vrijdag naar het kerkhof te gaan, om groen of bloemen op het graf te strooien.

Langs een laan van cactussen en vijgeboomen gaan wij terug naar ons hotel, verkwikken ons aan een eenvoudigen disch en zoeken nu de rijtuigen weder. Donkerblauw is de hemel, de akkers zijn in lentegroen getooid, al zingende stijgt de leeuwerik op, en hoe dieper wij komen tusschen de heuvelrijen van Juda, des te meer stemt alles tot het loflied: „de bloemen worden gezien in het land, de zangtijd genaakt en de stem der tortelduif wordt gehoord." [1]) Terwijl bij ons de wintervorst zijn troon nog niet heeft verlaten, en dit jaar niet aan abdiqueeren schijnt te denken, is hier reeds de aarde met haar bruidskleed versierd, en gloeien de vuurroode anemonen op alle velden.

Onze moedige paarden haalden spoedig nog andere reizigers in, die als wij naar Jerusalem togen, en ons aan het woord van den Profeet deden denken: „Vele volken zullen heengaan en zeggen: komt! laat ons opgaan tot den berg des Heeren, tot het huis van den God Jacobs, opdat Hij ons leere van Zijne wegen, en wij wandelen in Zijne paden; want uit Sion zal de Wet uitgaan, en des Heeren woord uit Jerusalem." [2]) Zouden toch de Christenen uit alle oorden der wereld reeds sedert zoovele eeuwen langs deze wegen gaan, wanneer niet inderdaad de berg des Heeren verheven ware boven alle bergen, [3]) wijl Wet en Evangelie van hem uitgingen naar alle einden der aarde?

O gewis, niet aller opgaan naar Jerusalem was en is goed. De tocht der kruisvaarders, die met het zwaard in de vuist en met de leuze „God wil het!" Jerusalem bestormden, was niet goed; en al hebben wij eerbied voor die waarlijk koninklijke figuren, voor die ridders zonder blaam, die, door hoogere geestdrift bezield, ten strijde togen, niet om roem en eere, maar waarlijk omdat naar hunne meening God het wilde, toch moeten wij zeggen: het was niet goed, niet naar den wil van

[1]) Hooglied 2 : 12.
[2]) Jesaja 2 : 3.
[3]) Jesaja 2 : 2.

Hem die sprak: „Zalig zijn de zachtmoedigen, zij zullen het aardrijk beërven" [1]), en wederom: „niet door kracht, noch door geweld, maar door Mijnen Geest zal het geschieden, spreekt de Heere Heere!" [2]) — Maar ook dat is de rechte pelgrimage niet, als men naar Jerusalem gaat met een Baedeker in plaats van den Bijbel in handen, alleen om te zien wat er van het oude nog over is, en of er soms nog nieuwe opgravingen gedaan zijn; zonder de heilige ontroering des Christens te kennen bij de gedachte dat men heengaat naar de stad waar Christus leerde, leed en stierf. Neen, ik houd niet van die opgewonden, fanatieke, maar ook niet van die koele, nuchtere zielen, die immer in de laagte zweven en nooit in geestdrift ontvlammen, wier oog niet schitteren, wier hart niet sneller kloppen, wier mond niet zingen kan als men op weg is naar Jerusalem! Ach, gij behoeft het mij niet te zeggen, ik weet het ook wel dat het aardsche Jerusalem nog het hemelsche niet is, en dat de weg naar het Jerusalem dat boven is, hier beneden niet eindigt. Ik weet het ook wel, dat geen uiterlijke dingen, geen kruisheuvel of heilig graf, — stel dat met onomstootelijke zekerheid de ware konden worden getoond, — u in den hemel zouden brengen. Maar toch, de stoel waar uw moeder op zat, heeft voor u iets heiligs; bij het graf van uw vader kunt gij niet lachende staan; zou u dan de ziel niet trillen en er niet zoo iets in u zijn van wat David bezingt in het lied van het hijgende hert: een dorsten, een heimwee, een verlangen, dat sterker klimt hoe dichter ge komt bij Jerusalem?

Daar wordt dikwijls geklaagd over den afstand en de bezwaren die de tocht van Jaffa naar Jerusalem met zich brengt. Ik begrijp niet hoe het mogelijk is. Mij aangaande, ik vond het heerlijk, dat er nog geen spoorlijn naar Jerusalem liep. Ik zou er toch geen gebruik van gemaakt hebben; neen, niet vliegen door het land der beloften op de vleugelen van den stoom, maar voet voor voet, het schilderachtig landschap genieten, dat soms vergezichten heeft,

---

1) Matth. 5 : 5.

2) Zacharia 4 : 6.

schoon als van een alpentop. Zeker is het hier in den lentetijd schooner dan in den zomer. In den zomer toch druipen geen rotsen, vloeien geen zilveren waterstralen langs de bergen, en is het sappig groen verdord; maar heden?... Ik wil de lentepracht genieten; ik wil den weg die opgaat naar Jerusalem zien, en zóó diep mij in het geheugen prenten dat ik er niets van vergeet, en mij bijblijft al wat ik zie tot ik kom aan uwe poorten, o Jerusalem!

De weg zelf is niet best. In SALOMO's dagen, toen er „zoo vele wagenen" reden, zal hij zeker veel beter zijn geweest, thans laat hij nog al wat te wenschen over en is voor rijtuigen voornamelijk zeer lastig, daar Jerusalem 2400 voet boven de Middellandsche Zee ligt, en de straat van Jaffa dus aanmerkelijk stijgt. Men moet zich ook niet voorstellen dat hij steeds geleidelijk naar boven gaat. O neen, de bergen van Juda zijn door tal van dalen doorsneden, en dus voortdurend gaat het bergop en bergaf, en als men meent de laatste berghoogte te hebben bereikt, staat men weder vóór een dal, aan welks overzijde het stijgen nog eens opnieuw begint. De streek, die men doortrekt, is weinig bevolkt. Slechts hier en daar eenige armoedige dorpen; eerst Kubab, verscholen achter het groen der olijven, en dan Latroen, volgens de overlevering de woonplaats van DIMAS, den roover en moordenaar, van wien onze gids ons de volgende legende vertelde. Vóór negentien eeuwen woonde daar een roover, de schrik van den geheelen omtrek. Niets was voor hem veilig of in staat zijn geweldigen arm te ontwapenen. Nu gebeurde het, dat JOZEF en MARIA en het Kindeke op hun vlucht naar Egypte in zijne handen vielen, maar de roover, vanwaar het kwam wist hij zelf niet, had geen moed dit drietal leed te doen; integendeel, bij het zien van het Kindeke, sluimerend in MARIA's armen, greep zulk een vreeze hem aan, dat hij ijlings wegvluchtte naar zijn hooge rots. Jaren zijn voorbij, in moord en roofzucht doorgebracht, als hij eindelijk wordt gegrepen en veroordeeld om gekruisigd te worden. 't Was op dien ontzaglijken Goeden Vrijdag, toen ook JEZUS werd uitgeleid naar Golgotha, den zwaren kruisbalk dragende. Bij het zien van Dezen wordt

het den roover zoo wonderlijk te moede. Beelden uit het verleden klimmen op voor zijn geest. Zijne zonden staan voor hem en zijn consciëntie gaat jagen en vragen: Wat heb ik gedaan! Wat heb ik gedaan! En als hij naast dien medekruiseling hangt, en Hem bidden hoort: „Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen!" dan wordt hij door een geheimzinnige macht tot Hem heengetrokken. Hij voelt de kruispijn niet, want zijn gewetenspijn is zooveel grooter, en in die pijn grijpt hij moed om Hem, die voor Zijne moordenaars bad, te smeeken: „Heer! gedenk mijner, als Gij in Uw koninkrijk zult zijn ingegaan!" En het antwoord is: „Voorwaar, voorwaar, heden zult gij met Mij in het Paradijs zijn." [1]) 't Is eene legende slechts, een wilde roos tusschen de heggen en struiken aan den weg naar Jerusalem gegroeid, maar niet zonder geur of kleur. Mijn lezer, pluk ze, bewaar ze, leg ze bij uwe verzameling van gedroogde bloemen en blâren, als herinnering uit het Heilige Land.

Van Latroen gaat het voort naar Bab-el-Wadi, en nemen wij een oogenblik rust in het restaurant „des Moines de Judée." Dan met nieuwen moed verder; al dieper komen wij in de bergen van Juda, op welke de zegen van Jacob zinspeelt: [2]) „Juda is een leeuwenwelp, gij zijt van den roof opgeklommen, mijn zoon! Hij kromt zich, hij legt zich neder als een leeuw, en als een oude leeuw. Wie zal hem doen opstaan?" Ook den trots van deze niet welige landouwen, niet rijk gezegenden stam, kregen wij spoedig in 't gezicht, n.l.: den wijnstok. „Hij bindt zijnen jongen ezel aan den wijnstok en het veulen zijner ezelin aan den edelsten wijnstok. Hij wascht zijn kleed in den wijn, en zijn mantel in druivenbloed." Hoe vele verheven zinspreuken des Bijbels knoopen zich aan den wijnstok en den wijnberg vast. Meen evenwel niet dat daarom de wijnranken altijd langs de hoogten der bergen zich

---

[1]) In het Evangelie van Jezus' kindsheid staat, dat zij twee roovers ontmoeten, n.l. Titus en Dumachus. Titus zeide dan tot Dumachus: ik bid u, laat die menschen gaan, maar Dumachus wilde niet. Toen zeide Titus: ik zal u veertig drachmen geven. En toen de vrouw Maria zag, dat deze roover hun een weldaad bewees, zeide zij tot hem: God de Heere zal u ondersteunen en u vergiffenis schenken voor uwe zonde. Maar de Heere Jezus zeide: Titus zal Mij voorgaan in het Paradijs.

[2]) Genesis 49 : 9, 11.

slingeren, dikwerf groeien ze over het vlakke land, zoodat het woord wijngaard (Jesaja 5 : 1) beter gebruikt is dan wijnberg. Het Hebreeuwsche woord laat beide vertalingen toe. Tot de druiventeelt behoort nog immer en in de eerste plaats de zuivering van steenen, [1]) de omtuining tegen de wilde dieren [2]) en de bewaking in den wachttoren. De verlaten torens in dezen tijd van het jaar herinnerden ons aan Jesaja 1 : 8. Sion zelf is nog immer een eenzame in het land. — Vervolgens komen wij voorbij Abu-Gosch, een schoon gelegen dorp, waar in den aanvang dezer eeuw een roover huisde, die met zijne scharen kloosters plunderde, dorpen verbrandde, en menigen pelgrim bijna aan het einde van zijn reis een treurig lot deed ondergaan. Vroeger heette dat stadje Karpet-Enab, druivenstad. Volgens Robinson zal 't het oude Kirjath-Jeárim zijn, waar de ark langen tijd gestaan heeft, tot ze door David plechtig naar Jerusalem werd opgevoerd. [3])

Dan volgt Kulonieh, een vriendelijk, hooggelegen oord, waarachter eensklaps het pad zich wendt naar het dal, door velen gehouden voor het eikendal, waarin David Goliath versloeg. Over dat dal ligt nu een zeer goede, breede brug, zoodat de reiziger niet meer langs de gevaarlijke helling behoeft af te dalen; voorwaar een weelde, die in Palestina nog maar zeldzaam is. Ten vorigen jare kwamen mijne vrouw en ik te Kulonieh tegen den middag, en na ons brood gebruikt en wat gerust te hebben, zonderden wij ons af van het reisgezelschap, om te wandelen van Kulonieh, waarschijnlijk het oude Emmaus, naar Jerusalem. Wat hebben wij op die wandeling genoten! Wij hebben saam God voor Zijne weldaden mogen danken, en ook den Heer gebeden, om met ons als met de Emmausgangers te gaan! 't Is de heerlijkste wandeling geweest, die ik ooit gedaan heb. — De omgeving is niet schoon, hier en daar een ellendig dorp, zonder bloemen en groen; en hoe dichter men bij Jerusalem komt, hoe woester en eenzamer de natuur, hoe kaler de weiden, hoe naakter de bergen, en ten slotte is alles één

---

[1]) Jesaja 5 : 2.

[2]) Jesaja 5 : 5. Psalm 80 : 13.

[3]) 1 Samuel 7 : 11. 2 Sam. 6 : 2.

steenmassa; maar zoo moet de omgeving zijn van het Jerusalem, dat ik zoek. Neen hier geen stad als Caïro of Alexandrië, omgeven met lanen van palmen en lachende landouwen; dat kan, dat mag Jerusalem niet zijn. Ik zoek een Jerusalem, met het floers der rouwe gedekt; een onttroonde koningin, die treurt om den haar ontvallen schepter! Ik zoek een Jerusalem dat weent om haar verloren vrijheid en dagelijks de slavenbanden sterker voelt knellen, als door hare straten de trompet klinkt van den Turkschen soldaat, en de vlag met de halve maan wappert op den Davidsburcht! Neen! zulk een Jerusalem, geslagen in vernedering, door eigen schuld bloedende uit duizend wonden, kan niet schoon zijn, maar moet de teekenen dragen van hare smart en zeggen: „Waar is de zanger, die mijn leed verstaat en de harp van de wilgen neemt om mij het lied mijner ellende voor te zingen?"

Hoe eenzaam zit de stad, voorheen de vreugd der aard!
Thans is ze een weduwe, een verlatene, een slavinne
Wier opslag eenmaal, als der volkren koninginne
Gebood. Zij slijt den nacht in tranen onverpoosd;
Zij ziet naar 't Oosten, blikt naar 't Westen, nergens troost!
Van jammer overstelpt daalt Juda van zijn bergen,
De Heiden haalt hem in, met Godvergeten tergen,
Drijft hem in engten, en bezet hem van rondom.
De wegen treuren thans om Sions heiligdom,
Want niemand gaat ter feest, de poorten zijn verdwenen,
De priesters zuchten, en de jonge dochters stenen,
O dochter Sions, al uw glorie is voorbij! [1])

't Was reeds laat toen wij de Jaffapoort bereikten. De maan scheen met halflicht en wierp een flauwen glans over de stad. Maar al is het wat duister, men verliest er niet veel bij, want van de Jaffastraat Jerusalem naderende, ziet men volstrekt niets van de stad, voordat men bij hare muren staat. Hoe gansch anders, als men van het Zuiden of het Oosten, en bovenal wanneer men van het Noorden komt; dan ziet men eensklaps geheel Jerusalem vóor zich, een aanblik die overweldigend is, en dan kan het niet anders

---

[1]) BEETS' Jeremia. Klaagliederen 1 : 1—4.

of men roept uit volle borst: Jerusalem! wees ons gegroet! Maar al moet men ook dien aanblik missen, o, als ge maar de muren der stad ziet, dan gaat er al zoo veel bij u om, en als ge hare poorten binnenrijdt, 't zij bij middaglicht of avondschemering, dan wordt het u zoo wonderlijk te moede; dan is het of de steenen u toeroepen: Jerusalem! Jerusalem! — Wij zijn er! Gode zij dank! Ten tweeden male mag ik zeggen: „Mijne voeten zijn staande in uwe poorten, o Jerusalem!"

JERUSALEM.[1])

Om de Stad.

In het „Grand New-Hotel” namen wij onzen intrek. De hôtelier, door COOK's Office van onze komst verwittigd, was ons tot Kulonieh te gemoet gereden, en had gezorgd dat alles in orde was. Na het avondeten begaven wij ons spoedig ter rust.

Ik had van mijn kamer het uitzicht op den Davidsburcht, en dacht mij vanzelf terug in lang vervlogen eeuwen. Wat hield mij uit den slaap? Was 't het hanengekraai dat daar veel scheller, klaaglijker en aanklagender is dan bij ons? Was het, omdat ik mij nu zoo dicht in de nabijheid wist van de plaats waar het Kruis eens stond, waar het graf des Heeren geweest was? Was het . . . ik weet niet wat het was, maar die in Jerusalem komt, slaapt den eersten nacht zoo spoedig niet in.

De volgende morgen zag ons al vroeg in de straten der stad, en na het ontbijt werd in overleg met onzen dragoman ter oriënteering besloten tot een wandeling om de muren. Roept de Psalmist er ons niet toe op, als hij zegt: „Gaat rondom Sion, en omringt haar, telt hare torens, zet uw hart op hare vesting, opdat gij het vertelt aan het nageslacht”? [2])

Wij gaan dan de Jaffapoort uit, in een hoek van den zuidwestelijken muur gelegen. Herinner u dat een poort een merkwaardig erfstuk is van bijna alle Oostersche steden. Daar kwamen de burgers bij voorkeur saam; daar werden

---

[1]) Jerusalem, door de Mohammedanen El Kubs, de heilige, geheeten, wordt Genesis 14 : 18 Salem genoemd, of volgens FLAV. JOSEPHUS Solima. Voor de geschiedenis van Jerusalem, van haar oorsprong tot op dezen tijd, verwijs ik mijne lezers naar het meesterwerk van Mr. ISAÄC DA COSTA, Israël en de volken.

[2]) Psalm 48 : 13, 14.

getuigen gehoord en werd rechtgesproken; [1]) daar werden verdragen gesloten; [2]) daar zette men zich neer om handel te drijven, [3]) om vrienden af te wachten of vreemden te zien, [4]) nieuwtjes te hooren of te praten over de dingen van den dag. [5]) De poort was de gerechtsplaats, de markt, de beurs, een plaats van gezellig verkeer. Nog heden is een poort voor velen het middelpunt van het maatschappelijk leven. Niemand gaat er uit of in, zonder door honderd oogen — natuurlijk oogen van lediggangers — te worden bespied; hier worden de vreemdelingen nauwkeurig opgenomen; hier is het Dorado voor de bedelaars; hier zitten ongelukkigen, blinden, kreupelen, melaatschen, verkiezende liever vuil en onrein van den bedelpenning te leven, dan in eene Europeesche inrichting te worden opgenomen en verzorgd. — Wij gaan dan de Jaffapoort uit, slaan links om langs de citadel, een fort dat met zijne kanonnen geheel Jerusalem bestrijkt, en gekroond is met den eerwaardigen Davidstoren, dien wij later bezoeken zullen; dan in zuidelijke richting voortgaande, zien wij het vrij steil naar beneden loopende Gihondal, waarin een reusachtig waterreservoir van ruim 500 voet lengte en 250 voet breedte, de benedenvijver of Sultansvijver genaamd, en op een kleinen heuvel aan de overzijde van het dal de Nicephorien, een open hof, met prachtige olijven en vijgeboomen beplant. Nu dalen wij af en treden de vallei van Hinnom in. In dit enge dal hebben eens de Israëlieten in hunne verblinding het beeld van den Moloch opgericht met stierenkop en menschenarmen, en op zijne gloeiende armen hunne zonen en dochteren ten brandoffer gelegd. Aan de overzijde van het Hinnomdal verheft zich de „Berg van den boozen raad," zoo genoemd omdat, naar luid der legende, CAJAPHAS daar zijn buitenverblijf had, waar met JUDAS onderhandeld en tot den dood van JEZUS besloten werd. Gaat de wandelaar om dezen

---

[1]) Job 31 : 21.
[2]) Genesis 23 : 18. Ruth 4 : 1.
[3]) Psalm 127 : 5.
[4]) Genesis 19 : 1.
[5]) 1 Samuel 4 : 18.

berg heen, dan ontdekt hij een groot aantal holen, altemaal graven, overblijfsels van een doodenstad uit lang vervlogen eeuwen. Was hier ook de begraafplaats der vreemdelingen? Tenminste in de nabijheid wordt u het „Akeldama" getoond, de akker des bloeds, voor het weggeworpen Judasgeld gekocht tot een „begraafplaats voor vreemdelingen," en historisch zeker is het, dat hier tot op het laatst der vorige eeuw nog Christenpelgrims ter ruste werden gelegd.

Niet ver van daar loopt het Hinnomdal uit in het dal van Josaphat, en ontmoet daarbij het Kaasmakersdal, Tyropoeon, dat de benedenstad van de bovenstad scheidt, maar over welks loop de geleerden het nog volstrekt niet eens zijn. De een meent dat het Tyropoeon zich ombuigt naar de Jaffapoort, de ander vermoedt en beweert met duchtige bewijzen dat zijn loop in de richting van de Damascuspoort is te vinden; maar bij al dat verschil is men het hierin eens, dat het Tyropoeon uitloopt op de grenzen van bovengenoemde dalen.

Waar beide samenkomen, liggen heerlijke tuinen, de tuinen der koningen [1]), die door het water van Siloam worden besproeid, met boomen zijn beplant en rijkelijk met vruchten beladen. Als in den zomer door de warmte ieder blad verdort, en het er rond Jerusalem zoo somber uitziet, zijn die tuinen nog groen, voortdurend verfrischt door het heerlijk bronnat, dat door verschillende kanalen daar wordt heengeleid. Had de profeet Jeremia misschien op deze het oog, toen hij sprak: „Want hij zal zijn als een boom, die aan het water geplant is, en zijne wortelen uitschiet aan eene rivier, en gevoelt het niet, wanneer er eene hitte komt, maar zijn loof blijft groen; en in een jaar van droogte zorgt hij niet, en houdt niet op van vrucht te dragen." [2])

Op korten afstand van deze gaarden vindt men de fontein Rogel, thans de Jobsbronnen geheeten, waar eens Adónia, de zoon van David, in opstand tegen zijnen vader kwam, om zich van troon en kroon meester te maken, en, zoo lezen wij: hij slachtte schapen en ossen en noodde al zijne broe-

---

[1]) 2 Koningen 25 : 4.

[2]) Jeremia 17 : 8.

deren, behalve SALOMO, en de oversten des heirs en ABJATHAR, den priester, en zij aten en dronken voor zijn aangezicht en zeiden: de koning ADÓNIA leve [1])! Hier zijt gij ook in de nabijheid van den „Berg der ergernis," zóó genoemd, omdat daar zal geschied zijn wat geschreven staat: „Toen bouwde SALOMO een hoogte voor Kamos, het verfoeisel der Moabieten, op den berg, die vóor Jerusalem is, en voor Moloch, het verfoeisel der kinderen Ammons." [2])

Langs den voet van den „Berg der ergernis" gaan wij noordwaarts op, het dal van Josaphat in; aan zijne eene zijde door den Moria begrensd, aan den anderen kant door een heuvel, aan welks helling het dorp Siloam gelegen is, en waaromheen ontelbare grafplaatsen liggen, die duidelijk zeggen, dat men hier te doen heeft met de overblijfselen van eene oude doodenstad; in de middeleeuwen werden die graven door kluizenaars bewoond, terwijl ze nu òf voor schapenstallen worden gebruikt, òf voor woonhuizen zijn ingericht. Tegenover Siloam, aan de westelijke zijde van het Josaphatdal, zien wij de „Mariabron," de eenige werkelijke bron die men nog te Jerusalem vindt. Langs een trap van achttien treden, in de rots uitgehouwen, komt men aan den overwulfden ingang en daalt dan tot de bron zelf af. Duidelijk hoort men het opborrelen van water uit onderaardsche diepten. Het eigenaardige van deze bron is, dat zij ebbe en vloed heeft, terwijl in den regentijd het water soms plotseling drie-, viermaal daags met kracht rijst en dan weder langzaam daalt. Het Syrisch bijgeloof schreef eerst dit geheimzinnig verschijnsel toe aan de macht der hemelkoningin ASTARTE; later meende men dat er een groote draak in de bron lag, die wanneer hij wakker was het water terughield, en als hij sliep het vloeien liet. Om het water van deze bron naar den Siloamvijver af te leiden, werd een kanaal gegraven, [3]) dat nog heden toegankelijk is, en waarin de Ingenieur SCHICK in Juni 1880 een merkwaardige oud-Hebreeuwsche inscriptie vond, waarop hem knapen, die daar baadden, opmerkzaam maakten.

---

[1]) 1 Koningen 1 : 25.

[2]) 1 Koningen 11 : 7.

[3]) 2 Kon. 20 : 20. 2 Kron. 32 : 20.

De rotswand werd gereinigd, het schrift gecopiëerd en door Schick, Guthe en anderen ontcijferd. Het bevat een bericht over de herstelling van het kanaal, en zegt dat de mineurs, van beide zijden arbeidende, elkander te gemoet gewerkt hebben, en dat daarop het water uit de bron naar den vijver stroomde, 1200 meter ver. Kanaal en inscriptie zijn waarschijnlijk uit den tijd van Hiskia, de bron wordt genoemd „Mariabron," omdat naar de legende Maria er water geput zal hebben, om de windselen van het kindeke Jezus in te wasschen.

Achter die bron wordt het dal enger en de helling der bergwanden steiler. Hier in het meest schaduwrijk gedeelte is het groote Israëlietische kerkhof, waar letterlijk grafsteen aan grafsteen paalt, alle zoo eenvoudig mogelijk; maar juist daarom vallen het meest vier merkwaardige grafmonumenten in het oog, n.l. die van Zacharias, Jacobus, Josaphat en Absalom. Het eerste, het graf of de pyramide van Zacharias, is uit een rots gehouwen, met zuilen in Jonischen stijl; boven de rechtlijnige kroonlijst verheft zich een afgeknotte pyramide, [1]) terwijl wegens het opgehoopte puin de ingang moeielijk te zien is. Dit monument zal naar luid der overlevering gebouwd zijn ter eere van den profeet Zacharia, zoon van Jójada, dien de ondankbare koning Joas in het voorhof des tempels liet steenigen. [2]) Het graf van Jacobus bestaat uit een kolonnade, achttien voeten boven den grond, gedekt door een nog keurige kroonlijst, en daarachter eenige grafkamers. Herders hebben er thans bezit van genomen. Enkele schreden verder ziet men het graf van Josaphat, ten deele verwoest, maar oorspronkelijk verdeeld in verscheidene, in de rots uitgehouwen kamers. Op kleinen afstand bevindt zich het graf van Absalom, een vierkant gebouw, veertig voet hoog, met een spits toeloopenden toren, waarom de Arabieren het Tantur Firaun, muts van Pharao, noemen. In de Boeken van Samuel wordt verhaald, dat Absalom in zijn leven een pilaar voor zich had opgericht in het Konings-

---

[1]) Van zulke pyramidale grafheuvels wordt in het tijdperk der Makkabeeën meermalen melding gemaakt. 1 Makk. 13 : 28.

[2]) 2 Chron. 24 : 21.

dal, want hij zeide: ik heb geen zoon om aan mijnen naam te doen gedenken; en hij had dien pilaar genoemd naar zijn naam, daarom wordt hij tot op dezen dag genaamd: „ABSALOMS hand", [1]) terwijl JOSEPHUS [2]) zegt dat de pyramide, door den ongelukkigen prins gebouwd, slechts op twee stadiën van Jerusalem stond. Dit grafteeken evenwel, met zijn Grieksch beeldhouwwerk, kan onmogelijk zoo oud zijn, maar wijst veeleer op het Herodiaansche tijdperk terug. 't Kan óók zijn dat de versieringen, zooals wel meer gebeurde, eerst later zijn aangebracht. Het volk houdt dit intusschen zeker voor ABSALOMS graf, en ieder oogenblik ziet men kinderen steentjes tegen „ABSALOMS grafteeken" werpen. Die gewoonte is reeds eeuwen oud, en daarom ligt het monument ook vol met kleine steenen. Ja, als in Jerusalem iemand een ondeugend kind heeft, dan, zoo zegt men, voert hij het naar het Dal van Josaphat, en dwingt het met woorden en slagen, steenen te werpen en ABSALOM te vloeken, terwijl men tegelijk aan het ondeugende kind het leven en sterven van den boozen koningszoon herinnert.

Hierbij zij opgemerkt dat, hoe weinig waarborg wij ook hebben voor eenig verband tusschen deze grafheuvels en de personen wier naam zij dragen, er eenig gewicht niet aan te ontzeggen is. De graven om Jerusalem hebben in de stormen der eeuwen alle andere gebouwen overleefd; zij zijn schier de eenige die overgebleven zijn. Menigmaal is de Heer deze monumenten voorbijgegaan, en zeer licht mogelijk is het, dat het grafteeken van ZACHARIAS Hem het woord op de lippen gelegd heeft: „Wee u, gij schriftgeleerden en farizeeën, gij geveinsden! want gij bouwt de graven der profeten op, en versiert de grafteekenen der rechtvaardigen; aldus getuigt gij tegen u zelven, dat gij kinderen zijt dergenen, die de profeten gedood hebben." [3])

Nu staan wij aan de oostelijke zijde der stad. Rechts ligt de Olijfberg, links het ommuurde tempelplein met de Omar-Moskee, en om ons zien wij ontelbare graven van

---

[1]) 2 Sam. 18 : 18.
[2]) FLAVIUS JOSEPHUS: Joodsche historie VII : 9.
[3]) Matth. 23 : 29, 31.

Mohammedanen, die er aan herinneren, dat het verkeerd opgevatte woord van JOËL [1]) den Muzelman niet belet zijn dooden op den heiligen berg bij te zetten. Hoe zou het ook, daar immers de Mohammedanen gelooven, dat hun profeet op den jongsten dag op het tempelplein zitten zal, tegenover CHRISTUS. Een draad, sommigen zeggen een haar, zal dan gespannen worden van de heilige zuil el-Tarik, die boven den tempelmuur uitsteekt, naar den Olijfberg, terwijl de zielen der ontslapenen ter beproeving over die brug moeten wandelen, waarbij de vromen door hunne beschermengelen worden behoed, terwijl de goddeloozen in de plaats des oordeels vallen. Zooals wij weten spreekt de Islam reeds van een voorloopig gericht over de ziel, waarom dan ook het graf van een Mohammedaan in den regel twee rechtopstaande steenen heeft, een aan het hoofd en een aan het voeteneinde, om tot zetels te dienen voor de twee engelen, die drie dagen na den dood verschijnen.

Het dal is hier omstreeks veertig voet diep, met puin en vuilnis opgevuld. Opgravingen te dezer plaatse hebben doen zien, dat vroeger de muur om het tempelplein veel verder vooruitgeschoven, de steilte van den bergwand veel grooter, het dal zooveel dieper, en alzoo de inneming van deze zijde voor den vijand hoogst moeielijk, zoo niet onmogelijk was.

De Gouden Poort die naar het tempelplein, nu genaamd Hàram esch Scherif, voert, is aan de buitenzijde met bogen en zuilen in Romeinschen stijl versierd, maar toegemetseld, uit vrees voor de vervulling der legende, dat eenmaal op een Vrijdag een Christelijk veroveraar door die poort de stad binnendringen en haar aan de handen der Mohammedanen ontrukken zal. Haar naam „de Gouden Poort" is ontstaan uit een dwaling, daar men de poort, genaamd de Schoone, Hand. 3 : 2, die veel meer binnen het tempelhof moet worden gezocht, in deze meende te herkennen, en bovendien het Grieksche woord Horaia met Aurea verwisselde.

Terwijl wij onze schreden richten naar de Stephanuspoort, de eenige die tegenwoordig aan de Oostzijde open is,

---

[1]) Joël 3 : 2.

trekt aan de andere zijde van het dal, aan den voet des Olijfbergs, een ommuurde hof onze aandacht; dat is Gethsémané. Maar stel uw verlangen nog wat uit, mijn lezer, en ga er nog niet in! Eerst onze wandeling om den stadsmuur voortgezet, en wat in de nabijheid van dezen ligt opgenomen, om dan een rustig uur aan Gethsémané te wijden. Wat ook vluchtig gezien moge worden, Gethsémané niet; dat zou heiligschennis zijn; daar moet ge tijd voor hebben.

Wij wandelden dan Gethsémané voorbij naar de grafkerk van MARIA, [1]) gebouwd door MELISENDE, gemalin van FULKO, koning van Jerusalem. In deze kapel hebben niet alleen de Roomsch-Katholieken, Grieken en Armeniërs, maar ook de Mohammedanen een plaats voor hun gebed, ten bewijze dat zij de eer van MARIA hoog houden. De Koran spreekt in de 19de Soera aldus: „Herdenk in het boek van den Koran het verhaal van MARIA, toen zij zich van haar gezin naar eene plaats ten Oosten verwijderde en een sluier nam, om zich aan de blikken van anderen te onttrekken. Wij zonden onzen geest GABRIËL tot haar, en hij verscheen haar in de gedaante van een volmaakt mensch. Zij zeide: Ik zoek eene schuilplaats bij den genadigen God, opdat Hij mij tegen u verdedige. Indien gij Hem vreest, zult gij mij niet naderen. Hij antwoordde: Waarlijk, ik ben de boodschapper van uwen Heer, en ik ben gezonden om u een heiligen zoon te geven. Zij zeide: Hoe zal ik een zoon hebben; geen man heeft mij aangeraakt, en ik ben geene ontuchtige vrouw. GABRIËL hernam: Zoo zal het zijn: Uw Heer zeide: Dit is mij gemakkelijk, en wij zullen het doen, ten einde hem tot een teeken voor de menschen en tot eene genade van ons te doen zijn." En in de 21ste Soera: „En gedenk haar, die haren jonkvrouwelijken staat bewaarde, en welke wij van onzen geest inbliezen, terwijl wij haar en haren zoon als een teeken voor alle schepselen stelden."

Onder een prachtigen boog gaat men langs een marmeren trap van zeven en veertig treden naar een onder-

---

[1]) Zie over de begrafenis en opneming van MARIA, de apocryfe Evangeliën van TISCHENDORFF, vertaald door L. VAN CLEEF en C. P. HOFSTEDE DE GROOT, pag. 277 v.v.

aardsche rotskapel, in welke naar men zegt de discipelen MARIA, de moeder van JEZUS, begraven hebben. De kerk, door vele en kostbare lampen verlicht en langs de wanden met zijden draperieën versierd, heeft den vorm van een kruis; in het midden der eigenlijke grafkapel staat de sarcophaag der jonkvrouw. Deze kapel, vroeger de Gethsémané-kerk genaamd, werd reeds door den kerkvader HIËRONYMUS als de grafplaats van MARIA vereerd. Weder naar boven gaande vindt ge, halverwegen de trap, rechts een kapel met twee altaren, waar de graven zijn van JOACHIM en ANNA, de ouders van MARIA, en links een kapel met één graf, dat het stof van JOZEF, den man van MARIA, bevat.

Wij hebben niet lang in dat onderaardsche heiligdom vertoefd; eensdeels was het er al te mooi, maar toch ook al te bedompt, en anderdeels, o! zoo licht, maar toch in menig opzicht zoo donker. Ik was blij toen ik weder Gods vriendelijk zonlicht aanschouwde en in ruime lucht mocht ademen, en dacht zoo bij mij zelf: arme menschen, die zich met kunstlicht behelpen, als de volle zon aan den hemel staat! En toch, hoe velen zijn er, die liever het licht door menschenhand ontstoken kiezen, dan zich door het licht der genade te laten bestralen, dat reeds zoo lang is opgegaan. Zij kennen nog niet de heerlijkheid van het profetisch woord, Maleachi 4 : 2, waaraan de bede ontleend is: „Sol justitiae illustra nos!" „Zon der gerechtigheid, bestraal ons!"

Aan de Noordoostzijde aangekomen, buigt zich de muur met een scherpen hoek Westwaarts. Hier is hij niet beschermd door een dal, en daarom aan iederen vijandelijken aanval blootgesteld. Assyriërs en Babyloniers, Romeinen en kruisvaarders, van den Scopus met hunne legerscharen afdalende, hebben aan deze zijde de stad aangegrepen en met hunne stormrammen de muren gebeukt. Naar JOSEPHUS vermeldt stonden hier dan ook drie muren achter elkander. Maar op welken afstand en waar? Ziedaar de groote vraag, die nog altijd op een beslissend antwoord laat wachten. Stond de derde op de plaats van de tegenwoordige, en was de richting van de tweede zóó, dat zij de H. grafkerk buitensloot? ROBINSON, die de derde muur een grooten boog om de stad laat beschrijven,

ontkent zulks, anderen pleiten er voor; beiden beroepen zich op overblijfselen van oude muren en torens, gevonden bij de Damascuspoort en elders, maar wie zal hier uitspraak doen? — Aan de Noord-Westhoek gekomen bij eene poort, door de Arabieren de Goliatsburcht genoemd, loopt de tegenwoordige muur achter het gebouw van het Latijnsche patriarchaat heen, en komt dan met een hoek, naar het Zuiden zich ombuigend, op het punt van uitgang, de Jaffapoort terug. — In 't kort hebben wij alzoo gezien dat de stad van drie zijden door dalen omringd is, wat natuurlijk in vroegere eeuwen hare veiligheid verzekerde, en ook hare schoonheid verhoogde; dat zij heden van alle kanten is ingesloten door een walmuur, in 1542 door Soliman I gebouwd, die, zooals door De Pressensé zeer juist is opgemerkt, hare inwendige schande voor de oogen des aanschouwers voorloopig verborgen houdt, en een hoogen dunk van haar doet opvatten, getroffen als hij wordt door haar deftig, majestueus voorkomen. Die muur heeft verschillende poorten, waarvan de voornaamste zijn:

ten Noorden: de Damascuspoort,
ten Oosten: de Stephanuspoort,
ten Zuiden: de Mistpoort, over het Tyropoeondal heengebouwd, en de Sionspoort,
ten Westen: de Jaffapoort,

en dan nog aan de zijde van het tempelplein de Gouden Poort, maar die immer gesloten is.

Wij hebben onze wandeling volbracht en zijn weer aan het hotel gekomen. Lang was de tocht, belangrijk tevens, maar over al dat belangrijke lag een waas van droefheid gespreid. Heeft ook hier niet in vroegere dagen de glorie van Jeruzalem hare bloemen gestrooit en *thans?* armoe en ellende, door de toppen der boomen het ruischen van een klaagzang, om u heen de slippen van het rouwkleed der onttroonde koningin.

Op den Olijfberg.

Na eene wandeling om de stad, moet een bestijgen van den Olijfberg volgen, om een overzicht te nemen over het geheel en Jerusalem als in panorama voor ons te zien.

Wij gaan daarom uit ons hotel langs de lange en enge Via dolorosa (weg der smarten) naar de Stephanuspoort, om dan in het Dal van Josaphat af te dalen, maar wij komen hier niet door zonder kennis te maken met een dubbele rij van bedelaars, die als in kruisvuur ons den weg betwisten. 't Zijn deerniswaardige, in lompen gehulde schepsels, die ons in hun blikken bedelnap een aalmoes vragen, en, om het medelijden op te wekken, ons op de walglijkste wijze hun verwrongen of bebloede ledematen toonen, daarbij een klaaggeschrei aanheffende, zoo afschuwelijk, dat wie eens dat Chowâdscha! Chowâdscha! Heer! Heer! gehoord heeft, het nimmer vergeet, en beter dan vroeger het woord der discipelen verstaat: „Heer, laat haar van U, want zij roept ons na." [1]) En als men dan ziet welke onhebbelijkheden die lammen, kreupelen en melaatschen, aan de poorten van Jerusalem neergehurkt, zich veroorloven; hoe zij even vuil als onbeschaamd u bij arm of been vasthouden, of u nastrompelen op de straten, al hebt ge ook op de meest liefderijke wijze hun een goede gift toegereikt, dan kunt gij het geduld bewonderen van Hem, die onder zulk een weerspannig volk Zich bewoog en niet ophield hen wel te doen; dan begint men eenigszins te gevoelen hoe diep de groote koning in de gelijkenis zich moest neerbuigen, om deze kreupelen, lammen en melaatschen te laten noodigen aan zijnen koninklijken bruiloftsdisch. [2])

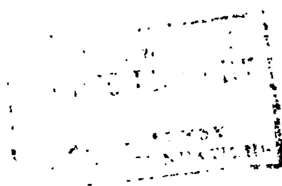
Eindelijk komen wij de poort uit, passeeren de brug over den Kedron (de Kedron is de beek die door het dal van Josaphat loopt, maar meestal geen water heeft), gaan het graf van Maria en ook Gethsémané voorbij, en wandelen den Olijfberg op. Dan ontmoeten wij eerst:

---

[1]) Matth. 15 : 23.
[2]) Lukas 14 : 23.

VIA DOLOROSA. — ECCE-HOMOBOOG.

De graven der Profeten, ook genaamd het kleine labyrinth. Wij kruipen onder een lage poort door en komen in een rotonde, die door eene opening, in de zoldering aangebracht, licht ontvangt. Van hier voeren drie gangen naar de grafkamers, die in den vorm van een halven cirkel in de kalksteenrots zijn uitgehouwen. De naam Profetengraven heeft volstrekt geen historischen grond, maar vindt misschien daarin zijn oorsprong, dat men reeds van oudsher gewoon was Jerusalem de Profetenstad te noemen, en deze graven de voornaamste van den omtrek zijn. Wellicht dat eene verkeerde toepassing van Matth. 23 : 29 er toe heeft bijgedragen.

Uit de duisternis weer in het licht gekomen, schudden wij het stof der graven af, en slaan een voetpad in dat regelrecht naar den top des bergs geleidt; en daar zijn wij dan op den Olijfberg, die zulk eene voorname plaats beslaat in de oorkonde des Israëlietischen volks. Was het niet „door den opgang der olijven" [1]) dat DAVID ging als hij voor zijn zoon ABSALOM vluchtte? Zag niet ZACHARIAS in profetischen geest den Olijfberg tot den Rechterstoel van JEHOVA gesteld; zag hij niet

. . . . den bergrug opgereten
En tot een diepe kloof gespleten,
Een schrikverwekkend Hinnomdal,
Neerdalend tot in 't hart der aarde,
Waar Hij, die lang geduldig spaarde,
Eens onverbidlijk richten zal?

Toen Hij op aarde rondwandelde, Wiens naam is „Immanuël," wierd de Olijfberg zoo dikwerf tot bidkapel gewijd, waarin de Zoon des menschen neerknielde en biddende het moede hoofd ter ruste legde aan des Vaders harte. „Des daags was Hij leerende in den tempel, maar des nachts ging Hij uit en vernachtte op den berg, genaamd de Olijfberg." [2]) Dan was alles stil; ook de vogel zweeg, in 't lommer weggedoken; niets wat de samenspraak stoorde tusschen den Vader en den Zoon. En wat de Zoon dan in zulk een heilige, stille ure bad en sprak? . . .

---

[1]) 2 Samuël 15 : 30.
[2]) Lukas 21 : 37.

Hoe dikwerf heeft de Heer Zijne schreden langs den Olijfberg gericht, als Hij de stad Jerusalem verliet om in Bethanië „de ark te midden der bewogen wateren van Jerusalem" een oogenblik ruste te vinden; Hij, die kwam om aan de wereld den olijftak des eeuwigen vredes te bieden. Als de Heer voor de laatste maal Zijn intocht doet in Jerusalem, klimt Hij van den Olijfberg af, onder de palmen en psalmen Zijner jongeren en van eene groote schare, die Hem te gemoet is gesneld. Maar welk een tegenstelling! Waar alles juicht en jubelt, van blijdschap opgetogen,

Als ging in 't eind de Vredekoning,
In hoogen feestdos tot Zijn kroning:

daar weent de Heere om Jerusalem, de koningsstad, de stad der Vaderen. Hij weet het, dat het „hosianna" van heden door het: „kruist hem! kruist hem!" zoo spoedig zal worden vervangen. Hij ziet den doornentak reeds afgesneden, dien men Hem als een spotkroon om de slapen zal winden, en het hout reeds gekapt, waarvan men Hem den kruis-troon bouwen zal! Maar Hij denkt niet aan eigen smart en lijden; alleen aan Jerusalem, dat niet luisteren wil naar wat tot haren vrede dient. Hij ziet de donkere wolken zich saampakken en de weegschaal des oordeels opgeheven in de lucht! Hij hoort het: „Mene, mene, tekel upharsin!" het gekletter der Romeinsche zwaarden, het gejammer der stervenden. Hij ziet den tempel in vlammen en de stad in puin. En terwijl de jongeren roepen: Zie, Meester, welk eene stad, en welke steenen! vloeien Hem de tranen langs de wangen en klinkt het: „Jerusalem, Jerusalem! hoe dikwerf heb Ik u willen bijeenvergaren, gelijk een hen hare kiekens, maar gij hebt niet gewild!"

Neen 't doode broedsel hoort niet meer.
't Zal 't leven nimmermeer aanschouwen
En — met gewette sneb en klauwen,
Werpt de arend zich op 't aas terneer.

Van den Olijfberg is de Heer ten hemel gevaren. Toen sloeg voor die eeuwig gedenkwaardige hoogte de schoonste ure, want gelijk Schubert zegt: „Wat in Mamre's bosschen

beloofd, op Moria afgebeeld, op den Thabor in een spiegel aanschouwd en op Golgotha tot den prijs van den zwaarsten kamp verworven werd, daaraan is hier op de hoogte des Olijfbergs het zegel der verheerlijking ingedrukt en de palm der overwinning toegereikt."

Van den Olijfberg voer de Heer ten hemel! Geschiedde het op dezelfde plek waar nu de hemelvaartskapel is gebouwd, en men u in een marmeren steen den indruk van Zijn laatsten voetstap toont? Och! de Christen denkt aan die legende niet. 's Heeren voetstappen ruischen in veel hoogeren zin over de gansche aarde. Hij ziet over het bergvlak heen en zegt: Hier, hier ergens was het, dat mijn Heiland Zijn Koninklijken lastbrief aan Zijne jongeren gaf: „gaat dan heen, predikt het Evangelie allen creaturen en doopt ze in den Naam des Vaders, en des Zoons, en des Heiligen Geestes." Hier, hier ergens gaf de Heer Zijne Koninklijke belofte: „Ik ben met u al de dagen tot aan de voleinding der wereld," en voer toen heen naar 't Vaderhuis, waar engelen, aartsengelen en verlosten Hem, den grooten Overwinnaar, het hallel toezingen: Het Lam dat geslacht is, is waardig te ontvangen de eer en de dankzegging en de eeuwige aanbidding. Op den Olijfberg moet het lied van den profetischen zanger gezongen worden:

God vaart voor ons oog
Met gejuich omhoog;
't Schel bazuingeluid
Galmt Gods glorie uit;
Heft den lofzang aan,
Zingt Zijn wonderdaân,
Zingt de schoonste stof,
Zingt des Konings lof
Met een zuivren galm,
Met een blijden psalm;
Hij, de roem der aard',
Is die hulde waard. [1])

Niet ver van de Hemelvaartskapel zag ik het graf van de heilige PELAGIA, nu een bidkapel van de Mohammedanen. Naar Joodsche meening zou men hier te doen hebben met het graf van de profetes HULDA (2 Kon. 22 : 14); de Roomsch-Katholieken vereeren hier PELAGIA, die uit Antiochië herwaarts

[1]) Psalm 47, (berijmd).

kwam, om hare zonden te boeten en van wie men zegt, dat zij zelfs na haren dood nog wonderen heeft gedaan. Daarna bezichtigden wij een nieuw gebouw met ruime zuilengangen; de „Onze-Vader-Kapel," zoo genaamd, omdat de wanden van het voorhof in een en dertig verschillende talen het „Onze Vader" te lezen geven, aangebracht op platen, die uit tegels zijn saamgesteld en met een breeden gebloemden rand versierd. De traditie meent, dat hier de plaats is waar de Heer Zijnen jongeren het allervolmaaktste Gebed geleerd heeft, terwijl zij u eveneens een grot weet aan te wijzen, waarin de Apostolische geloofsbelijdenis zou vervaardigd zijn. De stichteres van de Onze-Vader-kapel AURELI DE BOSSI, princesse de la Tour d'Auvergne, duchesse de Bouillon, heeft een levensgroot beeld van zichzelf uit wit marmer laten plaatsen boven het graf, dat zij hier zich bouwen liet, in de hoop dat het eens haar stof bevatten zal. Zulk een monument in zulk een kapel; o ijdelheid!

Om van den Olijfberg het heerlijk uitzicht te genieten over de stad en omgeving, beklom ik de oude minaret van een Derwischen-klooster, en van die hoogte zag ik Jerusalem in zijne volle lengte en breedte. Hoe schilderachtig schoon, hoe prachtig, hoe majestueus is alles van hier gezien. Bij dien eersten aanblik vraagt gij nu maar liefst niet te spreken, en u eenige oogenblikken tot stille overpeinzing te gunnen. Dan doorleeft ge een gedeelte der gewijde historie! dan zijn er stemmen van beneden, stemmen van boven, stemmen van rondom; dan grijpt ontroering u aan; dan hoort ge het ruischen van de voetstappen van Hem, die den vrede boodschapt; dan komt er een traan in uw oog, want wat ge daar vóór u ziet is het hart van het beloofde land, waarom zich in de heils- en wereldhistorie alles beweegt; 't is de heiligste, den Christen boven alles dierbare plek der aarde; ge ziet . . . Jerusalem! Jerusalem, om welke de heuvels en hoogten van alle zijden oprijzen, zich als een eerewacht scharende om haar koningin „de dochter Sions"! Rondom Jerusalem zijn bergen; alzoo is de Heer rondom Zijn volk van nu aan tot in der eeuwigheid [1]). Ziet ge daar

[1]) Psalm 125 : 2.

in het Noorden dien met een minaret gekroonden heuvel? Dat is het Mispa van SAMUEL; ginds rijzen de bergen van Samaria voor u op; hier de Frankenberg met zijn afgeknotten kegel; daar de blauwende hoogten van Moab, met hare scherp belijnde donkere afgronden; en aan den voet van deze de Doode Zee, welker waterspiegel vriendelijk glanst, terwijl zelfs de loop van den Jordaan tamelijk duidelijk te volgen is. De lucht is zoo rein en doorzichtig, dat men zou meenen in een paar uur Jericho te kunnen bereiken. En als ge dan dat gansche panorama overziet, hetzij bij avondlicht of in den glans en den gloed dien alleen de Oosterzon over zelfs naakte bergen kan uitgieten, dan spreken de steenen, dan wenkt u iedere rotstop naar het verleden, en wijst alles u naar boven, naar den God der Eeuwigheid.

Maar nu van de breede prachtlijst het oog gericht op de schilderij die zij omvat; op de stad des grooten Konings, de Heilige stad. Van al het vuile en onaangename, dat u hindert als gij door hare straten wandelt, ziet ge hier niets. Hier ligt Jerusalem vóór u als de heerlijke stad, met haren uitgestrekten walmuur, talrijke kapellen en minarets. Ginds verrijst de oude, eerwaardige Davidsburcht; daar de grafkerk met haar reusachtig kruis; ter rechterzijde van de eerste de Engelsche kerk, door het Genootschap tot uitbreiding van het Christendom onder de Joden gebouwd, en van verre aan hare witte steenen zichtbaar. Hier aanschouwt gij den koepel van het schoone Armenische klooster, en dan daar tusschenin die tallooze witte huizen met platte daken en terrassen; maar wat het meest uwe aandacht trekt is dat ontzaglijk groot terrein daar vlak vóór u, dat omtrent de halve breedte der stad beslaat. Het is het reusachtig plateau, waarop eens de tempel stond, maar dat nu het meest grootsche bouwwerk van 't hedendaagsch Jerusalem draagt: de Omar-Moskee en bij die moskee vindt ge boomen, fonteinen, marmeren bogen, en nog een moskee, vroeger een Christenkerk, maar ook nu in het schemerlicht der Halve Maan geplaatst. — De aanblik van dat plateau is nog indrukwekkend, ofschoon ge het niet ziet zonder smart. Maar hoe gansch anders moet het geweest zijn ten tijde van JEZUS, toen de Tempel er op stond met

zijn hooge muren en blinkende poorten en glanzende tinnen! Lees wat FLAVIUS JOSEPHUS, misschien wel wat overdreven, van den Tempel zegt: [1])

„Het gansche buitenwerk van den Tempel was ten hoogste wonderlijk, want het was geheel met dikke gouden platen overdekt, die, als er de zon op scheen, zoo flikkerden, dat er de oogen der aanschouwers niet minder door verblind werden, dan alsof men die op de zonnestralen zelf gevestigd hield; en aan de zijden daar geen goud was, waren de steenen zoo zuiver wit, dat dit gebouw den vreemdelingen, die het nooit gezien hadden, van verre als een sneeuwberg voorkwam."

Wat beelden uit het verleden rijzen nu op voor mijn geest, als ik uit de hoogte van mijn minaret op het tempelplein neerzie; wat tafereelen van vroegere eeuwen! Daar vóór mij SALOMO, Israëls grootste Koning, niet door een blinkenden hofstoet omstuwd, maar van een breede priesterenschaar omgeven, die zich stelt voor het aangezicht Gods, en kroon en schepter neerlegt op de voetbank Zijner voeten, en onder een ademlooze stilte van duizenden zijner onderdanen hoor ik hem bidden: „O mijn God! Dien de hemel der hemelen niet omvatten kan, och, dat Uwe oogen open zijn over dit huis, bij dag en bij nacht." [2]) Daar legde de vrome HISKIA de brieven van SANHERIB neder voor het aangezicht van JEHOVA; daar nam een SIMEON het kind JEZUS in zijne armen, en zong, terwijl zijn oogen straalden van hemelschen gloed: „Nu laat Gij, Heer! Uw dienstknecht gaan in vrede naar uw woord, want mijne oogen hebben Uwe zaligheid gezien, die Gij bereid hebt voor het aangezicht van al de volken, een licht tot verlichting der heidenen en tot heerlijkheid van Uw volk Israël." [3]) Daar stond de Heer op den grooten dag, den laatsten dag van het Loofhuttenfeest, en riep met een stem vol majesteit: „Zoo iemand dorst, die kome tot Mij en drinke. Die in Mij gelooft, gelijkerwijs de Schrift zegt: stroomen des levenden waters zullen uit zijn binnenste vloeien." [4]) Maar ook daar

---

[1]) FLAVIUS JOSEPHUS: Oorlogen der Joden tegen de Romeinen. V : 14.
[2]) 2 Chronieken 6.
[3]) Lukas 2 : 29 v.v.
[4]) Joh. 7 : 38, 39.

heeft Hij een geesel van touwkens gevlochten, en hen uitgedreven die schapen en ossen verkochten, en de tafelen der wisselaars omgekeerd, en den duivenverkoopers het heengaan geboden, als Hij met eene stem, die van heilige verontwaardiging trilde, sprak: „Gij zult het huis Mijns Vaders niet tot een huis van koophandel maken." [1]) Dit geschiedde op een Paaschfeest, en als vanzelf breidt nu mijne gedachte zich uit, als ik bedenk wie op het Paaschfeest ter bedevaart henengingen naar de heilige stad, en zie ik in mijn geest de uitheemsche Joden, wonende aan de oevers van den Tiger of Euphraat, of aan de zoomen van Lybië's woestijn, opkomen naar Jerusalem, hetwelk aller moeder is, gedreven door heillg verlangen, om dan toch ook, al is het maar ééns in hun leven, den heiligen bodem te betreden en den Tempel te zien. Zie, daar komen zij aan, in feestdos gehuld, langs alle paden en wegen, onder het bazuingeschal der Levieten, die hun te gemoet zijn getreden of verzelden op hunnen tocht! Ik hoor hun feestlied:

Ik ben verblijd, wanneer men mij
Godvruchtig opwekt: zie, wij staan
Gereed, om naar Gods Huis te gaan;
Kom, ga met ons, en doe als wij.
Jerusalem, dat ik bemin,
Wij treden uwe poorten in;
Daar staan, o Godsstad! onze voeten.[2])

En hoe nader men komt, des te hooger stijgt de verwachting der feestkaravaan, als op eens van alle zijden de jubelkreet gehoord wordt: Jerusalem! Jerusalem! en de meesten met tranen in de oogen herhalen: Jerusalem!

Ik zie de menigte daar wonen onder de groene loofpriëelen of onder de witte tenten buiten de stad, hetzij op het vlakke veld, of tegen de helling der bergen opgeslagen. Straks gaan zij tempelwaarts heen, en brengen ieder hun lam ten offer en zingen het groote hallel mede, dat nergens zoo schoon klinkt als in den Tempel te Jerusalem!

En dan dwaal ik met de gedachten heen van die feest-

---

[1]) Joh. 2 : 14 v.v.
[2]) Psalm 122, (berijmd).

karavaan naar het koninklijk paleis, daar ginds op Sion gebouwd, om te luisteren naar den zanger, die Israël zijne tempelliederen heeft voorgezongen, den dichter, van wien een dichter gezegd heeft: „Hij is de koning der poëzie. Nooit hebben de snaren der menschelijke ziel van zulke diepe, doordringende en plechtige tonen getrild; nooit heeft de gedachte eens dichters zulk een stoute vlucht genomen; nooit heeft de ziel zich voor God en menschen in zulke teedere, gevoelige, hartverscheurende aandoeningen en ontboezemingen uitgestort. Al de geheimste zuchten van het menschelijk hart hebben een stem en een toon gevonden op de lippen, op de harp van dien zanger. Als men hem hoort, wordt men aangegrepen door een gevoel van bewondering voor den koning-profeet, die tot God, den Schepper, spreekt als een vriend tot zijn vriend; die Zijne wonderen verstaat en verheft, die Zijne rechtvaardige oordeelen bewondert, die Zijne ontfermingen inroept, en die, als een vervroegde echo der Evangelische poëzie, de liefelijke woorden van den CHRISTUS herhaalt, nog vóór ze gehoord zijn." [1]) Amen! zeggen wij op dit dichterlijk getuigenis, en voegen er bij: Nooit heeft een zanger als koning DAVID gezongen, want hij zong door den Geest Gods geleid. Voor alle eeuwen heeft hem zijn God de lauwerkroon op de slapen gedrukt: „de kroon der gewijde poëzie."

Maar het beeld van den koninklijken zanger, den dichter-profeet treedt achter den sluier der eeuwen terug, en ik hoor zijn harp niet meer, maar wilde, woeste kreten, opgaande uit het midden eener schare, die van blinde woede blaakt. Ik hoor een gillen, als kwam het uit den afgrond: kruist hem! kruist hem! en dan weder: Zijn bloed kome over ons, en over onze kinderen! Ik zie het vreeselijkst drama, waarbij de zon hare stralen terugtrok en de aarde beefde; ik zie op Golgotha drie kruisen, en aan het middelkruis den Zoon des menschen en boven Zijn hoofd een bord gespijkerd, waarop in drie talen te lezen staat: „JEZUS, de Nazarener, de Koning der Joden", en terwijl een schaar van woestelingen om dien kruispaal woelt en tiert, en de heidensche soldaten dobbelen om het

---

[1]) LAMARTINE.

kleed van den Kruiseling, hoor ik van Zijne lippen de bede: „Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen." Daar staat het kruis, het zoenaltaar der wereld, daar sterft de Godmensch! priester en offerlam tevens . . .

Toen het leger der kruisvaarders onder GODFRIED VAN BOUILLON op den 7den Juni 1099 op eens Jerusalem voor zich zag,

Toen wuifde elks hand Jerusalem heur groet,
En jubelend doen honderd duizend lippen
Den blijden naam: Jerusalem! ontglippen.

Op 't voorbeeld van hun vromen aanvoerder, ontbinden zij de schoenen van de voeten en

Scheuren zich de pronksels van de leden,
En nemen zich de pluimen van 't helmet,

en zeggen:

Waar Gij, o. Heer, Uw heilig offerbloed,
Op aarde plengde uit doodelijke wonden,
Daar smelt ik niet, met overkropt gemoed
In tranen weg bij d'aanblik mijner zonden?
Mijn koude ziel? Stroomt ge in geen dubb'len vloed
Ten oogen uit, in 't brandend vocht verslonden?
Mijn harde ziel! vergaat ge niet van pijn?
Wie thans niet weent, zijn wee zal eeuwig zijn." [1])

Ik was gaarne nog wat langer hier gebleven, want op den Olijfberg kan men niet te lang zijn, en aan het gezicht op Jerusalem heeft men nooit genoeg, — maar mijn gids roept mij en met langzamen tred klim ik af. 'k Heb thans geen oog en geen hart voor topographische opmerkingen; neen, ik zie Jerusalem als de stad die het Offerlam buiten hare poorten leidde, ik zie de doornenkroon en het kruis door haar voor haren Koning bereid, en dan denkt men aan geen splinterige geschilpunten van wetenschappelijken aard; neen, ik denk aan den eindtriomf, aan de wereldoverwinning

[1]) TEN KATE's TASSO. Jerusalem verlost, 3de Zang.

van het eeuwig gezegende kruis, en stort veel liever mijne ziel uit in het profetisch lied:

Amen! Jezus Christus, Amen!
  Ja, Gij zult in 't groot heelal
'T Rijk der duisternis beschamen,
  Tot het niet meer wezen zal.
Woon, o Heiland! in ons midden:
  Onder Uwe heerschappij
  Zijn wij zalig, zijn wij vrij;
Leer ons strijden, leer ons bidden!
  Amen! heerlijkheid en macht,
Worde U eeuwig toegebracht!

Nog eens op den Olijfberg.

Gethsemané.

Splinterige quaesties: Ach, ik ben niet naar Jerusalem gekomen om mij te verdiepen in dingen, die voor de wetenschap zoo zwaar zijn om te verstaan; ik heb er geen tijd, geen hart en geen hoofd voor. Wat zal ik, pelgrim, die slechts enkele dagen in Jerusalem vertoef, mij mengen in oudheidkundige vraagstukken, waaraan de geleerdste der geleerden reeds sedert jaren arbeiden, naar wier oplossing scherpzinnige onderzoekers gegraven hebben zonder te vinden. Zal ik het uitmaken waar de tweede of derde muur heeft gestaan; of zeggen hoe de loop van het Tyropoeon is geweest? Volstrekt niet. Ik heb over deze duistere, maar toch zeer belangrijke vragen gelezen en nagedacht, en zal nu stillekens aanhooren wat mijn gids, die nog al aardig op de hoogte van de laatste uitspraken der wetenschap schijnt te zijn, mij zeggen zal. Nog eens op den Olijfberg zijnde en Jerusalem overziende, herinnert hij mij, dat geen stad ter wereld zooveel veranderingen ondergaan heeft als deze; dat zij twee en dertig maal is veroverd en dan geheel of ten deele verwoest. Hier zijn paleizen verbrand en weder opgebouwd, om weder door den vijand omvergehaald te worden.

Hier zijn in den letterlijken zin des woords heuvels geslecht en dalen opgehoogd, vijvers gedempt en bronnen gestopt, terwijl het puin op sommige plaatsen veertig à vijftig voet hoog ligt. Zoo heeft men bij het leggen van het fundament voor de Engelsch-Protestantsche kerk moeten graven tot op zestig voet diepte. Hij herinnert mij, dat ten tijde van CHRISTUS de stad op vier heuvels gebouwd was, waarvan de voornaamste door het Tyropoeon (Kaasmakersdal) waren gescheiden; maar hoe was de loop van dat dal? FLAVIUS JOSEPHUS, de man op wien de archeologen als op de gewichtigste autoriteit zich beroepen, zegt: [1]) „De stad Jerusalem was met een driedubbelen muur omringd, uitgenomen aan de zijde der ontoegankelijke dalen, alwaar er maar één was. Zij was gebouwd op twee bergen die, tegenover elkander liggende, door een dal, dat vol huizen was, vaneengescheiden waren. Vermits die berg, op welken de bovenstad was gelegen, veel hooger en steiler, en bijgevolg sterker verdedigingsplaats was dan de andere, had koning DAVID, vader van SALOMO die den tempel stichtte, dien gekozen om er een vesting op te bouwen, welke hij naar zijnen naam noemde. De benedenstad ligt op den anderen berg, die den naam van Akra voert en van alle kanten gelijk afdaalt. Wat het Tyropoeon betreft, hetwelk de opperstad van de benedenstad scheidt, het strekt zich uit tot aan de fontein Siloam, „die liefelijk water in overvloed oplevert." Nu is het de vraag: hoe was de loop van het Tyropoeon; want JOSEPHUS beschrijft wel het zuidelijk einde, dat met wiskunstige zekerheid is aan te wijzen, maar hoe was de loop naar het Noorden of Westen? Mijn gids deelde mij het gevoelen mede van geleerden als ROBINSON, GUTHE en anderen, en gaf mij als zijn overtuiging te kennen, dat men, om ooit tot besliste zekerheid te komen, zou moeten beginnen met het geheele tegenwoordige Jerusalem op te ruimen, en den oorspronkelijken bodem weder bloot te leggen. Zeker wel de radicaalste maatregel; maar of zij geene tegenkanting vinden zou. . . . ?

---

[1]) t. a. p. V : 13.

Bezetha, noordelijk van den tempel gelegen, was gemakkelijk aan te wijzen, alsook Ophel, het zuidelijk deel van het plateau waarop het heiligdom stond, maar of het vroegere Jebus, tevens de sterkste hoogte der stad, den naam van Sion mag dragen, daarover zijn de geleerden het onderling ook al weder niet eens. Mijn gids meende dat die naam uitsluitend behoorde aan den heuvel, waarop de tempel gebouwd is, en die, omdat ook daar het Davidspaleis zou gestaan hebben, de Davidsstad werd genoemd. Hij beriep zich op verschillende bijbelplaatsen, als Psalm 9 : 12, „Psalmzingt den Heer, die te Sion woont!" — Psalm 50 : 2, „Uit Sion verschijnt God blinkende," en andere, maar op mijn vraag hoe dan 2 Chron. 3 : 1 was te verklaren, bleef hij het antwoord schuldig.

Mij aangaande, ik blijf bij de meening, dat DAVID, nadat hij de stad had ingenomen, zeker niet een der mindere, maar stellig wel het veiligste punt heeft uitgekozen, om er zijn paleis en vastigheden te bouwen en ook de Ark des Heeren over te brengen; [1]) daar woonde en troonde de Heer in het midden der gordijnen [2]); daar vervaardigde DAVID zijne tempelliederen; daarheen kwamen in DAVIDS tijd de stammen op. En als nu later op den Moria de tempel verrijst, en alzoo JEHOVA niet meer kan gezegd worden op Sion te wonen, blijft evenwel deze benaming èn door de gewoonte èn door het gebruik der Psalmen, die nu ook in den tempel gezongen worden, bestaan en gaat men voort met van Sion te spreken, ofschoon eigenlijk Moria bedoeld wordt. Naar mijne bescheiden meening moet Sion dus worden gezocht aan de zuidwestelijke zijde. Maar wie zal ook dit vraagstuk beslissen? Zeker is voor beide gevoelens hier veel te zeggen en de oplossing der quaestie nog niet nabij. Gelukkig hangt van deze twijfelachtige zaak voor ons heil niet veel af, maar iets anders is het, of ik weet, „dat in het huis mijns Vaders vele woningen zijn," en vast mag gelooven, dat door mijn Heiland ook voor mij in het Sion hierboven plaats bereid is.

---

[1]) 2 Samuel 6.
[2]) 2 Samuel 7 : 2.

Thans dalen wij af naar Gethsemané, [1]) een hof gelegen aan den opgang des Olijfbergs. Door een kleine poort gaan wij binnen, en bevinden ons in een tuin, omgeven met een stevigen muur, waarin de verschillende statiën van het lijden des Heeren zijn aangebracht. Wij zien daar olijfboomen en cypressen, en bloembedden, geurig en fijn. Een Franciscanermonnik ontvangt ons met de meeste beleefdheid, leidt ons rond en biedt ons eenige bloemen, als gedachtenis aan die heilige plek. Wat mij betreft, ik wenschte wel dat die muur met hare statiën er niet was en dat die bloemen hoe geurig en kleurig ook, er niet waren en ik mij daar in een wijngaard bevond, met een muur, naar de gewoonte des lands, uit op elkander gelegde steenen omgeven en een eenvoudig landhuis; — maar het zij zoo. De olijfboomen die gij ziet, hoe oud en knoestig ook, zijn zeker niet dezelfde onder welke de Heer heeft vertoefd, gestreden en gebeden, ofschoon, zooals bekend is, het leven van den olijfboom buitengewoon taai is, want toen de Romeinen onder Titus Jerusalem omsingelden, is op diens bevel het hout uit den ganschen omtrek gekapt om er belegeringswerktuigen en kruisen voor de vluchtelingen van te maken. Hoogstens kan men dus denken aan uitspruitsels van de wortels der vroegere boomen in Gethsemané. Bovendien is het nog zeer twijfelachtig of hier wel de plaats is waar Jezus den laatsten nacht Zijns levens op aarde heeft doorgebracht; maar op een voetbreed gronds komt het er gelukkig niet aan! Hier, of vlak in de nabijheid was het dat Jezus, de Held der helden, in het stof lag en bad: „Vader! indien het mogelijk is, laat deze beker van mij voorbijgaan! doch niet gelijk ik wil, maar gelijk Gij wilt." Hier gaan de beken Belials over Gods heilig kind Jezus! Hier heffen zich alle golven en baren tegen Hem! Een wereld van smart overstelpt Zijne ziel en Hij drinkt de bitterste teugen uit den

[1]) Aan de overzijde van het pad, dat ten Noorden van Gethsemané loopt, is een grot, waarin de Heer, naar de meening der Roomsche kerk, Zijn zwaren strijd zou gestreden hebben. De Evangelisten weten evenwel van zoo iets niets; 't is alleen de traditie die er van spreekt. In de 4de eeuw werd boven deze „grot van den doodsangst" een kerk gebouwd, die, in later tijd vervallen, niet weder werd vernieuwd.

kelk der zonde. In het paradijs kwam Satan tot den eersten, hier in den Olijvenhof tot den tweeden ADAM, het is eene worsteling waarbij het zweet als groote droppelen bloeds van Zijn aangezicht leekt; een strijd, waarin een engel uit den hemel te Zijner versterking neerdaalt, maar waaruit ook de Heer als Overwinnaar weerkeert, als Hij straks opstaat, en zegt: „Vader! indien deze drinkbeker van mij niet voorbij kan gaan, tenzij dat ik hem drinke, Uw wil geschiede!" Hier is de zwaarste strijd gestreden, dien de Hemel ooit aanschouwde, de strijd onder den last van 's werelds zonde, de strijd vóór het kruis; maar hier is ook des Lijders ziel tot de heerlijkheid van den Paaschmorgen opgeklommen! Och! als men in Gethsemané is, dan vraagt men er niet naar of het nu juist wel de rechte plek is waar JEZUS leed en streed, of misschien op een steenworp afstands. Neen! men knielt hier vanzelf neder; men voelt het hart slaan met feller slagen; 't is of ge Hem vóór u ziet, die tot zóó duren prijs Zijne Gemeente kocht. 'k Heb met mijne vrouw en den Engelschen predikant Ds. LEACH in den Olijvenhof gebeden en gezongen:

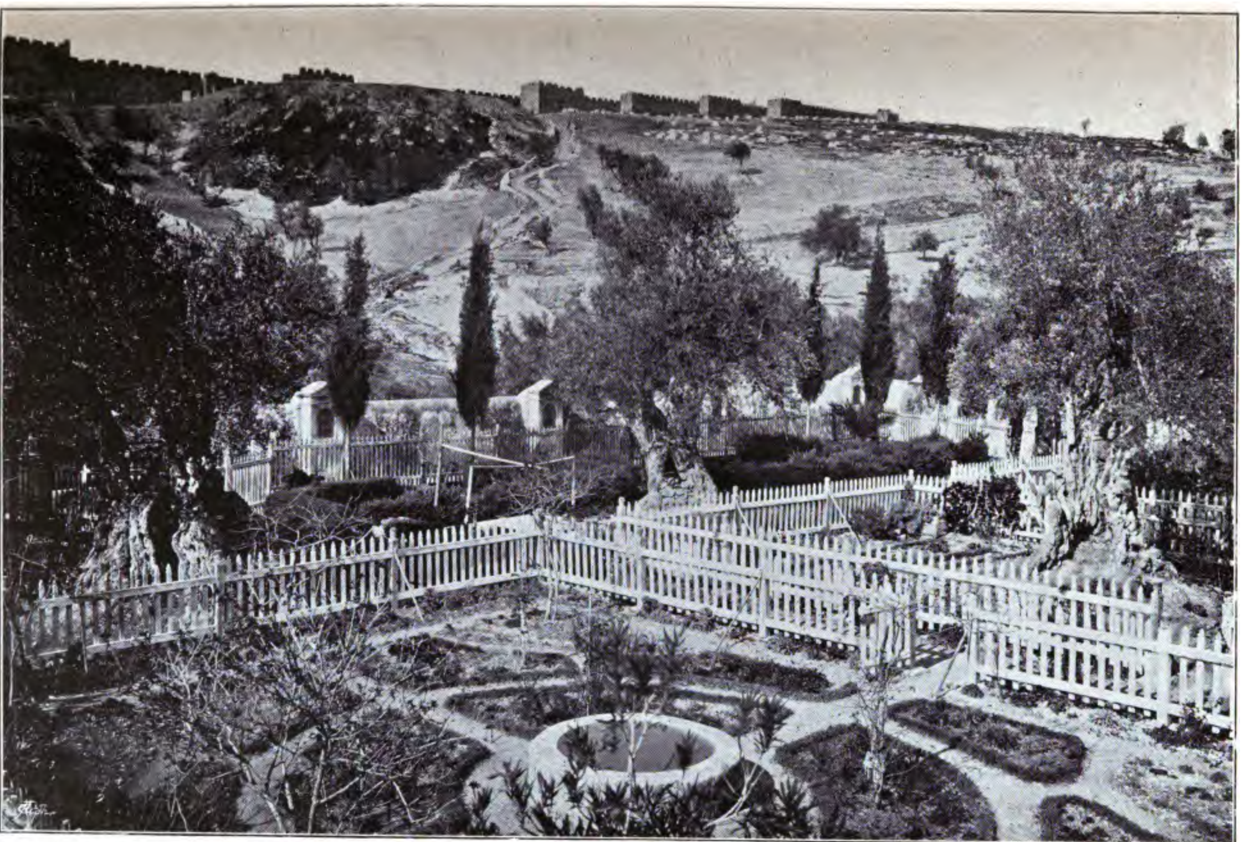
JEZUS! Uw verzoenend sterven
Blijft het rustpunt van mijn hart,

en zoo dikwijls ik er wederkeerde, was het er mij onuitsprekelijk goed.

TEN KATE zingt in zijne *Schepping* van het lijden in Gethsemané:

Dáár onder 't klimmen, onder 't vlijmen
Van zielepijnen, eindloos zwaar,
In 't duister dat den dag doet kwijnen,
Ontmoeten God en mensch elkaar.
En bij die sprakelooze omarming,
Ontsluiert zich Gods aangezicht,
Waarop, — de traandrop der Erbarming,
De glimlach der Vergeving ligt.

Mijn lezer, kunnen die regelen ook boven uw Gethsemané staan?

GETHSEMANÉ.

De kerk van het Heilige Graf.

Wij treden Gethsemané uit, de beek Kedron over, de Stephanuspoort door, en staan binnen enkele minuten vóór een kazerne, vroeger den burcht Antonia, waar het paleis van Pilatus zal zijn geweest en den Heer het kruis is opgelegd. Wij gaan onder de Ecce-Homo-boog, zoo genoemd omdat Pilatus daar het onvergetelijke: Ecce-Homo! Ziet, de mensch! zal gesproken hebben, door, en dan langs een straat, die nu eens naar beneden loopt, dan weder met trappen naar boven gaat, tot wij komen aan de dusgenaamde Grafkerk, de plaats waar de Heer volgens de traditie gekruist is, dus Golgotha, in welks nabijheid, volgens den Evangelist Johannes, ook het graf is geweest. De hoofdingang is aan de Zuidzijde; het voorplein steeds vol met tafeltjes, of uitgespreide tapijtjes, waarop de kooplieden hunne waren hebben uitgestald, zooals rozenkransen, crucifixen, voorwerpen van olijvenhout vervaardigd, waskaarsen en zoo al meer. Met kracht werken wij ons door die vriendelijke lieden heen, die op de meest welsprekende wijze ons hunne artikelen aanprijzen, en komen in het heiligdom. De voorgevel, niet fraai maar massief, heeft twee groote poorten in Gothischen stijl, zóó zwaarmoedig, dat zij beter voor eene vesting dan voor een bedehuis zouden passen. Een dezer poorten is toegemetseld. De ornamentatie is rijk; boven de één zijn bijbelsche groepen, boven de ander mythische figuren aangebracht tusschen een rijkdom van bloemen en blâren, alles uit den tijd der kruisvaarders. De zuilen zijn slank en met prachtige kapiteelen gekroond; boven deze ziet men twee vensters met halfronde bogen in denzelfden stijl, maar betrekkelijk klein en overvloedig van ijzeren traliewerk voorzien.

De kathedraal zelf, die men zou kunnen noemen een doolhof van in elkander loopende kerken en kapellen, heeft sedert den tijd van Constantijn en zijne vrome moeder Helena aanhoudend veranderingen ondergaan. Vroeger waren de kruisplaats en de grafplaats van elkander gescheiden, thans zijn zij deelen van hetzelfde onregelmatige geheel; evenzoo was er in de vierde eeuw een afzonderlijke kapel der kruis-

vinding, die nu ook al in het groote labyrinth van heiligdommen is opgenomen.

Als de kerkdeur ontsloten wordt, is het gedrang der schare meestal groot. Wij nemen plaats in de achterhoede; eerst zien wij links van ons een Turksche wacht, in den regel zes soldaten met een korporaal, daar geplaatst om onder de Christenen de orde te bewaren. Zij liggen op een brits, rooken hunne pijpen, drinken koffie en zien met voornaamheid op de binnenkomende Christenen neer. Recht uitgaande komen wij eerst aan een langwerpigen, vierkanten steen van rood marmer, naast welken vier groote zilveren kandelaars staan, en waarboven een aantal brandende lampen hangen. Het is de zoogenaamde zalvingsteen, naar men zegt door JOZEF van Arimathea en NICODEMUS gebruikt, om er ter voorloopige balseming het lijk des Heeren op te leggen. Bij dien steen vindt gij altijd eenige oude vrouwkens in stil gebed, die, als ze straks heengaan, haar kaarsje brandende achterlaten om zoo nog meerdere waarde te geven aan hare offerande. O sancta simplicitas! Maar gaan wij nu, om in dien doolhof van kerken den weg te vinden, rechts af, dan klimmen we een marmeren trap op van 20 treden en staan in een kerk in verschillende kapellen verdeeld. Hier zou Golgotha zijn, de plaats der kruisiging. Men toont u de plek waar het kruis gestaan heeft en de beide andere kruisen waren opgericht, men wijst u de gescheurde rots, en beweert dat die scheur tot in het hart der aarde doorgaat. Ik behoef u niet te zeggen, dat zoowel de opening in den grond, waar het kruis stond, als de rotsspleet in een breeden zilveren rand zijn gevat, dat de wanden der kapel met schilderijen zijn versierd en de bodem met mozaïek is bevloerd, terwijl de kostbaarste lampen daar dag en nacht branden. — Maar al die fraaiigheid hinderde mij zeer bij het binnentreden in die kruiskapel! Als de pelgrim zich naar Jerusalem heeft begeven, om de heiligste plek der wereld te betreden, en op den kruisheuvel te staan, dan wil hij een plaats zien in de vrije natuur, daar ergens buiten de poort der stad, een naakten heuvel, ruim en breed genoeg om een schaar van toeschouwers te bevatten, desnoods door eenig hekwerk afgesloten, maar niet een met lampen geheim-

zinnig verlichten hoek van een kerk. En toch, is er een plek op aarde waar in den loop der eeuwen zoo vele harten van de diepste aandoening hebben geklopt? Wie telt ze, de millioenen bij millioenen, die daar in aanbidding de knieën bogen voor „het Lam dat geslacht is, en dat waard is te ontvangen de eer en de dankzegging en de eeuwige aanbidding"? — Zet u een oogenblik neder bij gindschen pilaar, waar gij ongemerkt de neerknielende pelgrims kunt gadeslaan. Daar komt een man met een ietwat woest uitzicht; een lange baard hangt over zijn borst en een verkleurde pels over zijne schouders. 't Is een Rus, die uit het Noorden zijns lands een maandenlangen pelgrimstocht heeft ondernomen, naar het Heilige land, en nu eindelijk aan het doel van zijn tocht, en in Jerusalem aangekomen, en binnengetreden in de Heilige Grafkerk, door zulke aandoeningen wordt overstelpt, hij, de man uit het koude Noorden, dat hij klein als een kind zich neerwerpt op de plek waar zijn Meester leed en stierf en haar met duizend kussen bedekt, terwijl hij als de tollenaar zich op de borst slaat en als Petrus bitterlijk weent. Gij verstaat niet wat hij zegt, maar des te beter verstaat hij het door zijne gebaren uit te drukken, wat op de kruisplaats onze ziel moet doen trillen. En als hij is weggegaan, komt er een Abessyniër, die met den diepsten eerbied het altaar nadert, en duizenden beschaamt die zich beroemen niet bijgeloovig te zijn, en ook niet ongeloovig willen wezen, maar toch zich met lippendienst tevreden stellen. En wij? En gij? — Gode zij dank, als gij het weet, mijn lezer! en het bij ervaring hebt, dat het kruis van Christus geen houten crucifix is, maar een boom des levens, van welks vruchten ieder discipel van Jezus plukt en verzadigd wordt.

Mijn Verlosser hangt aan 't kruis,
En Hij hangt er mijnentwege,
Mij ten zegen.
Van den vloek maakt Hij mij vrij,
En Zijn sterven zaligt mij.

Met die gedachten dalen wij de trappen van Calvarië af en zetten onzen omgang in de Grafkerk voort. Wij gaan weder den zalvingsteen voorbij, en komen onder den hoofd-

koepel van het gebouw. Deze verheven rotonde laat aan pracht en weelde niets te wenschen over; — of men tot dit majestueuze verwulf opziet, dan of men van de hooge galerijen, die zich onder den rand des koepels bevinden, naar beneden ziet, met moet (exegese nu daargelaten) aan het woord van den profeet JESAJA denken: [1]) „En Zijne rust zal heerlijk zijn." Want hier is het dusgenaamde Heilige Graf. Boven de grafplaats is binnen den omtrek van den reusachtigen dom een kerkje gebouwd in Byzantijnschen stijl. Men gaat een paar trappen op en komt dan eerst in de voorhal, de dusgenaamde engelenkapel, waar een steen ligt, waarop de engel van den Paaschmorgen zich zal hebben neergezet. Reeds vóór den ingang van de kapel ziet men den pelgrim neerknielen en op de knieën de grafkamer binnenkruipen. Dat men slechts diep gebogen, en dus in de meest eerbiedige houding deze naderen zou, daarvoor is gezorgd, door de opening zoo laag mogelijk te maken. Binnen de grafkapel is maar voor drie personen ruimte, en daar zij van boven tot onder met wit marmer is bekleed, is het voor den reiziger onmogelijk om te bepalen, of men hier al of niet met een rotsgraf te doen heeft. — Aan de zoldering zijn eenige dozijnen kostbare lampen door de Grieksche, Latijnsche, Armenische en Koptische Christenen opgehangen. [2]) Daar ook boven aan den hoofdkoepel lampen zijn aangebracht van allerlei kleuren, zoo is waarlijk de verlichting op een feestavond betooverend. Verschillende Christenkerken, hier vertegenwoordigd, wedijveren in het aandragen van gouden of zilveren versierselen en spreken daarmede uit, dat geen offer haar te groot is, om deze plaats, naar hare meening den geboortegrond van alle kerkelijk leven, te vereeren, maar roerender dan al die tentoonspreiding van weelde is het penninkske der arme; immers naast, of liever op eenigen afstand van die altaren met kostbaarheden bevracht, ziet men hier of daar in een hoek der Grafkerk een altaar, waarop een armelijk lichtje brandt, de eenige gave

[1]) Jesaja 11 : 10.

[2]) De kerk van het Heilige Graf behoort aan verschillende Christelijke Kerkgenootschappen: alleen voor de Protestanten is er geen plaats.

door een kerk gebracht, die wel arm is, maar toch voor hare rijke zusters niet wil onderdoen en daarom ook haar schamel offer ontsteekt. Het spreekt vanzelf, dat hier veel is, waartegen ons Protestantsch gevoel opkomt; dat wij wel op wanden en kroonlijst van dit heiligdom zouden willen schrijven: „God is een geest, en die Hem aanbidden, moeten Hem aanbidden in geest en waarheid!" [1]) en vooral onze Roomsch-Katholieke medechristenen het woord van DAVID herinneren: [2]) „De offeranden Gods zijn een gebroken geest; een gebroken en verslagen hart zult gij, o God! niet verachten." — Wat evenwel het ontzettendste is en aan duizenden zoo rechtmatige ergernis geeft, is het schouwspel, dat door de Grieken jaar aan jaar wordt afgespeeld in de Heilige Grafkapel. Zelf heb ik het niet gezien, daar ik niet op het Paaschfeest in Jerusalem was, maar geef u het nauwkeurig verhaal van een ooggetuige. Het is namelijk bij de Grieken de gewoonte, dat op den Goeden Vrijdag alle lichten worden uitgedaan, om ze in den Paaschnacht weder aan te steken. De nacht van het graf en het licht der opstanding moeten zinnebeeldig worden voorgesteld. Daaruit is de bijgeloovige waan ontstaan, dat uit een spleet van den grafsteen plotseling een heilig vuur slaat, hetwelk door twee openingen in den wand der kapel naar buiten dringt. Reeds des Zaterdags stroomt een groote menigte, ouders en kinderen, naar binnen, en zoekt zich een plaats te veroveren nabij het Heilige Graf. Ieder gezin brengt eenigen voorraad mede, want om de eerste te zijn bij de ontbranding van het vuur, getroost men zich gaarne een verblijf van vier en twintig uren in de kerk. Dekens om zich in te wikkelen, kruiken met water, manden met eetwaren, van alles wordt meegebracht. Gedurende den nacht is de poort gesloten, maar reeds vroeg in den morgen verzamelt zich een steeds aangroeiende menigte op het voorplein, wachtende op het oogenblik dat het heiligdom opengaat. Wij willen ook pogen in de kerk te komen, om getuigen te zijn

---

[1]) Joh. 4 : 24.
[2]) Psalm 51 : 19.

van wat er geschiedt, en met zeer veel moeite, dank zij ons geleide, worstelen wij ons door de tierende menigte heen. Het regent zweep- en stokslagen; de Turksche soldaten hebben de handen vol om althans eenigszins de orde te bewaren. Op een der galerijen zijn plaatsen voor ons in gereedheid gehouden; langs een zijweg gaan wij daarheen. Vlak tegenover ons verrijst de Grafkapel; het heilige vuur moet door die opening daar in den zijwand komen. Tot boven in den koepel is de menigte geklommen; beneden is het een fel bewogen zee van hoofden en armen, waarboven zich enkele figuren voor een oogenblik verheffen, om dan weder in de golvende schare te verdwijnen. — Uren zijn reeds verloopen, men wordt ongeduldig, het geschreeuw door duizenden aangeheven steeds heftiger; daar komt de pacha, — het wordt een weinig stiller. Turksche wachten banen met zweepslagen een pad door het volk; een rij soldaten schaart zich ter wederzijde; de pelgrims grijpen de gewijde standaarden, zwaaien ze in de lucht en trekken vooruit. Achter hen komt de Grieksche, de Armenische, de Koptische geestelijkheid; monniken, priesters, patriarchen in wit satijn en goud, met lange zilveren baarden, de oogen eerbiedig neergeslagen, met kruisstaven, wierookvaten en kaarsen. Zingende trekken zij met afgemeten schreden voort. De processie gaat driemaal om het Heilige Graf, steeds omringd en beschermd door de soldaten, die de geloovigen met stokslagen uiteendrijven; de patriarchen gaan de kapel binnen. Eensklaps verschijnt er licht aan de duistere opening; een geweldige kreet klinkt door de gewelven der kerk; duizenden handen, alle van kaarsen voorzien, heffen zich omhoog; het vuur verspreidt zich van hand tot hand; de vlam loopt voort langs zuilen en galerijen tot boven in den koepel. Nu beginnen de opgewondenen een wilden dans. Het haar van borst en baard laat men door de vlam, ontstoken aan het heilige vuur, verzengen; men tiert, raast, brult, ... een tooneel waarvan men zich nauwelijks eene voorstelling kan maken! Aan alles, ook aan die razernij komt een eind, het vuur wordt gebluscht; men volgt de geestelijken, die wederom met ontrolde vaandels en bazuinen onder wierookwolken en gezang met de patriarchen

aan het hoofd eenige malen rond het Heilige Graf gaan. En hiermede is een tooneel geëindigd, waarover wij niet schromen het strengste vonnis uit te spreken. Het geldt hier nog iets anders dan eene onvoegzame vertooning: het geldt hier een opzettelijk bedrog, waarvoor geen verschooning te vinden is. Wat te zeggen van een geestelijkheid, die jaar aan jaar dit schandelijk spel blijft spelen! Van een priester, die voor het graf des Heilands staande, den phosphorus aansteekt en dan die vlam, als een van den hemel gedaald vuur, aan de menigte uitreikt! Wij willen hopen, zegt de schrijver, aan wien ik het bovenstaande ontleende, dat hij er niet bij denkt. Maar... o Jerusalem! Jerusalem! Bij al dat licht nog zulk een duisternis over u! Terwijl boven uwe bergen de Zon des Heils verrees, op u nog zulk een nacht!

Wij zetten nu onze wandeling door de Grafkerk verder voort, en komen aan het prachtige hoofdschip, den Grieken toebehoorende. Hier wordt u onder meer het middelpunt der aarde getoond; dan gaan wij langs een trap van acht en twintig treden naar beneden, naar de Helenakapel. Daar staat een bronzen beeld van de keizerin met het kruis in de hand, en nu nog eens dertien treden af om in de kapel der kruisvinding te komen. De grond is met marmer bekleed en een fijnbewerkt mozaïek moet de plaats in herinnering houden, waar het echte kruis zal gevonden zijn. Negen zilveren lampen verlichten de kapel bij dag en bij nacht. De legende zegt er van, dat de Joden het kruis van den Heer met die Zijner medekruiselingen in een diepen kuil hebben begraven, en dat, toen de keizerin Helena in het jaar 326 in Jerusalem kwam, haar door goddelijke openbaring de plaats gewezen werd. Op haar bevel en in haar tegenwoordigheid ging men aan het graven, en ziet! daar kwamen de drie kruisen te voorschijn, en deze niet alleen, maar zelfs de doornenkroon, de kruisnagelen en het bord, waarop Pilatus in drie talen schrijven liet: „Jezus, de Nazarener, de Koning der Joden." Maar hoe nu te weten, welk van deze het kruis van Jezus was? De Bisschop wist raad. Hij heeft onder zijne gemeenteleden een vrome vrouw, die door een doodelijke krankheid is aangetast. Op haar beddeke wordt zij heengedragen naar

de gewijde plek en in aanraking met de drie kruisen gebracht. Toen men haar op het eerste kruis legde, was er geen verandering te bespeuren, ook de proef met het tweede kruis was vergeefsch; maar nauwelijks nadert men met haar het derde, of de ziekte wijkt, zij springt van haar leger op, frisch en krachtig stroomt haar het bloed door de aderen . . . . . het echte kruis is gevonden!

Ik zou u nog een menigte van kapellen en heiligdommen kunnen noemen, in dezen doolhof te vinden. Zoo het graf van MELCHIZEDEK, koning van Salem; dat van JOZEF van Arimathea en NICODEMUS; de kapel van LONGINUS, die, om te zien of de Heer waarlijk gestorven was, [1]) hem een speerstoot toebracht, maar daarna een volgeling des Heeren werd; de kapel der bespotting, die nog een stuk der zuil bewaart, waaraan de Heer zou gebonden zijn, toen Hij, door de Romeinsche krijgsknechten met doornen gekroond, als spotkoning werd uitgedost; en nog andere, gewijd aan voorstellingen die gansch onhistorisch zijn. Als men u, om iets te noemen, het graf van ADAM onder Golgotha toont, gelijk dan ook bij afbeeldingen der kruisiging de schedel van ADAM gewoonlijk aan den voet van het kruis te zien is, dan voelt ge dat men hier te doen heeft met eene zeer prozaïsche poging, om de legende te handhaven die zegt, dat de Heiland gekruist zou zijn op dezelfde plek waar ADAM, door wien de zonde in de wereld gekomen is, begraven werd. Om dit aanschouwelijk te maken, moet de Hoofdschedelplaats ADAMS schedel bevatten waarop de eerste bloeddroppel gevallen zou zijn; en als men u dan nog in een onderaardsche kapel het graf van EVA en van ABEL wijst, dan wordt het u wonderlijk te moede. Ge gaat zwijgend heen van een plaats, waar alles zoo nevelachtig is; en als ge uw kaars hebt uitgeblazen om zoo aanstonds onder den blauwen hemel weder het zonlicht te genieten, herinnert ge u het lied van den koninklijken zanger, dat een bede wordt:

Zend, Heer! Uw licht en waarheid neder,
En breng hen, door dien glans geleid,
Tot Uw gewijde tenten weder!

---

[1]) Joh. 19 : 34.

Vergis ik mij niet, dan rijst bij menigeen de vraag of waarlijk de Grafkerk gebouwd is op de plaats waar eens de hof van JOZEF van Arimathea was en of het eigenlijke Golgotha binnen de tegenwoordige muren moet worden gezocht. Velen zijn er die er zich aan ergeren, dat kruis en grafplaats zóó in elkanders nabijheid zijn, maar daarin ligt mijns bedunkens geen bezwaar, wijl ons de Schrift zegt [1]): „En er was in de plaats, waar Hij gekruist was, een hof, en in den hof een nieuw graf, in hetwelk nog nooit iemand gelegd was geweest; aldaar dan leiden zij JEZUS, om de voorbereiding der Joden, overmits het graf nabij was." Maar iets anders is het, dat naar luid der Schrift Golgotha moet worden gezocht buiten de stad; zóó is het bij MATTHEÜS [2]): „En als zij heengingen, ziet, eenigen van de wacht kwamen in de stad, en boodschapten den overpriesters al de dingen die geschied waren." En bij JOHANNES [3]): „Want de plaats, waar JEZUS gekruist werd, was nabij de stad." En dan vooral niet te vergeten wat de schrijver van den Hebreër-brief zegt [4]): „Daarom heeft ook JEZUS, opdat Hij door Zijn eigen bloed het volk zou heiligen, buiten de poort geleden." Ware het nù met besliste zekerheid aan te toonen, dat de plek, die men thans Golgotha noemt, vóór achttien eeuwen door den tweeden muur was ingesloten, dan zou de vraag zijn opgelost; maar dat is zoo niet. Vele geleerden van naam, geen gewicht hechtende aan het bericht van EUSEBIUS, dat door keizer HADRIANUS een Venus-kapel op de plaats der kruisiging zou zijn gebouwd, om de Christenen af te schrikken, maar waardoor juist omgekeerd dat belangrijkst oord der wereld aan de vergetelheid zou zijn ontrukt, zoeken haar dan ook bij de Jeremia-grot, waar een heuvel is die den vorm van een schedel heeft, en ruim en breed genoeg om aan een menigte menschen plaats te bieden. In de nabijheid van

---

[1]) Joh. 19 : 41, 42.
[2]) Matth. 28 : 11.
[3]) Joh. 19 : 20.
[4]) Hebr. 13 : 12.

dien heuvel heeft men een graf gevonden, dat met een steen gesloten werd, terwijl tegenover dat graf zich een hof uitbreidt, gelijk in het Evangelie vermeld wordt. Ik kan wel zeggen, dat, toen ik in den ingang stond van dat graf, en dien hof vóór mij zag, het mij diep trof — maar meer niet, want op zich zelf bewijst dit nog niets, evenmin als het wonderlijke argument, waarvan COBAT, Bisschop van Jerusalem, ons het volgende verhaalt: FREDERIK WILHELM IV, koning van Pruisen, hield namelijk met allen ernst vast aan de echtheid van het Heilige Graf en zocht die zoo krachtig mogelijk te verdedigen. Toen nu de Bisschop eens de eer had aan Zijne Majesteit in bijzondere audiëntie te worden voorgesteld waarbij hij natuurlijk veel over Jerusalem moest vertellen en naar zijne meening over een en ander gevraagd werd, kon de Koning het maar volstrekt niet begrijpen, dat hij twijfel koesterde aangaande de echtheid van het Heilige Graf; maar toen de Bisschop daarop verhaalde, hoe hij eens een geheele week vóór Paschen in de kerk van het Heilige Graf had doorgebracht, en mededeelde welke gruwelen hij daar had aanschouwd, voornamelijk door de Grieken gepleegd, en er alzoo dankbaar en blijde om was, dat het niet het graf zijns lieven Heilands was, hetwelk zoo ontwijd werd, nam het gelaat des Konings een vriendelijker uitdrukking aan en hij antwoordde: „Ik stem toe, dat dit een sterk bewijs ten gunste van uwe meening is.” — Maar ik zou zeggen, dat men met zulke bewijzen niets bewijst, en men zóó redeneerende eveneens tot een omgekeerde slotsom kan komen.

Vraagt men het mij, dan durf ik als mijne meening uitspreken, dat als men het Golgotha van de Heilige Grafkerk voor het echte Golgotha houdt, men het dan veel te dicht bij het tempelplein zoekt, en ik niet geloof dat de Joden eene plaats der vervloeking zóó dicht bij den tempel, het Heilige der heiligen, zouden hebben geduld, zóó dicht, dat men het gegil en gekerm der ongelukkigen zeer goed in den tempel heeft kunnen hooren. Toen ik dit bezwaar aan mijn vriend Dr. SANDRESCKY te Jerusalem meedeelde, zeide hij mij, dat reeds door velen diezelfde opmerking was gemaakt en voor-

namelijk Engelsche onderzoekers mijn gevoelen deelden. Bovendien vernam ik tijdens mijn verblijf in Jerusalem van zeer geloofwaardige zijde, dat op den heuvel bij de Jeremia-grot slechts enkele jaren geleden een grafsteen gevonden is, uit zeer ouden tijd, die behalve den naam des overledenen, het volgende Grieksche opschrift bevatte: „Ik dank God, dat ik begraven ben in de onmiddellijke nabijheid van de plaats, waar mijn Heiland Zijne rustplaats vond." Kon nu bewezen worden, dat die steen uit de 1ste of 2de eeuw na Chr. dagteekent en dat die woorden er werkelijk op gestaan hebben, dan zou hij een welkome gids voor den ernstigen onderzoeker zijn; maar dat bewijs te leveren is moeilijk, want zij die hem vonden hebben hem weggeborgen, uit vrees, naar men zegt, dat het gezag der H. Grafkerk zou schade lijden. Waarlijk, indien het zoo is, een jammerlijk bewijs van onkunde en zelfmisleiding. Intusschen, de groote vraag, waarop alles aankomt, is: Waar heeft de tweede muur gestaan? en zoolang die vraag niet is opgelost, blijft ook de zekerheid aangaande Golgotha en de grafplaats onbeslist. En 't is zeer goed, haast zou ik zeggen: God wil, dat ze onbeslist zal blijven. Want zoo met wiskunstige zekerheid de plaatsen konden worden aangegeven, waar de Heiland gestorven en begraven is, door hoeveel afgoderij zouden deze dan niet worden ontwijd! Van Mozes staat Deut. 34 : 6 : „En niemand heeft zijn graf geweten." Ik geloof, dat ook van des Heeren graf dit immer zal gezegd worden. 't Moet ons bovendien niet om het aardsche, maar om het eeuwige te doen zijn; om den levenden Heiland, om te kunnen zeggen: „Ik ben met Christus gekruist, en ik leef," dan is het ook uw levenslied, wat eens een Prinses van Oranje zong:

Jezus, mijn Verlosser, leeft!
'k Zal, als Hij, onsterflijk wezen,
Zijn waar Hij, mijn Heiland, leeft:
Waarom zou ik dan nog vreezen?
't Heerlijk Hoofd is opgewekt,
Dat Zijn leden tot Zich trekt.

Wandelingen door de Stad.

Verbazend, welke straten! Ik ben in de achterbuurten van Rome en Napels geweest, zoowel als in hoofdsteden van 't Noorden, maar zoo iets zag ik nog nimmer. Hoe vuil en onregelmatig, hoe hobbelig en donker! Men vertelde ons dat vóór eenigen tijd een politie-verordening was aangeplakt, waarbij ieder inwoner bevolen werd om dagelijks een zeker gewicht aan vuil en afval, dat anders op straat geworpen zou worden, in te leveren. Nalatigheid werd gestraft met een boete van . . . . , maar die bepaling hief men spoedig op, en het was nu maar goed, dat de honden weder als straatreinigers zijn opgetreden. De Jerusalemsche hond is niet van het mooiste ras, voedt zich met wat hij op straat vindt, en slaapt bij dag, om des nachts door zijn gehuil en gejank een geheele buurt de rust te benemen. [1]) Hij is schuw, lui, soms boosaardig, maar kan toch bij al die onaangename eigenschappen niet worden gemist. Men laat hem daarom stil begaan. Wordt het aantal evenwel in een straat al te lastig, dan trekken de bewoners tegen hen te velde met kogels in den vorm van vergiftigde pilletjes, en weldra is het slagveld met hunne lijken bedekt, maar voor den voet des wandelaars het pad weder geopend. Dat de hond bij den Israëliet als een onrein dier was veracht, en booze, luie, onbeschaamde menschen bij een hond vergeleken werden, laat zich denken. [2]) Ook zijne weinig kieschkeurige vraatzucht maakt hem verachtelijk. [3])

Onder zulke omstandigheden kan men zich niet verplaatsen in de gouden eeuw, die eens haar glans over het gelukkig Jerusalem spreidde, en waarvan zelfs de Koninginne van Scheba in bewondering opgetogen uitriep: „de helft is mij niet aangezegd." Zie de hedendaagsche stad met hare nauwe straten en stegen; tusschen deze, onoverzienbare hoopen van vuil en puin; zie hare huizen, op wier platte

[1]) Psalm 59 : 7, 15, 16.
[2]) Psalm 22 : 17, 21. Matth. 7 : 5. Openb. 22 : 15.
[3]) Spreuken 26 : 11.

daken het gras soms een meter hoog is gegroeid, en stel u dan voor de dagen van SALOMO, toen het goud van alle kanten zóó ruim stroomde, dat het als zilver, en het zilver als niets werd geacht. [1]) Zie daar aan de poort, of op het voorplein van SALOMO's prachtpaleis, dien stoet van ruiteren of wagenen, zij zouden thans geen voetstap ver kunnen komen; en als vanzelf vloeit de Jeremiaklacht van de lippen: „Is dit de stad, waar men van zeide dat zij volkomen van schoonheid was, een vreugde der gansche aarde?" [2]) maar dan ook dat andere woord van dienzelfden profeet: „Om de grootheid uwer ongerechtigheid, omdat uwe zonden machtig veel zijn, heb Ik u deze dingen gedaan." [3])

En toch blijft Jerusalem een eenige stad! Een stad op welker gelaat de trekken van melancholischen ernst zijn ingedrukt; een stad waar duizend steenen spreken van groote dingen, daar vóór eeuwen geschied; een stad van vuil en puin, maar die toch zoo vele bezoekers trekt, en vasthoudt, en herinneringen achterlaat, zoo heilzaam voor geest en hart als geen andere. En geen wonder, voorwaar! want Jerusalem is de uitverkorene, als de stad des Grooten Konings, boven alle hoofd- en keizersteden der aarde! Vraagt gij den aanbidders van den eenigen waren God, beiden Joden en Christenen: welke is de stad der steden op aarde? Het antwoord is: Jerusalem. Vraagt gij den geschiedschrijver van de menschheid, den historiograaf van het rijk der gedachten en des gevoels: welke is de merkwaardigste plek onder de zon, merkwaardiger nog dan Athene en Rome? Het antwoord is: Jerusalem. Vraagt gij eindelijk den diepzinnigen wijsgeer en dichter, die op den sterrentoren der heilige- en wereldgeschiedenis geplaatst, er zich in verlustigt met Gods Woord in de hand, met zijn geest in de hemelruimte der toekomst te dolen, en de sterrenbeelden der Apocalypse te beschouwen: welk is het oord, dat meer dan eenig ander geroepen schijnt, om in de laatste en grootste wereldgebeurtenissen de getuige

---

[1]) 2 Chron. 1 : 15.
[2]) Klaagl. 2 : 15b.
[3]) Jeremia 30 : 15.

van groote dingen te zijn? Het antwoord is: Jerusalem! — Jerusalem! Jerusalem! heilig door uw verleden, heilig door uwe toekomst, heilig ook door de verwachting, die zich thans reeds voor Jood en Heiden aan uwe tinnen verbindt; diep vernederde, nimmer vernietigde Koningin der wereld, ofschoon thans slechts asch u tot kroon en zalfolie verstrekt. [1]) Gij zijt de onvergankelijke, evenals het volk, dat, hoe ook verdrukt en verstrooid, blijft, en zich altijd weder opheft, terwijl andere volken spoorloos verdwenen zijn! Gij zijt de eenige, want in u is geschied, wat nergens geschied is of geschieden kon; gij hebt het kruis gebouwd, o gruwel! maar langs uwe rotsen weerklonk het Koninklijk woord van het kruis: Het is volbracht! En naar Gods welbehagen loopt ter wille van het kruis, over de heuvelen en bergen die u omringen, de gouden lijn der verlossing, die zich vastknoopt aan de poort van het verloren paradijs, om in het wedergevondene te eindigen!

Jerusalem is geen handelsstad en zal het ook niet worden, al is de spoorbaan van Jaffa gereed; alles van dien aard beproefd, is mislukt en zal mislukken; want het is Gods wil, dat Jerusalem blijve wat het immer geweest is, opdat de profetieën vervuld worden.

Jerusalem is geen stad waar men zich eens „amuseeren" kan, waar men heengaat om zich wat te verstrooien, om vermaak te hebben. O neen! ga dan naar Parijs, naar Weenen! Daar vindt ge schouwburg, concert, café-chantant, enz. enz. Maar dat is er in Jerusalem niet, dat mag in Jerusalem niet zijn, dat ware een heiligschennis! Een paar jaar geleden hebben eenige wereldsche, gevoellooze menschen, die volstrekt niets begrijpen van Jerusalems beteekenis in de heils- en wereldhistorie, getracht er een schouwburg te bouwen; reeds had de Pacha zijn toestemming gegeven, reeds was een gebouw gereed, maar gelukkig is door den invloed van anderen nog bijtijds het gevaar afgewend en een daad voorkomen, die vooral daar ter plaatse een misdaad zou geweest zijn.

---

[1]) Hasebroek: De God des Hemels, enz. 1ste deel, bl. 168.

Jerusalem is een kerkelijke stad, zooals geen andere. Nog is de band niet losgeknoopt, die de dochter Sions met de gemeente des Heeren verbindt, en dat kan ook niet, want het is de band der eerste liefde, de geheimzinnige band tusschen moeder en kind. Het sieraad van Jerusalem zijn hare kerken; Jerusalems paleizen zijn de plaatsen waar de Heer woont en gediénd wordt in liefde tot armen en ongelukkigen. In het stedelijk wapenschild, dat boven hare poorten prijkt, sta een heuvel met een kruis er op, en op hare munt aan de eene zijde een palmboom en aan de andere het beeld van den barmhartigen Samaritaan, met het randschrift: Immanuël.

Jerusalems schatten bestaan in huizen der liefdadigheid, en 't is wel heerlijk dat in den laatsten tijd daaraan al meer en meer wordt gedacht. Even buiten de Jaffapoort hebt ge een gesticht voor melaatschen, door Barones KEFFENBRINCK—ASCHERADEN gesticht. In het jaar 1865 in Jerusalem zijnde, en met eigen oogen ziende de diepe ellende waarin deze ongelukkigen verkeerden, werd haar hart zoozeer met medelijden vervuld, dat zij hen niet kon vergeten. In haar vaderland teruggekeerd, maakte zij alom bekend, door boek en blad, hoe diep rampzalig het leven en lijden der melaatschen in Jerusalem is, en het gelukte haar niet alleen de stoffelijke middelen te vinden tot het stichten van een asyl, maar ook een paar echtelingen, die in opofferende liefde bereid waren hun leven onder deze uitgestootenen der maatschappij door te brengen, gelijk de Samaritaan, niet vragende: wat zal mij overkomen? of: wat staat mij te wachten? maar zeggende: de Heer wil het; zoo gij Hem liefhebt, welnu, gaat dan heen en verzorgt deze ongelukkigen. In 1867 werd het toevluchtsoord geopend, en nu, na vijf en twintig jaren, worden er geregeld twintig à vijf en twintig verpleegd. Besmettelijk schijnt de ziekte niet te zijn, maar in hooge mate erfelijk; zoodat men de kinderen, die uit den echt van zulke ongelukkigen geboren worden, zeker als candidaten voor den eerstgeborene des doods [1]) opschrijven kan. Is het niet of deze vreeselijke plaag niet heeft mogen uitsterven,

---

[1]) Job 18 : 13.

opdat ook de latere geslachten nog proeven zouden zien van eene ellende, die alleen de Groote Geneesmeester onder Israël door Zijn machtwoord wegnemen kon? Bij de meesten zijn het gezwollen handen, waterachtige, flauwe oogen en dikke beenen, die de ziekte verraden; maar het vreeselijkste is de stompzinnigheid, waarin de lijders geraken, zoodat, als de Christelijke liefde, waarvan PAULUS in zijn Nieuw-Testamentisch Hooglied [1]) zingt, en die als een engel Gods door de wereld gaat, niet tusschenbeide trad, die ongelukkigen als dieren leven zouden. Van genezen is geen sprake, de wetenschap staat hier machteloos. Als de ziekte aan een jeugdig leven de hand legt, dan is het verschrikkelijk om na te gaan hoe zij langzaam maar zeker lid voor lid aantast, tot eindelijk nog bij het leven het gansche lichaam als in een toestand des doods is gebracht. Door de zorgvuldige verpleging van den directeur MULLER [2]) en Dr. EINSZLER wordt het lijden zeer verzacht, en behoorlijke reiniging kan er veel toe bijdragen, dat de ziekte niet zulke afzichtelijke vormen aanneemt. Welk een onderscheid tusschen de melaatschen in dit asyl en hen die in de holen en graven van Siloam huizen, en liever verkiezen daar in het vuil zich te wentelen, dan in het asyl opgenomen, goed voedsel en wekelijks baden te krijgen en schoone kleederen te dragen, alléén .... omdat zij dan niet bedelen mogen!! Is nu zelfs in deze vriendelijke stichting niets tot genezing te doen, de ijverige en liefdevolle directeur weet, dat hij hier op een zendingspost staat van het hoogste gewicht, en het zijne eerste roeping is te

[1]) 1 Corinthe 13.

[2]) Sedert ik Jerusalem bezocht, heeft de heer MULLER zijn ontslag gevraagd, en is vervangen door den heer SCHUBERT. Toen de trouwe MULLER met zijne vrouw de inrichting verliet, waren alle verpleegden diep bedroefd, en zagen hun rijtuig zoo lang mogelijk na; maar toen een paar dagen later de heer SCHUBERT met zijne echtgenoote hun werden voorgesteld, was de droefheid vergeten en de vreugde algemeen; er werd gezongen en gesprongen en zelfs een vreugdevuur ontstoken. Zoo gaat het in de wereld, niet bij de melaatschen alleen. — Zij die van deze inrichting, de verpleegden en hunne behandeling, iets meer willen weten, raadplegen het boekske „Nach Jerusalem" van den mission-director BURKHARDT, die door de Brüdergemeinde in Berthelsdorf bij Herrnhut naar Jerusalem afgevaardigd werd in '91, om de aangelegenheden van het Asyl voor de melaatschen te regelen.

wijzen op Hem, den Hemelschen Zielenarts, bij Wiens kruis een stroom ontspringt van zóó wondere kracht, dat iedere melaatsche, die zich daarin dompelt, door Gods genade de melaatschheid der ziele verliest, en in CHRISTUS van alle smetten vrij, God ziet en ingaat in het Koninkrijk der Hemelen.

Met een traan in het oog verlaten wij deze stichting, waar de liefde, wat de genezing des lichaams betreft, zonder hope arbeidt, en gaan nu naar een ander huis van weldadigheid, waar eveneens de liefde hare beide handen naar ongelukkigen uitstrekt, maar in hope ook op een oogst voor dit leven; ik bedoel Talitha Kûmi, mede aan de Westzijde, in de zoogenaamde buitenstad of nieuwe stad gelegen. In het voorbijgaan zij hier gezegd, dat zich buiten de Jaffapoort een nieuw Jerusalem ontwikkelt, veel grooter en schooner dan het oude, en voornamelijk in den laatsten tijd door de verdrijving der Joden uit Rusland zeer uitgebreid, ofschoon het Gouvernement de nederzetting van hen, die zonder middel van bestaan binnenkomen, nog al bemoeilijkt. Het gezamenlijk zielental zoowel van de binnenstad als buitenwijken wordt geschat op 43000, waarvan 25000 Joden, 9000 Mohammedanen, 9000 Christenen, onder welke 4000 Grieksch Orthodoxen, 3000 R. Katholieken en 300 Protestanten. In de nieuwe stad wonen de consuls van verschillende natiën en de meest welgestelde kooplieden; daar zijn de Joodsche koloniën, de stichtingen der Russen, uit ruime beurs gebouwd; de Arabisch-Evangelische kerk, en bijna alle Duitsche en Engelsche weeshuizen en scholen, van tuinen en boomgaarden omringd. Hier is het terrein der Christelijke philanthropie. Opmerkelijk! want deze golvende vlakte wordt reeds sedert eeuwen de Godfriedsheuvel genaamd, omdat naar luid der historie GODFRIED VAN BOUILLON, de aanvoerder van den eersten kruistocht, hier zijne heirscharen monsterde en zijne ridders aanvoerde tot de bestorming der heilige stad. Zij viel na bloedige worsteling den kruisvaarders in handen, maar het duurde niet lang of weder wapperde de vlag van de Halve Maan boven den Davidsburcht. Opnieuw vloog de Europeesche ridderschaar onder de leuze: „God wil het!” te wapen en deed het zwaard zijn bloedig werk, maar ten slotte bleef

Jerusalem in de macht der Mohammedanen, en wordt ook thans nog de voetstap hunner krijgers in hare straten gehoord. Eeuwen gingen voorbij — Europa had te veel met zichzelf te doen — maar thans klinkt wederom de krijgsbazuin en worden de volkeren opgeroepen ter verovering van het Heilige Land, doch nu voor een kruistocht van gansch anderen aard; reeds slaat de voorhoede der aanrukkende legerscharen hare veldtenten weder op den Godfriedsheuvel op, en wapperen bòven dezen de vlaggen der verschillende natiën, alleen Neêrlands driekleur nog niet; weder zal de strijd ernstig zijn, doch nu niet door het afschuwelijke werk van spiets en zwaard, waarbij Satan schaterlacht, maar zooals Koning JEZUS het wil, die sprak: „Zalig zijn de zachtmoedigen, zij zullen het aardrijk beërven." [1]) Onder Zijn kruisbanier staan de strijders slagvaardig met het zwaard des Geestes, het schild des geloofs en den gordel der Christelijke liefde; de bolwerken die zij om Jerusalem opwerpen zijn èn huizen van barmhartigheid èn huizen des gebeds. Op dien kruistocht heeft de Koning Zijn zegen beloofd, en aan die kruisridders mogen wij toeroepen: Voorwaarts! God wil het!

Wij gaan een dier huizen binnen, het reeds genoemde Talitha Kûmi. De naam is ontleend aan Marcus 5 : 41: „En de Heer vatte de hand van het kind en zeide tot haar: Talitha Kûmi! hetwelk is, overgezet zijnde: Gij dochterke, sta op!"

Deze stichting is uitsluitend voor meisjes bestemd en onder de leiding gesteld van Mej. CHARLOTTE PILZ, eene Duitsche dame, wel reeds hoog bejaard, maar toch voor hare gewichtige taak nog uitstekend berekend. Zij is een van die weinigen, van wie kan worden gezegd, dat haar oog niet verdonkert en hare kracht niet vergaat, terwijl hare liefde niet verkoeld is voor de ongelukkigen, aan hare zorg toebetrouwd. Zij zelf leidde ons in de schoollokalen rond, waar de kinderen onderwezen worden in de Arabische en Duitsche talen, schrijven, rekenen, enz. Een paar Duitsche liederen werden voor ons gezongen, en een versje opgezegd.

---

[1]) Matth. 5 : 5.

Op Europeesche wijze, net en eenvoudig gekleed, verloochenen de kleinen in gelaat en levendige manieren hare afkomst niet, maar bewegen zich toch recht gelukkig in deze omgeving, en verlaten haar meestal met smart. Ruim honderd werden er in den aanvang van 1892 verpleegd. — Terecht zal men er zich over verwonderen, dat in Jerusalem zooveel weeskinderen worden gevonden, daar de stad toch zoo groot niet is, en alle inrichtingen van dien aard, zoowel der R. Katholieken als Protestanten, hoe veel ook in aantal, sterk bezet zijn. De reden is, dat de weezen niet alleen uit Jerusalem, maar uit alle deelen van Palestina hier worden opgenomen, en dan bovenal, dat de Arabier, meestal door eigen toedoen in armoede en ellende gedompeld, de zorg voor zijn kinderen gaarne aan anderen overlaat. Bovendien zijn het niet alleen volle weezen die men opneemt, maar ook stiefkinderen, wien zulke inrichtingen ten goede komen; want volgens heerschend gebruik wordt na den dood der vrouw, (ook de Mohammedaan in Palestina heeft gewoonlijk zuinigheidshalve maar éénе vrouw) door den man zoo spoedig mogelijk weer een ander huwelijk aangegaan; doch in den regel vinden de kinderen in die tweede vrouw geen moeder terug, maar hebben het allerellendigst. Welk een zegen dus voor die arme verstootenen, dikwerf als dieren mishandeld, wanneer zij in een toevluchtsoord als Talitha Kûmi worden gebracht. Dat zijne dochter daar een Christelijke opvoeding krijgt, en tot God als tot „onzen Vader" leert spreken, ook daarover bekommert de Mohammedaan zich niet veel, en mocht er bij hem al eenige bedenking tegen zijn, dan wordt zij overwonnen door de zekerheid dat zijn dochter, door eene Europeesche opvoeding te genieten, aanmerkelijk in geldswaarde stijgt, dat is: later veel duurder verkocht kan worden. Gruwelijk! het huwelijk is hier letterlijk het sluiten van een koopcontract; de vader bepaalt den prijs, die voor het meisje moet worden betaald, hetzij in geld of in geiten of in kameelen; en heeft hij dien in handen, dan zal er bruiloft zijn. Dat de meisjes, en niet minder hare verpleegsters, tegen den dag opzien dat zulk een lot haar treft, laat zich begrijpen. Stel u voor dat aan de inrichting een man aan-

schelt, een vreemdeling, die een meisje komt opeischen, hem door haar voogd of vader verkocht. Het kind heeft dien ruwen mensch, dien vreemden man, soms dertig of veertig jaren ouder dan zij, nooit gezien, en toch zal zij hem moeten volgen om zijne vrouw, ja, laat ik maar zeggen om zijne slavin te wezen, en het zwaarste en ruwste werk te doen, want zóó is eigenlijk de toestand in een land, waar de man de heer der schepping is en dus geen handenarbeid verricht, en de vrouw hem te dienen heeft op zijn wenk. Hartverscheurende tafereelen hebben dan, naar ons verhaald werd, bij zulk eene uitlevering plaats. Zoo was het gebeurd, dat een meisje, de lieveling des huizes, dat, door haar vader verkocht, maar niet besluiten kon met den koopman mee te gaan, door de politie met geweld was weggehaald, zonder dat de directrice er iets aan doen kon. Een andermaal was een kind over de bergen gevlucht, maar ten slotte gevonden en meegevoerd. Ook toen ik er was, vreesde men zulk eene gruweldaad, en deelde de directrice mij het volgende mede: Een kind van twaalf jaar ontving drie weken geleden een bezoek van haar vader, die kwam zeggen dat zij binnen enkele dagen in het huwelijk zou treden. Met wien? Dat zou ze wel zien! En jawel! daar kwam een man, een grijsaard van zestig jaren. Het kind was wanhopig, zooals men begrijpen kan; maar wat te doen? Men meende er iets op gevonden te hebben, namelijk dit: sedert de laatste maanden was er geen kind opgenomen, dan nadat vooraf door den vader of voogd een contract was geteekend, waarbij bepaald werd, dat N. N. gratis en voor een zeker aantal jaren in het gesticht werd geplaatst zonder dat iemand, wie ook, het recht zou hebben haar weg te halen. Zulk een overeenkomst was ook bij de opneming van het reeds verkochte kind gemaakt, en het jarental, opzettelijk zeer hoog genomen, nog volstrekt niet verstreken, en nu had men hoop dat, op grond hiervan, de justitie bescherming zou verleenen. Maar de hoop was flauw, en geen wonder! in een land waar alle ambtenaren, hetzij hooger of lager geplaatst, van de bachschisch leven, en die de hoogste bachschisch geeft, zeker is zijn proces te winnen! — Hoe deze droeve historie

is afgeloopen, weet ik niet; maar dit mag ik toch vragen: is het niet vreeselijk, dat zulke dingen in Jerusalem gebeuren onder de oogen van vreemde consuls, en geen Europeesche mogendheid er tegen opkomt? Aan Mej. CH. PILZ beloofde ik, ook door mijn boek ruchtbaarheid aan dien staat van Turksch wanbeheer te geven in Nederland, om er alzoo iets toe bij te dragen dat de Christenen onder ons Jerusalem meer gedachtig mogen zijn, en ook in dezen doen wat hunne hand vindt te doen, doch vóór wij van deze Evangelische instellingen afscheid nemen, worde nog een bezoek gebracht aan het hospitaal der zusteren van Kaiserswerth op Sion. Gij zult er zeer vriendelijk ontvangen en rondgeleid worden, in de ruime, luchtige en zindelijke zalen, waar, zoolang niet alle bedden bezet zijn, plaats is voor iederen kranke, onverschillig van welke belijdenis.

Veel weten de zusters u te verhalen van zegen op haren moeilijken arbeid ondervonden, en den naam te noemen van menigeen, die hier niet alleen van lichamelijke krankheid herstelde, maar ook naar de ziel genezing vond.

Heden Vrijdagmiddag kruisten wij onvermoeid door de stad, en richtten onze schreden eerst naar de dusgenaamde „Klaagplaats" der Joden, waar zij elken Vrijdag, 's middags te vier uren, in grooten getale komen weenen over stad en tempel; de vergunning daartoe hebben zij voor veel geld van de Turken gekocht. Daar vindt ge de nakomelingen van ABRAHAM, meest arm en in lompen gehuld neergezeten in het stof, bij een stuk van den ouden tempelmuur [1]). Ze kussen die voor hen heilige steenen en maken ze nat met hunne tranen. Aandoenlijk! Zij moeten betalen voor de vergunning om te weenen, daar waar hun vaderen zongen, juichten en hun zegepralen vierden; op dezelfde plaats waar hun vaderen machtige koningen waren, waar DAVID en SALOMO, JOSAPHAT en HISKIA troonden, dragen zij

[1]) VON RAUMER: Palestina. Blz. 500.

het kleed der ellende en bewonen de minste wijk der stad. „Ziet ge ginds die moskee der Muzelmannen?" vroeg rabbi Scadiah eens aan den zendeling Wolf, „daar stond vroeger onze tempel. Maar hij is verwoest, helaas! helaas! helaas! en nu moet Israël zonder offeranden blijven." Door de Joden te Jerusalem werd aan dienzelfden zendeling de liturgie meegedeeld voor dien nationalen rouw; wij ontleenen daaraan de volgende koorzangen, diepe en roerende jammerklachten:

EERSTE KOORGEZANG.

DE VOORZANGER.
Om het paleis, dat in puin ligt,
HET VOLK.
Zitten wij eenzaam neder en weenen;
DE VOORZANGER.
Om den tempel, die verwoest is,
Om de muren, die zijn neergeworpen,
Om onzen luister, die is weggenomen,
Om onze grooten, die in het stof liggen,
Om de kostbare steenen, die verbrand zijn,
Om onze priesters, die overtreden hebben,
Om onze koningen, die Hem hebben veracht;
HET VOLK.
Zitten wij eenzaam neder en weenen.

ANDER KOORGEZANG.

DE VOORZANGER.
Wij bidden U, ontferm U over Sion!
HET VOLK.
Breng de kinderen van Jerusalem weer te zaam!
DE VOORZANGER.
Snel aan! Snel aan! O Sions Verlosser!
HET VOLK.
Spreek tot het hart van Jerusalem!
DE VOORZANGER.
Dat schoonheid en heerlijkheid Sion omringen.
HET VOLK.
Och! doe barmhartigheid aan Jerusalem!
DE VOORZANGER.
Laat welhaast de koningszaal in Sion weder opgericht worden!
HET VOLK.
Troost hen, die weenen over Jerusalem.
DE VOORZANGER.
Laat vreê en vreugde wederkeeren in Sion!
HET VOLK.
En het rijsken ontspruiten binnen Jerusalem.

De jammerklachten hebben veel overeenkomst met de klaagzangen van JEREMIA, toen hij op de puinhoopen neerzat en weende. Doch de droefheid van den profeet werd getemperd door zijn hoop op den Messias, die komen zou, door zijne tranen heen zag hij het morgenrood der verlossing. Maar thans, o klagend Israël! wat droogt thans uwe tranen, wie spreekt u van licht bij uwen stikdonkeren nacht? — De zending onder het Israëlietische volk is uiterst moeilijk. Het deksel is zoo zwaar, dat op hun aangezicht ligt. Zij treuren om den tempel, doch niet om eigen schuld. En vraagt men hun, waarom zij nu ruim achttien eeuwen omzwerven zonder tempel, zonder priester, zonder offer, [1]) dan begrijpen zij wel waar ge heen wilt, maar geven een spottenden glimlach ten antwoord. Och, of Israël inzag wat tot zijnen vrede dient; maar wat bij menschen onmogelijk is, is mogelijk bij God. Ja, voorwaar! de oudste, nu de verloren zoon, zal terugkeeren naar het Vaderhuis en onder tranen zich neerleggen aan het Vaderhart. Hij zal het kruishout kussen en nog eens het woord van Golgotha, maar dan als eene bede herhalen: „Zijn bloed kome over ons en over onze kinderen!" Dan zal Israël zalig worden en aan den feestdisch aanzitten, gekleed met het nieuwe kleed en met den zegelring aan den vinger. . . Maar wanneer zal dat zijn? Wachter, wat is er van den nacht?

Dicht bij den muur des geklags in het Jodenkwartier wonen Spaansche Joden, die de oudste synagogen hebben op den Sion; verder Duitschers en Russen, Joden uit Zuid-Afrika, van Aleppo en andere deelen der wereld. Voor het meerendeel verkeeren zij niet in een benijdenswaardigen staat, de meesten leven op kosten van hunne geloofsgenooten in Europa. Zooals bekend is, offert ROTHSCHILD schatten te hunner ondersteuning, terwijl ook menig grootsch gebouw van wijlen Sir MOZES MONTEFIORE's milddadigheid getuigt. De snelle uitbreiding der Joden in en om Jerusalem, gepaard met het ontworpen spoorwegplan, dat de heilige stad met Nabulus, Nazareth, Tiberias en Damascus in verbinding brengen zal, geeft veel te denken.

---

[1]) Hosea 3 : 4.

Ten Westen van het kwartier der Joden ligt dat der Armeniërs, met een kerk zoo rijk en vol van bijzonderheden, als geen tweede. In het voorhof vindt ge nog een primitief werktuig, bestaande uit een ijzerharde houten plaat, negen voet lang, en een dikke ijzeren stang, waarmede op de plaat geslagen wordt, wat een onwelluidenden, maar vrij sterken klank veroorzaakt. Het is reeds eeuwen in gebruik en dient om tot het gebed op te roepen, evenals het bazuingeschal bij de oude Israëlieten, of de stem der priesters bij de Mohammedanen die eenige malen 's daags van de verschillende minaretten wordt gehoord. De kerk maakt indruk door haar pracht; de tapijten op den vloer, de zilveren en vergulde hanglampen, de reusachtig groote kandelaren, de schilderijen, de met ivoor, paarlemoer en schildpad ingelegde kansel, dat alles gezien bij getemperd licht geeft aan het bedehuis een echt Oostersch karakter. Zelfs de struisvogeleieren, die in geen Oostersche kapel mogen ontbreken, hangen er aan roode zijden snoeren van de zoldering af. De kerk is aan JACOBUS, den zoon van ZEBEDÉUS, broeder van JOHANNES gewijd, den eersten martelaar, die door HERODES onthoofd werd, [1]) en de plaats waar hij viel, door een gouden ster in den mozaïekvloer aangegeven. In de reliquieënkast worden nog hoofd en hand (?) des apostels bewaard.

Van daar gaan wij de Sionspoort uit en komen in het Armenische klooster, binnen welks muren, naar de overlevering, het huis van CAJAPHAS heeft gestaan. In de kerk van het klooster, betrekkelijk zeer klein, toont men een altaar, dat den steen moet bevatten die eens op het graf des Heeren lag; terzijde van het altaar is een nauwe ingang, waardoor men komt in een hol of grot, de gevangenis des Heeren, terwijl op de binnenplaats met de meeste nauwkeurigheid u de plek wordt gewezen, waar PETRUS den Heer verloochende, ja zelfs u gezegd waar de haan zat, door welks gekraai PETRUS het woord van JEZUS indachtig werd, die tot hem gezegd had: „Eer de haan gekraaid zal hebben, zult gij Mij driemaal ver-

---

[1]) Hand. 12 : 2.

loochenen." [1]) Niet ver van daar is een moskee met eenige nevengebouwen, in welke een zaal, waar de Heiland het Avondmaal zal hebben ingesteld; terwijl een paar trappen op, in een ander lokaal, het model bewaard wordt van DAVIDS lijkgesteente, met een kostbaar kleed overdekt; het eigenlijke graf zal beneden zijn in een onderaardsch gewelf, en wordt door de Mohammedanen in groote eere gehouden. Vóor Christenen is de toegang gesloten. Om de moskee heengaande vindt men eerst het kerkhof der Grieken, dan dat der Armeniërs, vervolgens dat der Latijnen, en ietwat Zuidelijker dat der Protestanten, alle met muren omringd en met eenvoudige zerken bedekt, waarop hier een kruis, daar een gebroken zuil of een ander symbool van dood en eeuwigheid prijkt; de meeste dragen een opschrift, waaruit de hoop spreekt des eeuwigen levens. — Gaan wij nu de Sionspoort weder in, dan zien wij dicht aan de muren der stad de stichtingen van Bisschop GOBAT, die eerst door de Commun Church Missionary Society naar Abessynië was gezonden, maar in 1846 op verzoek van den koning van Pruisen dit arbeidsveld verliet en naar Jerusalem toog. Daar gekomen zag hij al aanstonds dat zijn eerste taak moest zijn te zorgen, dat er scholen kwamen. Denk u in het jaar onzes Heeren **1846** in Jerusalem geen enkele school! Was het wonder, dat onder zulk een toestand op ieder gebied over ellende viel te klagen, en jeugd en ouderdom zich op paden van het diepste jammer verliep? Maar GOBAT was hier de rechte man op de rechte plaats. Onder den zegen Gods en gesteund door Engelsche en Duitsche vrienden, verrees weldra een school op den Sion, of liever gezegd een weeshuis, waarin ook aan dagkinderen onderwijs gegeven werd. Eveneens werd aan den nood, die in den omtrek van Jerusalem heerschte, gedacht, en op andere plaatsen kwamen scholen en natuurlijk kerken ook, want Kerk en School gaan samen. Naar Nabulus, het oude Sichem, werd de wakkere zendeling FALLSCHEER, naar Jaffa GRUHLER, en nog eenige naar andere plaatsen gezonden. En zóó ge-

---

[1]) Matth. 26 : 75.

zegend ging de arbeid voort, dat GOBAT in 1870 schrijven kon: „Van mijne dertien scholen kan ik zeggen, dat zij goed vooruitgaan, vooral het weeshuis op Sion. Zij bevatten te zaam ongeveer 500 kinderen van beiderlei kunne, zoowel van Christenvaders als van Joden, Samaritanen, Mohammedanen en Abessyniërs, en ze worden allen trouw uit het Woord Gods onderwezen door leeraars die dat Woord liefhebben; de meesten van deze laatsten zijn in het weeshuis opgevoed. Drie stations zijn in den laatsten tijd bijzonder gelukkig. Te Diarbeki, onder mijn zendeling CARKABET, heeft de gemeente zich uit eigen middelen een kerk of kapel gebouwd en onderhoudt eene goed bevolkte school. In Aintab hebben wij een gemeente van 500 zielen, die ook een talrijke school heeft; een kerk kan zij evenwel zonder hulp van buiten niet bouwen; zij staat onder de leiding van een voormaligen Armenischen Aartsbisschop, die vóór vijf jaren bekeerd, alles heeft verlaten om zich bij ons aan te sluiten. Eindelijk te Salt, in Gilead, waar binnen vier jaren eene gemeente van 300 zielen ontstond; daar die lieden arm waren heb ik voor een kerk en schoolhuis gezorgd, waartoe zij naar hun krachten hebben bijgedragen."

Zoo arbeidde GOBAT onder den zegen des hemels. Van hem kan worden gezegd, dat hij de baanbreker voor de Evangelische zending in Palestina is geweest. Als een zaaier uitgaande om te zaaien, vond hij hier wel een steenrots, daar distels en doornen, en ontbraken, als in de gelijkenis, ook de vogels niet die het zaad wegnamen, maar zijn God gaf hem ook een goeden akker, en het was hem gegund nog bij zijn leven te zien, dat het zaad ontkiemde, dertig-, zestig- en honderdvoud. Hij stierf in Mei 1879, door de Christenen in Palestina niet alleen, maar door allen die hem en zijn arbeid kenden ten diepste betreurd. Hij werd begraven op het Engelsche kerkhof, in de nabijheid van zijne stichtingen aangelegd. Boven zijn graf prijkt een marmeren monument, zijn beeltenis dragende, en daaronder het woord der Schrift: „Die overwint, ik zal hem maken tot een pilaar in den tempel mijns Gods, en hij zal niet meer daar uitgaan; en ik zal op hem schrijven den naam mijns

Gods, en den naam der stad mijns Gods, namelijk des nieuwen Jerusalems, dat uit den hemel van mijnen God afdaalt, en ook mijnen nieuwen naam." [1]) Zijn opvolger was bisschop JOSEPH BARCLAY, die in den geest en met den geloofsmoed van GOBAT diens erfenis aanvaardde, maar na anderhalf jaar reeds door den dood van zijn post werd afgelost. Thans is het bestuur in handen van Br. ZELLER, schoonzoon van GOBAT, die in Nazareth werkzaam, daar een vormschool voor onderwijzers had opgericht, maar nu met zijn leerlingen naar de school van GOBAT is overgekomen, en te Jerusalem aan het hoofd staat van een flinke opleidingsklasse. Ook is het plan gevormd, en zal waarschijnlijk spoedig ten uitvoer gebracht worden, om een theologische school aan GOBAT's inrichtingen te verbinden. Toen ik ze dit jaar bezocht, was Br. ZELLER helaas! afwezig. De kinderen hadden vacantie, zoodat ik tot mijn spijt het onderwijs niet kon bijwonen. Slechts een paar aanstaande onderwijzers vond ik in hunne studie verdiept. Een vriendelijke bediende leidde mij in alle zalen rond, die, ruim en luchtig als zij zijn, een prettigen indruk maakten. 't Was buiten zoo warm en hier heerlijk koel.

Wandelen wij nu de straat door in de richting naar de Jaffapoort, dan komen wij aan de Engelsche kerk, het eerste Protestantsche kerkgebouw in het Heilige Land. Wegens het in den loop der eeuwen aan de helling van den Sion opgehoopte puin, moest men veertig à vijftig voet graven om de fundamenten te leggen. Maar hoe groot ook de moeilijkheden waren, toch kwam de kerk gereed, uit witte kalksteen, in Gothischen stijl gebouwd en werd den 21sten Januari 1849 ingewijd met den tekst: „Die zal Ik ook brengen tot Mijnen heiligen berg, en Ik zal hen verheugen in Mijn bedehuis, want Mijn huis zal een bedehuis genoemd worden voor alle volken" [2]). De kerk behoort aan het Londensch Genootschap tot uitbreiding des Christendoms onder de Joden, en werd ook aan de Duitsch-Evangelischen ten gebruike afgestaan.

---

[1]) Openb. 3 : 12.
[2]) Jesaja 56 : 7.

In 1852 traden deze laatsten meer zelfstandig op en verkregen een heiligdom in het „Muristan", dat wij straks hopen te bezoeken.

Nu eerst naar de overzijde, naar de Citadel of Toren van DAVID, voor de verdediging der stad, zoowel in vroegere als latere jaren, van het grootste gewicht. Ten tijde van TITUS stonden hier drie torens, die voor onneembaar werden verklaard. Bij de verovering van Jerusalem liet de overwinnaar ze staan, opdat de nakomelingschap zou kunnen beoordeelen, hoe ver de Romeinen toen reeds in de belegeringskunst waren gevorderd, dat ze zulke versterkingen konden innemen. Één van deze drie, Hippicus of Phasael, is zonder twijfel de nu nog overgebleven toren, welks onderbouw, bestaande uit steenen van tien voet lang, bewijzen draagt van zeer oud te zijn. Ook meent de blik van den kenner aan deze steenen te kunnen bespeuren, dat de vlammenzee, die Jerusalem verteerde, eveneens er langs is gegaan en op deze harde steenen haar werking niet heeft gemist. — Wij gaan de brug over, de vervallen poort door, en dan langs trappen, waarvan de eene nog slechter is dan de andere, naar boven. 't Is halsbrekens werk, maar eindelijk zijn wij er toch. Een soldaat leidt ons rond, die, van alles op de hoogte, ons nog een overblijfsel van DAVIDS paleis toont, ja zelfs het venster waaruit DAVID keek toen hij BATHSÉBA zag. Naar dergelijke dwaasheid luisteren wij natuurlijk niet, maar genieten veel liever van een uitzicht dat éénig is. Daar ginds het tempelplein, waarop nu de groote moskee is gebouwd. Vóór u de cathedraal van het Heilige Graf, en achter u de Godfriedsheuvel, waar de Christen-kruisvaarders der negentiende eeuw, gelijk wij reeds zeiden, hunne verschansingen opslaan, door geen kanon van den Davidsburcht weg te nemen; dáár de Russen met hun talrijke gebouwen, kloosters en hospitalen, een krachtigen voorpost uitmakende; aan de andere zijde de Engelschen met hun observatiecorps in den vorm van liefdadigheidsgestichten van allerlei aard; en dan in het centrum Duitschers en Franschen, aan geen revanche denkende, of het moest zijn in een heiligen krijg. Jammer maar dat er geen eenheid is in de afdeelingen van die groote armée.

Denk u een JESAJA, van dezen torentrans die Christelijke legerscharen overziende, hij zou zijn woord van vroegere eeuwen herhalen: „Hoe liefelijk zijn op de bergen de voeten desgenen die goede boodschap brengt van het goede, die heil doet hooren; desgenen die tot Sion zegt: Uw God is Koning. Er is een stem uwer wachters, zij verheffen de stem, zij juichen te zaam, want zij zullen oog aan oog zien als de Heere Sion zal wederbrengen." [1]) — Verder is hier niets bijzonders; een paar stukken geschut oud model, ziedaar al. 't Was mij ook alleen om het heerlijk uitzicht te doen, om zoo iets te zien wat de Herodessen moeten gezien hebben, als zij van het dak van hun hooggelegen paleis den blik sloegen over de stad. „Zoo iets," zeg ik, want het aanzien van den plattegrond van Jerusalem is in den loop der eeuwen gansch anders geworden. Immers in vroegere dagen waren de heuvels, waarop de stad gebouwd was, duidelijk te herkennen, gescheiden als ze zijn door het Tyropoeon. Maar thans ziet ge alle diepten zoo gevuld met gruis en puin, dat het geen diepten meer zijn, en men nu nog wel van een boven- en benedenstad kan spreken, maar van een dalkloof, die beide zou scheiden, volstrekt niet meer. Doch hoe het zij, laat het terrein van vorm en gedaante veranderd wezen, toch heeft men van de bovenstad waar de citadel is, tegenwoordig Sion geheeten, het schoonste uitzicht; men overziet geheel Jerusalem. LAMARTINE zegt er van: „Indien ik te Jerusalem gewoond had, ik zou voor het oord van mijn verblijf en de plaats mijner ruste juist de plek gekozen hebben, die DAVID zich koos." Het uitzicht is dan ook bij niets te vergelijken. Ik heb vele steden gezien, zoowel in het Noorden als in het Zuiden van Europa, maar niet een die iets van Jerusalem heeft. Daar is maar één Jerusalem! eenig in de wereldhistorie! eenig in de heilsgeschiedenis! eenig in omgeving! en dat eenig beeld zal bewaard blijven, verheerlijkt in het Nieuw-Jerusalem dat Boven is.

Wij gaan naar beneden, geven den soldaat een bachschisch, die hem bijzonder schijnt mee te vallen, want op

---

[1]) Jesaja 52 : 7, 8.

buitengewoon vriendelijke wijze slaat hij voor ons aan en geleidt ons over de brug. — Wij hebben vandaag op onze wandeling veel gezien, maar het leste is het beste geweest. Die ooren heeft om te hooren, die hoore hier op den Davidsburcht een stem der eeuwen, een psalm uit het verledene en voor de toekomst.

Het Tempelplein.

Onder begunstiging van heerlijk weder en met goed geschoeide voeten, om tegen de puntige steenen beveiligd te zijn, gaan wij uit ons hotel door de Davidsstraat, — een benaming, die men alleen in Jerusalem wacht, — naar de Christenstraat, een der drukste van de stad. Daar vindt men het Grieksche Klooster, beroemd door zijn rijke bibliotheek en schoone handschriften, vroeger gewijd aan TEKLA, thans paleis van den Griekschen patriarch; een klein eind verder, zoowat in het midden der straat, vindt men rechts een groot Arabisch koffiehuis, waar, gelijk ik dat in Constantinopel meermalen gezien heb, de bezoekers zich neerzetten voor de deur op lage tabouretten of ook wel op tapijtjes, om hun waterpijp te rooken. Van tijd tot tijd proeven ze eens van hun koffie, en zitten soms uren zonder een woord te spreken, dan weder vermaken ze zich in de zaal met kaart- of dominospel zóó luidruchtig, dat hooren en zien vergaan. — Wij gaan langs de rijen van nietsdoeners en spelers heen, zonder ons om hen te bekommeren, en worden door den waard in een kamer gelaten, die ons het uitzicht geeft op een vijver, den Patriarchenvijver genaamd, een kunstig aangelegd waterreservoir, drie en zeventig M. lang en vier en veertig M. breed, naar sommigen meenen gebouwd door koning HISKIA en daarom ook Hiskiavijver genaamd [1]). De bodem is rotsachtig en ten deele met kleine steenen bedekt. JOSEPHUS noemde hem Amygdalon, Torenvijver. Hoogstwaarschijnlijk

[1]) 2 Kon. 20 : 20.

ontvangt hij zijn water door een onderaardsch kanaal uit den Mamillavijver buiten de Jaffapoort. Van hier gaande bevinden wij ons weldra in de bazaars, voornamelijk bestaande uit drie overwelfde straten, en vergeleken met wat men te Caïro vindt, zeer armelijk te noemen. Handel drijven verstaat de Jerusalemmer uitstekend; dat verbetert hem geen Constantinopolitaan, geen Jood uit Rusland zelfs; en zal een vreemdeling, dien men natuurlijk aanstonds aan taal of kleeding herkent, geen ongehoorden prijs betalen, dan moet hij voor zijn bezoek aan de bazaars over tijd en geduld beschikken kunnen, dat is nu eenmaal niet anders in het Oosten. Ook als een stedeling voor vreemden inkoopen doet, en de verkooper bemerkt het, begint aanstonds de markt te stijgen. Ja zelfs moet de eene winkelier voor den anderen oppassen, want als zij elkander kunnen bedriegen, dan laten zij het niet, en klaagt men er over, dan is het altijd hetzelfde antwoord: het is nu eenmaal zoo in het Oosten. Men zegt van Mohammed ibn Hassan, dat toen hem eens zijne discipelen vroegen, waarom hij geen boek over oprechtheid en eerlijkheid wilde schrijven, zijn antwoord was: Waarom zou ik dat; ik heb immers over koopen en verkoopen geschreven?

Van de bazaars komen wij door een poort, waarboven de Pruisische adelaar prijkt, op een zeer uitgestrekt terrein. 't Is de plaats waar in de middeleeuwen de ridders van Sint Johannes hun klooster en hun hospitaal bouwden, in dien tijd het prachtigst gebouw der stad. Nu nog heet het plein Muristan, hospitaal, naar de zuivere beteekenis van het woord: toevluchtsoord voor vreemdelingen; daarbij was een groote kathedraal, gewijd aan de heilige Maagd. Thans is alles een reusachtige ruïne. Natuurlijk liggen de fundamenten er nog, maar begraven onder puin en gruis; ook de middelste altaarnis staat nog, getuigende van vroegere heerlijkheid. In 1869 gaf de sultan dit gansche terrein aan de Pruische Kroon, die thans plannen beraamt tot volledige restauratie; en mocht zulks gelukken, dan kan midden in Jerusalem een Duitsche kolonie verrijzen, want voor een kathedraal, zelfs zoo groot als er een geweest is, een consulaatsgebouw, school, hospitaal, in den zin als boven omschreven, waar vreemdelingen om

niet of voor een kleinen prijs worden opgenomen, is overvloedig ruimte. Maar het weghalen van het puin kost zooveel tijd en geld, en daarom gaat de arbeid slechts langzaam voort. Doch hoe traag ook, toch zal het Duitsch-Evangelisch kerkgebouw worden voltooid, gebouwd op een grond, een erfstuk in de heilige stad, en gewijd door de opofferende en werkdadige liefde van de Johannisten der middeleeuwen. Thans wordt godsdienstoefening gehouden in het refectorium, de vroegere eetzaal van het klooster; tweemaal heb ik er met zegen een predikatie beluisterd. 't Ligt dan ook niet aan de plaats. Zegen is alomme. waar men bidden, waar men zingen kan, waar God van vrede tot de ziel wil spreken; maar toch wensch ik met de Jerusalemsche broeders en zusters, dat zij spoedig mogen saamkomen in een kerkgebouw, getuigende van de liefde der Duitsche Protestanten voor de gemeente te Jerusalem; een kerk met het kruis in de gevelspits, maar waar God Drieëenig wordt aangebeden in geest en in waarheid [1]).

Zetten wij nu onze wandeling voort, dan komen wij in het Jodenkwartier, dat met zijn smalle straten, prullenwinkels en vuile koffiehuizen een zeer onaangenamen indruk maakt. De twaalf synagogen, die dit kwartier bevat, zijn niet van bijzonder belang; wij gaan ze dan ook voorbij en wandelen onder verscheidene bogen door, tot wij komen aan de kettingpoort, die toegang geeft tot het Haram esch Scherif, de plaats waar de tempel stond, [2]) waar Israël zijn offers bracht; waar de hoogepriester achter het voorhangsel inging tot het heilige der heiligen. De tempelberg is een getuige van het verledene, wiens echtheid door niemand wordt betwist. Hij behoort tot de weinige plaatsen van Jerusalem, waarvan men zeggen kan: Hier is mij alles zeker en gewis. Een bediende

---

[1]) Ten vorigen jare is de eerste steen voor een Duitsch-Protestantsche Kerk gelegd; maar wanneer de bouw gereed zal zijn, is moeilijk te bepalen, daar men met zooveel bezwaren te kampen heeft.

[2]) Het tempelplein is niet zuiver vierkant; de Westzijde meet 490 M., de Oostzijde 474, de Noordzijde 321 en de Zuidzijde 283 M. Men vindt er een menigte bidplaatsen van de Mohammedanen; voorts boomen van allerlei soort, alsook bronnen om de wasschingen te verrichten die door den Koran zijn voorgeschreven.

van den Amerikaanschen consul, [1]) voorzien van een staf met zilveren beslag, ging voorop; door een zijgebouw kwamen wij binnen. Terstond viel mij weder de groote uitgebreidheid in het oog van dit gedenkwaardig terrein, evenals toen ik het voor het eerst van den Olijfberg zag. Het is een langwerpig vierkant, hier en daar met cypressen of olijfboomen [2]) beplant, in het midden een plateau, waartoe men van verschillende zijden met marmeren trappen opklimt; op dit plateau staat, niet juist in het midden, de prachtbouw der Omar-moskee, die het hoogste punt van den heuvel omsluit, een rots, waarvan de Arabier u vele bijzonderheden vertelt, en waarom hij dan ook dit heiligdom noemt El Kubbet es Sachra, de koepel der rots. Hier moet de tempel van SALOMO, van ZERUBBABEL en van HERODES den Grooten gestaan hebben; hier was de dorschvloer van ARAUNA, den Jebusiet. Om den tempel waren de voorhoven gebouwd en dubbele zuilenrijen, waar JEZUS, als Hij in Jerusalem was, leerde of kranken genas. FLAVIUS JOSEPHUS schrijft er van: „gelijk de grondvesten verwonderlijk waren, zoo was wat daar bovenop stond niet minder wonderbaar. Want men bouwde er een dubbele galerij op, die onderschraagd werd door zuilen van wit marmer uit één stuk, vijf en twintig ellen hoog; over hen een verwulf van cederhout, zóó glad geschaafd en zóó net aaneengevoegd, dat het geen beeldhouw- noch schilderwerk tot sieraad behoefde. — Het geheele buitenste voorhof was met gekleurde steenen geplaveid, en de weg langs welken men met veertien trappen naar het binnenste voorhof opging, met een kunstig vervaardigd muurwerk omgeven van drie ellen hoog, waarin op gelijken afstand kolommen waren aangebracht, op welke in 't Grieksch en in 't Latijn den vreemdelingen te verstaan werd gegeven, dat hun niet was toegestaan binnen de heilige plaatsen te komen. Van de tien poorten die naar het binnenste voorhof leidden, waren er negen geheel met zilveren en

---

[1]) Nederland heeft nog geen consul te Jerusalem.

[2]) Zoo was het ook reeds vroeger. Ps. 52 : 10. „Maar ik zal zijn als een groene olijfboom in Gods huis." Vergeleken met Ps. 92 : 14 v.v., Ps. 84 : 4.

gouden platen bedekt, en de tiende, die buiten den tempel stond, was van Corinthisch koper en overtrof in waarde en pracht die welke met goud en zilver overtogen waren." [1]) Maar genoeg . . . de Joden, die toch het meeste belang in deze plaats moesten stellen, betreden haar nimmer; niet omdat hun, door een soortgelijk bord als in den tempel stond, nu op hun beurt door Mohammedanen de toegang verboden is, o neen! maar omdat zij den bodem te heilig achten. Zij weten niet met zekerheid waar het Heilige der heiligen gestaan heeft, en vreezen dus door hun voetstap die plaats te ontwijden. Van den Olijfberg moge de Jood met een traan in het oog de ommuurde ruimte beschouwen, maar zelf houdt hij zich terug van de plek waar, naar het woord des Heeren, die de beste vriend van Jerusalem was, geen steen op den anderen bleef. De Christenen maken natuurlijk gaarne gebruik van de vrijheid, na den Krim-oorlog in 1853 verkregen, om tegen betaling van een behoorlijk bachschisch dit gewijde terrein te betreden en zich te overtuigen van zijne buitengewone geschiktheid voor een heiligdom. Wat stond het hier naar alle zijden veilig en geheel ommuurd, zoodat het zich nog verdedigen liet, al was ook de vijand de stad reeds binnengedrongen; en toch zoo vrij en door niets belemmerd, dat men reeds mijlen ver en van alle zijden zijn pracht kon waarnemen en bewonderen; en ruim genoeg ook om de schare, die zelfs van over de grenzen was opgekomen, een plaats te geven in het gezicht van het groote brandaltaar. Voor een oogenblik denken wij ons de Omar-moskee weg, zien den Salomonischen of Herodiaanschen tempel, en verbeelden ons het gedrang der scharen, die van heinde en verre kwamen om den Heer hun offer te brengen. Bij het geklank der bazuinen hooren wij het lied: „De Heere is groot en zeer te prijzen, in de stad onzes Gods, op den berg Zijner heiligheid." [2]) Geen wonder, wanneer een vroom Israëliet sprak uit het diepst zijner ziel: „Heere! ik heb lief de woning van Uw huis, en de plaats des tabernakels Uwer eere." [3]) En geen

[1]) Flavius Josephus: t. a. p. V : 14.
[2]) Psalm 48 : 2.
[3]) Psalm 26 : 8.

smart, geen gemis zoo zwaar voor hem, als niet te kunnen opgaan naar Gods heiligdom; vandaar zijn smeekend lied:

Schenk me Uw liefde! Toon me Uw trouwe!
Leen me Uw licht! en leid mijn voet,
Dat ik weer Uw berg aanschouwe,
Weer Uw heil'ge tente groet!
k Nader dan 't altaar mijns Gods,
God, mijn vreugd, mijn troost, mijn trots!
'k Zal met stem en citerklanken
God, mijns levens God, U danken!

Bij den aanblik van dit Godsgebouw kwam er iets in hem op, wat geen Athener gevoelde, als hij zijn Acropolis beklom om zijn wierookkorrels op het altaar van Pallas Athene te strooien, en ook geen Romein in het aangezicht van het capitool. Alleen den Israëliet klopt het hart met feller slagen; hij roept uit en zal dat lied ook zijnen kinderen leeren:

Groot is God en zeer te prijzen!
In de Rijksstad onzes Gods,
Zien wij d'Eeuwgen Berg verrijzen,
Sions Berg, der waereld trots.

Zij is schoon, de Stad der Eere!
Hoog in 't Noorden schittert zij;
In haar huizen woont de Heere;
Haar onneemb're burcht is Hij!

In den tempel
Neergezeten,
Peinzen we aan Uw gunst, o Heer!
Naar des werelds
Uiterst' einden
Klinke met Uw Naam, Uw eer!

En vertel het
Aan uw kinderen
Hoe volmaakt Hij uitkomst geeft.
. . . .

Neen! duid het den Israëliet niet ten kwade; noem het geen aanmatiging of bijgeloof, als hij nog altijd den Tempelberg het middelpunt der aarde noemt. Heeft niet de Heer,

Dien de Hemel der hemelen niet bevatten kan., van dit huis gezegd:

Ja! tot Mijn woning heb ik Mij
Dit Sion uitgelezen,
Zij zal, zoo sprak Hij, 't is Mijn lust,
Mijn eeuwge rustplaats wezen.

Wij staan hier waarlijk aan de plaats, waar de Residentie Gods was op aarde, waar de Heer woonde in de geheimenisvolle Schechina tusschen de Cherubim. Geen wonder dat de Mohammedaan hier met bijzondere vreugde en zelfvoldoening rondwandelt, terwijl de Christen in stilte bidt, en de zoon van Israël daar buiten met het hoofd tegen den deurpost leunt en weent; want zijn tempel ging in vlammen op! Moria werd in den vuurgloed geblakerd; en dat om de zonden des volks, om de zonden der priesteren zelfs. De tempel met zijne altaren moest aan God gewijd zijn, maar hoe zorgvuldig men ook de voorhoven met muren omringde, en hoe duidelijk daar ook voor onreinen en onbesnedenen te lezen stond: terug! — achter die muren woonde de zonde, in de kameren waar men dacht: „Hier ziet de Heer ons niet." [1]) De profeet EZECHIËL zegt ons, wat hij daar zien moest, als de Heer voor hem de wanden doorzichtig maakte; dat was kort vóór de eerste verwoesting. Maar ook later ontvlamde het hart des Heeren hier in heiligen ijver, als Hij binnen de muren van Sion de snoodste heiligschennis aanschouwde, en de handelaars en wisselaars tot vóór het altaar der aanbidding zag doorgedrongen! En dat de God des hemels en der aarde de fiolen Zijns toorns uitstortte, daarvan weet dit tempelplein zoo schrikkelijke dingen te vertellen. — Naar de zijde van het Oosten stond de burcht Antonia, die het heiligdom tegen een aanrukkenden vijand van buiten beschermen moest, en van waar men tevens politie-toezicht kon houden over de menigte die zich in deze omgeving bewoog. [2]) Zoo gelukte het aan den Romeinschen hoofdman, die met zijne soldaten hier in bezetting lag, om nog bijtijds PAULUS te redden uit de

---

[1]) Ezechiël 8 : 12.
[2]) FLAVIUS JOSEPHUS, Joodsche historie XV : 14.

handen eener woedende menigte, die hem zocht te dooden. [1]) Maar als de ure des gerichts gekomen is, vermag ook deze sterkte niets. [2]) Meermalen werd het tempelplein gedurende den burgerkrijg, die de inneming der stad door de Romeinen vorafging, het tooneel van de vreeselijkste gruwelen. Priesters werden naast het altaar neergesabeld of doodelijk gewond door de pijlen, die uit de stad op hen werden afgeschoten. Als TITUS den burcht Antonia had ingenomen, en van daar het worstelen der vertwijfeling zag om den tempel, zond hij bevel om dat prachtgebouw te sparen, maar tevergeefs; het ging in vlammen op. Ontzettend schouwspel! Een ooggetuige zegt er van: „de vlam die den tempel verslond was zóó groot en woedde met zulk een geweld, dat het scheen alsof de berg zelf, waarop hij gebouwd was, tot den grond toe afbrandde. Het bloed der verslagenen stroomde in zulk eene mate, dat het met de kracht des vuurs scheen te twisten. Het getal der dooden was meer dan van die hen ombrachten. Bij

---

[1]) Handelingen 22.

[2]) Volgens FLAVIUS JOSEPHUS werden den Joden van Godswege teekenen en voorspellingen gedaan, om hen op hun naderenden ondergang te wijzen. Zoo vertoonde zich een staartster, die de gedaante had van een zwaard, een geheel jaar boven de stad; daarna is het gebeurd, zoo zegt hij, dat het volk op den achtsten van grasmaand bijeengekomen zijnde om 't Paaschfeest te vieren, in de negende ure van den nacht, een half uur lang omtrent het altaar en den tempel zulk een groot licht zag, of het klaar dag was. De onwetenden zagen het voor een goed voorteeken aan, maar die in de heilige dingen onderwezen waren, merkten 't aan als een voorzegging van 't kwaad, dat aanstaande was. Op hetzelfde feest geschiedde het, dat een koe, voor het altaar bestemd, in den tempel een lam wierp. Omtrent de zesde ure van den nacht ging de Oosterpoort des tempels, die van koper was, en zoo zwaar, dat twintig mannen die nauwelijks konden sluiten, vanzelf open; de tempelwachters gaven er aanstonds kennis van aan de priesters, die haar slechts met de grootste moeite weder konden toedoen.

Op het Pinksterfeest hoorden de priesters in den tempel een geraas, en daarna een stem, die zeide: laat ons van hier gaan.

Vier jaren vóór het uitbreken van den oorlog kwam een eenvoudige landman, IETUS, de zoon van ANANUS, op het Loofhuttenfeest in den tempel, en riep: Een stem van 't Oosten, een stem van 't Westen, een stem van de vier winden, een stem tegen Jerusalem en den tempel, een stem tegen het gansche volk. Hierom gegrepen en gegeeseld wordende, riep hij bij iederen slag: Wee! wee! Jerusalem. Toen Jerusalem belegerd was, riep hij, gaande op den muur rondom de stad: Wee der stad! Wee den tempel! Wee den volke! En als hij eindelijk daarbij voegde: Wee mij! trof hem een steen uit een werptuig der Romeinen, die hem alzoo weeklagende den geest deed geven.

FLAVIUS JOSEPHUS, Oorlog der Joden tegen de Romeinen VI: 31.

dien aanblik brak nog menigeen, wien de honger alle kracht benomen had, in bange jammerklachten uit. Het gegil, dat opging uit den brandenden tempel, antwoordde op het geschreeuw in de stad; en daartusschen klonk het krijgsgeschrei der Romeinsche legioenen. Was er soms een oogenblik stilte, dan hoorde men het knetteren der vlammen en het steunen der stervenden, maar dat dan spoedig weer door een nieuwen storm van gillen en schreeuwen werd onhoorbaar gemaakt. Bij den rossen gloed der ten hemel stijgende vuurzuilen, zag men de gruwelijkste tooneelen van wilde worsteling en moord. Aan pardon was geen denken. Kinderen en grijsaards, mannen en vrouwen, priesters en leeken, om genade smeekenden of weerstand biedenden, om 't even, allen werden neergesabeld; duizenden kwamen in de vlammen om; het tempelplein was één groote bloedplas; de soldaten liepen met ontbloot zwaard door de stad en verbrandden de huizen met de menschen die er in gevlucht waren. Soms drongen zij binnen om buit, maar vonden geheele gezinnen van honger gestorven, tengevolge waarvan zij door zulk een aanblik verschrikten en wegliepen met ledige handen, maar om dan weder de levenden, die zij nog ontmoetten, te dooden." [1])

De ondergang van Jerusalem is een krachtige prediking over den tekst, dat het gericht begint van het huis Gods. Van daar kwam het over andere Kerken, die haar beginsel niet bewaarden en spotten met het Kruis. Denk aan de zeven gemeenten van Klein-Azië! Doch ook in deze eeuw klinke het woord van kansel en spreekplaats: God laat Zich niet bespotten! Maar eveneens gaan heil en leven uit van het huis des Heeren; de bron Siloam, die aan de Zuid-Oostzijde des tempelbergs ontspringt en wier wateren zachtkens gaan, is daarvan reeds voor Jesaja een zinnebeeld geweest. [2]) Wel vloeit zij spoedig weg in het dorre land, waardoor haar beddeke heenloopt, maar de profeet Ezechiël [3]) ziet deze bron, als een bron van levend water, van onder den dorpel des heiligdoms te voorschijn komen, en hare wateren immer

---

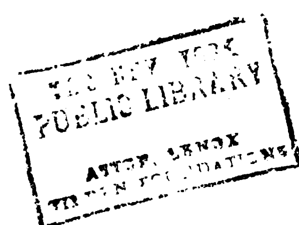
[1]) Flavius Josephus t. a. p. VI : 28.

[2]) Jesaja 8 : 6.

[3]) Ezechiël 47.

OMAR-MOSKEE.

opborrelende met meerder kracht uitgaan naar het omliggende land om het vruchtbaar te maken, en dat wat door het oordeel Gods getroffen was, te bevrijden van de banden des doods. Welk sprekend beeld van het heil, dat van Sion uitgaande ook de verste streken der wereld zal bereiken en dat ook ZACHARIAS [1]) vergelijkt met eene bron, die geopend is voor het huis DAVIDS en voor de inwoners van Jerusalem tegen de zonde en onreinheid. Ja, ook rondom ons vloeien de stroomen, die onder den drempel des tempels ontspringen; ze gaan voort met steeds machtiger geklater en in hun ruischen en bruisen is het, als roepen zij ons toe: die in den Zoon gelooft, die heeft het eeuwige leven....

Doch onze gidsen worden ongeduldig; wij moeten de moskee binnengaan vóór het te laat is; als de ure des gebeds begint, laat de Mohammedaan in zijn heiligdom niemand meer toe. Maar nog even een blik op hare buitenzijde. Het is een achthoekig gebouw, waarvan iedere zijde zeven en zestig voet lang is, van onder met blauwachtig marmer bekleed en van boven met gekleurde tegels versierd, waarop spreuken uit den Koran te lezen staan. Aan iedere zijde zijn zeven ramen met beschilderde glazen; op dezen onderbouw rust een koepel van ovalen vorm in Byzantijnschen stijl. Zóó bouwde men bij oud-Israël nooit. Bij de Israëlieten was steeds de vierhoek de grondvorm, in de richting van de vier hemelstreken. Het gebouw, dat wij hier voor ons hebben, is in zijn hoofdlijnen aan den bouwstijl der Christenen ontleend; de koepel is een nabootsing van het hemelgewelf, en drukt de heerlijkheid der triomfeerende Kerk op aarde uit. Het geheel doet denken aan rustige majesteit en onmetelijken rijkdom.

Nadat wij volgens voorschrift ons overschoenen hebben laten aantrekken, mogen wij binnengaan. [2]) Als gij de

---

[1]) Zacharias 13 : 1,

[2]) De moskee is gebouwd door OMAR, in het jaar 637, maar in 685 door den Kalif ABD-EL-MELIK verfraaid, en in den achthoekigen vorm gebracht. Onder GODFRIED VAN BOUILLON en zijne opvolgers was zij een Christen-kerk, en heette: „Templum Domini." Onder de heerschappij der Turken was het verboden haar binnen te gaan; die dat gebod overtrad, had geen andere keus, dan òf het Mohammedanisme aan te nemen, òf te sterven. Na den oorlog van 1853 kwam hierin eene gunstige verandering; een Christen kan nu, onder geleide van een Kawasch, de moskee bezoeken, op ieder uur van den dag, uitgezonderd de ure des gebeds.

hoofdpoort aan de Zuidzijde zijt ingetreden, ziet gij twee zuilengangen, die in cirkelvorm om een rots loopen, boven welke de koepel gebouwd is, en die rots is het die al onze aandacht trekt. Wij mogen ze natuurlijk niet aanraken, en daarom is zij afgesloten door een ijzeren traliehek. Maar juist dit stuk steen, zeven en vijftig voet lang, drie en veertig voet breed, en op zijn hoogste punt vijf, op zijn laagste één voet boven den marmeren tempelbodem uitkomende, vraagt al onze oplettendheid. Prachtig is de verlichting; de bodem is bedekt met heerlijk mozaïek. Allerlei legenden zal uw gids u vertellen, b.v.: van een Jaspisplaat, die aan gindsche zijde in den vloer ligt en gouden pennen bevat, door MOHAMMED zelf er ingestoken met de bedreiging, dat als al deze pennen uit de plaat zijn weggenomen, de wereld zal vergaan; dat de duivel eens stillekens bezig was om ze er uit te trekken, maar, bijna gereed, gelukkig door den engel GABRIËL in het booze werk verhinderd werd. Gij luistert naar die dwaasheden slechts met een half oor, of in 't geheel niet, want al uwe aandacht wordt gaande gehouden door die rots; niet omdat men al wederom u zegt, dat zij door niets gedragen boven een afgrond zweeft of omdat gindsche grijsaard daar zoo even u in vollen ernst heeft medegedeeld, dat, toen MOHAMMED op zijn gevleugeld paard Barak ten hemel voer, die rots hem wilde volgen, maar GABRIËL haar met geweld terughield, den indruk van zijn engelenhand achterlatende. Och, ge sluit het oor voor al die beuzelingen, en ziet met medelijden op hen die ze gelooven. Die rots heeft voor u veel hoogere waarde, want zij is de getuige geweest van Israëls godsdienstige ontwikkeling of verbastering, van Israëls glorie of onderdrukking. Over haar zijn de oproerkreten heengegaan tegen den Zoon des menschen, maar ook de jammerklachten van duizenden in hun grootsten nood. Want op die rots stond, volgens de laatste en nauwkeurigste onderzoekingen, het brandofferaltaar zoowel in den tempel van SALOMO als van ZERUBBABEL of HERODES. Ziet gij die goot, die over de rots heenloopt en uitkomt in een cilindervormigen koker, waarin nu door de Mohammedanen aan een ongeschaafde lat een lantaarn is opgehangen, ter

verlichting van het verwulf of onderaardsche heiligdom, dat zich onder de rots bevindt? Welnu, die koker is een kanaal, waardoor het bloed der geslachte offerdieren in de diepte onder dat verwulf wegvloeide. Immers als wij straks daar beneden afdalen, zult gij zien, dat uw Mohammedaansche gids, door met den voet op den bodem te stampen, u laat hooren, dat daaronder een hol is. De Arabieren noemen dat hol Bir-el-Arwah, en gelooven, dat daar de bronnen zijn, aan wier oevers de zielen der gestorvenen zich tweemaal per week verzamelen tot het gebed. Sommige Joden houden vol, dat hier tijdens Jerusalems verwoesting onder NEBUCADNEZAR, door den profeet JEREMIA, de ark zou verborgen zijn. Altemaal fabelen! Maar zeker is, dat hier de rioleering moet worden gezocht, die het bloed afvoerde naar de beek Kedron. Is het u nu nog een raadsel, mijn lezer, waarom op een Paaschfeest zooveel schapen en lammeren konden geslacht worden; nog een raadsel, waarom op het feest der vernieuwing des tempels, het offeren van zooveel rammen en runderen kon geschieden, zonder stoornis in de reinheid te brengen? Mij aangaande, ik was blijde toen ik dit gezien had, en men vergeve het mij als ik zeg, dat het verdere fraais en schoons mij weinig aantrok. Bij mij alleen de gedachte: hier was de tempel; hier het altaar; en toen ik ook op mijn derde reis de moskee bezocht en nogmaals, voor zoover het in mijn bereik stond, dien steen nauwkeurig beschouwde en naging of hier het altaar kon gestaan hebben in verband met de afmetingen van tempel en voorhof, en ik in mijn gevoelen versterkt werd, was ik volkomen voldaan. Ja, hier moet ABRAHAMS offerplaats geweest zijn, [1]) hier de dorschvloer van ARAUNA, [2]) waar DAVID den Heer dank- en brandoffer bracht, als Hij den engel het zwaard weder in de scheede deed keeren. Voor zichzelf op zulk een punt zekerheid verkregen te hebben, dat reeds is de moeite der reis wel waard. Willen wij nu nog naar beneden

---

[1]) Genesis 22.
[2]) 2 Sam. 24 : 16.

gaan? [1]) Slechts twaalf trappen en dan zijn wij in het bewuste onderaardsche heiligdom; daar toont men u de plaats waar ABRAHAM, DAVID, SALOMO gebeden hebben, en natuurlijk ook MOHAMMED. Dan volgt weer het verhaal van tal van legenden, maar ze gaan uw oor voorbij, want uwe gedachte is bij gansch andere dingen: bij de heilige rots, de offerplaats van het oude Israël! Nu, uit de diepte naar boven komende, wandelden wij langs een rijk versierd, klein, koepelvormig gebouw, rustende op marmeren zuilen, „het gerechtshuis van DAVID." Naar de Mohammedanen vertellen, was hier in de dagen van DAVID en SALOMO een ketting gespannen, die de buitengewone eigenschap had, dat hij aanstonds een paar schakels losliet, als een meineedige hand hem aanraakte. Onschatbare ketting voorwaar! Dan gaan we langs een prachtig wit marmeren waterbekken voorbij den kansel van OMAR, in Moorschen stijl eveneens van marmer gebouwd en in de maand Ramadan, de heilige maand, door den priester gebruikt, om godsdienstige toespraken tot het volk te houden, naar een ander heiligdom, de zoogenaamde Aksa-moskee, die het Zuidelijkst deel van het tempelplein inneemt. Oorspronkelijk was zij een Christelijke basilika, maar die in den loop der eeuwen menigvuldige veranderingen heeft ondergaan. Het antieke voorportaal wordt gevormd door ruime en hooge zuilenrijen. Het schip, waar een groote koepel het middelpunt van een kruisvorm uitmaakt, is van rijke pracht en sierlijkheid; daar is een voetstap van MOHAMMED te zien, een wonderschoon

---

[1]) Op kleinen afstand van de Noorderpoort der moskee, wees men ons eenige gebedsplaatsen, waarvan de kleinste genoemd wordt naar FATIMA, de dochter van MOHAMMED, en de grootste, de „koepel der hemelvaart van MOHAMMED" heet. Aan de Zuidzijde werden wij opmerkzaam gemaakt op een marmeren plaat, wier aderen zóó loopen, dat men er de gedaante van twee vogels uit opmaken kan. Aan die plaat knoopt zich de volgende legende vast: SALOMO riep, nadat de tempel door hem was ingewijd, de dieren op om geschenken te brengen; en het geschiedde aldus: de leeuw bracht hem zijn manen, de olifant zijn ivoren tanden, enz. Maar de vogels, daartoe door twee eksters opgehitst, weigerden. Nogmaals door den koning uitgenoodigd, zet dit tweetal op nog krasser wijze het vogelenheir aan tot rebellie, waarop zij voor hun straf in steen veranderden, en veroordeeld werden voor immer voetwisschen van het door hen gesmade gebouw te zijn; verder werd bevolen het tempeldak van gouden pennen te voorzien, opdat geen vogel het bezoedelen zou.

spreekgestoelte, ingelegd met paarlemoer en ivoor, dan de bidplaats van OMAR, en daarnaast een paar zuilen, zóó dicht nevens elkander gesteld, dat een ietwat corpulent mensch er onmogelijk door kan. En als ik u nu vertel dat een ieder die zich door die nauwe passage wist heen te werken, den hemel heette binnen te gaan, dan laat het zich begrijpen dat hier nog al eens pijnlijke proeven genomen zijn. Thans is om die eigenmaakte hemelpoort een ijzeren hekje gezet, en aldus een dwaasheid belet, die soms de ernstigste gevolgen had.

Maar geven ons deze dingen, vruchten van een jammerlijke dwaling, niet veel te denken? Heeft niet de Heer gezegd: „Strijd om in te gaan door de enge poort, want velen zullen zoeken in te gaan en niet kunnen?" [1]) Ja voorwaar! voor den hemel een enge poort, waar men alleen op gebogen knieën kan doorgaan; een poort, welker posten niet medegeven, en waar men alleen door kan, als alles is afgelegd; uw eigen deugd als een wegwerpelijk kleed, uw eigen wijsheid als dwaasheid, uw eigen kracht als zwakheid, die in den hemel niet past, uw eigen werken, uw lievelingszonde, alles, alles weg; zoo gij iets met u nemen wilt, komt gij die poort niet door. Ziet gij daar dien worstelaar in de Aksa-moskee, die zich wringt en kromt en buigt om tusschen die pilaren door te komen; het kost hem bloed en tranen, en als ten slotte alles vruchteloos blijkt, en hij met zijn gekneusde leden en gescheurde kleeren straks huiswaarts keert, de wanhoop in het hart, ach! heb dan medelijden met dien misleide door de begrippen van een valschen godsdienst, en beklaag hem vrij, voor wiens zielsoog de Zon der Waarheid door zoo donkere wolken van bijgeloof is omsluierd. Maar gij zelf, mijn lezer! de hand op het hart: Zag uw God u reeds op de knieën en worstelende in het gebed om die enge poort door te komen, waarvan het Evangelie spreekt en waarboven geschreven staat: „Sta af van alle ongerechtigheid;" en kunt gij in den geest van PAULUS roemen: Ik weet en ben verzekerd dat ik door Gods genade, aan het einde mijner baan, rein gewasschen in

---

[1]) Lucas 13 : 24.

het bloed des Lams, daar zal zijn waar de Heiland Zijne gemeente wacht, tot zoo duren prijs gekocht?

De geheele Zuidoostkant van het tempelplein rust op onderaardsche gewelven, die door vierkante pilaren gedragen worden. Immers, om een horizontaal vlak te krijgen, waarop de tempel kon worden gebouwd, had reeds SALOMO den Moria, aan die zijde waar hij het hoogst was, laten afgraven en daarentegen de lagere zijde opgehoogd, welk reuzenwerk, in later eeuwen vernieuwd, door HERODES werd uitgebreid, om alzoo een breeder oppervlakte te gewinnen voor de galerijen en zuilengangen, waarmede hij Israëls heiligdom vergrooten en verfraaien zou. Tot deze gewelven daalt men af langs een trap van twee en dertig treden, en komt dan eerst in een klein Mohammedaansch bedehuis, de plaats waar, naar luid der legende, de oude SIMEON woonde, en waar MARIA eenige dagen zou hebben vertoefd; dan komt men in de onderaardsche gewelven, de „stallen van SALOMO" genaamd. Of SALOMO ze ooit gebruikt heeft? Wie zal het zeggen, maar zeker is, dat in de middeleeuwen hier de stallen der Frankische koningen en tempelheeren waren, en er nog ringen gevonden zijn, uit dien tijd afkomstig, waaraan paarden of andere dieren werden vastgebonden. Maar als deze gewelven eens spreken konden, wat zouden zij gewagen van nog gansch andere dingen; van zuchten, van tranen, van stroomen bloeds, door hunnen bodem ingedronken! Voor uwe verbeelding ziet ge hier duizenden vluchtelingen, die bij de belegering van Jerusalem in deze holen een schuilplaats zochten; moeders, verwilderd, bleek, met holle oogen, en voor die oogen geen tranen meer; mannen, die op de wallen met doodsverachting streden, en hun heldenkling in 't bloed van menigen Romein hebben gekleurd, maar wien ten slotte de schrik om het hart is geslagen, als het den vijand gelukte zijne golvende banieren op de omgeworpen muren te planten; grijsaards, die hier een plekske zochten om in de nabijheid des tempels te sterven: zij allen vroegen aan de Moriagewelven bescherming, maar om straks, als de woedende Romeinen binnenstormden, een jammerlijk einde te vinden.

Onder de Aksa vindt men nog in den vooruitspringenden

muur, die de Zuidelijke punt van den Moria, Ophel genaamd, omsluit, de sporen van een oude poort; de Huldapoort waarschijnlijk, door welke de Heer meermalen is uit- en ingegaan, als Hij van Bethanië kwam en den tempel bezocht. — Klimmen wij nu uit de diepte op, en wandelen dan langs de Westzijde van het tempelplein, zoo staan wij voor de kloof van het Tyropoeon, die volgens de ontdekkingen door Dr. Warren en andere geleerden gedaan, bij dit gedeelte van den tempelmuur de grootste diepte had, en tot een hoogte van honderd voeten uit het dal was opgetrokken. Hier vinden wij ook de door Robinson ontdekte overblijfselen van een boog met voor dien tijd reusachtige spanning, over welken een brug was geslagen, die de bovenstad met het tempelplein verbond. Nog een tweede, de dusgenaamde Wilsonboog, is gevonden en onder dezen een gewelf, dat in gelijke richting met het viaduct van het tempelplein loopt naar de citadel. Dr. Warren ging er in tot op tachtig meter, verder kon hij niet. Voor reizigers, die niet op last van hun regeering, of van een genootschap tot het doen van nasporingen uitgezonden worden, is de toegang gesloten. Ook wij daalden er niet in af, maar toch meende ik er melding van te moeten maken, om in verband met wat ik reeds zeide mijne lezers te doen zien, hoe de bodem van het oude Jerusalem met onderaardsche gewelven, kanalen en waterleidingen doorsneden was, en de stad aldus in staat om een belegering van een overmachtigen vijand uit te houden, soms maanden lang; wèl door den honger gekweld, maar zonder watergebrek. — Schoon is ook hier het uitzicht op de terrasvormige, langs de helling van den Sion gebouwde stad; schoon vooral door de menigte van koepels, waarmede de platte daken der huizen versierd zijn. De Oosterling bouwt zijn huis niet met een schuin oploopend dak en daarnaast een leelijken schoorsteen, maar in den veel sierlijker vorm van een rotonde, waardoor hij ten eerste minder hout noodig heeft, in Palestina zoo duur, èn tèn tweede de koelte in zijn huis veel beter bewaren kan. Jammer, dat reeds enkele Europeanen, metterwoon hier gevestigd, die gewoonte niet hebben gevolgd, maar naar Westerschen

trant zijn gaan bouwen; zoodat men hier en daar in den omtrek der stad een rood dak boven de witte koepels ziet uitkomen; een klaproos gelijk, die zich vermeten durft het hoofd in trotschheid op te steken boven de blanke leliën, die geliefkoosde kinderen der natuur. 't Is maar te hopen dat de Jerusalemmers niet, door nieuwigheidszucht gedreven, dezen bouwtrant van de Westerlingen overnemen, want dan is het met het schoon hunner stad spoedig gedaan.

Nu naar de dusgenaamde „Gouden Poort," een prachtgebouw, door ieder ten hoogste geroemd. Door deze poort, van waar eens een marmeren trap naar het Kedrondal voerde, deed in 629 keizer Heraklius zijn intocht. In den tijd der kruisvaarders was zij slechts geopend op den Palmzondag, om de groote processie die van den Olijfberg kwam door te laten; thans is zij toegemetseld. Naar luid der Muzelmansche legende zijn hare zuilen een geschenk der koningin van Scheba.

Wij verlieten het tempelplein door een oud, smal portaal, tot school voor jongens ingericht. Dat het schoolgeld hier hoog is, geloof ik niet; en dat er veel geleerd wordt, geloof ik ook niet. Over het algemeen maken de Arabieren niet veel werk van het onderwijs; en ware de vrees voor Christelijke inrichtingen hier geen scherpe prikkel, zeker, dan zou het peil nog veel lager staan. — Door eenige zijgangen bereikten wij vervolgens, vlak aan den Noordelijken buitenmuur van het tempelplein, het zoogenaamde badwater Bethesda, [1]) eene gemetselde kom van honderd tien meter lang. Evenals op zoovele plaatsen in de stad ligt hier puin en vuilnis eenige voeten hoog en vormt in den regentijd een waren modderpoel. Bij onderzoek is gebleken, dat ook naar dezen vijver kanalen waren aangelegd om het water aan- en af te voeren.

Alle ontdekkingen van vroeger en later pleiten er dus voor, dat zich onder Jerusalem een net van gangen en door bronnen gevoede waterleidingen bevindt, naar een behoorlijk plan gebouwd, om den eenen vijver met den anderen in verbinding te brengen. Ware de stad eens onder een ander

---

[1]) Joh. 5 : 2.

bestuur, en de gelegenheid tot het doen van nasporingen daardoor beter, wie weet wat men nog vinden zou; hoe nog de vindingrijkheid en volharding der Israëlieten zou worden bewonderd; maar thans is er weinig van deze dingen te wachten. Het Turksche Gouvernement moedigt niet aan, werkt niet mede, maar houdt veeleer tegen; geen wonder! waar het toch den zaken boven den grond geen ordelijken loop weet te geven, hoe zou het daar ter harte nemen wat zich onder den grond bevindt? Bedenk eens dat er in Jerusalem geen bureau is van den burgerlijken stand, geen kantoor voor aangifte voor geboorte- of sterfgevallen, geen volkstelling ooit uitgeschreven. Wij kunnen ons zulk een middeleeuwschen toestand niet voorstellen, en toch is het zoo; daarom wil ik voor mij van ganscher harte hopen, dat de vrees der Mohammedanen maar spoedig blijke gegrond te zijn, dat nog eens een Christenkeizer of koning zijn intocht doen zal door de Gouden Poort, om dan het Kruis, maar nu voor goed, op den Davidsburcht te planten, Jerusalem den zegen van het Christendom te schenken, en met de fakkel der wetenschap na te speuren, wat nu nog onder den bodem verborgen is.

Langs den weg der smarten, Via Dolorosa, keeren wij terug. 't Is de weg, waarlangs men meent dat JEZUS is heengeleid, dragende Zijn kruis. Hij begint bij de tegenwoordige kazerne, den vroegeren Antoniaburcht, waar men u zegt dat het rechthuis van PILATUS geweest is en u tevens het vertrek wijst, waar JEZUS door de krijgsknechten werd bespot. Eenige schreden verder, aan de overzijde der straat, is een Roomsch-Katholiek instituut van de „Zusters van Sion;" gesticht door pater RATISBONNE, en onderhouden door liefdegaven. Honderd dertig meisjes vonden er in het voorjaar van '92 eene vriendelijke verzorging. Door een der dames rondgeleid, zagen wij de slaapzalen, schoollokalen, apotheek; alles even rein en net. In de kapel die op zeer kostbare wijze wordt verbouwd en verfraaid, bevindt zich een betrekkelijk kleine boog, met de bekende Latijnsche initialen: S. P. Q. R. De dames verzekerden ons dat deze boog gestaan heeft voor het paleis van PILATUS, en dat de Heiland, bij Zijn verhoor voor den landvoogd, onder dezen is doorgegaan. Thans is

zij ingemetseld ter linkerzijde van het altaar. Onder de kapel heeft Dr. WARREN waterreservoirs ontdekt, alsook een onderaardsche gang die naar het tempelplein loopt. In de ruimten, die thans als kelders worden gebruikt, meent men nog het plaveisel te vinden van de straat ten tijde des Heeren.

Voldaan over de zeer vriendelijke ontvangst en na inkoop van eenige platen, gedroogde bloemen en andere snuisterijen, verlieten wij deze inrichting. Het gebouw is drie verdiepingen hoog, draagt in zijn voorgevel een wit marmeren steen, met het nooit geheel doordachte, steeds vertroostende woord van PILATUS: „Ecce Homo," Ziet, de mensch.[1]) Dwars over de straat ziet men een gedeelte van een boog, die dit Zusterhuis met de tegenoverliggende woning verbindt. Onder dien boog, zegt men, stond de Heiland met de doornenkroon, het purperen kleed en den rietstaf, als spotkoning uitgedost, toen PILATUS tot de woedende, bloeddorstige schare, in de diepste ontroering, dat: „Ecce Homo!" sprak. En wederom, wie zal mij bewijzen, dat dit ontzaglijkst moment, waarop het een oogenblik stil was in den hemel, en Gods engelen elkander toefluisterden: „Ziet, de mensch!" juist hier doorleefd, doorstreden is? Maar dan toch zeker niet ver af; hier of in de nabijheid was het, dat de Heiland ook deze teug uit den bittersten alsemkelk dronk, en mij aangaande, o! het was mij hier goed. En nu wil ik wel gelooven, dat voor hen die hier wonen of bij herhaling komen, de indruk verflauwt, en zij moeite hebben er zich bij te bepalen, maar zoo gaat het met alles in de wereld. Dat is in zeker opzicht goed ook, want niet aan het stoffelijke, niet aan de plaats zullen wij ons hechten, maar aan het eeuwige, aan Hem, Die thans de gloriekroon draagt aan 's Vaders rechterhand, en in den hemel zooveel kronen zal geven, als er vrijgemaakte zondaren tot Hem zullen komen. Maar dat neemt niet weg, dat toen ik daar voor de eerste en voor de tweede maal onder dien Ecce Homo-boog stond, het lied mij voor den geest kwam,

---

[1]) Joh. 19 : 5.

zoo vaak mijne gemeente op den Goeden Vrijdag op de lippen gelegd: [1])

Is dat, is dat mijn Koning!
  Dat aller vaadren wensch!
Is dat, is dat Zijn kroning?
  Zie, zie, aanschouw den mensch!
Moet Hij dat spotkleed dragen,
  Dat riet, die doornenkroon?
Lijdt Hij dien smaad, die slagen?
  Hij, God! Uw eigen Zoon!

O Jezus! Man van smarten,
  Gij aller vaadren wensch.
Herinner aller harten
  't Aandoenlijk: „Ziet, de mensch!"
Laat mij toch nooit vergeten
  Die kroon, dat kleed, dat riet;
Dit trooste mijn geweten:
  't Is al voor mij geschied.

Nu loopt de weg allengskens opwaarts; men gaat een paar overwelfde straten door, tot men komt aan de H. Grafkerk. De Via Dolorosa is omtrent 830 passen lang. Ik ging de kerk niet in, maar naar mijn hotel; het was reeds laat geworden, en in mijn dagboek moest nog een en ander worden aangeteekend. Met Dr. SANDRESCKY en een paar andere heeren ben ik 's avonds nog gereden naar den Olijfberg, om van daar Jerusalem bij maanlicht te zien, maar de lucht was niet helder genoeg. Dat uitzicht moet anders verrukkelijk zijn.

Van het Westen naar het Oosten.

Onze ezels stonden gereed, 't waren wel geen witte, die nog, evenals in den tijd der Richteren, [2]) in Palestina tot de voornaamste rijdieren behooren, en in Damascus zelfs

[1]) Gezang 123 : 1, 3.
[2]) Richteren 5 : 10.

met hooger prijs dan een goed rijpaard worden betaald, maar toch flinke beesten. En nu ging het weder de Jaffapoort uit, een eind wegs „gerade aus," en dan rechtsom naar het Syrische weeshuis, de inrichting van Vader SCHNELLER, na vooraf een vluchtigen blik op het nieuwe en nette Arabische kerkje te hebben geworpen. Deze stichting, die mede zeer gezegend voor Jerusalem werkt, heeft bij aanvang moeite en tranen gekost, daar men telkens bloot stond aan aanvallen van roovers, ja, meer dan eenmaal geheel werd uitgeplunderd en soms zwaar mishandeld. Nadat de regeering ter bevordedering van de algemeene veiligheid langs de Jaffastraat wachttorens heeft laten oprichten, en een van deze in de nabijheid van het weeshuis geplaatst is, hebben de rooverijen zich niet meer herhaald; ook neemt door den zegen Gods de liefdadigheid zóó in omvang toe, dat men voor de beproevingen van vroeger ruimschoots wordt schadeloos gesteld, voornamelijk na den afschuwelijken Christenmoord, die in het jaar 1860 te Damascus zoo velen duizenden het leven kostte. Toen toog SCHNELLER naar de Syrische kust, en kwam met een en veertig ouderloozen terug, die in zijne heerlijke stichting een liefelijk toevluchtsoord vonden. Van jaar tot jaar klom het aantal der verpleegden; thans zijn er honderd en vijftig. Met uitnemende bekwaamheid leidt SCHNELLER hunne opvoeding. Zelf te Bazel in de Krishona, (een soort van leekenzending, die het Christendom door zendeling-werklieden of neringdoenden zoekt uit te breiden) gevormd, is het zijn doel, de knapen niet alleen lezen, schrijven en rekenen te leeren, maar ook een handwerk, waarvoor zij naar hun aard en bevatting het meest geschikt blijken, om hen dan, wanneer zij in hun eigen onderhoud kunnen voorzien, terug te zenden naar de dorpen van waar zij kwamen, in de hoop dat zij door Gods Geest bezield en door liefde gedrongen, daar op hun beurt tot een zegen voor velen mogen zijn. Ook blinde kinderen worden in deze heerlijke stichting opgenomen, ontvangen onderwijs, en leeren een ambacht, naar hunnen toestand berekend. Hoe gelukkig dat in Jerusalem, waar zooveel blinde kinderen zijn, zulk eene inrichting bestaat. — Wij

nemen afscheid van den ouden Vader SCHNELLER, hem en zijne stichting Gode en Zijne genade bevelende, en gaan naar het Protestantsch Kinderziekenhuis Mariënstift, de inrichting waarvoor deze uitgave mede geschiedt, en waarvan mijne lezers natuurlijk een meer breedvoerige beschrijving verwachten. Welnu, weet dan, dat ik reeds in 't jaar '91, toen ik met mijne vrouw in Jerusalem was, het genoegen had kennis te maken met Dr. SANDRESOKY, den directeur van Mariënstift, en diens vrouw, een Nederlandsche dame, die ons met de meeste hartelijkheid in hunne woning ontvingen, gedurende ons verblijf in de heilige stad de beste diensten bewezen en naar alle belangrijke punten ons hebben begeleid. Maar natuurlijk dat ze eerst en allermeest spraken over die zoo zeer nuttige stichting, aan wier hoofd zij zelf zijn gesteld en waarin ook hunne oudste dochter werkzaam is, namelijk het Protestantsch Kinderziekenhuis Mariënstift. Dr. S. deelde mij daarvan het volgende mede. „Als jonge arts," zoo sprak hij, „was mij de behandeling van zieke kinderen reeds een lievelingstaak, en na twee jaar in de kinderkliniek werkzaam te zijn geweest, had ik de beste gelegenheid mij op de kinderheelkunde toe te leggen. Toen ik mij in Jerusalem als geneesheer gevestigd had en den diep beklagenswaardigen toestand zag waarin zoo vele kranke kinderen verkeerden, hoeveel sterfgevallen er onder hen plaats vonden, vatte ik het plan op een kinderhospitaal op te richten. In dat voornemen werd ik versterkt, toen een mijner eigen kinderen, door diphteritis aangetast, ernstig ziek lag. Reeds waanden wij ons kind verloren en vreesden voor de anderen, toen de lieve God het anders beschikte, en boven bidden en denken ons verloste uit den nood. Als dankoffer opende ik het Kinderhospitaal met vier bedden, het eerste van dien aard in Jerusalem. Ik begon het voor eigen rekening, met gebed om Gods zegen en hopende op hulp van menschen. Wie toch zou niet bewogen worden bij het zien van zooveel ellende, als onder de kinderen in het Oosten gevonden wordt; ellende, meestal veroorzaakt door een onreinheid, zooals men zich die in het Westen niet voorstellen kan, en die ziekten, blindheid, krankheden van allerlei aard ten gevolge heeft. Op de dorpen is

geen hulp, dus zoekt men die in de stad, en nu komt daar eene moeder over het steenachtig bergpad van Judea barrevoets, in brandende zon of een stroomenden regen, op den rug het kranke kind in een doek gewikkeld, en soms nog een zwaren last van koopwaar, hout, groenten of eieren op het hoofd. Doch als zij in Jerusalem een arts geraadpleegd heeft, waar dan vervolgens heen? Want het kind kan niet terug; 't zou het besterven! Maar nergens is plaats; nergens een huis waar men een kind met eene besmettelijke ziekte binnenlaat en verzorgt. Nergens? . . . . Met het oog op God opende ik mijn Kinderziekenhuis den zesden Juni 1872. Licht was die taak, zooals ge begrijpen kunt, reeds op zichzelf niet; maar zwaarder werd zij, daar niemand in Jerusalem mij hielp, uitgenomen wijlen de consul Baron Von Alters. Allen, geestelijken en diaconessen, werkten mij tegen in woord en geschrift. Ik werd zelfs uit eene andere liefdadigheids-inrichting ontslagen, met bevel niet terug te keeren, zoolang mijn Ziekenhuis bestond. Maar de Heiland, die immers ook met het oog op de kleinen van dit land gezegd heeft: „Laat de kinderkens tot Mij komen en verhindert ze niet," was mij tot hulp en sterkte. Hij verhoorde mijn smeekgebed, en boven verwachting breidde mijne inrichting zich telkens uit. Was het soms duister, de Heer gaf licht. Thans telt het hospitaal vijftien bedden, die in den zomer geregeld bezet zijn; een en twintig jaar heeft het bestaan, 3388 kinderen vonden er verpleging en 128 groote chirurgische en orthopaedische operatiën werden met gelukkigen uitslag bekroond. Geheel Judea kent ons en zelfs uit Galilea en Syrië worden ons kinderen gebracht, wier liefde en dankbaarheid mij tot vreugde zijn. Mijne vrouw en eenige Arabisch sprekende dames uit Jerusalem hebben zich met de geestelijke verzorging belast en geven ook, wanneer het mogelijk is, godsdienstonderwijs. Van courantengeschrijf heb ik niet veel gebruik gemaakt; het was mij beter in stilte mijn weg te bewandelen. Geldelijken overvloed hebben we nooit gekend, maar God heeft ons in die twintig jaren geleerd om zuinig huis te houden. Vraagt gij mij of ik niet gaarne eenige uitbreiding voor mijne

inrichting, en vooral met het oog op besmettelijke ziekten betere afzonderingslokalen zou wenschen? O zeker! en wilt gij mij daartoe behulpzaam wezen, en de Christenen in Nederland tot liefdadigheid opwekken voor mijn Mariënstift, [1]) ik zal er u zeer dankbaar voor zijn, want niets is mij aangenamer dan in ruime mate hulp te kunnen bieden; afwijzen is zoo pijnlijk." Ik verstond Dr. S., want als regent van het „Kinderhuis der Ned. Herv. Gem. te Rotterdam" weet ik bij ervaring hoe hard het valt hulpbehoevenden te moeten wegzenden, en daarom beloofde ik hem te zullen doen voor zijne stichting wat in mijn vermogen was. Op deze reis heb ik hem herhaaldelijk bezocht, menig genoeglijk uur in zijne eenvoudige woning doorgebracht, en toen ik hem verliet was het met de bede, dat het den Heere mocht behagen zegen te schenken aan dit huis, en Dr. S. met zijne trouwe gade werktuigen te doen zijn in Zijne hand, om aan velen genezing te schenken, beide naar lichaam en ziel.

En kan het u nu, mijn lezer, verwonderen, dat ik de opbrengst van dit boek ten deele voor „Mariënstift" heb bestemd, en tevens met een enkel woord ondersteuning voor die stichting kom vragen? Onder de Nederlandsche Christenen wordt veel over Jerusalem gesproken; in onze Christelijke kringen menig lied gezongen, waarin een toon van heimwee naar Jerusalem klinkt; maar wordt er ook veel voor Jerusalem gedaan? Franschen en Duitschers, Engelschen, Russen en Amerikanen wedijveren in het Heilige Land op philanthropisch gebied, maar nergens in geheel Palestina is één kerk of liefdadigheidsgesticht met het Nederlandsche wapen in den gevel, terwijl maar zelden een aangeteekende brief met het borstbeeld onzer Koningin aan een Christelijke inrichting te Jerusalem wordt bezorgd. Mag dat zoo blijven? Zou de smeekstem van dit eens zoo gezegende, maar nu in ieder opzicht bedel-arme land nog langer tevergeefs worden gehoord;

---

[1]) Het Kinderziekenhuis ontving dien naam naar H. K. H. Maria, Groothertogin van Mecklenburg-Schwerin, die gedurende de eerste drie jaren eene goede ondersteuning verleende, en vervolgens zich verbond tot het betalen der huishuur, en eene jaarlijksche bijdrage van 900 mark.

Dit blijk van belangstelling en milddadigheid mag hier niet onvermeld blijven.

en is het te veel als ik voorstel dat de Protestanten van Nederland eens dat „Mariënstift" voor hunne rekening nemen? Maar in afwachting dat het zoover kome, zend gij, mijn lezer, mij alvast uwe eerste bijdrage; ik zal er voor zorgen dat deze aanstonds aan het adres van „Herr Dr. M. SANDRESCKY, Director des Mariënstifts, Jerusalem," wordt overgemaakt.

Van Mariënstift gaan wij naar de dusgenaamde „Graven der Koningen," de meest weelderige grafplaatsen die ik heb aangetroffen. Eerst daalt men af in een open vierkant voorhof, en ziet men aan de westzijde het portaal van de eigenlijke begraafplaats met architectonischen rijkdom versierd; dan treedt men in eene ruime en lange kamer, waaruit weder drie gangen naar de met steenen gesloten grafkamers voeren, in wier wanden de dooden rusten. Gelijk de ingang zoo zijn ook de kamers vorstelijk. Of men hier de weelde der Egyptische doodenwoningen heeft willen nabootsen? Het groote onderscheid tusschen de Egyptische en Joodsche graven is, dat de eerste gebouwd, de laatste uit de rots gehouwen worden. Welk een reuzenwerk! Gij vindt hier zijkamers, achterkamers, benedenkamers zelfs, te zamen zes en dertig grafplaatsen. De lijken lagen in sarcophagen (steenen kisten), wat bij de Hebreeën eigenlijk geen gewoonte was. Heeft men hier aan de graven der Israëlietische koningen te denken? Aan de pracht, aan de ruime afmetingen van gangen en portalen zou men zulks zeggen, maar ik geloof het niet. De koningen werden immers in de stad DAVIDS, op den Sion begraven. Maar hoogst waarschijnlijk is dit het door JOSEPHUS vermelde, vroeger met drie pyramiden overdekte graf van koningin HELENA VAN ADIABENE, die in het jaar 48 na CHR. tot het Jodendom overging, naar Jerusalem kwam, en daar later door haar zoon in dit vorstelijk praalgraf werd bijgezet.

Veel eenvoudiger zijn de dusgenaamde „Graven der Richteren," een half uur verder in noordwestelijke richting te vinden. Aan den wand van het ruime voorhof staat een rustbank; zetten wij er ons een oogenblik neder en overdenken eens hoeveel licht uit deze duistere plaats opgaat over menige

bladzijde der gewijde historie. Eerst zien wij dat de Israëlieten liefst rotsholen tot hunne laatste woonplaatsen kozen, en niet zooals bij ons de dooden eenvoudig in de aarde begroeven. Waar evenwel geen door de natuur gevormde holen aanwezig waren, was het maken van een graf, vooral bij de bearbeiding van eene rots uit harde steensoort bestaande, zeer moeilijk en kostbaar, zoodat dan ook alleen aanzienlijken in den lande eigenaars van zulk een graf konden zijn. [1]) Zoo werd het lichaam van den Heer gelegd in een nieuw graf, pas uit de rots uitgehouwen, en toebehoorende aan een aanzienlijk man, lid van den Joodschen raad. [2]) Zijne laatste rustplaats op aarde moest zóó heerlijk zijn, als Zijne eerste gering was geweest. Dat zulke grafplaatsen, zoo ruim en zoo breed, vaak voor woningen werden gebruikt, laat zich begrijpen. Zeker was, volgens de Mozaïsche wet, alles onrein wat met een doode in aanraking kwam, en moest dus ook een graf vermeden worden. Maar wat bekommerden zich daar melaatschen of bezetenen om, menschen die toch uit de samenleving verbannen waren; aan hen boden deze graven met hunne vele kamerkens, beschutting tegen regen en wind. [3]) Heden worden zij bij voorkeur door de herders met hunne schapen opgezocht. Maar zie nu eens rond, en merk dan op hoe bij de Joden dikwerf verschillende soorten van graven in één grafkamer waren. In één kamer zag ik schuifgraven, horizontaal in de wanden gegraven laden of gangen, waarin het lijk, in lijnwaad gewikkeld en met de voeten naar voren, geschoven werd. De opening sloot men met een steenen plaat. In diezelfde kamer zag ik een bankgraf, n.l. een bank, ongeveer een halven meter boven den grond in de rots uitgehouwen, waarop het lijk gelegd werd; ik heb ook een bankgraf gezien voor 2 lijken, in omgekeerde richting naast elkander geplaatst; en eindelijk een troggraf, eveneens een diepte, in den rotswand uitgehakt. Schuifgraven heb ik het meest gezien; het graf van LAZARUS evenwel moet een bank-

---

[1]) Jesaja 22 : 16.
[2]) Matth. 27 : 60.
[3]) Marcus 5 : 3. Jesaja 35 : 4.

of troggraf geweest zijn, [1]) anders ware het woord van den Heer: Kom uit! niet te verstaan. Bovendien, de steen, waarvan in het verhaal sprake is, sloot niet een enge lijknis, [2]) maar een kamer, tegen welker wand, hetzij op een bank of in een trog, het lijk in windselen gehuld rustte. Zeker geldt dit van den steen die het graf van JEZUS sloot, want nadat deze voor den ingang door den engel is afgewenteld, [3]) zien de jongeren en de discipelinnen in de groeve, die voor de engelen en hen ruimte genoeg bevat. [4]) De plaats door de engelen ingenomen, [5]) maakt het ook onmogelijk aan een schuifgraf te denken. Vergeten wij ook niet dat op den Goeden Vrijdag de plechtigheid der begrafenis niet geheel was afgeloopen, maar slechts voorloopig geschied, omdat „de Sabbat aanbrak." Misschien lag het lichaam des Heeren nog niet op de eigenlijke plaats, die het door JOZEF van Arimathea was toegedacht. Dat de bodem der grafkamer ietwat lager lag dan de begane grond, gelijk meestal het geval was, is duidelijk als wij lezen [6]) „en als JOHANNES neerbukte", „als MARIA weende, bukte zij in het graf." 't Kan ook zijn, dat de lage deur maakte dat men bukken moest als men in het graf wilde zien. — Natuurlijk waren er ook voor minder aanzienlijken en armen, gewone graven, eenvoudig in de rots uitgehouwen, en met een steen gedekt; soms was op dezen eene versiering aangebracht.

Hier zij vermeld, dat men op den tocht van de Koningsen Richterengraven naar de Damascuspoort, de Jeremiagrot voorbijgaat, in wier donkere ruimten de profeet, die zoo diep onder de jammeren van Jerusalem gebogen ging, zijne klaagliederen zou vervaardigd hebben. Thans is de grot door een Mohammedaansche familie bewoond, die tegen een behoorlijk bachschisch den vreemdeling toegang verleent. Bijzonderheden zijn hier niet te zien; opmerking alleen verdient dat de heuvel,

---

[1]) Joh. 11 : 38 v.v.
[2]) t. a. p. vs. 41.
[3]) Matth. 28 : 2.
[4]) Luc. 24 : 2 v.v.
[5]) Joh. 20 : 12.
[6]) Joh. 20 : 5, 11.

waarin de grot zich bevindt, het eerst door GORDON en daarna door andere geleerden voor het eigenlijke Golgotha is gehouden: vooreerst omdat de heuvel op vrij grooten afstand van het tempelplein ligt, den vorm van een schedel heeft en ruim genoeg is om een menigte menschen te bevatten; vervolgens omdat bewezen is, dat ook de Romeinen die plaats als strafplaats hebben gekozen bij de belegering van Jerusalem; eindelijk omdat de oudste kerk van Jerusalem, de Stefanuskerk, daar op de plaats waar STEFANUS gesteenigd is, gestaan heeft. Het tweede argument beduidt mijns bedunkens niet veel; meer het eerste, daar juist mijn bezwaar tegen de dusgenaamde Grafkerk is, dat Golgotha zich veel te dicht bij het tempelplein bevindt, indien die plek, ons als Calvarië in de Grafkerk getoond, de ware zou zijn. Maar ook dunkt mij het derde niet van gewicht ontbloot, daar de Joden, die STEFANUS buiten de poort der stad sleepten, [1]) hem wel op dezelfde plaats zullen hebben gesteenigd, waar zij den Heiland kruisigden; of kan men gelooven, dat er in de onmiddellijke nabijheid der stad meer dan één plaats zal geweest zijn, waar een veroordeelde werd terechtgesteld? Maar wie zal beslissen, daar onderzoekers, die jarenlang in Jerusalem hebben doorgebracht, hier nog immer een vraagteeken plaatsen en elkander bestrijden op gronden, die niet van oppervlakkigheid, maar integendeel van ernstige studie getuigen.

Tegenover dit „nieuw Calvarië," zooals voornamelijk de Engelschen dezen heuvel noemen, ligt een grot die ter rechterzijde van de Damascuspoort haar ingang heeft, en voor wetenschappelijke onderzoekingen van het grootste belang is; wij bedoelen de Kotton- of Boomwolgrot, die zich onder een groot deel der stad uitstrekt. Is men door den ingang, met zand en vuilnis versperd, gekropen, dan wordt de ruimte al breeder en hooger. Bij het licht van fakkels en kaarsen vertoonen zich reusachtige zuilen, welke machtige gewelven dragen als van het paleis eener nachtkoningin. Zonder twijfel heeft men hier te doen met een steengroeve, die een groot

---

[1]) Hand. 7 : 58.

deel van het materieel geleverd heeft voor de gebouwen der stad, zoodat kan worden gezegd, dat zij uit de rots gehouwen is, waarop zij staat. Ook voor den tempelbouw heeft SALOMO hier de steenen laten uithakken en gereed maken, zoodat „geen hameren, noch geluid van bijl of eenig ijzeren gereedschap gehoord werd in het huis, als het gebouwd werd." [1]) Groote stukken steen, met den hamer bewerkt, vindt men hier en daar op den grond, terwijl nog half uitgehouwen blokken in de wanden der grot vastzitten; ook ziet men nissen of holten waarin de werklieden hunne olielampen zetten, terwijl het zwart van den walm nog aan den witten steen kleeft. Voor circa veertig jaren wist niemand van het bestaan dezer merkwaardige groeve, ofschoon ze in de middeleeuwen niet onbekend was. Immers, een Arabisch schrijver uit de 13de eeuw zegt: „Tegenover en wel ten zuiden van Zahara en onder de noorderpoort der stad is de groote, langwerpige grot genaamd: Maghara-el-Kattan, (de Arabieren noemen haar nu nog Naghara-el-Kotton), van welke sommigen zeggen dat zij zich uitstrekt tot onder de Sakra." En een Joodsch reiziger, die in 't begin der 16de eeuw uit Italië naar Palestina ging, zegt: „Niet ver van de Damascuspoort is het hol van ZEDEKIA, dat onder den grond tot aan de bergen van Jericho reikt; verscheidene menschen verhaalden mij dat zij wel een mijl ver er in gewandeld zijn. Het is zoo ruim, dat een man te paard met een lans in de hand er zeer gemakkelijk door heen kan rijden." Deze groeve nu, waarschijnlijk op bevel van SOLIMAN I, toen hij den muur om de stad bouwde, dichtgemetseld, is in den laatsten tijd gelukkig teruggevonden, en daarmede de vraag die zoo menig geleerde bezig hield opgelost, van waar SALOMO de prachtige steenen voor zijn tempel verkreeg. De steensoort behoort tot de harde kalksteen, die zich uitnemend goed bewerken laat, en gepolijst zijnde schier niet van marmer verschilt. Zoo zorgt God, dat in een eeuw waarin een ongeloovige wetenschap aan het woord is en den hoogsten toon zoekt aan te slaan, de steenen spreken, en uit den donkeren

---

[1]) 1 Koningen 6 : 7.

schoot der aarde een stem gehoord wordt ter bevestiging van de waarheid der Heilige Schrift. Voorwaar, ook van onzen Bijbel geldt, wat eens de aartsbisschop SIGISMUND boven de rotspoort van Saltzburg beitelen liet: Te Saxa loquuntur. Hierbij zij tevens vermeld, dat niet alleen de heuvel Bezetha, waarop het noordelijk deel der stad is gebouwd, door de uitgravingen in de Boomwolgrot ondermijnd is, maar ook de Moria, die, gelijk wij boven reeds zeiden, het tempelplein draagt. In de ruimten daardoor onder den Moria verkregen, liet SALOMO waterreservoirs bouwen van reusachtige afmetingen, waarschijnlijk nog niet alle gevonden, maar in de nu reeds ontdekte kan een watervoorraad bewaard worden van circa 45,000,000 liters. Een reservoir, de groote zee genaamd, heeft een inhoud van 13,000,000 liters, terwijl er voor gezorgd is dat onderaardsche kanalen den watervoorraad aanvullen; en zoo verklaart dan ook wederom deze ontdekking voor den twijfelenden geleerde, hoe het kwam dat Jerusalem in dagen van belegering steeds van water voorzien was. [1])

Moede van het dwalen in dit onderaardsch labyrinth keeren wij terug. 't Was er benauwd en vochtig, maar toch heb ik er een uur doorgebracht, als in een heiligdom, welks wanden getuigen van de weelde, de werkkracht, den godsdienstzin van het oude Jerusalem; en welks bodem, wie weet hoevele geheimen nog bewaart, die wel langzamerhand aan het licht zullen komen. Ook in dit donker heiligdom sprak een stem: neem en lees, en zie hoe alom Gods Woord bevestigd wordt! Ik nam van hier een der meest belangrijke bladzijden voor mijn reisboek mede.

Van de Boomwolgrot gaan wij naar de Damascuspoort. Zindelijk is de weg niet, want de vuilnis ligt hier eenige meters hoog tegen den stadsmuur opgehoopt. Maar waar is het in Jerusalem schoon? Zeker niet in de Bazaarstraten, die wij zoo aanstonds binnengaan; daar woelt en krioelt

---

[1]) Wie van dit een en ander meer wil weten dan ik hier schrijven kan, leze het opstel van Dr. A. H. RAABE: „Het nut der opgravingen, voor het goed begrijpen der H. S.", in de „Stemmen voor Waarheid en Vrede" 1886.

alles dooreen, rijken en armen, landlieden en stedelingen; [1]) daar vindt gij den man van het land met zijn wijde broek en wit en zwart gestreept overkleed, uit kemels- of geitenhaar geweven. Zijn onderkleed is met een linnen of lederen gordel vastgemaakt die van eenige zakjes is voorzien. Hoe gansch anders de man uit de stad, die als hij het maar bekostigen kan, zich zeer duur kleedt; liefst een zijden broek met kostbaren gordel en een overkleed eveneens van de fijnste stof; aan zijn hand mag de zegelring niet ontbreken, evenmin als het schrijfgereedschap, dat hij in een zilveren koker tusschen den gordel draagt, [2]) terwijl de meesten nog een snoer met kralen, in den vorm van een rozenkrans bij zich hebben, [3]) niet voor een godsdienstig doel, maar als een spel voor de

---

[1]) De bewoners van Palestina zijn voor het grootste gedeelte Arabieren, vervolgens een aantal Joden uit Polen, Gallicië, Rumenië en Rusland, en Christenen, die zich voornamelijk in Jaffa, Jerusalem en Haïfa hebben neergezet. Tot de Arabieren behooren ook de Nomaden of Bedouïnen, die in tenten wonen en hun leger opslaan waar zij het beste land voor hunne schapen of kameelen vinden. In den laatsten tijd hebben enkele stammen, het zwerven moede, liever een vaste woonplaats gezocht en zich in het noorden, voornamelijk bij het meer Merom, neergezet. Zij worden door de regeering zeer begunstigd.

Tot de Christenen behooren ten eerste de Grieksch-Orthodoxen, wier godsdienstoefeningen meestal in het Arabisch gehouden worden, daar zij allen die taal verstaan; de hoogere geestelijken zijn bijna allen Grieken, zoodat dan ook de mis in het Grieksch gelezen wordt. Zij staan onder twee patriarchen of metropolitanen, die te Jerusalem en te Beiroet in Syrië resideeren. Over het algemeen zijn de Grieksche priesters zeer fanatiek; hun haat tegen de Roomschen geeft tot vele, soms bloedige botsingen aanleiding. Gelukkig dat de tegenwoordige patriarch van Jerusalem een zeer bezadigd en rechtvaardig man is, die doet wat hij kan voor vrede en rust.

Ten tweede de Roomsch-Katholieke Kerk, die in de laatste jaren in Palestina zeer vooruit is gegaan. In en buiten Jerusalem heeft zij hare scholen en kloosters in grooten getale, terwijl hare zendelingen, zoowel manuelijke als vrouwelijke, aan alle plaatsen arbeiden.

Ten derde de Jacobieten, belijders van één natuur in Christus. Zij hebben hun naam ontleend aan zekeren Jacobus Baradaeus, die in het midden der zesde eeuw predikende, aan de partij der Monophysieten nieuwe kracht heeft geschonken. Hij werd Baradaeus genoemd naar zijne armelijke, op een paardedeken gelijkende kleeding. Hun kerktaal is Syrisch, (zie het artikel „Jacobieten" in het patristisch-biographisch woordenboek van prof. Dr. H. G. Kleyn).

Ten vierde de Grieksch-Katholieke Kerk met een patriarch in Damascus; de dienst geschiedt in het Arabisch; het Avondmaal wordt bediend onder beide gestalten en de priesters mogen gehuwd zijn, mits het huwelijk vóór de consecratie gesloten zij. Onder hen maken de Roomsch-Katholieken groote propaganda, alsook onder de vijfde afdeeling.

[2]) Ezechiël 9 : 2.

[3]) Genesis 38 : 18.

ledige vingers. Zoo iets karakteriseert den Oosterling. De vrouw van het land, meestal kloek van gestalte, is in haar kleederdracht eenvoudig, maar toch wel op eenig sieraad gesteld. Zij draagt gewoonlijk een lang, blauw kleed, waarover een gestreept jak van wol of kemelshaar. Zij is vaak op de armen getatouëerd, [1]) heeft zeker een blauw sterretje op de kin of het voorhoofd ingeprikt, en draagt als het zijn kan een paar ringen of armbanden, maar vooral een snoer van munten om het voorhoofd. De Bedouïenenvrouw is met allerlei sieraden omhangen, en beschildert zich de wenkbrauwen en oogleden, om het oog maar helder en groot te doen uitkomen. De vrouw van het land is meest ongesluierd; de steedsche daarentegen heeft een zeer dun, liefst gebloemd

---

Ten vijfde de Syrisch-Katholieken, uit de Jacobieten voortgekomen; hun bisschop resideert in Aleppo. Zij zijn in zielental gering.

Ten zesde de Armenische Orthodoxen en Kopten, onder een patriarch te Jerusalem, in belijdenis aan de Jacobieten verwant.

Ten zevende de Maronieten, vroeger Monotheleten, belijders van één wil in CHRISTUS, thans een filiaal-kerk van de Roomsch-Katholieken. Hun bisschop wordt door den Paus in zijne waardigheid bevestigd.

Ten achtste de Protestantsche Kerk, die haar ontstaan voornamelijk dankt aan Amerikaanschen, Engelschen en Duitschen zendingsarbeid. Haar zielental is nog zeer gering, doch klimmende.

De Joden zijn verdeeld in Sephardim, Spaansche Joden, reeds vóór eeuwen uit hun vaderland verdreven, en Askenazim, later aangekomene. De eersten zijn zeer hoogmoedig van aard en in voortdurende vijandschap met hunne minder bedeelde broeders uit Rusland of elders, die leven moeten van de giften hun uit Europa toegezonden. Vooral komen dezen laatsten de stichtingen van ROTHSCHILD en MONTEFIORE ten goede. Velen, voornamelijk de ouderen, zijn naar Jerusalem gekomen om er te sterven en in het dal van Josaphat begraven te worden. De Joden te Jerusalem bedragen te zamen ruim de helft der inwoners, en zijn in den raad der stad Jerusalem door drie leden vertegenwoordigd. Zij tellen zeventig synagogen, hebben scholen voor jongens en meisjes, en een Industrie-school opgericht, bekostigd door de Alliance Israélite. In de laatste jaren is in Jerusalem de invloed der Russische missie zeer geklommen; hare gebouwen aan de noordwestzijde der stad zijn prachtig, dat is ook de toren door hen op het hoogste punt van den Olijfberg opgericht; maar tegenover haar weet toch de Grieksche patriarch zijne zelfstandigheid wel te bewaren. Ook de Grieken hebben kerken, kloosters en scholen. Het grootste klooster bezitten de Armeniërs, met ruimte voor eenige duizenden pelgrims. Over de stichtingen der Protestanten sprak ik boven reeds: een van deze en niet de minste is het Kinderziekenhuis „Mariënstift" van Dr. SANDRESCKY. De Engelsche missie arbeidt met kracht onder de Joden, maar aanvankelijk met weinig vrucht. Zou de oneenigheid, die onder de Christenen heerscht, ook hiervan de oorzaak zijn?

[1]) Leviticus 19 : 28.

doekje voor het gelaat, zoodat zij alles wel zien kan, maar zelf niet gezien wordt; ze houdt veel van sieradiën, en als het eenigszins mogelijk is zal moeder ook het haar van de kleine krullebol in vlechtjes verdeelen en aan elk een gouden munt hangen. Ook hier, als in Egypte, trok het mijne aandacht dat de mannen zoo weinig arbeid verrichten. Zij bekommeren er zich niet om, dat de vrouw in het zweet haars aanschijns de zwaarste lasten draagt, en de koopwaren over de bergen naar de markt brengt, terwijl zij zelf op een ezel vooruitgaan. — De vrouwen dekken zich het hoofd met een doek, de mannen met de fez, (de roode, hooge muts) omwonden met een foulard, (turban) gewoonlijk wit of met gouddraad doorwerkt. De afstammelingen van den profeet zijn aan den groenen, de boeren aan den rooden turban te herkennen; de Christenen alleen dragen de fez, de geestelijken der Christelijke Kerk hun lang, zwart kleed en zwart hoofddeksel; de Grieksche priesters, de popen, steken boven allen uit door hun hooge, zwarte muts. Het schoeisel is gewoonlijk van zwart leder, soms rood, met sterk naar boven gebogen punt. Heidenen en Bedouïenen zijn niet zoo keurig op hun voetbekleedsel. Zij hebben meestal hooge schoenen aan, maar zelden in goede orde. Ik heb in Jerusalem ook vrouwen op hooge, houten muilen zien loopen, over den voet met geborduurde banden vastgemaakt. — De woningen zijn zeer eenvoudig, zelfs bij welgestelde stedelingen. De muren zijn van steen, zeer dik: de vensters klein; nissen in de muren moeten voor kasten dienst doen en maar zelden heeft het huis meer dan ééne verdieping. Hoe rijker de bezitter is, hoe meer het aantal kamers, die om een binnenplaats zijn heengebouwd waarop ook de deuren uitkomen. Iedere kamer heeft haar eigen koepel, en om dezen een plat dak, waartoe men met een trap op de binnenplaats opklimt, om in den zomeravond de verfrisschende koelte te genieten. — Van straatverlichting weet men nog niets, hier of daar een lamp in een winkel; ziedaar alles. Als ik 's avonds van Dr. Sandrescky kwam, ging de knecht met een groote lantaarn vooruit; dit is politieverordening, en bij overtreding van dit bevel in de handen der wachten te vallen, is wel verre van verkieselijk; want wee! dengene die met

de Turksche politie kennis maakt. Maar nu de spoorbaan gelegd is, zal in deze duisternis wel verandering komen. Misschien verschijnt wel spoedig boven de Jaffapoort een electrische ballon! dat zou een lang gewenschte verbetering zijn! doch als men dan maar niet vergeet, om bij allen vooruitgang naar den eenig waren te vragen, en door het felle schijnsel van het nieuwe licht de oogen voor het ware Licht maar niet toedrukt!

Twee Zondagen in de Heilige Stad.
Bethlehem.

't Was op een Zaterdagavond, toen ik voor de eerste maal Jerusalems poorten naderde. Onze tenten waren opgeslagen op een vlakte voor de Jaffapoort. Wat hijgend verlangen om de stad te zien en binnen te treden! Maar het was dien avond te laat en ook is het den vreemdeling volstrekt niet geraden, dezen doolhof van enge straten in donker te betreden. Ter vergoeding voor die teleurstelling kwam Dr. SANDRESCKY mij een bezoek brengen, door Br. NYLAND, missionnaris te Ramalah, van mijne komst verwittigd. Hartelijk was de eerste groet, door hem aan mijne vrouw en mij op dezen gewijden bodem gebracht; aangenaam ons eerste gesprek, en gaarne maakten wij van zijn aanbod gebruik, om den volgenden morgen, onder geleide van zijne echtgenoote en dochter, naar de Duitsch-Protestantsche kerk te gaan, ter bijwoning van de godsdienstoefening. De dokter zelf kon niet met ons mede, daar ernstige patiënten door hem moesten worden bezocht. De bel voor het avondeten maakte een einde aan deze kennismaking, die wel kort was, maar toch den grondslag legde voor nadere, hartelijke vriendschap.

Na afloop van den avondmaaltijd haalden mijne vrouw en ik onze tabouretten naar buiten, om in dit land der aartsvaderen op aartsvaderlijke wijze ons voor onze tente neer te zetten. 't Was een heerlijke avond; alles stil in het ronde; de natuur in sluimering. Vóór mij verhief zich, boven de stad, de Olijfberg, haar beschermende als een natuurlijke

vesting met drie torens door God daar gesteld. Maar wie kan den Olijfberg zien, voor de eerste maal zien, zonder aan Gethsemané te denken, waar Gods Eengeborene Zich neerboog in een afgrond, zóó diep, als zelfs geen engelenoog peilen kon, en die kinderen des Hemels in verwarring deed vragen, waarom der engelen Koning zóó diep Zich moest buigen in 't stof.

Boven mij blonken de starren als lichtende loovers gestrooid langs hare blauwende banen; als fonkelende edelgesteenten gezet in een veld van hemelsch azuur, of liever gezegd als eene eerewacht opgesteld om den troon van de koninginne des nachts. 't Zijn nog dezelfde, die eens stonden boven Abrahams tent, in Mamre's woud, toen hij de beloften zijns Gods ontving: „Tel de starren, zoo gij ze tellen kunt, alzoo zullen ook uwe nakomelingen zijn!" [1]) dezelfde die zijn pad beschenen, toen hij zich opmaakte om zijn Izaäk Gode te offeren; dezelfde, die den lof des Scheppers reeds door alle eeuwen gezongen hebben, en dat zullen blijven doen tot den laatsten wereldnacht; zij, kinderen der natuur, die geen leed, geen strijd, geen tranen kennen, en niet weten van onze smart. Maar 't is mij of ik in dat starrenheir, dat in het Oosten blinkt met een pracht, zooals het Westen nimmer aanschouwde, ééne star zie van bijzonderen luister. Is 't ook de star, die Jehova voor Bileams oog verrijzen deed; de Jacobs-star, de star van Bethlehem, de star van den Kerstnacht, die ook in des Christens doodsnacht niet onder zal gaan? Alzoo mijmerende of samen over deze dingen sprekende, was spoedig de tijd gekomen om ons ter ruste te begeven. Noode gingen wij onze tenten binnen; wij hadden gaarne nog wat langer geluisterd naar het avondlied der schepping, naar de taal der starren..... Het duurde lang voor ik insliep; daar was aan zoo veel te denken; bovendien was het gejank der honden nog al sterk, terwijl ook de paarden en ezels, in de nabijheid van onze tenten gelegerd, niet rustig waren, en de laatsten ons op een concert vergastten, dat wel gratis gegeven, maar toch door mij op een mijl afstands gewenscht werd.

---

[1]) Genesis 15 : 5.

't Was nog vroeg in den morgen toen wij ontwaakten, uit den slaap gewekt door het gelui der kerkklok op den Sion. Was het door de plaats waar wij waren, het heilig Jerusalem? — ik weet het niet; maar dit is zeker, dat ik nog nooit zulk een helderen, melodieuzen, diepdoordringenden klokketoon heb gehoord, en ik versta best dien Duitscher, wien het verblijf te Jerusalem zooveel liefelijker was geworden, sedert de kerk op den Sion een klok gekregen had. Onze Zondag op den Sion ingeluid! Onvergetelijk! maar ook onmogelijk om u te beschrijven wat er bij mijne vrouw en mij omging. Wij lazen en baden en zongen het lied van Sion: [1])

Hoe lieflijk, hoe vol heilgenot,
O Heer, der legerscharen God!
Zijn mij Uw huis en tempelzangen!
Hoe branden mijn genegenheên,
Om 's Heeren voorhof in te treên!
Mijn ziel bezwijkt van sterk verlangen:
Mijn hart roept uit tot God, die leeft
En aan mijn ziel het leven geeft.

't Was circa half tien toen Mevrouw SANDRESCKY ons afhaalde; wij gingen de Jaffapoort in, en kwamen, na een paar niet zeer lange straten te zijn doorgewandeld, op Muristan, de ruïne van het vroegere Johannistenklooster. Het klooster zelf is verwoest, maar de vroegere eetzaal (refectorium) behouden gebleven en tot kerk ingericht. Wij namen in het eenvoudig bedehuis plaats, vroegen den Heer om een zegen, en zongen van ganscher harte het kerklied mede, dat door de kleine Duitsche gemeente werd aangeheven. Ds. W., die inmiddels was opgetreden, hield eene voortreffelijke rede over Hebr. 13 : 12, 13: „Daarom heeft ook JEZUS, opdat Hij door Zijn eigen bloed het volk zou heiligen, buiten de poort geleden; zoo laat ons dan tot Hem uitgaan buiten de legerplaats, Zijne smaadheid dragende."

Kon de tekst toepasselijker gekozen zijn? Was het geen tekst voor mij? Zulk een tekst, in Jerusalem, in de nabijheid van Golgotha! Alles predikte hier: een stem van den kansel,

---

[1]) Psalm 84 berijmd.

op dat eenig en eeuwig offer wijzende; een stem van Boven, van de verloste gemeente, geheiligd door het bloed des Lams; een stem van getuigen hier beneden! Voorwaar, de kleine bidkapel was mij op dat oogenblik beter dan menige kathedraal, waarin ik soms zelf prediken mocht. Ik ging straks heen in eene stemming, niet licht te vergeten. Het was mij en ook mijne vrouw daar o! zoo goed geweest.

's Middags maakten wij met de familie S. eene wandeling om de stad; maak die, zoo dikwijls gij wilt, ze is en blijft altijd aangrijpend, want voor wie ooren heeft, predikt hier iedere steen Gods welbehagen, Gods oordeel, Gods eeuwige trouw; 't is juist een wandeling om op Zondag te doen.

Bij mijn tweede verblijf in Jerusalem had ik het geluk weder op een Zondag de Duitsche godsdienstoefening te kunnen bijwonen. Een ander predikant, Ds. B., trad op en sprak over Rom. 5 : 8: „Maar God bevestigt Zijne liefde jegens ons, dat CHRISTUS voor ons gestorven is, als wij nog zondaars waren;" en wederom moest ik vragen, of dat woord juist voor mij gekozen was? Al had ik niets van de predikatie verstaan, wat nood, 't was mij reeds goed te hooren: „CHRISTUS gestorven, als wij nog zondaars waren." Zulk een tekst heeft, in Jerusalem gelezen, eenen bijzonderen nadruk en klank, 't is of hij daar beter verstaan wordt dan elders. — Den middag brachten wij door in Bethlehem, slechts twee uur van Jerusalem. Op den tocht daarheen, komt men eerst voorbij het klooster Mar-Elias, op eene aanzienlijke hoogte gelegen. De monniken vertellen u, dat op deze plek de profeet ELIA op zijn vlucht voor IZÉBEL gerust heeft [1]) en door een engel is gespijsd; ja zelfs toonen zij u den indruk van een voetstap, door den profeet in een rotsblok hier achtergelaten; maar de geschiedenis verzekert u, dat het klooster zijn naam heeft ontvangen naar zekeren bisschop ELIA, wiens graf een eeuw geleden nog in de kloosterkapel te vinden was. — Niet ver van daar zien wij een nieuw gebouw; 't is het hospitaal der R. K. Maltezerorde, op aandrang van den Oostenrijkschen keizer, die in 1869 het

---

[1]) I Kon. 19 : 3.

Heilige Land bezocht, gebouwd voor lijders aan allerlei kwalen. Met vreugde ziet men hoe in Palestina de verschillende volken van Europa (Nederland uitgezonderd) en de kerken van verschillende richting met elkander wedijveren op het gebied der philanthropie. Dat deze instellingen der liefdadigheid zooals overal misbruikt worden, en menschen zich gratis laten opnemen die zeer goed betalen konden, spreekt wel vanzelf; maar daar mag men vooral hier niet te angstvallig op letten; hier, waar onze Heiland en Heer nooit naar de waardigheid of het aanzien des persoons vroeg, maar alleen: Wilt gij gezond worden?

Vroeger waren de Maltezer- en de Johanniter-orde vereenigd. Maar later wandelde ieder haar eigen weg, daar de eerste alleen Roomsch-Katholieken, de andere alleen Evangelischen onder haar riddertal opnam. Intusschen moet van de Evangelische Johanniter-orde worden gezegd, dat sedert den tijd der kruisvaarders zij de eerste geweest is, die in Palestina (Jerusalem, Beyroet) door zulke inrichtingen weder vaster voet verkreeg. — Nog enkele minuten en uw gids toont u een stuk grond bezaaid met steenen, als erwten zoo klein; de legende zegt er van dat de Heer hier eens voorbijging, als een zaaier bezig was zijn akker te bezaaien. Op de vraag van den Heer: Wat zaait gij? klonk het onbescheiden antwoord: steenen. Welnu, zegt de Heer, dan zult gij van nu voortaan ook steenen oogsten: en sedert dien tijd is de bodem onvruchtbaar, en met kleine steenen overdekt. Weldra zijn wij nu aan „het graf van RACHEL," een klein, steenen gebouw met een oude sarcophaag er in, de plaats aanwijzende waar RACHEL, de vrouw van JACOB, zou begraven zijn. [1]) Wij gingen er binnen, en zagen Joden en Jodinnen, die hier kwamen weenen om hunne dierbare dooden. Aandoenlijk voorwaar! maar meer nog de gedachte, dat deze kleine grafkapel, slechts enkele voeten gronds beslaande, het eenige is, wat Israël in het land der Vaderen, als eigendom

[1]) Genesis 35 : 19, 48 : 7. Naar luid dezer teksten, alsook naar wat vermeld wordt Matth. 2 : 18 betreffende den Bethlehemschen kindermoord, is het zeker dat reeds door JACOB hier een gedenkteeken is opgericht; om met 1 Sam. 10 : 2 niet in tegenspraak te komen, nemen evenwel velen een tweede Efratha in Benjamin aan.

uit vroegere eeuwen is overgebleven. Israël heeft letterlijk alles verloren, en woont als vreemdeling in zijn eigen land; daarom houdt het deze plek, hoe schamel ook, in hooge eere. Nu is Bethlehem niet ver meer; de vruchtbare velden, akkers door heggen van olijf- en vijgeboomen gescheiden, breiden zich voor ons uit. Niet tevergeefs is de naam van dit stedeke Bethlehem: „Broodhuis," in vroeger dagen Efratha: „de vruchtbare," want het behoort tot de vriendelijkste oasen in het zoo melancholische, weinig vruchtbare gebergte van Juda. Terecht roept MICHA uit: [1]) „Gij, Bethlehem Efratha! zijt gij klein om te wezen onder de duizenden van Juda?" en al was zij het eens, zoo is zij het nu niet meer, sedert het Woord hier vleesch geworden is, sedert DAVIDS Zoon, de CHRISTUS is geboren en eene menigte der hemelsche heirlegers Hem, der engelen Koning, bij Zijn komst in de wereld tegenjubelde met het lied: „Eere zij God in de hoogste hemelen, en vrede op aarde, in de menschen een welbehagen!" [2])

Wij kwamen de poort der stad binnen, gingen nauwe, vuile straten door, uitloopende op een groot, ruim plein in de nabijheid van de Geboortekerk.

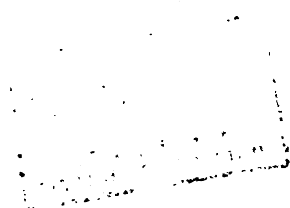
De Geboortekerk, een oude, misschien wel de oudste kerk der Christenheid, dagteekent uit den tijd van CONSTANTIJN DEN GROOTE, en alzoo zien van haar wanden ruim 15 eeuwen op den pelgrim neder, terwijl op haar bodem geslachten na geslachten, volken na volken knielden. Daar uit vrees voor vijandelijke aanvallen, waaraan ook deze Cathedraal zoo vaak heeft blootgestaan, een deel der rondbogen-vensters, der deuren, en zelfs de hoofdingang is toegemetseld, is haar uitwendig schoon bedorven, en niemand denkt er aan, dat een poortje van 3 voet breed en 4 voet hoog, toegang geeft tot een zoo indrukwekkend gebouw. De lengte bedraagt 58, de breedte 26, en de hoogte van het middenschip 16 meter; door 4 rijen elk van 11 zuilen, roodgeaderde monolieten, worden de 4 zijschepen van het hoofdschip der kerk gescheiden. Vroeger waren de wanden bedekt met marmer, mozaïek en

---

1) Micha 5 : 1. Matth. 2 : 7.
2) Lukas 2 : 14.

BETHLEHEM. — GEBOORTEKERK.

schilderwerk, tafereelen uit het leven van den Heer voorstellende, of beelden van heiligen en wapenschilden van kruisvaarders, en zoo al meer; ook de dakbalken, vervaardigd van cypressenhout, prijkten met goud en kleuren; thans is bijna alles weg; hier of daar nog een flauw overblijfsel, eenige sporen van figuren en teekening, maar zonder beteekenis. Toch behoeft men geen bouw- of oudheid-kundige te zijn, om te zien dat hier een kunststuk van stijl is. Ja, als ge er binnenkomt, dan grijpt alles u aan! die grijze wanden, die verkleurde pilaren, die gebrokkelde bodem! Helaas, dat ook hier de steenen van twist en tweespalt getuigen, en daardoor het schoon van het geheel zoo jammerlijk bederven; immers de voortdurende oneenigheid tusschen Grieken en Latijnen heeft een hoogen muur opgetrokken, die het hoofdschip van het dwarsschip en de altaarnis, de Apsis, scheidt, zoodat men de heerlijke Kruiskerk niet in haar geheel overzien kan, en dus veel van den indruk verloren gaat.

Als vanzelf rijst de vraag: wanneer zal ook deze middelmuur des afscheidsels verbroken worden, en dan nog zoovele andere meer in de Christelijke Kerk, waarvan men deze het zinnebeeld noemen kan?

In de Apsis vindt men nog overblijfsels van zeer oude mozaïeken; één daarvan, de best bewaarde, bevat de voorstelling van Jezus' intocht in Jerusalem: de Heer rijdende op een ezel; naast Hem een Zijner discipelen, dan een menigte volks, uit de stad Hem te gemoet gegaan, een man in een boom om takken te plukken, en die op den weg te strooien, ook een vrouw met een kind op den schouder. [1])

Onder het hoofdaltaar ligt de onderaardsche kerk, tot welke men langs eenige trappen afdaalt. Die kerk is een grot, van 12 meter lang en 3—4 meter breed; en zal naar de traditie, de plaats van Jezus' geboorte zijn. Drie luchters van meer dan 6 voet hoog en een menigte lampen branden er bij dag en nacht; en werpen haar schijnsel voornamelijk in een kleine nis, met wit marmer bekleed, op den bodem een blauwe steen met een zilveren ster, die het korte, maar

[1]) Jesaja 49 : 22.

alles zeggende omschrift draagt: „*Hic de virgine* MARIA JESUS CHRISTUS *natus est.*" Hier werd JEZUS CHRISTUS uit de maagd MARIA geboren. Op weinige schreden afstands is een tweede nis, met een krib in de rots uitgehouwen, waarin MARIA het Kindeke zal hebben gelegd, eveneens kwistig met marmer overdekt en van brandende lampen omringd. Tegenover deze nis is het altaar der drie koningen; de plaats aldus, waar zij voor „den geboren Koning der Joden" zich bogen en Hem hunne geschenken gaven. [1]) Eenige schreden achter ons staat een Turksche schildwacht, met de bajonet op het geweer, niet zoozeer om u te herinneren dat ge hier zijt in het land, waar helaas! de Turken de opperheerschappij voeren, maar veeleer aan de voortdurende twisten, die tusschen Roomsche en Grieksche priesters plaats hebben, en waarvan in den muur der bovenkerk nog menig spoor te vinden is. De wandschilderingen zijn ten deele bedorven door de kogels, die in den vreeselijken Kerstnacht van 1873 door de Grieksche op de Latijnsche priesters zijn afgeschoten. Wat wonder dat zulk een Christendom geen snellen voortgang maakt en de Turksche soldaten, die dag en nacht in de kerk de wacht houden, spotten met zulke Christenen. O gruwel! de kerk der geboorte een moordenaarshol! Maar hoe kan op die wijze ooit Gode de eer dáár worden toegebracht? hoe kan van dáár vrede uitgaan over de wereld? Onder het afdalen der trap was ik onder den indruk van de gewijde plaats, want ik dacht: 't is toch hier in Bethlehem dat de Heer op aarde kwam; in Bethlehem, waar RUTH en NAOMI woonden, waar ISAÏ zijn tent had opgeslagen; Bethlehem, welks heuvelen de tonen hoorden van DAVIDS harp of herdersfluit; Bethlehem, waar het ware manna uit den Hemel daalde, ja, waar der Engelen Koning, het Eeuwig Woord in 't vleesch verscheen. Die zijden gordijnen, langs den rotswand opgehangen, al dat marmerbekleedsel, het hinderde mij niets. In de plechtige stilte die hier beneden heerscht, waar ieder fluisterend spreekt, had ik kunnen bidden,

---

[1]) Hoe dit te rijmen met Matth. 2 : 11?

want hier in Bethlehem, zoo niet in deze, dan in een andere grot, werd JEZUS geboren.

Voor wie? voor heil'ge eng'len? Neen!
Die zingen 't heil der aard alleen:
Voor zondaars daalt der eng'len Heer,
Voor arme zondaars daalt Hij neer.

't Is hier, waar niets dan zonde woont,
Dat God Zijn welbehagen toont;
„Geluk voor de aard', den mensch genâ!"
Zoo juicht Gods koor: Hallelujah!

Maar die Turksche schildwacht ontsticht en ontstemt, en doet zoo iets van een heiligen toorn in mij opkomen tegen priesters, die de Grot der geboorte zoo krampachtig, ja zelfs met revolverschoten als hunne bezitting willen verdedigen; zich zóó aan het uitwendige vastklemmen, en maar al te weinig begrijpen dat de ware, de inwendige Kerk langs dien weg niet wordt opgebouwd! Hoe gelukkig, dat de komst van het Godsrijk niet bij menschen berust maar in Gods handen is, en dat Hij, de Koning der koningen, er zelf wel voor zorgen zal dat Zijn Naam zal worden geheiligd, Zijn Koninkrijk komt! Ja, Zijn raad zal bestaan, Hij zal al Zijn welbehagen doen!

Van de Geboortegrot gingen wij door onderaardsche gangen naar de grot en het graf van HIËRONYMUS, den kerkvader, die de eer der wereld niet zoekende, zich hier in de eenzaamheid terugtrok. Een Romeinsche dame, PAULA, was met hare dochter EUSTOCHIUM den kluizenaar gevolgd. Aan het eind der vierde eeuw schreef deze Romeinsche aan eene harer vriendinnen over Bethlehem het volgende: „In het stedeke, waar CHRISTUS geboren werd, is alles gansch anders dan in Rome; alles is hier landelijke eenvoud en slechts psalmen breken het stilzwijgen af. Waar gij heengaat, alom hoort ge Gods lof; de landman achter den ploeg zingt zijn Hallelujah; de maaier, wien het zweet van het aangezicht gutst, verkwikt zich aan het psalmboek, en als de wijngaardenier het snoeimes in de wilde loten zet, is er een lied DAVIDS op zijne lippen." Welk een ideale toestand!

Door een zijgang komt men in de grot waar HIËRONYMUS

de Italiaansche bijbelvertaling heeft bewerkt (Itala), waaruit later de Vulgata ontstaan is, in de Roomsche Kerk in hooge eer. [1])

De inwoners van Bethlehem zijn zeer eenvoudig in hunne levenswijze; de kleederdracht der mannen is als die in Jerusalem, maar die der vrouwen is veel schilderachtiger; vooral het roode rijk gestikte jak, en de cilindervormige muts met gouden of zilveren munten bezet, en ten deele bedekt met een doek of sluier, die in breede plooien over hals en schouders afhangt. Zij behooren bijna allen tot de Roomsch-Katholieke of Grieksche Kerk, zijn vlijtig en vol kunstzin, bearbeiden het paarlemoer, olijvenhout en de zwarte steen van de Doode Zee en toonen u kunststukken van beeld- en snijwerk. Protestanten zijn er niet veel. Wel heeft pastor SCHNELLER, de schrijver van het boek „Kent gij het land?" met allen ernst gepoogd aan de kleine Evangelische gemeente uitbreiding te geven, ja zelfs is het hem gelukt een nieuwe, wel niet groote, doch nette kerk te bouwen, [2])

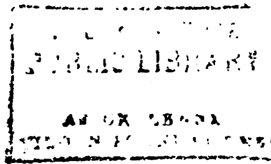
[1]) Van HIERONYMUS wordt gezegd, dat hij in den geest vele en lange gesprekken hield met het heilig Kind JEZUS. Een dezer gesprekken luidde aldus:

Ik zeg: „Ach Heere JEZUS! hoe hard ligt Gij hier om mijnentwille, hoe kan ik dat vergelden!" en het Kindeke antwoordde: „Ik begeer niets. Zing gij slechts het engelenlied: Eere zij God! Meerder lijden wacht Mij nog in den olijvenhof en aan het kruis." Ik zeg: „O, heilig Kind JEZUS! Ik moet U iets geven. Ik wil U al mijn goud geven." Het Kindeke antwoordt: „Al wat de hemelen en aarde bevatten, is Mijne. Mijne is het zilver en het goud, Ik behoef niets. Maar geef aan de armen, wat gij Mij zoudt willen geven; wat gij den minste dezer doet, dat doet gij Mij." Ik zeg: „Dat doe ik gaarne, maar ik wil ook U iets geven, of ik verga van smart." Daar hoor ik het antwoord: „Welnu, dan zal Ik u zeggen wat gij Mij geven moet, geef Mij dan uwe zonden, uw aanklagend geweten, uw oordeel." Ik zeg: „Heere! wat wilt Gij daarmede doen?" Het Kindeke antwoordt: „Ik zal dat alles op Mijne schouders nemen, dat zal Mijne heerlijkheid zijn, gelijk JESAJA de profeet gezegd heeft: de heerschappij is op Zijne schouderen gelegd. Ik wil uwe zonden dragen." Toen begon ik bitterlijk te weenen, en ik zeide: „O Kindeke, lieve JEZUS! hoe doet Gij mij het hart in liefde tot U ontvlammen! Ik dacht dat Gij van mij wildet aannemen wat goed is, maar integendeel, wat kwaad en boos is wilt Gij hebben! Neem dan wat mijne is, en geef mij wat Uwe is, dan ben ik van mijne zonden vrij, en zeker van het eeuwige leven."

[2]) De Duitsch-Evangelische Kerk te Bethlehem, in 1893 ingewijd, ligt op een heuvel, die een prachtig uitzicht in den omtrek biedt. Zij is keurig, in Gothischen stijl gebouwd; boven de ramen rechts van den ingang zijn de volgende teksten aangebracht: Joh. 6 : 48, Lucas 15 : 6, Matth. 26 : 41, Joh. 19 : 30, Matth. 28 : 20; aan de linkerzijde: Matth. 2 : 13, Lucas 2 : 49, Matth. 3 : 17, 1 Sam. 16 : 17, Lucas 22 : 20; boven het orgel: Ps. 51 : 17, en boven het altaar: Lucas 1 : 46, 47, Lucas 2 : 10 en Matth. 2 : 2.

BETHLEHEMSCHE VROUW.

maar het zielental is niet noemenswaardig toegenomen. De stad zelf ligt wonderbaar schoon aan de helling der bergen, die het dal van Efratha omsluiten; en in dat dal zijn de schoonste akkers en landouwen, met bloemen van verschillende kleuren en vijgeboomen, zooals men ze nergens in Palestina vindt. Als de tijd der pelgrims voorbij is, gewoonlijk in de maand Mei, gaat de Bethlehemiet naar het veld, slaat daar zijn loovertent op en is dan geen handelaar meer, maar landbouwer of schaapherder gelijk zijne vaderen.

Welk een prachtig uitzicht van de hoogte, waarop Bethlehem ligt, over de naaste omgeving, het veld van Efratha! Hoe gaarne beklommen wij het platte dak van gindsche eenvoudige woning, waartoe de eigenaar ons uitnoodigt, maar wij hebben geen tijd meer; terloops nog even de Melkgrot bezocht, waar men zegt dat de heilige familie na de geboorte van het Kindeke eenigen tijd heeft vertoefd; en dan terug naar Jerusalem! Niet in duisternis maar bij daglicht wil ik een wandeling maken als deze, eenig in mijn leven; een weg betreden, waaraan sedert eeuwen de dierbaarste herinneringen verbonden zijn; een weg, die tusschen de geboorte- en de kruisplaats ligt. Ik kwam van 't Westen, toog heen naar 't Oosten; waarom?... Wel 't allermeest om Bethlehem en Golgotha.

De Jordaan en de Doode Zee.

't Is een prachtige lentemorgen, de paarden staan gereed, de bedienden zijn met de tenten, bedden en fourage reeds vooruit, en een Scheik, opperhoofd van een Bedouïenenstam, die tot onze persoonlijke veiligheid ons vergezellen zal, wacht reeds eenige minuten. Hier zij gezegd, dat men op een tocht door Palestina nergens geleide noodig heeft, dan alleen wanneer men van Jerusalem naar het oude Jericho en de Doode Zee gaat. Evenals ten tijde van den Heer, [1]) is die streek ook nu nog niet veilig en een karavaan, zonder geleide van een Scheik, staat allicht aan rooverijen bloot. Nog niet zoo lang

[1]) Lucas 10 : 30 v.v.

geleden is het gebeurd, dat een jonge man het waagde geheel alleen den weg naar Jericho te bewandelen, en het ging hem als „een zeker mensch": hij viel in de handen der roovers, die hem alles, zelfs de kleederen van het lijf, afgenomen hebbende, heengingen. In dezen vreeselijken toestand, die erg genoeg was om ieder ander den moed te benemen, sterkte hij zich in den Heer en begon het lied van LUTHER te zingen: „Een vaste burcht is onze God." De Bedouïenen bleven staan, luisterden opmerkzaam, keerden eindelijk terug, het opperhoofd aan de spits, en legden de geroofde kleeren met alle teekenen van eerbied weder aan zijne voeten. De jonge man, niet wetende waaraan deze plotselinge verandering toe te schrijven, dankte God voor Zijne wonderbare redding en toog vroolijk verder. Vraagt ge nu, wat hem gered had? Zijn zang; de Arabieren hielden hem, die in zulk een toestand zingen kon, voor krankzinnig; en daar naar hunne meening in een krankzinnige een Goddelijke geest is gevaren, waardoor zulk een mensch voor onschendbaar, voor een heilige wordt verklaard, brachten deze roofvogels zelfs aan dien jongen man zijne kleederen terug. Om gelijke reden hield ook DAVID, toen hij in de moeilijkste oogenblikken zijns levens bij de Philistijnen een schuilplaats zocht, zich krankzinnig, wetende dat hij dan onder zijn doodvijanden zelfs veilig was. [1]) Mijn lezer, is het niet hoogst belangrijk, op een reis door Palestina, zoo op allerlei wijze de waarheden der Heilige Schrift bevestigd te zien?

Wij gaan dan op weg; de hoofdman rijdt voorop, om het hoofd een rooden, zijden doek, met een zwart snoer vastgebonden; een wijde mantel is los om zijne schouders geworpen, zijn wit onderkleed dekkende, dat met een lederen gordel is toegemaakt; een zwaard hangt aan zijne zijde, een geweer over den rug, en een koppel pistolen steekt in den zadel, die met franje en kwasten is omzet.

Wij reden de Jaffapoort uit, de Damascuspoort voorbij, de Kedron over, langs Gethsemané den Olijfberg op. Op de hoogte aangekomen, gaat de straatweg in langzame helling

---

[1]) Samuel 21 : 12 v.v., Psalm 34 : 1.

naar beneden. Jerusalem verdwijnt uit het gezicht, rechts in de diepte ligt het armoedige dorp Siloam, maar daarachter verreizen de groengetinte bergen van Juda; ginds is van Bethphagé niets meer te zien dan een puinhoop van muren en waterbakken. [1]) Bethanië, nu El Azarie, Lazarusoord, bereikt men in een half uur, een afstand van vijftien stadiën, zooals ons ook de Bijbel vermeldt. [2]) De huizen daar zien er arm en bouwvallig uit; geen wonder, als het waar is dat ze dagteekenen uit de dagen van den Heer, en zelfs het huis van SIMON en MARTHA er zich nog onder bevindt. In Palestina weet men van iedere bijzonderheid, in de Evangeliën vermeld, u de juiste plaats aan te wijzen; den boom, waaraan JUDAS zich verhing, zijt ge daar juist gepasseerd; de plaats waar MARTHA den Heer ontmoette, ligt in uwe nabijheid, [3]) en het graf van LAZARUS, daar in die rots, moet zeker door u worden bezocht. In dit oord vooral waant de overlevering alles te weten, maar toch is zij niets minder dan onfeilbaar, en ligt in vele gevallen dwaling en willekeur voor de hand. Maar laat de traditie wat al te spraakzaam zijn, toch hindert zij den nadenkenden pelgrim niet, maar herinnert hem bijzonderheden, die men op marsch zijnde niet nalezen kan. In Bethanië was dat echter niet noodig. Immers als ge deze onregelmatige huizengroep ziet, tusschen het groen en den witten bloesem der granaten verscholen, dan roept u die idyllische omgeving het huis van de getrouwe gezusters voor den geest, waar onze Heiland zoo gaarne na de lasten des daags het moede hoofd ter ruste legde; of de woning van SIMON, waar MARIA de albasten vaas breekt, en den kostbaren inhoud in volle golven uitstort op het hoofd en de voeten van den Heer, om ze dan

met de ontvlochten tresse,
Waarin een dauw van tranen drijft,

weer af te wisschen. — De Heer had geen liefelijker plaats voor Zijne ruste kunnen kiezen. Dit oord met zijn olijven en en palmen was geschapen om Hem te verkwikken. Hier niet

---

[1]) Lucas 19 : 29.
[2]) Joh. 11 : 18.
[3]) Joh. 12.

de vijandige, booze blik der Farizeeën, maar de liefde die Hem dienen wil, en het zalig vindt aan Zijne voeten te zitten. Hier vond Zijn „Ark" de stille wateren der rust, na des daags door zoo felle branding te zijn heengegaan. Van Bethanië zal gesproken worden, zoolang de naam des Heeren wordt genoemd.

Na een kort oponthoud in dit nu nog bekoorlijk vlek, reden wij verder, en daalden langs een tamelijk goeden weg af in een dal, waarin zich een bron bevindt die wij niet konden voorbijgaan zonder gedronken te hebben, want, het is de „Apostel-bron," [1]) de eenige goede bron aan den karavaanweg tusschen Jerusalem en Jericho, bij welke de Heer met Zijne Apostelen zich meermalen moet hebben neergezet, als Hij deze streken doorwandelde. Hierheen vluchtte DAVID, de verraden koning, van weinige getrouwen verzeld, als SIMEÏ tegenover hem langs een bergrand de kleine schare volgde en vloekte en met steenen wierp. [2]) Van planten, dieren of menschen is hier niet veel meer te zien; een raaf op gindsche rots, of een bok die u door zijne stoute sprongen verbaast, een enkele Bedouïen, ziedaar alles! „En er was een zeker mensch," zoo vertelt de Heer in de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan, [3]) „die ging van Jerusalem naar Jericho, en viel onder de moordenaars." Gunstiger plek is er voor roovers dan ook niet denkbaar: maar des te meer eer voor den Samaritaan, die geen gevaar vreesde, en in het vertrouwen dat God hem hier riep, zijne liefdetaak verrichtte, om daarna den ongelukkige buiten de woestijn in een herberg of karavansera in veiligheid te brengen. Aan zulk eene inrichting herinnerde ons de overwelfde ruimte, waar wij een paar warme middaguren doorbrachten en ons heerlijk aan citroenen, oranjeappels en limonade verfrischten. Vervolgens zetten wij den tocht weder voort door de levenlooze bergwoestijn. Ons, Westerlingen, aan gedurige afwisseling in omgeving gewoon, maakt zulk een rit door zijne stilte en eentonigheid moede;

---

[1]) Waarschijnlijk En-Sémes, Jozua 15 : 7.

[2]) 2 Sam. 16 : 13.

[3]) Lucas 10 : 30 v.v.

't is of ge onverschillig wordt en gedachtenloos, als hij uren en dagen duurt. Maar langzamerhand leert men ook die eenzame streken waardeeren, ja, kan men ze zelfs liefkrijgen. Waar alle leven ophoudt in de schepping om u heen en niets de vluchtige zinnen verstrooit, daar spreekt de groote God tot den mensch en in die stilte der natuur verstaat het kind beter dan elders de stem van zijn Vader! Terecht is de woestijn de kweekplaats, de hoogeschool genoemd, waar de Heer hen vormde, die Hij verkoren had om Zijn krachtigste werktuigen te zijn. Nadat de verleider zijn zegepraal in deze schoone wereld gevierd had, kon het Rijk Gods niet meer in een bloeienden hof, niet in 't gewoel der steden geboren worden. Het Koninkrijk Gods is een kind der woestijn, daarom ook niet te verwoesten.

Zoo in gedachten, reden wij langs een dal, door wilde rotsen en bergkloven omgeven, terwijl een beek, hoogstwaarschijnlijk de beek Krith, zoo wèl bekend uit de geschiedenis van ELIA, er door vloeit. Hare ligging en gesteldheid past volkomen bij dat verhaal. Hier is de diepe klove, langs welke wij het water als een Zwitserschen bergstroom hoorden ruischen en bruisen, en waar thans nog de raven huizen; dáár moest een vluchteling veilig zijn. [1])

Niet ver van Jericho trokken wij de kloof over, en namen nu niet den weg naar het armelijk dorpje van dien naam, maar links af langs distels en struiken naar de Sultansbron, bij Christenen geheeten de Eliza-bron, daar deze de bron moet zijn, wier water de profeet ELIZA „gezond" maakte. [2]) Wij waren bij onze tenten, de vlag van COOK & SONS wapperde boven de eene, de Nederlandsche driekleur boven de andere. Aanstonds stegen wij af, de paarden en lastdieren werden naar de bron gebracht, en ook wij vonden in onze salontent [3]) citroenen en limonade, wat zich na zulk een warmen rit zeer goed smaken liet. Een zachte wind bracht ons een heerlijke

---

[1]) 1 Koningen 17 : 5.

[2]) 2 Koningen 2 : 19 v.v.

[3]) Buiten onze slaaptenten, die van alles waren voorzien wat men op zulk een reis wenschen kan, hadden wij ook een salontent voor gemeenschappelijk ontbijt of middageten.

koelte en liefelijk klonk het lied, door den vogel in gindsch bosschage gezongen. Hier zijn wij dan in de nabijheid van het oude Jericho. Hier in deze prachtige, maar eenzame wildernis hebben eens ontwikkeling en beschaving gewoond, en nog zijn overblijfselen van waterleidingen en straatwegen aanwezig, door de Romeinen aangelegd. Geen vlas, als waaronder eens Rachab de kondschappers van Jozua verstoken had, [1]) geen suikerriet staat meer op het veld; de prachtboom die eens aan Jericho den eerenaam van de Palmstad gaf, is niet meer; ook de vijgeboom waarvan een Zacheüs zich bediende om Jezus te zien [2]) heeft voor den loggen heester plaats gemaakt; de balsemstruik, door Josephus als de kostelijkste plant uit dat oord genoemd, is spoorloos verdwenen; rozen bloeien er niet meer; maar toch verdient de plaats den naam van Jericho: „de welriekende" te dragen, want zeldzame gewassen, bonte, vreemde bloemen, die men anders in Palestina nergens ziet, vindt men hier en stellen u ruimschoots schadeloos voor de kleur- en levenloosheid der woestenij die ge doorwandeld hebt. Ook groeit hier de struik, die zulke vreeselijke dorens heeft, en van welke men meent dat de spotkroon des Heeren gevlochten was. Ja, als wij zien hoe nu nog deze stad, de poort van Palestina geheeten, door natuurpracht uitmunt, dan gelooven wij gaarne dat Herodes hier zijn winterresidentie heeft opgeslagen, als het aangenaamst gedeelte van zijn land, [3]) en Josephus recht had haar als het schoonste oord van Palestina te prijzen. Welk een heerlijk gezicht, door God aan Mozes vergund, toen hij van de hoogte van Nebo heen zag over de vlakte van Jericho! Maar wat moet het voor Israël geweest zijn, om na een veertigjarig zwerven door de woestijn, deze heerlijke vallei te mogen binnentreden, de palm-poort van het Beloofde Land!

Wij bestijgen den berg Quarantania, bij de Arabieren Dschebel-Karantel genaamd, wijl de Heer daar veertig dagen in de wildernis heeft doorgebracht, toen Hij verzocht

---

[1]) Jozua 2 : 6.
[2]) Lucas 19 : 4.
[3]) Zie over de schoonheid van Jericho: Flavius Josephus. Joodsche oorlog. 427.

werd van den duivel. [1]) Rondom u ruischen grootere en kleinere watervallen, maar op den top ziet ge alles wild en woest; alleen kluizenaars wonen daar in holen, die als arendsnesten aan de rotsen hangen en tot welke de toegang soms hoogst gevaarlijk is. Doch de avond valt; de schemering duurt in het Oosten niet lang en maant ons tot terugkeeren naar ons kamp, dat er vriendelijk uitziet. De paarden en ezels staan aan een lijn, terwijl gras en klaver in overvloed voor hen ligt; aan den ingang van de keukentent brandt een groot vuur, waarom op schilderachtige wijze onze Arabische bedienden zijn neergehurkt; het avondeten, dat wij in onze luchtige woning gebruiken, terwijl de sterren met prachtigen glans aan den hemel fonkelen, smaakt goed, vooral de soep is uitstekend, alles valt mede.

Alleen de slaap is voor den mensch, die pas tot tentbewoner gepromoveerd is, niet zoo gemakkelijk te vatten, want nauwelijks zijn de lichten uit, of men hoort zich omringd door honden, die langs de tenten snuffelen om de weggeworpen botjes op te zoeken, en ze dan met hun scherp gebit vermalen, dat het door merg en been gaat. Nu wordt het stil, ge zijt in uw eersten slaap; maar eensklaps schrikt ge weder op! Wat was dat? Een vreeselijke kattenmuziek, een afschuwelijk lachen, een pijnlijk huilen, dan weder alles stil! Dat zijn de heeren jakhalzen, de „zonen des geweens" zooals de Arabieren hen noemen, die zich verplicht achten u reeds den eersten nacht, dien gij in hunne streken doorbrengt, hunne opwachting te maken. [2]) Naar waarheid kan van onzen Heer worden gezegd bij zijn verblijf in de woestijn: „en Hij was bij de wilde gedierten." Dag en nacht in deze wildernis door té brengen, zonder dak en verpleging, ware voor een gewoon mensch, ook zonder verzoeking en strijd, zwaar genoeg. Jezus alléén kon rustig Zijn hoofd nederleggen, zoowel hier als bij de stormen op het meer van Gennésareth, want Hij was de zondelooze, de volmaakte mensch, en engelen dienden Hem. [3])

---

[1]) Mattheüs 4 : 1.

[2]) Verg.: De avondwolven, Habakuk 1 : 8. Zefanja 3 : 3.

[3]) Marcus 1 : 13.

Vroeg zijn wij op; te half zes reeds in den zadel, want ons wacht een lange maar heerlijke tocht. Eerst gaan we door het dorp Jericho, uit eene menigte van hutten bestaande, welker bewoners er even ellendig uitzien als het oord schilderachtig is; daar sluit zich bij ons aan, de chef van het Jordaan-hotel, die mijn nicht en mij [1]) den vorigen avond had uitgenoodigd tot een vaart over de Jordaan en de Doode Zee, welke invitatie door ons natuurlijk met beide handen was aangenomen. Denk u een tocht op de Jordaan! en de Doode Zee! Maar zijn daar dan schuiten of booten? Op de Jordaan een roeiboot, en op de Doode Zee, een zeilschip, doch beide pas sedert een paar maanden. — Aan de zijde van onzen gastheer gaan wij nu verder en komen aan het oude Gilgal, waar de Israëlieten zich legerden, nadat zij waren opgeklommen uit de Jordaan. [2]) Omstreeks half acht bereikten wij den stroom, door zoo menige gebeurtenis gewijd en aan het Christenhart heilig. De oevers zijn prachtig begroeid. Wilgen en populieren, pijnboomen en tamarinden omarmen elkaar met hunne wild dooreengroeiende takken. Bloemen bloeien in allerlei kleuren, en aan het welig opgeschoten gras doen onze viervoeters zich te goed. Eerst legerden wij ons in het groen, en lieten aan onze verbeelding tafereelen van vroeger eeuwen voorbijgaan. Hier ging JACOB over naar Mesopotamië, hier trok Israël onder JOZUA het beloofde land binnen; hierheen verzelde ELIZA zijn meester, om zonder „den wagen Israëls en zijne ruiteren" naar Jericho weer te keeren. Hier klonk het eerst de boodschap van het Koninkrijk der hemelen, en riep JOHANNES: Ziet het Lam Gods! Hier doopte de prediker der woestijn den Zoon des menschen en hoorde hij eene stem uit den Hooge: deze is Mijn geliefde Zoon, in Wien Ik Mijn welbehagen heb. [3]) — Intusschen was de roeischuit gereedgemaakt, en met verrukking stapten wij in. Een vaart, over de Jordaan naar de Doode Zee! .... de roeiers behoeven zich niet aan de riemen te zetten, want langzaam zakken wij af

---

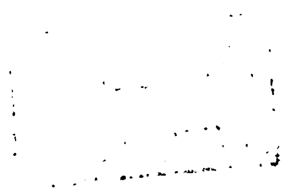
[1]) Mijne nicht Mej. J. STEEKMAN verzelde mij op mijn derden tocht.

[2]) Jozua 4 : 19.

[3]) Marcus 1 : 11.

GEZICHT OP JERICHO.

met den stroom, die langs de bebloemde oevers glijdt. En 't is heerlijk dat wij langzaam gaan, want hoe schoon, hoe prachtig schoon is hier alles om u heen! Honderd kronkelingen en telkens weder een ander gezicht. Wat prachtig groen, wat rijkdom van boomen en planten! Tallooze vogels doen ons hun wildzang hooren, en de nachtegaal, verscholen onder het dichte bladerendak, zingt de eerste stem in dit verrukkelijk koor; de zwaluw hippelt van tak op tak of zweeft door de schaduw, als het lommer van beide oevers zich, boven den stroom, ineenstrengelt, en tot een koepel welft, waar geen zonnestraal door kan. Ge hoort hier Paradijs-zangen, ge ademt Paradijs-lucht in, en zoudt schier den kluizenaar benijden, die in een bocht der rivier zijn hut heeft gebouwd en leeft in die onbeschrijfelijk heerlijke natuur. En zoo gaat het voort, tot in de nabijheid der Doode Zee; ja, dan is het alsof nog eens de boomen en struiken elkander verdringen om afscheid te nemen van haar, wier einde spoedig nadert. Nog één kronkeling, nog één bocht, en dan wordt het groen al minder, het geboomte al kleiner, ten slotte staat daar nog de treurwilg, die zijn lange takken in den stroom laat hangen, als wilde hij zeggen: „Ik blijf u beweenen, ik vergeet u niet." — Hier zij herinnerd, dat niet alle streken waar de Jordaan doorheen loopt zoo schoon zijn, en de rivier van haar oorsprong tot haar uitmonding niet geheel bevaarbaar is. Zij ontspringt in den Anti-Libanon, omtrent 700 meter boven de oppervlakte der zee, daalt van die hoogte tot Banias of Caesarea Philippi, 330 meter en loopt dan al schuimend en bruisend naar het meer Merom, nog maar 30 meter boven de zee, totdat zij, tusschen rotsen en spleten zich doorwringende, 16 mijlen verder de groenende vlakte van het meer van Gennésareth bereikt; als zij straks in de Doode Zee uitloopt, is zij gedaald tot op 393 meter onder den zeespiegel. Alleen het onderste deel der rivier, omtrent 3 uur afstand van haar uitmonding, is bevaarbaar! — Dat de Jordaan de trots van Israël was, is bekend, alsook dat voornamelijk in de middeleeuwen aan haar water eene bijzondere kracht werd toegeschreven. Als een bijzonder voorrecht mocht het gelden, in de Jordaan gedoopt te zijn, en reeders waren er zeer op gesteld

hunne schepen met Jordaanwater te besprenkelen. Nog heden begeven zich tegen Paschen voornamelijk Grieken naar de plaats waar zij meenen dat de Heer gedoopt zal zijn. De Turksche gouverneur is bij hen en Turksche soldaten verzellen hen ter bescherming tegen de roovers, die hier nog altijd nestelen. In de vlakte van Jericho worden hunne tenten opgeslagen. Een paar uur vóór het opgaan der zon door trommelslag gewekt, zet de stoet zich in alle stilte in beweging. Mannen, vrouwen, kinderen, in bonte menigte op kameelen, paarden of ezels, trekken dan voort, schijnbaar zonder de minste opgewektheid, tot men aan den heiligen vloed komt, en ook dan nog gaat alles stil en plechtig toe; sommigen baden in de open ruimte, anderen onder beschutting van het kreupelhout; de meesten dompelen zich onder, omhangen met witte mantels, die bewaard worden, om bij hunnen dood tot lijkwade te dienen. —

Door alle eeuwen heen is de Jordaan in eere gehouden, maar zij heeft ook in de onrust der tijden gedeeld. Scharen van pelgrims hebben zich aan hare oevers gebogen, maar Saracenen en Kruisvaarders, Assyriërs en Babyloniërs zijn ook door hare bedding gegaan. Zij heeft de gebeden der vromen beluisterd, maar ook de krijgstrompet gehoord, en het oorlogsvaandel gezien, en wat zal ze nog beleven eer de gróote dag des Vredes komt?

Eindelijk bereikten wij de Doode Zee, die evenals de Jordaan, door hare schoonheid ons in verrukking bracht. Onder een blauwen hemel breidde zij zich uit als een reuzenspiegel van het fijnste kristal, op 't schoonst omlijst; en ik dacht zoo bij mijzelf: Herodes wist wel wat hij deed, toen hij in deze omgeving zijn burchtslot bouwde. Als men haar ziet, zou men niet zeggen dat het water 26% zout bevat en de smaak zoo walglijk is. Ik proefde het met den vingertop, maar vond het onuitsprekelijk slecht. Dat in zulk een stroom vol zout en asphalt, geen leven wonen kan, spreekt vanzelf.

Visschen die uit de Jordaan naar zee zwemmen, gaan onherroepelijk hun dood te gemoet. Ook schaaldieren zijn er niet; maar de oevers daarentegen van het westen en oosten, wier bergen als uit het water schijnen op te rijzen, wemelen

van leven. Ik zag kameelen grazen, geiten huppelen langs hunne hellingen, en duiven en eenden over het water vliegen. Wij reden door velden van bloemen, langs boomen beladen met wilde citroenen, en langs struiken met Sodomsappelen. — Het eerste nauwkeurig onderzoek naar deze gansch bijzondere zee is ingesteld door eene Amerikaansche expeditie in 1848; later door STANLEY, den hertog van Luinen en anderen. Zij is 76 K.M. lang; haar grootste breedte bedraagt 15 K.M. en haar grootste diepte 399 M. Naar nauwkeurige berekening ontvangt zij dagelijks 6 millioen tonnen water van de Jordaan, dat door hare lage ligging niet kan worden afgevoerd maar verdampen moet. Door die verdamping hangt er bestendig een nevel over het watervlak, en een sluier van prachtig blauw links en rechts over de bergen, zoo schoon, als ik zelfs in Zwitserland niet heb gezien. Dat deze zee haar ontstaan te danken heeft aan schrikkelijke gebeurtenissen, daarvan getuigen de spleten en scheuren in bergen en rotsen, en dat ontzettende natuurkrachten door den Allerhoogste zijn opgeroepen, om Zijn vonnis over de goddelooze steden te voltrekken, dàt zien wij in duizend teekenen om ons heen; maar ter anderer zijde ook de Schrift bevestigd, die zegt, dat het in deze streken als in een Paradijs, als „in den hof des Heeren" [1]) was, en toch... alles is hier verlaten! hier geen steden of dorpen meer! Op zekere tijden van het jaar bezoeken pelgrims en reizigers de oevers. Maar deze gaan weder heen, en als het warm wordt zoeken ook de Bedouïnen een ander oord en breekt tevens de Chef van het Jordaan-hotel op; dan... geen leven aan de zee of in den omtrek! het zwijgen des doods van rondsom! maar genoeg. Wij zijn met onze roeiboot aangekomen. De Arabieren slaan in alle haast een tent op, en onder deze gelegerd, worden trommeltjes en mandjes uitgepakt, en borden en glazen in orde geschikt. Onze gastheer had uitnemend gezorgd, en de gasten lieten zich niet onbetuigd; na afloop van den maaltijd vonden wij het zeilschip gereed, waarmede wij een tocht ondernamen over deze zware en stille wateren. Dat schip is in Jaffa gebouwd, met scheepsvolk van die kust-

---

[1]) Genesis 13 : 10.

plaats bemand, en bestemd om met Kerak, een stadje gelegen aan de Z. W. kust van de Doode Zee, handel te drijven, of indien zijn bewoners zich weerspannig betoonen tegen het Turksche gezag, soldaten derwaarts over te brengen. Een schip alzoo met wel of wee voor de Kerakkers bevracht. Thans evenwel niets van dat al. Wij voeren een eind weegs langs den oever, staken over naar de andere zijde, en na links en rechts het natuurschoon te hebben bewonderd, kwamen wij weder aan wal; dank aan God, die ons zulk een heerlijken morgen schonk, dank ook aan onzen gastheer.

De paarden, door onze geleiders van de Jordaan naar de Doode Zee gebracht, werden nu gezadeld, en wij reden westwaarts naar het gebergte, maar in langzamen tred, want de weg was steil en slecht. en ging vaak langs afgronden, waarbij men soms onwillekeurig de oogen moest sluiten. 't Was ontzettend warm, en dat in het voorjaar! Hoe zal het hier in Juli en Augustus zijn! Na een rit van enkele uren, die langer scheen dan hij werkelijk was, bereikten wij eindelijk een rotswand, breed genoeg om eenige schaduw te bieden. Daar werd „halt" gecommandeerd; wij stegen af, lagen spoedig allen in het gras, en eenige oogenblikken later droomde de een van huis en hof, de ander van vrouw en kind, een derde misschien van zonnegloed of bitter water, terwijl schrijver dezes maar niet rusten kon, door myriaden van vliegen en muggen geplaagd.

Al zuchtende sprongen wij na een uur toevens weder in 't zadel, het hoofd zoo goed mogelijk omwonden, om tegen de brandende zonnestralen beveiligd te zijn. De weg werd weldra romantisch, liep nu eens over gladde rotsen, dan weder over groene velden, en was soms als een trap in den bergwand uitgehouwen; één mistred zou voor ros en ruiter verderfelijk geweest zijn; gelegenheid genoeg om onze Arabische paarden te bewonderen, die rustig en voorzichtig de gevaarlijkste hoogten beklommen, en van geen uitglijden of struikelen wisten; maar bovenal dank aan God, dat niet één onzer eenig letsel bekwam.

't Ging reeds tegen den avond toen wij door de bedding van de Kedron trokken; vervolgens een eind weegs langs

den westelijken oever voortreden, en eindelijk het wonderlijke klooster Mar-Saba voor ons zagen, een gebouw, dat als een reusachtig nest aan de rotswanden kleeft. Het heeft zijn naam ontleend aan den Cappadociër SABA, die in de zesde eeuw leefde en als stichter der orde vereerd wordt. 't Is een volslagen vesting, zorgvuldig door hare bewoners bewaakt, maar die niettegenstaande hare onneembare ligging, toch tegen de invallen en plunderingen van roovers en wilde horden niet veilig was. — Vrouwen mogen het klooster in geen geval betreden en moeten daarom, zoo zij geene tenten hebben meegebracht, overnachten in een toren buiten het slot. Zelfs voor vorstinnen wordt op dien regel geen uitzondering toegelaten. Daar onze tenten reeds opgeslagen waren, en het ons dus niet om nachtkwartier te doen was, maar alleen om zoo mogelijk het klooster nog te zien, maakten wij spoed, daar de zon reeds begon te dalen en na zonsondergang niemand meer wordt binnengelaten. Door zware poorten en langs steile trappen komt men op een groot, ruim plein, door verschillende gebouwen ingesloten, dat aan de monniken gelegenheid geeft de lucht te genieten en eenige beweging te nemen. Aan de rotswanden hangen trappen, langs welke men tot grotten opklimt, die als cellen voor de monniken dienen, en door vooruitstekende houten kasten gesloten zijn. Als men in de stilte, die hier heerscht, geen gelegenheid vindt om tot zich zelf in te keeren; hier, waar men den aardbodem niet meer onder de voeten heeft; waar dan? Ontwikkeld en beschaafd schenen mij de monniken die ik ontmoette niet toe; integendeel maakten de meesten op mij een onaangenamen indruk. Was het ook, omdat ik in mijn reisboek gelezen had dat dit klooster een soort van strafkolonie is, waarheen de Grieken hunne weerspannige kloosterlingen ter verbetering heenzenden? — Niet altijd is het hier zoo doodsch en stil geweest als thans. In vroegere eeuwen was veeleer dit oord voor de Oostersche Kerk van hooge beteekenis. Immers hier leefde JOHANNES DAMASCENUS, en schreef zijne uiteenzetting van de Ware Leer, die voor de Grieksche Kerk nog heden de toetssteen des geloofs gebleven is. Kostbare handschriften worden hier bewaard, erfstukken

van vroegere dagen; maar de kleine kloosterbibliotheek is niet voor vreemden toegankelijk, daarom zagen ook wij ons het genoegen ontzegd om met deze zeker belangrijke perkamenten kennis te maken. In den hof staat een palm, met een keten aan den muur verbonden; aan dien boom, dien de heilige SABA, stichter van het klooster, zelf zal hebben geplant, groeien volgens de monniken dadels zonder pit. En wie zal hun dat tegenspreken, daar de boom in geen jaren vruchten droeg? Het avondeten, dat in de eetzaal reeds opgedischt was, bestond uit rijst en olijven, in houten bakken voor het talrijke gezelschap opgedragen. In de cellen was de atmosfeer zeer drukkend. Eenig is het uitzicht, dat men van de kloosterterrassen heeft op het wild romantisch Kedrondal, waar men als 't ware boven zweeft, en op de woeste bergen aan gindsche zijde. Maar daarentegen is hier een eenzaamheid, zooals nergens gevonden wordt; geen vrede, stil en vriendelijk als op den Karmel, neen, 't is hier voor de monniken om krankzinnig te worden, te meer daar zij bijna niets doen en hunne voornaamste uitspanning bestaat in het voederen van bonte, kleine vogels, die men als metgezellen in de wildernis liefheeft, en van de jakhalzen, die in holen huizen, waarin eens litanieën voor ontslapen kluizenaars gebeden werden. Boven het graf van den heiligen SABA is een kapel gebouwd en in een onderaardsche grot toont men u de plaats zijner woning. De kerk rust op vijf kolossale pilaren, de altaarnis is rijk versierd, evenals de zetel van den prior en de preekstoel. Prachtige lichtkronen, geschenk van den Russischen keizer, hangen aan de zoldering, terwijl de wanden bedekt zijn met schilderijen, zeker niet van RAFAËL of van een zijner leerlingen. Achter ijzeren traliewerk toont men u eene verzameling schedels, hoofden van martelaren, die bij een der vele overrompelingen, waarvan de geschiedenis van dit klooster getuigt, gevallen zijn. Ten slotte maakte onze gids ons opmerkzaam op een spleet in de rots, waar de heilige SABA eens een leeuw gelegerd vond, maar, zoo zegt de legende, zonder de minste vrees begon hij zijn gebed en sliep in; tweemaal besprong hem het dier met wild gebrul, sleepte hem uit het hol, doch zonder hem te deren, totdat de

heilige hem een hoek aanwees, waar hij zich moest neerleggen, en sinds dien tijd woonden zij rustig te zamen. Eer wij het klooster verlieten, kochten wij als proeve van den kunstzin der kloosterlingen wat grof snijwerk; daarna zochten wij onze tenten op, vonden alles in orde en waren spoedig in de rust.

Den volgenden morgen stegen wij zeer vroeg te paard. De reis was ditmaal lang, namelijk over Bethlehem terug naar Jerusalem. Ik was reeds in Bethlehem geweest, maar wie gaat niet gaarne ten tweeden male over Ephrata's velden? Ja, hier is alles nog als vóór negentien eeuwen; dat zijn nog dezelfde bergen, over wier kruin het hemellicht zich uitgoot; nog dezelfde velden, waar de herders de wacht hielden over hunne kudde, toen een menigte des hemelschen heirlegers neerdaalde, prijzende God en zingende: „Eere zij God in de hoogste hemelen, en vrede op aarde, in de menschen een welbehagen!" [1])

En 't lied, dat bij Zijn krib begint,
Op juichende Eng'lentongen,
Wordt door elk weergevonden kind
Van nu af voortgezongen.
't Klinkt in der MAGDALENA dank,
En waar de Apost'len knielen;
O! mart'laars, in uw zwanezang!
Uw beê, verloste zielen!

O gij, die daar nog eenzaam dwaalt,
Heft de oogen op, nu rijst, nu straalt
De Heerlijkheid des Heeren!
De Hemel daalt bij Bethlehem;
Der Eng'len lied, des Vaders stem
Vermaant u weer te keeren.
Vrede!
Vrede!
Laat u leiden,
Naar de weiden
Des Algoeden!
Jezus zal uw zielen hoeden!

Nu God Zijn Zoon niet spaarde,
Is alle heil gewis.
Nu blinkt de donkere aarde,
En bloeit de wildernis.
En gij, Zijns Zoons beminden,
Zult eeuwig ondervinden
Dat God uw Vader is!

---

[1]) Lukas 2 : 13, 14.

Ik ging nog eens in de kerk der Geboorte, nog eens stond ik stil bij DAVIDS bron, en zag over de vlakke velden heen, die van zoo veel getuigden.

En nu terug naar Jerusalem! Wij kwamen weder voorbij RACHELS graf en Mar-Elia; reden vervolgens door het Gihon-dal, dan weder naar de Jaffapoort, en stapten, terwijl het reeds duister was geworden, af voor het hotel, gelukkig en dankbaar voor een tocht, die van vroege tijden tot op heden ons zooveel te zeggen had, en bovenal getuigde van Gods eeuwige majesteit, genade en trouw.

HEBRON.

't Is een heerlijke morgen. Aan de Jaffa-poort staat onze gids met een landauer, bespannen met drie flinke paarden; en nauwelijks hadden wij plaats genomen, of voort ging het, door het Hinnom-dal naar de vlakte van Rephaïm: in ³/₄ uur bereikten wij het klooster Mar-Elias, reeds boven vermeld; dan voorbij het dorp Bet Dschala, achter een woud van olijfboomen verscholen, en kwamen spoedig bij de oude sterkte Borak, waar wij uitstapten om de zoogenaamde vijvers van Salomo te zien en te bewonderen. Of zij werkelijk door Salomo zijn aangelegd? Wie zal het bewijzen; maar zeker dragen zij het kenmerk van zeer hoogen ouderdom en zijn in hunne trotsche afmetingen en uitstekenden bouw den naam van dien grootsten Koning van Israël wel waardig. Zij zijn drie in getal en trapsgewijze boven elkander geplaatst, zóó dat de spiegel van den ondersten lager ligt dan de bodem van den tweeden, en eveneens de tweede lager dan de eerste. Onderling door kanalen verbonden, werd het water van boven naar beneden gebracht. De bovenste heeft een lengte van 380, bij een breedte van 230, en een diepte van 25 voeten. De tweede is 423 voet lang, 160 voet breed, met een diepte van 39 voet. De onderste, de grootste van alle, is niet minder dan 582 voet in de lengte, gemiddeld, (want hij is niet zuiver langwerpig vierkant), 170 voet in de breedte, met een diepte van 50 voet; de tusschenruimte, die den eenen van den anderen scheidt, er bij gerekend, hebben zij te zamen eene lengte van 1793 voet. Oorspronkelijk bestemd om Jerusalem van water te voorzien, zijn zij thans in vervallen staat; ook de kanalen, die deze reservoirs met de hoofdstad verbonden, zijn grootendeels ingestort; maar toch getuigen deze steenen en rotsblokken van de werkkracht en den ondernemingsgeest, die het oude Israël bezielde.

Wij keeren weder naar ons rijtuig terug, en terwijl het, hoe verder wij komen, steeds liefelijker wordt, en de hoogten met weiden bedekt zijn, passeeren wij achtereenvolgens: eerst aan onze rechterhand het oude Gedor, [1]) dan Thekoa, waar JOSAPHAT ten strijde trok om zijne verbondene vijanden aan te tasten; vervolgens het dal Beracha, waar hij na de behaalde overwinning den Heere voor de zegepraal dankte. [2]) Na eenige minuten ziet ge een ommuurde bron, en in hare nabijheid de puinhoopen van een kerk en begraafplaats, waarschijnlijk door de kruisvaarders gebouwd ter gedachtenis aan den doop van den kamerling, een machtig heer van CANDACÉ, de Koningin der Mooren. [3]) Ginds ligt Beth-Zur, [4]) voornamelijk uit de geschiedenis der Makkabeën bekend, en door JOSEPHUS een der gewichtigste sterkten van Judea genoemd.

Maar ziet ge daar, naar mijne gissing vijf minuten van onzen weg, die twee muren, te zamen een rechten hoek vormende? Welnu, deze zijn waarschijnlijk de overblijfsels van een groot vierkant, 200 voet lang en 160 voet breed, naar de Joodsche overlevering „het huis van ABRAHAM.” Hier zal de Aartsvader zijne hemelsche vreemdelingen hebben geherbergd, [5]) en stond ook de groote terpentijnboom, waarbij in het jaar 130 n. C. de gevangene Joden bij troepen te gelijk als slaven verkocht werden; en ginds wordt u een bron gewezen, aan wier koele water de ongelukkigen zich mochten verfrisschen. Nu treden wij het dal van Hebron in, dat er vriendelijk uitziet, voornamelijk door de wijngaardranken, die zich langs de heuvels slingeren. Aan den weg ligt de bron Sarah, waarmede waarschijnlijk bedoeld is de bornput van Sira, bij welken de boden van den trouweloozen JOAB, ABNER vonden, en hem weder terugbrachten naar Hebron. [6]) Nu worden de tuinen al meerder; de heuvels hooger; het landschap schilderachtiger; de beweging al drukker, en weldra rijden

---

[1]) Jozua 15 : 58.
[2]) 2 Chron. 20 : 26.
[3]) Hand. 8 : 26 v.v.
[4]) Nehemia 3 : 16.
[5]) Genesis 18 : 2 v.v.
[6]) 2 Sam. 3 : 26.

wij door een bouwvallige poort Kiriath-Arba, zooals Hebron eens genoemd werd, [1]) binnen. Deze oude naam beteekent waarschijnlijk: Stad van Arba, een ouden held der Kanaanieten; maar de Joden verklaren het als „Stad der vier" n.l.: ABRAHAM, IZAÄK, JACOB, JOZEF, die hier zullen begraven liggen, daar vier in het Hebreeuwsch arba is. Tegenwoordig noemen de Arabieren het: El Khalil, den vriend, ter herinnering aan den ook door de Arabieren zoo hoog vereerden patriarch ABRAHAM, den vriend van God. [2]) Wij ontmoetten natuurlijk bij ons inkomen in de stad eerst straatslijpers, die hun heil in luiheid zoeken, en tegen een afgebrokkelden muur leunen, of langs den weg zitten met de beenen onder het lijf; en dan vrouwen en meisjes, die naar de bron gaan om water te putten: waarschijnlijk dezelfde, waarbij DAVID de handen en voeten der moordenaars van ISBÓSETH, den zoon van SAUL, liet ophangen. [3]) Nu eerst naar het hotel; maar het zag daar zóó vuil, zóó onaangenaam uit, en de vliegen gonsden daar zóó brutaal om ons heen, dat wij het raadzamer achtten, buiten de stad op een heuvel, onder de schaduw van een grooten eik, ons ontbijt te gebruiken! Uit Jerusalem hadden wij alles medegenomen, terwijl Mej. SANDRESCKY, die ons op onzen tocht naar Hebron vergezelde, voor krachtigen bouillon gezorgd had. Alleen namen wij een flesch wijn mede uit het hotel. [4]) Tegen de jongens, die van tijd tot tijd ons met een bezoek vereerden, werden wij beschermd door een agent van politie, die zich op kleinen afstand achter ons had neergezet, en zich bezig hield met de botjes na te pluizen, die wij weggeworpen, of op onze borden hadden laten liggen. Voor zoo iets moet men in het land der Arabieren zijn.

En nu de stad in, door straten zóó nauw en zóó vuil, als ik ze nergens in Syrië of Palestina gezien heb; bovendien meestal overdekt, zoodat licht en lucht ontbreekt.

---

[1]) Richteren 1 : 10.

[2]) 2 Chron. 20 : 7. Jac. 2 : 23.

[3]) 2 Sam. 4 : 12.

[4]) De Hebron-wijn is de beste van Palestina, en zeer goedkoop, daar er geen handel naar buiten is.

Eerst bezochten wij den bazaar, die veel gelijkenis heeft met dien in Jerusalem. Groenten zijn er tamelijk goed. Rozijnen, vijgen, oranjes, dadels, krenten in menigte. Maar bovenal munt de glasbazaar uit, die u door een verscheidenheid van artikelen er aan herinnert, dat Hebron eens op de markten van Egypte en Syrië het monopolie van glasartikelen bezat, en ook nu nog vele steden van het Oosten verre overtreft. Armbanden en ringen van gekleurd glas worden vooral tegen Paschen in groote kameelladingen naar Jerusalem gevoerd, en op het plein vóor de Kerk van het Heilige Graf of daar ergens in de nabijheid te koop aangeboden. Ik heb een glasblazerij bezocht, een allerellendigst gebouw, met wanden van steen en ovens van leem, ontzettend warm en vol rook, zoodat ik, na een kleinen inkoop, blij was, weder weg te kunnen. Evenzoo ziet het er uit in het kwartier der wevers; alles onbeholpen en schrikkelijk armoedig.—Daar gelijk in alle steden van Palestina ook hier het hout ontbreekt, zijn de meeste huizen van steen en met een koepel voorzien; van straatverlichting weet men natuurlijk niets; ook niet van waterleiding, evenmin van reiniging der straten. Ik heb nog nooit een stad gezien, zoo schrikkelijk vuil als deze.

Aan het oostelijk einde van Hebron verheft zich boven alle huizen uit, de Abraham-moskee, gebouwd boven de grot van Machpelah, en het stoffelijk overschot bevattende, naar men meent, der Israëlietische aartsvaders. Dit Mohammedaansche heiligdom is voor Christenen ontoegankelijk; behalve de Prins van Wales, heeft in de laatste jaren geen Christen den voet hierbinnen gezet. De moskee, van een hoogen muur omgeven, vormt een langwerpig vierkant, van 197 bij 111 voet. Ten tijde der kruisvaarders als Christenkerk gebouwd, heeft zij een hoofdschip en twee zijschepen. Vensters in Gothischen stijl zijn in het dak aangebracht, dat op vier groote pilaren rust, die den middeleeuwschen stijl verraden. Naar de beschrijving is de moskee in twee deelen gedeeld, omdat ook het hol van Machpelah, een dubbel hol zou zijn. Op den bodem van het hol moeten, naar men zegt, tal van brieven liggen, die van tijd tot tijd door de Mohammedanen aan de Patriarchen geschreven worden, en door een spleet in den bodem naar beneden geworpen. Binnen de moskee zijn zes gedenkteekenen

opgericht, voor ABRAHAM en SARA, ISAÄCK en REBEKKA, JACOB en LEA, alle behangen met zijden gordijnen, versierd met groene banieren en zilveren lampen, en van Arabische spreuken of opschriften voorzien. Intusschen is, gelijk ik reeds zeide, de toegang tot dit heiligdom aan Christenen ten strengste verboden, en ook de Jood mag van verre staan, zelfs niet aan den deurpost leunen, maar buiten den ringmuur zijne weeklacht opheffen tot ABRAHAMS God. Wanneer zal de ure komen, dat hij gelooft in Hem, Wiens dag ABRAHAM begeerde te zien, en alzoo toonen, een ware zoon van ABRAHAM te zijn?

Achter de moskee beklommen wij een hoogte, die ons een schoon overzicht gaf over de vallei, waarin de stad gelegen is, met tuinen en wijnbergen en bosschen van olijven omkranst. Aan mijn voet het dal der aartsvaders, waar zij hunne kudden geweid en ook hun grafplaats hebben gevonden. [1]) Vóór mij de stad, wier bestaan reeds in MOZES' tijd bij eeuwen werd geteld; [2]) de residentie van DAVID, den Herderskoning, die ruim zeven jaren alleen over Juda regeerde. [3]) Om mij die prachtige weiden, nog altijd Palestina's roem; voorwaar, de klacht moet van de lippen: Ware hier geen Turksch bestuur, wat zou het hier dan heerlijk zijn, een land van melk en honig!

Pratend en peinzend over een historie van eeuwen, waarvan hier iedere steen getuigt, daalden wij af naar de stad, doorwandelden een ander gedeelte, dat al even morsig was, en sloegen vervolgens de richting in naar het Engelsche diaconessenhuis, waar wij zeer vriendelijk ontvangen werden. Achter dat hospitaal is de „eik van ABRAHAM," een boom van reusachtigen omvang, maar reeds bijna geheel vermolmd! In zijne nabijheid hebben de Grieken een hospiz gebouwd, van welks platte dak men een zeer schoon uitzicht over den omtrek heeft.

Maar het wordt hoog tijd om terug te keeren; het rijtuig staat reeds gereed; de dames van het diaconessenhuis doen ons uitgeleide, en na een dankbaar vaarwel, reden wij heen. Wij hadden veel genoten.

---

[1]) Genesis 13 : 18; 23 : 2; 37 : 14.
[2]) Numeri 13 : 22.
[3]) 2 Sam. 5 : 5.

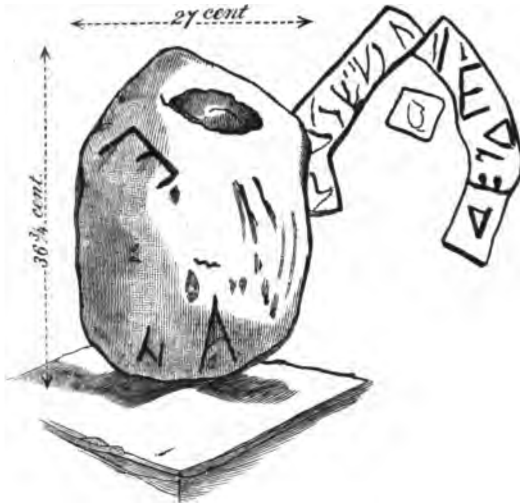
De laatste dag.

Op den laatsten dag van ons verblijf in de heilige stad brachten wij verschillende afscheidsbezoeken; niet aan personen of families, maar aan plaatsen in en om Jerusalem, waar het ons zoo goed was geweest te vertoeven. Den gids lieten wij voor ditmaal thuis, en geheel aan ons zelf overgelaten en gansch vrij, was de eerste wandeling naar den Olijfberg, om nog eens Gethsemané binnen te gaan, en van den bergtop de stad te overzien. Over den Kedron teruggekeerd, sloegen wij nogmaals een blik op de St.-Anna-kerk, in Gothischen stijl gebouwd, en op last van wijlen NAPOLEON III geheel vernieuwd en verfraaid. Ze is gewijd aan ANNA, de moeder van MARIA, die daar in de onmiddellijke nabijheid van den tempel hare woning zal gehad hebben en zich onledig hield met het vervaardigen van tapijtwerk voor het heiligdom, waarin MARIA haar behulpzaam was. Dat ik daar weder heenging was niet zoozeer om de kerk, als wel om de zuilen en stukken van zuilen en ander beeldhouwwerk te dier plaatse opgedolven, uit het stof en puin van wie weet hoevele eeuwen, en op een groot plein voor en ter zijde van deze kerk opgesteld; eene allerbelangrijkste verzameling. [1]) Daarna ging het naar de klaagplaats der Joden, een terrein, dat er wel vuil en onaanzienlijk uitziet, maar niet ophoudt zoowel den Christen als den Jood te boeien, en van daar door het Jodenkwartier naar den Sion. Zoo dwaalden wij een uur of wat rond, tot het tijd was terug te keeren naar het hotel, ten einde met Dr. S. ter audiëntie te gaan bij den Griekschen patriarch te

---

[1]) Van Dr. S. uit Jerusalem ontving ik een brief d.d. 9 Nov. '92, waarin hij onder meer, het volgende schreef: „Hiernevens zend ik u eene teekening van een Hebreeuwsch gewicht, Talent, zeer belangrijk, wijl zoo iets nog niet gevonden is. Het gewicht is van steen, (Lev. 19 : 36), blijkbaar van boven uitgehold, om het op de juiste zwaarte te brengen. Het oud Semietisch schrift aan den bovenrand duidelijk leesbaar, en door Pater DU CRÉ, Fransch missionnaris te Jerusalem, ontcijferd, geeft de verrassende vertaling: 3000 sikkelen van Koning DAVID. Alzoo een Talent! Het stuk is gevonden onder het voorhof van de St.-Anna-kerk, en weegt 42.12 kilo.

Zeker is het vinden van dit gewicht voor de wetenschap van het hoogst gewicht. Het is een Kikkar of koningsgewicht, naar het schrift te oordeelen uit

KIKKAR OF KONINGSGEWICHT.

Jerusalem. In de groote zaal van het paleis, eenvoudig maar zeer rijk gemeubileerd, werden wij ontvangen. Z. H. zat naast den officiëelen zetel, droeg een lang, zwart kleed, en op de borst aan een zijden snoer een groot, gouden kruis, met diamanten omzet. Zijn gelaat is vriendelijk, zijn oog drukt rechtvaardigheid en zachtheid tevens uit; hem ziende, kan men begrijpen dat het waar is wat men u van hem vertelt, n.l. dat deze patriarch, ofschoon nog niet lang aan het bestuur, reeds zeer veel gedaan heeft om aan de voortdurende twisten tusschen Grieken en Latijnen een eind te maken en door eigen voorbeeld op te wekken tot betoon

---

de achtste of negende eeuw vóór Chr., en in de antiquiteiten wel bekend, maar de gewichtswaarde, in vergelijking met onze gewichten, was nog altijd een onopgelost raadsel. Wel maakte men allerlei onderstellingen en berekeningen, aan gevonden munten ontleend, maar zekerheid was er niet. Ja, misschien wanhopende ooit tot eene oplossing te komen, schreef prof. Dr. S. in „Riehm's Handwörterbuch des biblischen Alterthums": er is geen twijfel meer aan dat het Talent van 3000 sikkelen geen gewicht maar alleen een geldtalent is. En nu komt de steen, te Jerusalem gevonden, dien geleerde zeggen dat hij heeft misgegezien, en hem en anderen geleerden den waren maatstaf aan de hand doen voor hunne berekeningen; immers, nu kan men met alle nauwkeurigheid nagaan, hoeveel een sikkel, een beka, een gera is, enz. Zoo hebben de steenen dikwerf stemmen, ook in zaken van het hoogste „gewicht."

van Christelijke liefde en goede trouw. Nadat wij waren voorgesteld en de gewone vragen, welk een indruk wij hadden van de stad, en of wij naar Nazareth en Tiberias gingen enz., hadden beantwoord, werd ons, naar de gewoonte der Grieken, op een zilveren blad een kristallen vaas met confituren aangeboden, waarvan men een lepel neemt, en dan een glas water. Vervolgens presenteerde men op een dito blad een klein glaasje fijne likeur, daarna een kop Turksche koffie en aan de heeren sigaretten.

De conversatie was niet zeer vloeiend, daar de patriarch of metropolitaan wel verschillende talen spreekt, maar toch Grieksch en Arabisch het best. Dr. S. was onze vriendelijke tolk. Wij vertoefden ten paleize omtrent een half uur; namen toen afscheid, waarbij geen bijzondere ceremoniën, alleen de gewone beleefdheidsbuiging in acht te nemen was, en gingen toen naar het graf van HERODES, onlangs buiten de Jaffapoort aan de westzijde der stad gevonden. Omtrent de vraag, wat aanleiding gegeven heeft tot het ontdekken van die merkwaardige plek, zijn de lezingen verschillend. Het terrein waarop de ontdekking plaats had, behoort aan de Grieksch-Orthodoxen. Reeds lang vermoedde men dat hier iets bijzonders moest geweest zijn, daar sporen van oud muurwerk zichtbaar waren en ook JOSEPHUS van dit deel der buitenstad melding maakt, als den toenmaligen bewoners niet onbekend. Het bleef evenwel bij een vermoeden, totdat een boer, wiens ploeg te diep door den akker ging, eensklaps tegen een steenen plaat stootte, die wegnam en door het vallen der aarde bemerkte dat hier een opening was. Aanstonds werd hiervan aan de Grieksche geestelijkheid kennis gegeven en op last van deze de opening grooter gemaakt. Een monnik daalde in de diepte af en het graf werd gevonden. Aldus de Grieksche lezing. Eene andere is, dat een Latijnsch priester, aan de hand van een zeer oud boek, eenige archeologische onderzoekingen op dit terrein bewerkstelligde, en tot deze gewichtige ontdekking kwam. Hoe het zij, naar veler meening ziet men hier het graf van koning HERODES den Groote. Het heeft een betrekkelijk zeer ruim voorplein,

vervolgens vier grafkamers in een rots uitgehouwen, in een waarvan een prachtige marmeren sarcophaag met sierlijk beeldhouwwerk prijkt. Een Grieksch priester bewaart den sleutel en geeft tegen betaling van een klein bachschisch toegang. Op de vriendelijkste wijze werden ook wij door dien geestelijke binnengelaten en in de gelegenheid gesteld alles te bezichtigen; wie weet wat men in de nabijheid dezer grafplaats nog ontdekken zal!

Wij wandelen ongeveer 20 minuten voort, altijd in westelijke richting, en zien dan voor ons een prachtig dal, met tuinen en boomgaarden, alle in vollen bloei. Wij dalen er in af en bereiken langs weelderig groenende lanen een groot, statig gebouw: het klooster van het Heilige Kruis, door een Griekschen patriarch van Jerusalem gesticht en met behulp van Russisch geld ingericht tot een kweekplaats voor Grieksche geestelijken. De Rector ontving ons zeer vriendelijk in de groote zaal; evenals bij den patriarch werd ons ook hier een zoetigheid, en daarna koffie aangeboden, en vervolgens de gelegenheid gegeven het gansche gebouw te bezichtigen; de rector zelf leidde ons rond. Wij vernamen dat op deze zelfde plaats vóór meer dan duizend jaren reeds een klooster gestaan had, in 't geloof dat hier de boom gegroeid is, waarvan men het hout voor het kruis van den Heer heeft gekapt. Geen wonder dat men deze plek in eere houdt, en scharen van pelgrims jaarlijks toestroomen om er te knielen. Het klooster heeft den vorm van een onregelmatigen vierhoek, is van dikke muren voorzien, en heeft een nauwen toegang; terwijl voorzorgmaatregelen genomen zijn, om niet onverhoeds overvallen te worden door zeer vijandige Mohammedanen, zooals vroeger meermalen geschiedde, en waarvan nog een bloedvlek in de kloosterkerk getuigt. De kerk heeft een middenschip en twee zijschepen; de koepel wordt gedragen door vier pilaren en is van vensteren voorzien, de muren zijn beschilderd, en de bodem is belegd met mozaïek, van zeer ouden datum. Achter het hoog-altaar, vindt ge de heilige plek waar de kruisboom stond! een ronde opening, gevat in een breeden marmeren rand. — Toen wij de kerk verlieten zagen wij

verschillende studenten over de binnenplaats wandelende, in afwachting dat de kloosterklok het sein zou geven voor het avondbrood. — Wij namen afscheid van den vriendelijken rector, en keerden langs een anderen weg terug naar ons hotel. Daar gekomen vonden wij een brief van den Griekschen patriarch, waarbij aan ieder onzer een keurige photographie van Z.H., in cabinet-formaat en eigenhandig onderteekend, gezonden werd. Op deze verrassing werd natuurlijk onzerzijds zoo beleefd mogelijk geantwoord.

Des avonds vertoefden wij nog eenige oogenblikken bij Dr. S. en daarna onder een heerlijken starrenhemel op het platte dak van het hotel.

Den volgenden morgen was ik reeds vroeg op en dwaalde buiten de Jaffapoort langs de straten, in welke de Duitsche kolonisten hunne woningen en winkels gebouwd hebben, daalde nog eens af in het Hinnomdal en keerde toen terug. 't Was tijd, de paarden stonden reeds gezadeld; tenten en bagage, op ezels en muildieren geladen, waren al vooruit. Met hotelrekeningen en fooien hadden wij niets te maken, daar Cook voor alles zorgde; maar men had ons zóó goed bediend en over de bedienden waren wij zóó tevreden, dat een kleine bachschisch daarvan getuigenis geven moest. Dankbaar en voldaan wenschte men ons een goede reis en gelukkige thuiskomst. En wij? Och, ik schaam mij niet te zeggen, dat ik weemoedig gestemd was; dat bij de gedachte Jerusalem nu misschien nooit weder te zien, mij het oog vochtig werd. Scheiden doet altijd pijn, maar scheiden van Jerusalem! .... Vaarwel, stad der steden, lust van allen die u beminnen, het ga u immer wel! De wensch van mijn hart is vervuld! Ik heb door uw straten gewandeld, uw heiligdommen bezocht, door uw dalen gedwaald, uw bergen beklommen, eeuwen zijn aan mijn geest voorbij gegaan. 'k Heb uw verleden getast, iets van de profetie verstaan, die over u is uitgesproken. Neen! gij zijt nog niet wat ge wezen moet, maar gij zult het worden, want Jehova is de Getrouwe en de Waarachtige. De Heer heeft gezegd: [1]) „Om Sions wil

[1]) Jesaja 62.

zal ik niet zwijgen, en om Jerusalems wil zal ik niet stil zijn; totdat hare gerechtigheid voortkome als een glans, en haar heil als eene fakkel, die brandt. En de Heidenen zullen uwe gerechtigheid zien, en alle koningen uwe heerlijkheid, en gij zult met een nieuwen naam genoemd worden, welke des Heeren mond uitdrukkelijk noemen zal. En gij zult eene sierlijke kroon zijn in de hand des Heeren, en een koninklijke hoed in de hand uws Gods. Tot u zal niet meer gezegd worden: De verlatene, en tot uw land zal niet meer gezegd worden: Het verwoeste; maar gij zult genoemd worden: Mijn lust is aan haar! en uw land: Het getrouwde. En gelijk de bruidegom vroolijk is over de bruid, alzoo zal uw God over u vroolijk zijn. Ziet, de Heere heeft doen hooren, tot aan het einde der aarde; zegt der dochter van Sion: Zie, uw heil komt; zie Zijn loon is met Hem, en Zijn arbeidsloon is voor zijn aangezicht. En zij zullen hen noemen het heilige volk, de verlosten des Heeren; en gij zult genoemd worden de gezochte, de stad die niet verlaten is."

En nu Jerusalem, vaarwel! Vrede zij in uwe huizen, vreugde zij in uwe voorhoven, om Jezus Christus' wil. Ik vergete u nooit:

Indien ik immer u vergete
Jerusalem! dan kent veeleer
Mijn rechterhand zichzelf niet meer!
Als ik u niet mijn wellust heete,
O heilige geboortegrond:
Dan moge, o leven van mijn leven!
Mijn heesche keel geen klank meer geven,
De tong verstomme in mijnen mond. [1])

Vaarwel! Jerusalem, Jerusalem!

---

[1]) Ps. 137 : 5, 6.

Van Jerusalem naar Sichem.

Wij rijden de Jaffapoort uit, noordwaarts op, langs de graven der koningen, reeds door ons bezocht; in een half uur zijn wij op den Scopus, een der drie toppen van den Olijfberg, en wel den hoogsten. Hier is het punt van waar door alle eeuwen heen de vijanden op Jerusalem aanvielen. Hier gaf een NEBUCADNÉZAR, hier een TITUS het bevel tot den aanval, hier zag GODFRIED VAN BOUILLON met zijne kruisvaarders voor 't eerst Jerusalem. Wij keeren onze paarden om, overzien van deze hoogte nog eens de stad, en nog een laatst à Dieu! vaarwel Jerusalem! weerklinkt.

Onze weg voert over een bergvlakte, naar het oude Gibea Benjamins, een stad naar het bericht Richt. 19 en 20 op de schrikkelijkste wijze met bloed gedrenkt; rechts van ons op een hoogte ligt Rama, in vroegere dagen eene zeer gewichtige grensvesting, tevens de plaats waar NEBUZÁRADAN de gevangenen van Jerusalem en Juda verzamelde, om hen gevankelijk weg te voeren naar Babel. [1]) Ramallah, de Evangelisatiepost van onzen broeder NYLAND laten wij links liggen, en komen weldra over een tamelijk goed pad te el-Bireh, het oud-Testamentische Beëroth, bronnen, [2]) alzoo genoemd naar de heerlijk koele bron, die zich aan den ingang van het dorp bevindt. Hier moet het geweest zijn dat de ouders van Jezus den twaalfjarigen knaap bij hun terugkeer van het Paaschfeest misten, [3]) want hier hielden de pelgrims, komende van Jerusalem, hun eerste nachtverblijf. Wel is het slechts drie uren van de hoofdstad verwijderd, maar zooals wij weten, maakte men gewoonlijk de eerste dagreize zeer kort om dan den volgenden morgen vroeg op te breken. Een Chr. kerk in den vorm van de St.-Anna-kerk te Jerusalem door de kruisvaarders gebouwd, op de plek waar de legende zegt dat de tent van MARIA en JOZEF stond, zag ik zonder dak en met afgebrokkelde muren; het schip, waaruit de

---

[1]) Jeremia 40 : 1.
[2]) Jozua 9 : 17, 18 : 25.
[3]) Lukas 2 : 43.

ingelegde vloer was weggenomen, lag bezaaid en prijkend met volle korenaren. Welk een beeld! een oogstveld binnen de wanden eener bidkapel! Zou hier een dichter geen stof vinden voor een Zendingslied?

Niet ver van hier ligt Bethel, tegenwoordig Betin, een der oudste steden van Palestina; hier stond de Kananeesche stad Luz, hier bouwde Abraham als de Heer tot hem gezegd had: „Ga gij uit uw land en uit uw maagschap, naar het land dat Ik u wijzen zal," den Heer een altaar en riep den naam des Heeren aan. [1]) Hier legde JACOB, op zijn vlucht voor EZAU, zich ter ruste neder en zag in een droom den hemel en de aarde verbonden door de ladder die van boven tot zijn steenen peluw was neergelaten, terwijl Engelen opklommen en nederdaalden, en ontwaakt zijnde riep hij uit: Gewisselijk de Heer is aan deze plaats en ik heb het niet geweten, dit is niet dan een huis Gods en de poort des hemels, [2]) en hij zalft den steen die hem tot peluw strekte, en belooft dat als God met hem geweest zal zijn, en hem behoed zal hebben op zijnen weg, en hem gegeven zal hebben brood om te eten, en kleederen om aan te trekken, en hij ten huize zijns vaders in vrede zal wedergekeerd zijn, zoo zal de steen, dien hij tot een opgericht teeken gezet heeft, een huis Gods zijn en van alles wat de Heer hem geven zal, zal hij Hem voorzeker een tiende geven. [3]) Zoo werd Bethel de eerste plaats van godsdienstig samenzijn onder het Oude Testament, een profetie van den tempel te Jerusalem. Hier ook werd de naam van JACOB veranderd in ISRAEL. [4]) Hier woonde DEBÓRA, onder haar palmboom. Hier richtte JEROBEAM zijn afgodstempel op, en heeft de onbuigzame profeet AMOS den moedigen strijd gestreden tegen AMAZIA, den heidenschen priester, die hem den raad gaf: ga weg en vlied in het land van Juda, en eet aldaar brood, en profeteer aldaar, maar te Bethel zult gij niet profeteeren, want dat is des Konings heiligdom, en de residentie des Konings. [5])

[1]) Genesis 12 : 8.
[2]) Genesis 28 : 16.
[3]) Genesis 28 : 20.
[4]) Genesis 35 : 7.
[5]) Amos 7 : 12

Wij hielden een paar uren halt in de nabijheid der heldere bron, waaruit ook Jacob zich zal verkwikt hebben, en zijn kruik gevuld, om dan zijn tocht weder verder voort te zetten. Met Br. Nyland, die mij was te gemoet gereden, ging ik het dorp in, bracht een bezoek bij een boer en zag in diens woning de vrouwen in den molen [1]) werkzaam, en tevens de wijze waarop het brood gebakken werd en boter gemaakt. Dit laatste geschiedt door de melk in een kalfshuid te gieten, die met het haar naar binnen is toegenaaid; als deze vol is wordt zij tusschen twee stokken opgehangen en met een touw onophoudelijk heen en weder getrokken, totdat de boter boven komt. Ik wil wel gelooven dat, gelijk mij verzekerd werd, alles frisch en zindelijk is, maar ik vond het toch aangenaam dat voor ons gebruik bussen met boter waren medegenomen. — Het landschap is tamelijk eentonig; bergen als die van Juda, alle kaal en met steenen bezaaid, slechts hier en daar een akker of boomengroep. Maar op kleinen afstand van Bethel begon het beter te worden, ofschoon de weg steeds slechter werd. Hier een dal vol prachtige vijgeboomen, daar olijven, ietwat verder heerlijke velden, alles in vollen groei. — Merkwaardig nietwaar, dat juist waar ook nu nog de vruchtbaarheid hand over hand toeneemt, de oude grens van Ephraïm ligt. In den zegen van Jacob heet het: „Jozef is een vruchtbare tak, een vruchtbare tak aan een fontein; elkeen der takken loopt over den muur.” [2]) Zijn stamgebied won het verre in rijkdom van landouwen van het schrale en minder bevolkte Juda. Voor het rijk Gods, dat niet met natuurkrachten rekent, is dit laatste zeker van veel hooger beteekenis geweest. Lag toch niet gedurende langen tijd in den stam van Ephraïm het zwaartepunt van het Israëlietisch volksbestaan ook in theocratischen zin? Stond niet hier de Ark des Verbonds en zijn niet, zelfs toen door David het geestelijk overwicht reeds lang naar het zuiden was verplaatst, door Jehova nog vele profeten van hier geroepen?

---

[1]) Matth. 24 : 41.
[2]) Genesis 49 : 22.

PALESTIJNSCHE PLOEGER.

Onze tweede halt houden wij bij de Rooversbron, in een heerlijk, groen dal, met overvloedig doch niet zeer frisch water; hier bieden lanen van olijven en ander geboomte met breede bladerkroon den reiziger een verkwikkende schaduw. Maar ook veel hooger beteekenis dan aan natuurschoon is verbonden, heeft deze plek. O! als hier de stemmen van vroeger eeuwen konden gehoord worden, wanneer men alles eens wist wat aan deze waterbronnen is geschied, wat gesproken is op de paden die het gebergte van Ephraïm doorkruisen! Hier heeft de voetstap van een Samuël gestaan; hier het profetisch lied van een Debora weerklonken; hier wandelde een Elia, en hoe zij ook heeten mogen die in het hart van het land hebben gearbeid; maar over al deze dingen kunnen wij nadenken als wij zoo aanstonds zullen aangekomen zijn op een bergvlakte bij het dorp Sindschill, zoo genoemd naar Raymond van St. Gilles, die op zijn kruistocht naar Jerusalem zich daar legerde. De tenten waren reeds opgeslagen, de vlaggen wapperden in de lucht en met een luid hoezee! werden wij door de bedienden begroet, die zich hadden gehaast om vóór onze komst alles in orde te hebben. Wij genoten een heerlijken avond; blauw was de hemel, helder fonkelend wandelden de starren langs hare baan, en de bijna volle maan hulde het zwijgend landschap in een lichtkleed, dat den beschouwer in verrukking bracht. Wij moesten telkens herhalen: hoe schoon! Het dorp zelf is zeer armoedig; het schamelste huis in onze stad is een paleis bij wat men daar vindt; en niettegenstaande dat, zagen wij den volgenden morgen eenige Turksche soldaten het dorp binnengaan, om de bewoners te dwingen, hout, stroo en wie weet wat al niet meer te leveren, tegen betaling van . . . .

Daar de avond liefelijk was, begaven wij ons eerst laat ter ruste, maar stegen toch weer vroegtijdig te paard om bijtijds in Sichem aan te komen. Langzaam daalden wij den heuvel af, terwijl voor ons uit de drie Bedouïenen reden, die in den vervlogen nacht ons kamp bewaakt hadden. Aan den voet van den heuvel namen zij afscheid, na vooraf nog eenige proeven te hebben gegeven van hunne ongeëvenaarde vlugheid en behendigheid. Het eerste dorp van eenige beteekenis

dat wij ontmoetten was Seilun, het oude Silo, waar eens de Tabernakel, het nationaal heiligdom stond; de Hoogepriester woonde; vrome Israëlieten ter feestviering opgingen en wederom anderen, zooals HANNA, het overkropt gemoed uitstortten voor den Heer. [1]) Wij zetten ons neder in de schaduw van een breedgetakten eik, waarbij zich nog de puinhoop bevindt van eene kerk uit de middeleeuwen. Wat is het hier nu eenzaam en stil, hier waar vroeger het feestgeschal der Levieten gehoord werd, en de zangen weerklonken der bedevaartgangers, gekomen om den Heere hun offer te brengen. Alleen de zangvogel en de koekoek breken van tijd tot tijd die stilte af. Maar is het niet of ge tusschen de puinhoopen die u hier omringen, en die nog de sporen van vroegere heerlijkheid toonen, een JEREMIA ziet wandelen, profeteerende aldus: „Gaat nu henen, spreekt de Heere, naar mijne plaats, die te Silo was, alwaar Ik mijnen Naam in het eerst had doen wonen; en ziet, wat Ik daaraan gedaan heb, vanwege de boosheid van mijn volk Israël" [2])?

Naar den hoofdweg teruggekeerd, dien men bij Chan Lubban, het oude Lebóna, [3]) weder betreedt, ging het nu voorwaarts naar Sichem, het tegenwoordige Nabulus of Neapolis. 't Was zeer warm. Links van ons lag het aanzienlijke dorp Hawara, vóór ons aan den horizont verhief zich de majestueuze kruin van den Hermon, immer met ijs en sneeuw bedekt, en in de nabijheid als twee schildwachten van Sichem verrezen de bergen Ebal en Gerizim. Buiten de stad, die met hare 15000 inwoners na Jerusalem de aanzienlijkste is van het Heilige Land, staat een groote kazerne en het huis van den Pacha; lanen van olijfboomen omzoomen links en rechts den straatweg, en langs dezen komen wij Sichem binnen. Nauwelijks zijn wij in de poort of van alle zijden hoort men: bachschisch! bachschisch! en er is moed en beleid toe noodig, om door de rijen van bedelaars heen te komen; sommige vallen ons zelfs met het Russische bedelwoord: „lewa!" aan. De hoofdstraat is

---

[1]) 1 Samuel 1 : 9—12.
[2]) Jeremia 7 : 12.
[3]) Richteren 21 : 19.

niet breed, de zijstraten zijn zeer smal en soms overdekt, de huizen als in Jerusalem van steen, met weinige en dan nog kleine vensters; de hoofdingang is zelfs bij de meest aanzienlijke huizen zeer laag, wat ons herinnert aan den tijd, dat een „hooge poort" voor een teeken van hoogmoed gold [1]) en slechts aan koningen de weelde van een breeden ingang was toegestaan! Boven aan den deurpost zijn spreuken uit den Koran geschilderd, ten teeken dat de bewoner de bedevaart naar Mekka gedaan heeft, waardoor hij in een bijzonderen reuk van heiligheid verkeert. Eens hebben Israëls vrome vaderen den deurpost versierd met woorden uit de wet; meestal met dit: „Hoor Israël! de Heere onze God is een eenig Heer." [2]) Zonder te weten dat zij dit doen, zetten de Mohammedanen die gewoonte voort, als zij in veelkleurig schrift boven den ingang schrijven: „Er is geen God buiten deze God." We begeven ons vervolgens naar de synagoge der Samaritanen; juist is de avondgodsdienst geëindigd; wij komen de lieden tegen, die huiswaarts gaan; zij zijn ordelijk en net gekleed. Toen wij het kleine heiligdom binnentraden, dat er met zijn gewitte wanden zeer armoedig uitzag, werden wij eerst aan den hoogepriester Jakob voorgesteld, eén jong mensch, die, als hij in zijne bediening is, een wit kleed draagt, dat hem tot op de voeten neerhangt. Zijn gelaat heeft edele trekken, vertoont geen Joodsch type en, wat in het algemeen van de Samaritanen geldt, zijne manieren hebben niets gemaakts, maar zijn zeer bescheiden. Hij ontving ons vriendelijk. Mij ziende, herinnerde hij zich aanstonds, dat ik ook ten vorigen jare zijne synagoge had bezocht, en reikte mij dubbel hartelijk de hand. Of hij zeer ontwikkeld is, weet ik niet, want uit de conversatie, die zeer gebrekkig ging en daarenboven kort duurde, wijl mijn kennis van het Samaritaansch en Arabisch nog al iets te wenschen overlaat, was dit niet op te maken; maar naar men ons meedeelde, moet zijn voorganger Amram, gestorven in 1875, een zeer beschaafd en geleerd man zijn geweest. De geheele gemeente der Samaritanen bestaat uit niet meer dan 150 personen. In hun

[1]) Spreuken 17 : 19.

[2]) Deut. 6 : 4, 9.

synagoge is niet het minste sieraad, alleen ligt in een nis achter een groot gordijn het vermaarde handschrift van de vijf boeken van MOZES, het eenig gedeelte der Schrift, dat zij als geïnspireerd aannemen. De priester vertelt u dat dit handschrift vervaardigd is door den kleinzoon van AÄRON, gezeten in het voorhof des Tabernakels op den berg Gerizim, nadat de Israëlieten het gansche land hadden veroverd. De tekst is hier en daar gewijzigd, zoo b. v. luidt het 10de gebod: „Gij zult den Eenige een tempel op den Gerizim bouwen." De Samaritanen beschouwen zich als de ware vertegenwoordigers van het Mozaïsme. Vandaar dat DAVID, door wien de ark naar Jerusalem werd opgebracht, en SALOMO, als de stichter des tempels, door hen ten diepste worden veracht, en over EZRA, den vernieuwer des tempels, al de fiolen van hunnen toorn worden uitgegoten. Zij die den dienst in de synagoge bijwonen zijn in het wit gekleed, buigen zich onophoudelijk nu links, dan rechts, of vallen op hunne knieën om den grond te kussen. Zij houden den Sabbat en de zeven feesten, genoemd in Leviticus 23; laten de besnijdenis evenals Israël op den achtsten dag geschieden; noemen MOZES den Profeet en gelooven dat 6000 jaren na de schepping de Messias komen zal. — Maar nu hun wet-exemplaar: het is vervat in een zilveren rol, versierd met afbeeldingen van de gereedschappen behoorende bij den Mozaïschen offerdienst, alles zeer sierlijk en fijn bewerkt, doch zonder historische waarde, daar het een arbeid is van lateren tijd. Het handschrift zelf is geschreven met kleine Samaritaansche letters en meestal zeer onduidelijk, maar in ieder geval onder de handschriften des Ouden Testaments van waarde. Bij het verlaten der synagoge werd ons naar gewoonte het smeekschrift voorgelezen, waarmede de priester iederen vreemdeling den nood dier gemeente op het harte bindt en om een liefdegift vraagt. Op mijn dringend aanhouden en pleitende op mijn tweede bezoek aan de synagoge gebracht, gaf hij mij een exemplaar van dien smeekbrief, die in het Engelsch geschreven is, (want Engelschen doorreizen dit gedeelte van Palestina het meest), en als een bijzonderheid hier vertaald wordt medegedeeld.

DE HOOGEPRIESTER DER SAMARITANEN.

De Samaritanen van Nabulus.

„De kleine Samaritaansche gemeente te Nabulus, nu „de eenige in Palestina, heeft veel tegenspoed gehad. De „gemeente is zeer klein en buitengewoon arm, zelfs niet in „staat haar hoogepriester te onderhouden, en nog veel „minder om een school te stichten voor hare kinderen. De „leden der gemeente doen zeer hun best een school te „verkrijgen waar de Pentateuch (vijf boeken van Mozes) „in de Samaritaansche en Arabische talen onderwezen kan „worden, en komen alzoo met een ernstig en vriendelijk „verzoek tot de reizigers, die Gods Woord kennen en hoog„schatten, om hen hierin te helpen. Hun Heilige Schrift „zegt hun: Deut. 9 : 9: „„Houdt dan de woorden dezes „verbonds, en doet ze; opdat gij verstandelijk handelt in „alles, wat gij doen zult."" Deze dingen zijn voor ons en „onze kinderen tot in eeuwigheid bewaard, om te doen al

„de woorden dezer wet. Maar hoe zal het opkomend geslacht „aan de wet van God gehoorzamen, indien zij haar niet „kennen en er geen middelen zijn haar in de Samaritaansche „taal te onderwijzen? Daarom doet de Samaritaansche „gemeente een ernstig beroep op reizigers, om haar eene „ruime bijdrage te geven voor den bouw van eene wel- „ingerichte school.”

Wie zou na zulk een vriendelijk woord weigeren een offer op de schaal der liefde te brengen, al is het ook dat men honderdmaal liever den Samaritaan bijstand bood tot het bouwen eener Christelijke school? — Het overschot van dit weleer zoo krachtige volk slinkt van jaar tot jaar. Het schijnt dat zijne dagen geteld zijn; daartoe draagt voornamelijk bij zijn isolement, waarin niet zijn kracht, maar wel zijn zwakheid schuilt. De Joden willen geen echtverbintenis met de dochteren der Samaritanen, en met de belijders van andere godsdiensten mogen deze laatsten zich niet vermaagschappen. Met de Abyssiniërs zochten zij vereeniging, maar ook die poging mislukte.

Den volgenden morgen bestegen wij den Gerizim en kwamen na een uur op de hoogte waar de Samaritanen gewoonlijk driemaal 's jaars in plechtige processie ter feestviering heengaan, n.l. op het Pinksterfeest, Loofhuttenfeest en op den Grooten Verzoendag; dan blijven zij daar van den morgen tot den avond, maar op het Paaschfeest wonen zij letterlijk een gansche week boven op den berg; allen, mannen, vrouwen en kinderen, niet één blijft in de stad terug. Zij leven dan van ongezuurd brood en bittere kruiden; op den dag van het feest slachten zij hunne lammeren en eten van het vleesch met opgeschorte lendenen en een staf in de hand, ter herinnering aan den uittocht uit Egypte. [1]) De kinderen worden aan het voorhoofd met het bloed des Lams bestreken; ook bij de Samaritanen is het Paaschfeest met volle maan.

Nog een kwartier hooger kwamen wij aan een platform, dat van het zuiden naar het noorden loopt; hier stond zonder twijfel eens hun tempel, door JOHANNES

---

[1]) Exodus 12 : 11.

HYRCANUS verwoest (128 v. CHR.) nadat hij reeds vroeger door de Syriërs verontreinigd was en gewijd aan JUPITER XENIOS, den God der vreemdelingen. [1]) Thans hebben de Samaritanen evenals Israël geen tempel meer, en wagen het ook niet, de plaats te betreden, waar hij eens gestaan heeft, daar deze in hunne oogen ontwijd is, doordat de Mohammedanen daar een hunner heiligen begraven hebben. Ginds vindt ge ook nog het fundament van een Christelijke kerk in den vorm van een achthoek; waarschijnlijk de Maria-kerk, door de Samaritanen verwoest, maar onder Keizer JUSTINIANUS hersteld, en met een vestingmuur omgeven, om haar tegen verdere vijandelijkheden te beschermen. Duidelijk ziet men nog een groot water-reservoir, binnen het ommuurde terrein. Helaas dat ook deze plek, zooveel meters boven den beganen grond, het tooneel van moord en bloeddorst werd. Was daar beneden dan geen ruimte voor de strijders genoeg, dat zelfs deze bergtop nog met bloed en tranen moest gedrenkt worden? Eerst vergoot hier PILATUS, omstreeks 4 jaren nadat hij den Heer had laten kruisigen, het bloed van eenige honderden onschuldigen, wien door een bedrieger was verteld, dat op den Gerizim het heilig vaatwerk uit den tabernakel begraven lag. Niets kwaads vermoedende gaat op dat bericht een groote menigte heen om naar dien verborgen schat te zoeken, maar PILATUS, van alles onderricht, bezette den weg met voetvolk en ruiterij. Het kwam tot een gevecht, en de slachting was vreeselijk die onder de Samaritanen werd aangericht; nu verklaagden zij den landvoogd bij VITELLIUS, den praetor van Syrië, die hem ter verantwoording naar Rome zond; [2]) daar werd hij door Keizer CALIGULA uit zijn ambt ontzet, verbannen naar Gallië, waar hij in wanhoop zich zelf het leven benam. [3]) Onder VESPASIANUS werden hier 11600 menschen neergesabeld, terwijl op het Pinksterfeest van 484 na Christus de Samaritanen het Christenbloed bij stroomen vloeien deden .... maar genoeg. Wanneer zal ook deze bergkruin vrede dragen, en de Samaritaan en de volgeling van

---

[1]) 2 Maccabëen 6 : 2.

[2]) FLAVIUS JOSEPHUS, Joodsche Oudheden 18.

[3]) EUSEBIUS, Hist. Eccl. II : 7.

Mohammed, zich buigen voor JEZUS als hun Heiland en Heer?

Op den hoogen top is een wachthuis gebouwd, van welks plat dak men het schoonste uitzicht heeft. In het zuiden de bergen van Ephraïm, in het noorden de Hermon, die zelfs nog in April en Mei zijn hermelijnen mantel draagt; naar het westen zweeft de blik, over groene heuvels en velden, tot aan de Middellandsche Zee, en naar het oosten over het dal, waardoor de Jordaan kronkelt als een zilveren lint, en over het gebergte van Gilead. — Langs deze zijde van den berg daalden wij af, en kwamen bij: de Jacobsbron, een bornput, die honderd voet diep is en negen voet in doorsnede heeft; hier zal de Keizerin HELENA een schoone kapel hebben gebouwd, naar het bericht van WILLIBALD, die haar anno 728 bezocht, in den vorm van een kruis, terwijl de bron zich in het midden der kapel bevond. Door de kruisvaarders werd zij vernieuwd en verfraaid, maar na den ongelukkigen slag bij Hittin door de overwinnaars verwoest en met de aarde gelijk gemaakt. Van die sierlijkheid uit vroegere dagen is niets meer over dan stukken steen en enkele gebroken pilaren; slechts door eene opening in den grond ziet men een onderaardsch koepelvormig gewelf, dat den mond van den put moet bedekken, maar ten deele is ingestort. Doch al is hier voor het uitwendige niets wat aantrekt, des te meer geeft de gewijde historie tot overpeinzing stof. Wij zetten ons aan den bronrand neder, doch hoe zouden we drinken, daar wij niets hadden om mede te putten; maar weldra kwam eene Samaritaansche met kruik en koord, en konden wij aan het heldere bronnat ons laven. Hier leest men Joh. IV en begrijpt het beter dan elders; want hier is alles commentaar, hier ziet gij het woord des Heeren voor u: „Heft uwe oogen op en aanschouwt de landen, want zij zijn alreede wit om te oogsten." [1]) Hier aan de fontein van JACOB ziet men heinde en verre het vlakke veld en de golvende korenaren; nu nog in dezen tijd van ellende met een dertigvoudige opbrengst. Zoo bevestigt gansch Palestina de Heilige

[1]) Joh. 4 : 35.

Schrift, en overal waar men komt, zegt het Heilige Land „Amen" op elk harer woorden.

Bij dezen bemosten bronrand zat de Heiland neder, als Hij tot de Samaritaansche [1]) zeide: „Geef mij te drinken," en dan: „Een ieder die van dit water drinkt zal wederom dorsten, maar zoo wie gedronken zal hebben van het water dat Ik hem geven zal, dien zal in eeuwigheid niet dorsten; maar het water dat Ik hem zal geven, zal in hem worden een fontein van water springende in het eeuwige leven." In de nabijheid, ongeveer vijf minuten afstands, wijst men u het graf van den patriarch JOZEF [2]) wiens gebeente bij den uittocht der Israëlieten uit Egypte herwaarts zou zijn overgebracht; o, ik wil het gaarne gelooven, ofschoon de sarcophaag, voor zulk een oude historie, er wel wat al te nieuw uitziet. Maar liever keer ik weder, om nog eenige oogenblikken in stilte te toeven op de plek, waar de Heer van het levend water sprak, en tevens het hart der Samaritaansche MAGDALENA wakker schudde, en op haar bede: „Zeg mij, waar is de plaats der aanbidding?" het groote woord sprak, dat de wereld nog nooit gehoord had, en waarvoor iedere wijsgeer, ieder denker het hoofd op het diepst moet buigen: „God is een Geest, en die Hem aanbidden moeten Hem aanbidden in geest en in waarheid." Een anders ongeloovig Schrijver over het leven van JEZUS voelde zich er zoo door aangegrepen, dat hij uitriep: „Toen JEZUS dat woord sprak, was Hij werkelijk Zoon van God! Dat woord is de grondslag van den onvergankelijken, zuiveren godsdienst, den godsdienst die zal beleden worden tot aan het einde der tijden; en zoo op de andere plaatsen wezens leven met zin voor recht en zedelijkheid begaafd, dan kan hun godsdienst niet verschillen van dien, welken JEZUS verkondigde bij de Jacobsfontein. Dat woord van JEZUS is geweest als een bliksemstraal in den

---

[1]) De overlevering noemt den naam der Samaritaansche vrouw PHOTINA; zij zal naar Afrika zijn gegaan en in Carthago het Evangelie verkondigd hebben en met hare zonen JOSEPH en VICTOR den marteldood gestorven zijn. — De kalender der Roomsche Kerk wijdt aan hare gedachtenis den 20sten Maart.

[2]) Jozua 24 : 32.

duisteren nacht; maar het volle daglicht zal eenmaal schijnen." Zoo kan zelfs het ongeloof zich niet altijd losmaken van de overweldigende macht van het Evangelie; en vooral niet als het beluisterd wordt op de plaats waar de Heiland het sprak. O wonderbaar Evangeliewoord! . . . .

breek door, breek door!
Dat alle volk uw heilstem hoor',
Zoo blijke uw Godd'lijk alvermogen,
Zoo klinkt uw blijmaar ééns alom
En wordt deez' aarde Uw heiligdom.

Wij wandelden terug naar de stad, door de vallei die den Ebal van den Gerizim scheidt, circa duizend voet breed, en herinneren ons het woord van MOZES, dat als Israël het land der belofte zou veroverd hebben, zes stammen moesten staan op de vruchtbare terrassen van den Gerizim, en evenzoo zes stammen op de rotsachtige hellingen van den Ebal, terwijl de Levieten van de eene zijde den vloek over de overtreders der wet zouden uitspreken, en aan de andere zijde zegen aankondigen over de liefhebbers van des Heeren Woord. [1]) Het was bijna ongeloofelijk dat op zulk een afstand de sprekers elkander verstonden. Wij hebben er een proef van genomen, en hoewel er eenige wind was, toch met voldoenden uitslag. Ook hier alweer bevestiging van Gods Woord! Verder gingen wij langs de helling van den Gerizim, waar talrijke beekjes ruischen en cactussen, olijf- en ooftboomen tamelijk in 't wild door elkander staan, en zagen de vooruitspringende rots, die JOTHAM ten kansel verstrekte, als hij in zijn verbolgenheid de bekende fabel van „de boomen die een koning kozen" als een vlijmend scherpe satire den inwoners van Sichem toeslingerde, die zich trouwelooslijk aan ABIMELECH hadden onderworpen, nadat 70 zonen van GIDEON door hem waren vermoord. [2]) Ook hier was het dat REHABEAM, de zoon van SALOMO, den raad der oudsten verwerpende, en luisterende naar wat jongeren zeiden, aan het verzamelde volk antwoordde: „Mijn vader heeft uw juk zwaar gemaakt, maar

[1]) Deut. 27. Jozua 8.
[2]) Richteren 9.

ik zal boven uw juk nog daartoe doen; mijn vader heeft u met geeselen gekastijd, maar ik zal u met schorpioenen kastijden," [1]) met het droef gevolg, dat alleen Juda en Benjamin aan het huis van DAVID trouw bleven, terwijl de tien andere stammen JEROBEAM tot koning kozen, die Sichem tot zijn residentie verhief. Doch spoedig verloor de stad weder hare hooge beteekenis, als OMRI zijn zetel naar Samaria verplaatste. Hierbij zij tevens herinnerd, dat een geheel nieuwe periode voor Sichem aanbrak toen onder de regeering van HOSEA (721 v. CHR.) de Assyrische koning SALMANASSER Samaria veroverde, de tien stammen in ballingschap voerde, en in hunne plaats een kolonie van vreemdelingen zond om het ontvolkte land te bebouwen. Toen werd Sichem het middelpunt, de metropool van volken uit Chuta, Ava, Hamath en Sepharvaïm, die zich onderling en met de nog overgebleven Joden vereenigden, onder den naam „Samaritanen." Hun godsdienst was Monotheïstisch, ofschoon met heidensche ideeën vermengd; vandaar dat de Joden uit Babylon weergekeerd, hun de eer niet waardig keurden om mede te arbeiden aan de vernieuwing des tempels. Dit werd de bron van tweespalt en haat; en als later, met toestemming van den Perzischen Vorst, de Samaritanen zelf hun tempel op den Gerizim bouwden, en een offerdienst en godsdienstplechtigheden instelden, overeenkomende met die te Jerusalem, kwam er een scheiding, die nu nog na eeuwen bestaat. Van gastvrijheid en verkeer tusschen beide natiën is dan ook geen sprake; met verachting ziet de Israëliet op de Samaritanen, dat dwaze volk dat te Sichem woont en zijne ziel tot een walg is. [2]) Hij ontwijkt hun gebied, en dwingen hem de omstandigheden het te betreden, dan schudt hij op de grenzen zorgvuldig het stof van de voeten, opdat Israëls bodem er niet mede bezoedeld worde. Maar ook omgekeerd, haalt de Samaritaan in een verachtelijk medelijden over den Israëliet de schouders op. — Hun Kánon bevat alleen de vijf boeken van MOZES, op enkele plaatsen afwijkende van den

---

[1]) 1 Koningen 12 : 12 v.v.

[2]) Spreuken van Sirach 50 : 26.

gewonen tekst. Joodsche geleerden der 2de eeuw meenen daarom van opzettelijke vervalsching te moeten spreken, maar de Kerkvaders ORIGENES en HIËRONYMUS prijzen boven den Joodschen, den Samaritaanschen tekst. In 1616 gelukte het aan PICHO DELLA VALLE te Damascus een afschrift van dezen laatsten in handen te krijgen, dat in 1645 te Parijs en in 1656 te Londen werd gedrukt. — In hun kleeding onderscheiden zij zich van de overige bewoners der stad alleen door den turban, en bij godsdienstige plechtigheden door het dragen van een lang wit kleed. In tegenoverstelling van de Joodsche vrouwen, die op den dag des huwelijks het haar laten afknippen, is het den Samaritaanschen verboden zich van dit sieraad te ontdoen; de mannen mogen van tijd tot tijd den barbierswinkel bezoeken, maar op het hoofd van hem die tot de priesterlijke familie behoort en het recht zal hebben tot het bekleeden der hoogste waardigheid, mag nooit een scheermes zijn geweest. — In het dagelijksch leven bedienen zij zich van het Arabisch, maar in de synagogen of op de hooge feesten van de Samaritaansche taal. — Hoogst eenvoudig zijn zij in hun huishouding; overigens deelende in alle deugden en gebreken van den Oosterling. De stad hunner inwoning, eens Sichem, wordt thans Naplous geheeten, daar keizer VESPASIANUS haar tot een Romeinsche kolonie maakte en haar naar zijn familienaam: FLAVIA NEAPOLIS noemde. Omtrent 100 jaren na CHR. werd hier JUSTINUS de martelaar geboren, de apologeet van het Christendom, wien de lauwer der Christelijke wijsbegeerte door het nageslacht gaarne wordt uitgereikt. — Het zielental van dit eertijds zoo krachtig volk, wij zeiden het boven reeds, wordt met ieder jaar minder, een wegstervenden tronk, een kwijnend licht gelijk; eene gemeente waarmede niemand meer rekent, en die weldra haar laatste Paaschfeest op den Gerizim vieren zal en sterven met haar laatste offer, zonder dat iemand er belang in stelt, of één haar lijkzang zingt; maar Israël zal blijven, naar de belofte Gods, en als een teeken Zijner onwankelbare trouw.

Eindelijk kwamen wij weder in de stad en bij onze tenten aan. Vraagt ge, of wij van die wandeling iets hebben

medegebracht? Een flesch met water uit de Jacobsbron misschien? Maar wij hadden geen flesch bij ons. Dan iets anders? Heer! Gij weet alle dingen....

Samaria, de vlakte van Jizreël.

Dankbaar en voldaan scheidden wij den volgenden morgen van eene plaats, waar wij met innig genot hadden vertoefd; en bereikten in anderhalf uur het naastbij gelegen station Sebastye, de oude hoofdstad „Samaria," den trots van Ephraïm, die aan het gansche land haar naam gegeven heeft. Nog heden is haar aanblik schoon, dank hare wonderbaar lieflijke omgeving. In het midden van een vruchtbaar dal verheft zich een heuvel van ovalen vorm, omtrent 100 M. hoog, met ruïnen gekroond, die getuigen van vroegere glorie. Als de oude Koningsburcht Thirza verbrand was, had n. l. OMRI dezen heuvel gekocht van SEMA voor twee talenten zilvers en haar bebouwd en versterkt en er zijn prachtpaleis opgericht, en ACHAB had er zijn elpenbeenen huis gesticht en een tempel van BAÄL, waaraan op aandrang van IZÉBEL alle schatten waren ten koste gelegd. De ligging der stad is veel schooner dan die van Jerusalem, daar zij door geen steenachtig gebergte, maar door de weelderigste en vruchtbaarste landouwen omringd is en een panorama biedt, dat zich uitbreidt tot aan de oevers der Middellandsche Zee. Doch ook nergens is de verzoeking zoo groot, om zich af te keeren van God, die op den Sinaï sprak: „Gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben." Met geen treffender woorden kan men het karakter van deze koningsstad teekenen dan JESAJA het deed toen hij sprak in den naam des Heeren: „Wee de hoovaardige kroon der dronkenen van Ephraïm, welker heerlijk sieraad is eene afvallende bloem, die daar is op het hoofd der zeer vette vallei, der geslagenen van den wijn" [1]); en geen meer letterlijke vervulling kan men zich denken, dan die van MICHA's bedreiging: „Daarom

---

[1]) Jesaja 28 : 1.

zal Ik Samaria stellen tot een steenhoop des velds, tot plantingen eens wijngaards; en Ik zal hare steenen in de vallei storten, en hare fundamenten ontdekken." [1]) Voorwaar! voorwaar! alles wat de wandelaar hier ziet roept met luide stem: Van deze woorden is geen tittel op aarde gevallen, maar alles is nauwkeurig vervuld. Men vindt hier nog meer dan honderd deels prachtig gebeeldhouwde zuilen, eens een breede colonnade vormende, die den heuveltop omringde, of geplaatst was langs de straat die naar Baäls heiligdom voerde, of dienende ter versiering van 's konings paleizen. Thans zijn allen van hare kapiteelen beroofd en door de Bedouïnen gebruikt om hunne leemen hutten te steunen, of weggerold tusschen gras en klaver. Enkele staan er nog, maar in schuine houding, als grijsaards tegen elkander leunende; overgeblevenen van een lang vervlogen tijdperk, omringd door een wereld waarin ze niet thuis hooren, en daarom niets anders hebbende dan een klacht. Ja zij klagen, die verweerde en afgebrokkelde zuilen, over de goddeloosheid die zij beleefden, over de jammeren die zij over land en volk zagen uitgestort, maar leggen in haar klagen ook getuigenis af van de lankmoedigheid en rechtvaardigheid Gods! Hier in Samaria heeft ook in zware tijden ELIZA geprofeteerd, hier bezat hij zijn eigen huis [2]) ten teeken hoe onder Gods bescherming in goddelooze dagen en onder het bestuur van lichtzinnige en weerspannige vorsten, nog veel zegen werd gesticht. Hier heeft hij met zijn volk de verschrikkingen van eene Syrische belegering doorleefd, [3]) en daarbij een onvergetelijk bewijs gegeven van des Heeren erbarming en de macht Zijns Woords. Aan den voet des heuvels, waarop eens de residentie der Israëlietische koningen gebouwd was, staat nu een klein dorp van omtrent 300 zielen, en in de nabijheid een weleer heerlijke kerk, ten deele vervallen en aan JOHANNES den Dooper gewijd, die hier begraven zal zijn. Als zijn hoofd in het slot van MACHERUS gevallen was, zoo luidt het verhaal

[1]) Micha 1 : 6.
[2]) 2 Kon. 6 : 32.
[3]) 2 Kon. 6 : 24.

van HIËRONYMUS, namen zijne bedroefde jongeren het lijk, en droegen het ver weg uit dit oord van zonde en schande naar het midden des lands, terwijl geen plaats hun meer geschikt scheen, om dit stoffelijk overschot te bergen, dan het profetengraf, waarin ook het gebeente van ELIZA was weggelegd. Boven dit graf stond eens een basilica, reeds in de 6de eeuw door ANTONIUS VAN PIACENZA bezocht, en waarschijnlijk door de Perzen verwoest. In 1190 stichtten de kruisvaarders hier een nieuwe kathedraal, 46 M. lang en 22 M. breed, in Gothischen stijl. In het kruispunt daalt men langs een trap van 21 treden af tot het enge in kalksteen uitgehouwen hol, het dusgenaamde graf van JOHANNES; de bodem is bedekt met overblijfselen van oud mozaïek, en daar vlak naast toont men u het graf van ELIZA. Ik kan niet zeggen, dat mij dât alles zeer trof, èn om de bewezen onechtheid van de grafplaats van den profeet, èn om het bericht van THEODORETUS, dat JULIANUS de afvallige in 361 het graf liet openbreken, de beenderen van den Dooper verbranden, en de asch door den wind verstrooien. Veel belangrijker waren mij twee afgodsbeelden, te dezer plaatse gevonden; het eene met een menschenhoofd, het andere met den kop van een stier; beiden misschien nog uit den tijd toen de Israëlietische koningen hun volk voorgingen in den kalverdienst en in de afgoderij der Phoeniciërs. Nu nog één blik op de ruïne van het heiligdom, dat zoo schoon moet geweest zijn, en wiens overblijfselen nog de kruisvaarders eeren om hun noeste vlijt en offervaardigheid; en dan weer te paard om langzaam door eenige dalen, en over eenige hoogten te gaan, en dan een moeras te doorwaden, tot wij het versterkte stedeke Sanum voorbijtrekken, het vroegere Betherlei beroemd door de belegering van HOLOFERNES, en de dappere JUDITH, die den Assyrischen veldheer het hoofd afsloeg met zijn eigen zwaard, en daardoor haar vaderstad redde. [1]) Niet ver van daar ligt Dothan; aan den voet van een heuvel toonde men ons nog den kuil, waarin de zonen van JACOB hun broeder JOZEF wierpen; en de plaats waar zij hem aan de slavenhandelaars

[1]) Judith 13 : 10.

verkochten! Groote kudden schapen en zwarte langoorige geiten gaan ons voorbij, als om te zeggen, dat hier ruimte genoeg en gras in overvloed voor de herders van JACOB zal geweest zijn: en ja! zoo is het! groenende weiden alom! Ook zangvogels bij menigte en ooievaars reeds bij de oude Israëlieten geliefd, in tegenstelling met

de onhartelijke moeder, de struis!
Zij laat aan 't noodlot hare eieren over,
Laag in het zand, waar de hitte ze broedt;
Koel en lichtzinnig vergeet zij den roover,
'tVratig gedierte of den plettrenden voet. [1]

Eindelijk komen wij in de nabijheid van het liefelijk gelegen Dschennin; [2] waar palmen ons tegenwuiven, en het gemurmel der beekjes aangenaam is voor ros en ruiter, die een rit van acht uren onder felle hitte hebben afgelegd. — Op een vriendelijke vlakte vonden wij onze tenten opgeslagen; vóór ons de stad boven wier witte huizen de koepels en minarets van twee moskeeën zich statig verheffen; en ter zijde groote tuinen met hooge cactusplanten en bloesemdragende boomen omzoomd. Bij gindschen heuvel een groot Mohammedaansch kerkhof, met lijksteenen, die in alle richtingen zijn omgevallen, en dáár, de plek, waar eens een Christelijke kerk stond, omdat de Heer er de tien melaatschen zal gereinigd hebben, van welke slechts één terugkwam om zijn Redder te danken, en die eene was: een Samaritaan! [3]) De nacht ging kalm voorbij; geen jakhalzen of honden of ezels stoorden ons in den slaap, en den volgenden morgen ontwaakten wij verkwikt, gelukkig bij de gedachte, dat thans de tocht naar Nazereth zou gaan. Nazareth, een naam in het Oude Testament niet te vinden, maar in het Nieuwe zoo nauw verbonden aan den naam van Hem, voor Wien eens alle knie zich buigen zal, dergenen die in den hemel, en op de aarde en onder de aarde zijn. Het stedeke ligt eigenlijk in een hoogdal, van alle zijden ingesloten; maar enkele huizen zijn op den bergrand gebouwd, en zien van die hoogte uren

---

[1]) Job 39 : 16.
[2]) In JOZUA's dagen: En-gannim, binnenhof genaamd. Jozua 19 : 21.
[3]) Lucas 17 : 12.

ver in 't rond. Welk een gedachte! Nazareth, eerst in de diepste schaduw der verborgenheid, is een stad geworden op een berg, wier licht uitgaat naar alle deelen der wereld!

Tusschen ons en de bergen van Nazareth ligt een zeer uitgestrekte vlakte, de grootste in Palestina, bij de Arabieren genaamd: Kullhu merdsch ibn Amir, de vlakte van den zoon van Amir; het bijbelsche Megiddo [1]) of vlakte van Esdrelom [2]) ook vlakte van Jizreël genoemd. Aan onze linkerzijde zien wij den Karmel, en ter rechter het gebergte Gilboa, waar SAUL, nadat zijne drie zonen JONATHAN, ABINADAB en MALCHISUA den heldendood gestorven waren, zich in vertwijfeling wierp in zijn eigen zwaard, gelijk hem de stem van SAMUEL in het huis van de tooveres had voorspeld: „morgen zult gij bij mij zijn," [3]) maar DAVID zich zijner vriendschap een onverwelkelijken lauwer vlocht, als hij zong: [4]) „Gij bergen van Gilboa! noch dauw, noch regen moet zijn op u, noch velden der hefofferen. Hoe zijn de helden gevallen in het midden van den strijd! JONATHAN is verslagen op uwe hoogten. Ik ben benauwd om uwentwille, mijn broeder JONATHAN!"

Het eerste dorp dat wij na weinige uren bereiken is Jizreël in den stam van Issaschar [5]) nu Serin; 't ligt op een kleine hoogte en beheerscht daardoor den ganschen omtrek. Hier was eens de residentie en stond het lustslot van het afgodisch koningspaar ACHAB en IZEBEL; hier heeft NABOTH gewoond, wiens wijnberg hem het leven kostte; maar hier is ook het gericht Gods heengegaan over ACHABS huis, en wel zoo, dat allen die er van hooren, ook nu nog zeggen moeten: „de Heer laat Zich niet bespotten." De profeet HOSEA heeft er aanleiding uit genomen, om het huis van JEHU een dag van Jizreël te voorspellen [6]): „En het zal te dien dage geschieden, dat Ik Israëls boog verbreken zal, in het dal van Jizreël." De naam Jizreël beteekent: de Heer verstrooit, en

---

1) 2 Chron. 35 : 22.
2) Judith 1 : 4.
3) 1 Samuel 28 : 19.
4) 2 Samuel 1 : 21, 25, 26.
5) Jozua 19 : 18.
6) Hosea 1 : 4, 5.

herinnert niet alleen aan het oordeel Gods over ACHAB, maar ook aan de nederlagen en ellende van het gansche volk; en toch, deze onheilspellende naam zal heilrijk worden aan het einde des tijds: „dan zullen de kinderen van Juda en de kinderen van Israël saamvergaderd worden, en zich een eenig hoofd stellen, en uit het land optrekken: want de dag van Jizreël zal groot zijn." [1]) Ook hier voorziet de profeet alzoo een beslissenden strijd, maar die met de zege van het volk Gods, onder de banier van één Koning geschaard, zal eindigen. Waarom is deze laatste zegenrijke worsteling met Jizreël in verbinding gebracht? Omdat dit terrein, de prachtigste vlakte van het geheele Heilige Land, gedurende alle eeuwen de vreeselijkste worstelingen aanschouwde, en getuige was beurtelings van nederlaag en zegepraal. Zóó in den tijd der Richteren. Hier konden de Kanaänieten gebruik maken van hunne strijdwagens en legerde zich SISERA, tot DEBORA het volk opriep naar den Thabor. [2]) De steile Thabor diende als vesting voor het Israëlietisch leger, maar niet lang bleef het daar in veilige stelling; aangevuurd door het woord der profetie daalde het af in het dal; de Heer zelf daalde af onder de helden [3]) en SISERA's overmacht werd verstrooid. In GIDEONS dagen kwamen de Midianieten door deze zelfde streek en dreven Israël naar de bergen, [4]) maar in Gods kracht overwon de held dit ganseh zeer groote heir met slechts driehonderd man. Hier versloeg DAVID de Amalekieten, gaf JEHOVA de zege aan ACHAB over den Syrischen koning BENHADAD [5]) en leed JOSIA, de koning van Juda, de neêrlaag tegen PHARAO NECHO, en vond den dood, diep betreurd door zijn volk, en in een klaaglied door den profeet JEREMIA herdacht. [6]) Hier ook behaalden de Franschen onder BONAPARTE en KLEBER een roemruchte zegepraal. Joden, Heidenen, Saracenen, Christelijke kruisvaarders en antichristelijke Franschen, Egyptenaren, Perzen, Drusen, Turken,

[1]) Hosea 1 : 11.
[2]) De Thabor ligt aan den zoom der vlakte Jizreël.
[3]) Richt. 5 : 23.
[4]) Richt. 6 : 1 v.v.
[5]) 1 Kon. 20 : 26 v.v.
[6]) 2 Chron. 35 : 22 v.v. Vergel. Zacharia 12 : 11.

NAÏN.

Arabieren, strijders van alle eeuwen en van alle volken onder den hemel, hebben op deze vlakte hunne tenten opgeslagen, hunne banieren ontrold en zagen die banieren beurtelings bevochtigd door den dauw die van den Thabor daalde of bemorst met der vijanden bloed. Thans huist hier een zwerm ooievaren, die dit terrein voor hun jachtvermaak hebben gekozen, en drinken uit de beek Ain Djalab, dezelfde tot welke GIDEON op Gods bevel zijn strijdbare manschappen heenzond. Maar ook het vriendelijk dorp Sunem ligt in de nabijheid, bekend als de geboorteplaats van ABISAG, maar meer nog door de brave Sunamietische, die den profeet ELIZA zoo voortreffelijk herbergde, en voor den Godsman een bed, een tafel, een stoel en een kandelaar in de opperkamer plaatsen liet.[1]) In mijn geest zie ik haar over deze vlakte naar den Karmel ijlen met de hevigste smart in het hart, zooals alleen eene moeder gevoelen kan, om hulp en troost bij den profeet te zoeken. Hier is ook de vaderstad van SULAMITH, voor wie de koninklijke bruidegom zijn Hooglied zingt. In de nabijheid ligt Endor, waar SAUL de tooveres bezocht, en daar vóór ons Naïn, uit het Evangelie welbekend als het stedeke, waar de Heere, de Koning des levens, met Zijn machtwoord aan den dood zijn prooi ontrukte.[2]) Op de plek, waar vermoedelijk dit wonder heeft plaats gehad, hebben de Franciscanen eene kapel gebouwd, waarin van tijd tot tijd de kloosterbroeders van den Thabor eene godsdienstoefening houden, daar in Naïn zelf niet één Christen woont, uitgezonderd de Arabier, die het ambt van koster waarneemt. Vroeger stond er een Christenkapel, die door de Mohammedanen in een moskee werd veranderd, maar daarna weder in de handen der Franciscanen kwam, voor het bagatel van 2.000.000 francs, hun door knoeierijen en bedriegerijen afgeperst. In het kapelletje zijn twee groote marmeren platen, links en rechts van den ingang ingemetseld, waarvan de een de geschiedenis der opwekking van den jongeling, de ander van de herstelling dezer kerk vermeldt. Deze herstellings-oorkonde luidt aldus:

---

[1]) 2 Koningen 4 : 10.
[2]) Lucas 7 : 11 v.v.

AEDICULA.
DIVINI. FACTI. SIGNUM.
IN. MESQUITAM. JAM. VERSA.
POST. SENA. ET. Ā. SAECULA.
SACRO. CULTUI.
ET. CHRISTO. SALVATORI. DICATA.
ITERUM. RESTITUITUR.
DEO. JUSTITIAE. VINDICI.
P. ANTONIUS. CARDONA.
NAZAR. PRAESUL ET. F. S. FRATRES.
DEBITAS. LAETABUNDI. GRATES.
PERSOLVUNT.
PRIDIE. KALEND. APRILES.
A. D. MDCCCLXXXI.

In het Nederlandsch overgezet:

DE KAPEL,
TER GEDACHTENIS GESTICHT AAN HET GODDELIJK WONDER,
WORDT, NADAT ZIJ REEDS VERANDERD WAS IN EEN MOSKEE,
NA VERLOOP VAN TWEEMAAL ZES EEUWEN
AAN DEN EEREDIENST
EN AAN CHRISTUS DEN ZALIGMAKER GEWIJD,
EN OPNIEUW OPGEDRAGEN
AAN GOD, DEN HANDHAVER DER GERECHTIGHEID.
P. ANTONIUS. CARDONA.
BISSCHOP VAN NAZARETH EN DE BROEDERS
VAN DE ORDE DER FRANCISCANEN,
BRENGEN
VOL VREUGDE HIERVOOR HUNNEN VERSCHULDIGDEN DANK,
OP DEN 31STEN MAART VAN HET JAAR ONZES HEEREN
1881.

Ook staat naast de kerk een zeer eenvoudig lokaal, waar pelgrims kunnen binnengaan om te eten of hun nachtleger te spreiden. —

En nu, snel in den zadel gestegen en dan naar Nazareth. Den Thabor laten wij aan onze rechterhand, gaan een eindweegs voort in de vlakte en dan langzaam naar boven; ja, het is in den vollen zin des woords een bergtoer dien wij maken, en de vele kudden die men ontmoet geven iets Zwitsersch aan dit landschap. Ook koeien grazen hier in betrekkelijk groot aantal en geiten, evenals in JACOBS tijd [1], nog altijd zwart, terwijl de schapen gewoonlijk wit zijn, in de verte alleen aan de kleur te onderkennen.

[1]) Gen. 30 : 31 v.v.

NAZARETH. KARMEL.

Eindelijk hebben wij den bergrand bereikt, dalen in het hoogdal af en rijden het stedeke binnen. In de nabijheid der Grieksche kerk zijn de tenten opgeslagen. Wij gebruiken het middagmaal en begeven ons dan naar het klooster der Franciscanen, wier rector, pater Soos, een Nederlander van geboorte, mij ten vorigen jare zoo recht hartelijk ontvangen had. Ook thans liet de ontmoeting niets te wenschen over; ik overhandigde hem een brief van zijne zuster uit Rotterdam, deelde hem goede berichten mede van zijne familie, beantwoordde een en ander wat hij mij aangaande den kerkelijken en politieken toestand van Europa vroeg, om daarna onder de leiding des paters naar de kerk der „Aankondiging" te gaan, gebouwd boven de plaats waar eens de woning van Maria moet geweest zijn. [1]) Het gebouw is prachtvol en niet overladen met sieradiën; in de onderaardsche kerk bevindt zich de Kapel der Aankondiging, een zuil wijst de plaats aan waar de Engel aän Maria verscheen en boven het altaar prijken de woorden: „Hic verbum caro factum est": „Hier is het Woord vleesch geworden." Van daar gingen we naar de „werkplaats van Jozef", thans nog aangeduid door eene zeer bescheiden kapel, maar pater Soos koesterde

[1]) Volgens de Tersate-legende, is het huisje van Maria eensklaps uit Nazareth verdwenen en door Engelen gedragen naar een heuvel bij Tersate, een stadje in Dalmatië, waar het den 10den Mei 1291 gevonden werd. Drie jaren later werd het op even wonderdanige wijze overgebracht naar een laurierboschje bij Recanati in Italië, en eindelijk naar Loretto, waar het nu bijna 600 jaren door Roomsch-Katholieken uit alle oorden vereerd wordt. Op last van Paus Paulus II is er een kathedraal overheen gebouwd, begonnen in 1464 en voltooid in 1587. La Casa Santa staat juist in het midden.

Martorelli, Teatro istorico della Santa Casa Nazarena della Santa Virgine Maria. Rome 1732.

de hoop dat hier spoedig een heiligdom zou verrijzen, zoo luisterrijk als er vroeger gestaan had en op hetzelfde fundament dat nog niet lang geleden na ijverig zoeken was ontdekt. Hij verhaalde mij dat, zonder iets van die ontdekking te laten blijken, de omliggende huizen en tuinen, allen toebehoorende aan Mohammedanen, langzamerhand waren aangekocht en men nu eindelijk in het bezit was gekomen van het geheele terrein. Dat natuurlijk alles in stilte had moeten gaan en zonder eenige medewerking van anderen laat zich begrijpen; want hadden de Mohammedanen bemerkt waar het om te doen was, dan, o wee! — denk aan de kapel te Naïn! — zou de waarde van die onbeteekenende huizen, of liever vuilniskrotten, eensklaps tot eenige honderdduizenden gulden gestegen zijn, terwijl men er zich thans voor eene betrekkelijk kleine som van meester gemaakt had. De pater liet mij de ontbloote grondslagen zien en wachtte den volgenden dag den bisschop van Jerusalem, om over het plan van den bouw te spreken. Volgens gemaakt bestek zou hier een kathedraal worden gebouwd, de grootste van het Heilige Land. Blijdschap straalde uit het oog van den goeden man en een gloed van verrukking kwam op zijn gebruind gelaat door de voldoening die hij reeds bij aanvang smaken mocht van zijn jarenlangen arbeid. Ik kon mij die voorstellen en misgunde ze hem niet; maar toch vergeve hij het mij dat ik opzag naar de bergen, tegen wier helling de kleine Evangelische kapel is gesticht, met de bede dat ook hier het Evangelielicht al meer en meer moge doorbreken in waarheid en klaarheid, en dat voor die zielen, die nu nog tot Maria en tot Jozef, den schutspatroon der kerk, als wegbereiders naar den Hemel opzien, eens èn Maria èn Jozef als zoodanig mogen wegvallen, en niemand overblijven dan Jezus alleen! Nog bezochten wij de synagoge, waar de Heer inging op den dag des Sabbats, en opstond om te lezen. „En," zoo zegt ons Lucas, [1]) „Hem werd gegeven het boek van den profeet Jesaja; en als Hij het boek opengedaan had, vond Hij de plaats daar geschreven was: De Geest des Heeren is op Mij,

[1]) Lucas 4 : 17—21.

daarom heeft Hij Mij gezalfd; Hij heeft Mij gezonden om den armen het Evangelie te verkondigen, om te genezen die gebroken zijn van harte; om den gevangenen te prediken loslating, en den blinden het gezicht; om de verslagenen heen te zenden in vrijheid; om te prediken het aangename jaar des Heeren. En als Hij het toegedaan, en den dienaar wedergegeven had, zat Hij neder, en de oogen van allen in de synagoge waren op Hem geslagen. En Hij begon tot hen te zeggen: Heden is deze schrift in uwe ooren vervuld." Gelijk zich toen allen die Hem hoorden verwonderden over de woorden die van Zijne lippen kwamen, zoo is er ook nu nog bij al den rijkdom der Heilige Schrift, geen woord dat troostvoller is en ons duidelijker zegt, wat wij aan JEZUS hebben, en aan JEZUS alléén. Welgelukzalig de mensch die het slotwoord verstaat, en zeggen kan: ja ik weet en ben verzekerd ook voor mij vervuld!

Van de Jozefskapel wandelen wij naar de Mariabron, de eenige in Nazareth die het gansche jaar vloeit, en waar MARIA dus ongetwijfeld dikwijls zal geweest zijn om water te putten. Dė Grieken meenen, dat de ontmoeting met den Engel niet in de binnenkamer, terwijl MARIA in het gebed was, of gelijk de schilders het meermalen voorstellen, terwijl zij aan het spinnewiel zat, zal hebben plaats gehad, maar aan de bron, toen zij met haar gevulde waterkruik weer wilde heengaan en beroepen zich op het Evangelie van JACOBUS, waar staat: En zij nam de waterkruik om ze met water te vullen; en zie, daar sprak een stem tot haar: Wees gegroet, gij begenadigde, de Heer is met u, gij zijt gezegend onder de vrouwen. En zij zag rechts en links rond van waar die stem kwam. Van angst vervuld enz. [1]) De Grieken hebben dan ook in de nabijheid der bron hun heiligdom gebouwd. Onder het altaar is een reservoir, dat met haar in verband staat; wij dronken er uit; het water was heerlijk en koel. — Gansch anders dan te Jerusalem of Bethlehem, leven hier de Roomschen en Grieken in vrede; ook tegen-

---

[1]) Apocriefe Evangeliën van TISCHENDORF, vertaald door VAN OLEEF en HOFSTEDE DE GROOT, pag. 24.

over de Protestanten wordt verdraagzaamheid beoefend; en vooral bij de bron, waar men van 's morgens vroeg tot 's avonds laat menschen vindt, is alles één. Met bijzonder genot zagen wij de bonte kinderschaar, knapen en meisjes, hun kruik met zooveel bevalligheid op hoofd of schouder wegdragende, of den tijd des wachtens zich verkortende met allerlei scherts. Zeker heeft ook het Jezus-kind ten tijde dat Hij met Zijne ouders in Nazareth was, Zijn kruikje naar de bronwel gebracht, en in den geest ziet men Hem aan de hand Zijner moeder, of alleen, maar altijd als het volmaakte Kind. — Doch volg mij, vóór de avond gedaald is, nog naar gindsche hoogte, om een heerlijk uitzicht te genieten over de geheele stad. Tusschen de bergen gelegen, omzoomen deze haar met groenende velden, hier en daar door zware cactusheggen gescheiden, met olijfboomen beplant en in de lente met veelkleurige bloemen versierd. Ja, het stedeke, met haar witte huizen, en bloeiende velden is schoon, en wordt terecht door Hiëronymus „de bloem van Galilea" geheeten; maar toch voelt gij u tusschen de bergen ingesloten, zoo alleen, in een gansch andere wereld. Hier hadden ook in den loop der eeuwen geen bijzondere gebeurtenissen plaats; hier geen wonderen geschied; geen zieners of zangers geroemd, geen heldenscharen gelauwerd. Beklim daarentegen een der toppen van Nazareth's gebergte en zie dan eens rond: Hier de Thabor, daar de Karmel; hier de lachende vallei van Esdrelom, daar de Jordaan! allen namen die een geschiedenis in zich bergen, die spreken van de majesteit en trouwe Gods, van Israëls roemrijk verleden, van redding en glorie, van beproeving en van zegepraal; is het wonder dat het ten dage des Heeren spreekwoordelijk was: kan uit Nazareth iets goeds komen? Maar reeds Jesaja profeteerde [1]): Het land dat beangst was, zal niet gansch verduisterd worden; gelijk als Hij het in den eersten tijd verachtelijk gemaakt heeft, naar het land van Zebulon aan, en naar het land van Nafthali aan, alzoo heeft Hij het in het laatste heerlijk gemaakt, naar den weg zeewaarts aan, gelegen

---

[1]) Jesaja 8 : 23; 9 : 1.

over den Jordaan, aan Galilea der Heidenen. Het volk dat in de duisternis wandelt, zal een groot licht zien; degenen die wonen in het land van de schaduw des doods, over dezelven zal een licht schijnen." En ja voorwaar, zoo is het, want het oog Gods, dat het gansch heelal doordringt, de zeeën peilt, alle hoogten en diepten kent, verkoos juist dit oord als *„speelplaats* der menschgewordene wijsheid; als *opvoedingsplaats* van het Kind dat een Eeuwigheid oud was, eer het in de volheid des tijds geboren werd; als *schouwplaats* der morgenschemering van Zijn aardsche leven; als *kweekplaats* voor de wonderbloem, die in haar gesloten kelk, de glorie der Godheid droeg. De signatuur van dit landschap, staat in liefelijke harmonie met dit Godmenschelijke leven, dat zich in stilte ontplooit, eenvoudig en verheven; in de wereld en toch niet van de wereld; gewoon en buitengewoon, aardsch en hemelsch."

En het Kindeke was hun onderdanig en Hij nam toe in wijsheid en genade bij God en bij de menschen. Welke beelden schildert ons Lucas, de Evangelist, binnen de lijst van die weinige woorden. [1]) Hier in dit bergdal onderwerpt Zich het vleeschgeworden Woord 30 jaren lang aan de wetten van lichamelijke en geestelijke ontwikkeling. Hij leert, neemt toe in wijsheid, arbeidt in Jozefs werkplaats, beklimt de hoogten, en hoort in het ruischen van den morgenwind, de stem van Zijn Vader die in de hemelen is, ziet Zijn vingermerk op ieder bloemblad; de zang der vogelen is hem een lofzang voor den Allerhoogste, en als het gouden avondrood den horizont kleurt, is het, als hoort hij de stem Zijns Vaders: „Rust zacht!"

Maar hoe geschikt ook het stille Nazareth voor de vorming en ontwikkeling van het kindeke Jezus was, toch zou het al te dwaas zijn, indien wij daaruit alles wilden afleiden. Ware Zijn spreken en denken alleen een vrucht van Zijn aardsche vaderland geweest, Hij had de menschen niet van een ander en hooger gesproken. Ook zou Hij niet op zulk een beslisten weerstand en grove tegenspraak gestuit zijn, als

[1]) Lucas 2 : 40.

Hem nu in Zijn vaderstad wachtte. Nog toont men u de rots, waarvan men Hem in blinde woede wilde neerstorten. [1]) Zijn Geest was evenmin als het rijk, dat Hij stichten kwam, van deze wereld. Daarom moest Hij, door Zijn volk uitgeworpen, omdwalen, klagende: „de vossen hebben holen, de vogelen des hemels nesten, maar de Zoon des menschen heeft niets, waar Hij het hoofd op neerleggen kan;" tot Hij ten slotte het boog aan het kruis. Voorwaar, Hij heeft allen haat met liefde vergolden, en gelijk de wereld bij hare verguizing van Hem heil ontving, zoo is ook aan dit Nazareth zegen geschied. Want „Nazarener", die eeretitel staat niet alleen boven het kruis, als boven een eerezuil geschreven, maar wordt de wereld door verkondigd, en in den hemel zal door de ontelbare schare, die bekleed is met het witte kleed en palmtakken draagt in de handen, ook deze naam dankbaar worden herdacht en geprezen: JEZUS de Nazarener! JEZUS van Nazareth! — O! klein maar weerspannig stedeke van Galilea, is er grooter eere denkbaar?

Toen het duister begon te worden daalden wij af, want voor een vreemdeling is het niet goed hier in het donker te dwalen; niet om de bevolking, o neen! pater Soos gaf mij de vaste verzekering, dat tegenwoordig de lieden van Nazareth [2]) vriendelijk en betrouwbaar zijn, zoowel de Mohammedanen als Christenen, en ook streng in zedelijkheid; maar omdat de weg niet altijd best, en soms gevaarlijk is. In goede orde en zonder eenig ongeval vonden wij onze tenten weder.

De volgende morgen zag ons al vroeg op weg naar den Karmel. 't Was prachtig weer. Wij reden in westelijke richting, staken den Kison over, en trokken nu dicht langs den voet des bergs, die zich in een lengte van 25 K.M., bij een breedte van gemiddeld 11 K.M., naar het noord-westen uitstrekt. Aan de westzijde begrensd door de Middellandsche Zee, heeft hij aan zijn oostkant de vlakte van Esdrelom, terwijl zijne uitloopers,

[1]) Lukas 4 : 29.

[2]) De bevolking van Nazareth bedraagt 5650 zielen: 1600 Mohammedanen, 2600 Grieksch Orthodoxen, 1000 Roomschen, 200 Maronieten en 250 Protestanten. Voor het grootste gedeelte houden zij zich bezig met tuinbouw en veeteelt. Joden worden hier niet geduld.

naar het zuiden, de heuvelen en valleien van het hoogland Samaria vormen. Zijn hoogste punt is 552 M.; aan den zeekant waar het klooster en de lichttoren gebouwd zijn, meet hij slechts 184 M. Alzoo klein en gering in vergelijking met zijn groote broers, die reuzen der aarde, die op hunne breede schouders de hemelen schijnen te torsen. Neen, hier geen gletschers, geen mantel van sneeuw die reïner blinkt dan 't koninklijk hermelijn! maar de schouwplaats van wonderen der barmhartigheid; hier niet het ruischen van lawinen, die alles verpletteren in haar val, maar een prediking die blijven zal, al werden ook de bergen verzet in het hart der zee. Hier is meer dan een Libanon, meer dan een Mont-Blanc, want hier is de berg van Gods heerlijkheid, hier sprak God.

Eens moet de Karmel een waar paradijs zijn geweest, een oord vol liefelijkheid. Gelijk zijn naam, „Boomgaard," reeds vermoeden laat, was hij den Israëlieten door zijn dichte wouden, [1]) schoonen plantengroei, bloesem- en kruidenrijke weiden lief. [2]) Als Jesaja den volke een gelukkige toekomst zal schilderen, ontleent hij zijn beelden aan de heerlijkheid van Libanon, het sieraad van Karmel en van Saron. [3]) Sedert Elia dit gebergte tot zijne woonplaats koos, zijn eeuwen over zijn kruin heengegaan, en met haar veel van zijn schoonheid. Wel wassen nu nog op den Karmel de welriekende kruiden, waarvan de monniken, de algemeen bekende „Karmelietergeest" bereiden, maar de olijfboomen en wijnranken zijn zeldzaam geworden; de Arabier is veel te lui en te onbeschaafd om voor hunne aanplanting te zorgen, terwijl de geiten en schapen die langs de berghelling grazen, zelfs nog ieder uitspruitsel vernietigen. Heeft een bewoner hout noodig, dan velt hij wat onder zijn bereik valt; behoeft de herder vuur, dan steekt hij eenvoudig een boom aan, er zich niet om bekommerende, of daardoor soms een boschbrand kan ontstaan; de gevolgen van zulk vandalisme blijven niet uit, en de tijd is niet ver meer, dat even-

---

[1]) Vandaar dat in het Hooglied 7 : 5 het hoofd van Sulamith met den prachtigen haardos, bij den Karmel vergeleken wordt.

[2]) Micha 7 : 14.

[3]) Jesaja 35 : 2.

als andere deelen van Palestina, ook de prachtige Karmel een woestenij zal zijn. De hoogdalen en de zuidelijke hellingen maken een gunstige uitzondering. Aan de zuidwestzijde zijn vele holen, die den vervolgden Joden in ELIA's dagen, tot schuilplaats dienden. Ook was hier ELIZA's lievelingsplek [1]). Met het oog op de monniken die er hun klooster bewonen, wordt de Karmel door JACOBUS DE VITRIACO vergeleken met een bijenkorf, in wier cellen „vele bijen des Heeren" hunnen honig uit geestelijke zoetigheid bereiden. Niet slechts bij Israël maar ook bij de Heidenen was de Karmel in eere. Immers PYTHAGORAS bezocht hem van Sidon uit en toefde in deszelfs heiligdom. Dat heiligdom bestond waarschijnlijk uit een gebouw dat van boven open was, of uit een omheining, in wier midden een altaar stond, want TACITUS schrijft: Tusschen Judea en Syrië ligt de Karmel, een berg waarop een God vereerd wordt, die noch beeld noch tempel heeft; slechts een altaar, waarop Hem offers worden gebracht. [2]) Ook SUETONIUS verhaalt, dat keizer VESPASIANUS op den Karmel slechts een altaar heeft gevonden. Dat altaar zal dan gestaan hebben op de plek waar de strijd tusschen ELIA en de Baälspriesters heeft plaats gehad, niet ver van den hoogsten top. Maar, zoo heeft men gevraagd: van waar dan ELIA het water liet halen waarmede hij zijn outer overgoot; want, al werd hier ook te dien dage een bron gevonden, wie zegt ons dat deze, bij de langdurige droogte nog water had; maar al moest het dan ook een paar uren ver worden gehaald en naar boven gedragen, wat heeft dat bij het hoog gewicht van het feit dat plaats had te beduiden? In ieder geval werden de priesters aan den voet des bergs, bij den Kison gedood, en lezen wij dat de koning na de voltrekking van dit strafgericht weder optoog naar de offerplaats om te eten en te drinken, desgelijks de profeet, maar deze om te bidden; terwijl zijn jongen opklom tot de hoogte van waar hij de zee kon zien.

Naar luid der legende hebben de ouders van MARIA op den Karmel schapen en een herdershut gehad, en zouden zij

[1]) 2 Kon. 4 : 25 en 2 Kon. 2 : 25.
[2]) TACITUS. Hist. 2 : 78.

met haar meermalen daar zijn heengegaan. Ook zal, volgens diezelfde overlevering MARIA met het kindeke JEZUS bij den terugkeer uit Egypte daar hebben vertoefd. Wat wonder dus dat het „Ave Maria" hier meer nog dan elders door de monniken gezongen wordt, en zelfs in de Elia-kapel een Mariabeeld op het altaar staat. — Het klooster op den Karmel in Italiaanschen stijl gebouwd, is het schoonste en ruimste in gansch Palestina. De eerste verdieping is voor de pelgrims, de tweede voor de monniken ingericht. Het heeft een bibliotheek, wel klein, maar naar men zegt zeer zeldzame theologische werken en oude handschriften bevattende.

's Middags waren wij op de westelijke punt van den Karmel, 600 voet boven de oppervlakte der zee, een onbeduidende hoogte, maar die zoo schoon is van vorm, en in zulke bevallige lijnen zich neerbuigt naar het strand, dat de profeet JEREMIA, in één adem over den Thabor en den Karmel sprekende, zegt: [1]) „Hij zal voorzeker als Thabor onder de bergen, en als Karmel bij de zee, aankomen." Het uitzicht dat men daar geniet is onbeschrijfelijk; naar drie zijden de oceaan, door het licht der Oostersche zon gekleurd; noordwaarts de blauwende bocht van Akko, door een verblindend witte zandstreep begrensd; aan onzen voet Haïfa, [2]) door palmen overschaduwd en met velden omgeven, zoo sierlijk, als had moeder natuur juist hier een prachttapijt willen uitspreiden, met de schoonste kleuren doorweven; achter ons het Eliaklooster, ruim genoeg om twee- à driehonderd pelgrims te herbergen. Toen wij er waren heerschte er een ongewone drukte, daar juist een stoomboot met Fransche geestelijken en leeken was aangekomen, die allen voor een paar dagen gastvrijheid verzochten. Hun aantal was zoo groot, dat zelfs in de gangen van het klooster de bedden gespreid en tenten op de ruime binnenplaats opgeslagen waren. Een Vlaamsche monnik leidde ons overal rond en was als gids spraakzaam, voorkomend en bereidvaardig, maar hoe vriendelijk ook ontvangen, toch was het mij goed, om buiten de kloostermuren weder van de vrije

---

[1]) Jeremia 46 : 18.

[2]) Zie de aanteekening op pag. 72.

natuur te genieten en de majesteit en heerlijkheid Gods te bewonderen, waarvan hier duizend stemmen sprake uitstorten. 't Is hier een plek, waar men geen uren, maar dagen, zelfs weken wil blijven; een plek, waar hemel, aard en zee en berg en dal in volle akkoorden Gods grootheid zingen, en de mensch, het kind van 't stof, moet uitroepen: O mijn God, wat zijt Gij groot! En toch, hoe schoon ook de natuur, hoe lieflijk ook haar avondlied, toch zegt zij en bezingt zij niet alles. Neen, aan den starrenhemel of op het grastapijt staat de naam mijns Heilands niet, en het golfgeklots spreekt mij niet van Zijn kruis! 't Is zooals de dichter van een onzer Evangelische gezangen zingt:

Maar toen die God voor ons, godloozen!
Zijn Zoon ter kruisstraf overliet,
Zóó groot, zóó Godlijk, zóó oneindig
Zie 'k, Heer, U in de schepping niet!

Hiervan doordrongen is er geen kloosterklokje noodig om ons op te roepen tot het avondgebed, maar als vanzelf buigt ge de knieën en 't is de taal der ziel:

'k Aanbid U, nooit begrepen Liefde,
Ik zink, mijn Vader, God en Heer!
Voor U in sprakelooze aanbidding,
Bedwelmd door Uwe ontferming neer!

Bij het afdalen bezochten wij nog de profetenschool, een grot waar Elia met zijne volgelingen zal vertoefd hebben; zij ligt op de halve hoogte des bergs, circa 14 M. lang, 8 M. breed, 6 M. hoog. De wanden zijn natuurlijk vol met inscripties van allerlei aard en namen van bezoekers uit alle landen. In den linkerwand vormt een hol van kleinere afmeting een soort zijvertrek, waarbinnen Jozef en Maria en het kindeke bij hun wederkeeren uit Egypte zich één dag ophielden. —

In onze tenten teruggekomen kregen wij eerst een bezoek van onzen vriendelijken Vlaamschen gids, die blijkbaar zijne Hollandsch sprekende gasten niet zoo spoedig vergeten kon. In zijn eenvoud deelde hij ons iets mede uit zijn levenshistorie, en tevens hoe hij op den Karmel gekomen was. — Daarna bezocht ons de Engelsche predikant, die hier

aan het hoofd staat van een zeer kleine gemeente en klagen moest over groote tegenkanting en weinig vrucht. Naar den Karmel opziende dacht ik zoo, dat de God van ELIA nog dezelfde is om op Zijn tijd na lange droogte een milden regen te doen dalen op het dorre land; en ik zeide tot hem: Mijn Broeder arbeid maar voort, evenals op den Karmel, zoo zal ook aan den voet van den Karmel wel een ure van heerlijke verandering komen, want de Heer is God, de Heer regeert!

DE ZEE VAN TIBERIAS.

Des anderen daags keerden wij naar Nazareth terug, [1]) zochten daar onzen gastvriend, Pater Soos, weder op, maar nu om snellijk afscheid te nemen, en dan te gaan naar Kana in Galilea, een afstand van twee uur. Nauwelijks zijn wij in het dorp gekomen, of onder het geroep van hadschi, hadschi, (pelgrim) loopt de vriendelijke jeugd ons na, om water aan te bieden. Van de 600 inwoners zijn de helft Mohammedanen, de andere meest Grieken, weinige Roomschen en Protestanten. Het Roomsche Zendingshuis, door de Franciskanen gebouwd, wordt gezegd te staan op de plaats waar de Heer Zijn eerste wonder verrichtte. [2]) In de geheel nieuwe Grieksche kerk toont men u twee waterkruiken, nog van dien hoogtijd overgebleven, en rechts en links van het altaar geplaatst; ja zelfs wijst u de traditie het huis van NATHANAËL! Een bron van wijden omvang bevindt zich midden in het dorp. Wij rijden verder, eerst langs akkers, door hoogopgaande cactushagen gescheiden, en dan over eene vruchtbare vlakte naar den Thabor.

De Thabor (Djebel et-Tur) de hoogste berg van Galilea, verheft zich 615 M. boven den spiegel der Middellandsche zee, en 400 M. boven het dal van Esdrelon. Zijn plateau is 550 M. lang en 250 M. breed. Waarschijnlijk dacht MOZES aan den

---

[1]) Op mijn tweeden tocht door Palestina bezocht ik, de kust langs rijdende van Haifa naar Jaffa, ook Cesarea, door PAULUS meermalen (Hand. 9 : 30; 18 : 22) bezocht, later de plaats zijner gevangenschap. De pracht der stad wordt zeer breedvoerig door FLAVIUS JOSEPHUS beschreven, en nog heden ziet de reiziger uit de brokstukken van muren, aan den oever liggende zuilen en verstrooide puinhoopen, dat hier een stad gestaan heeft van den eersten rang. Reeds vroeg was er een Christengemeente; sedert de derde eeuw bloeide er een school, door mannen van naam als ORIGENES en PAMPHILUS beroemd. Ook EUSEBIUS, de vader der Kerkhistorie, is er bisschop geweest. † 340.

[2]) Johannes 2 : 1—11.

Thabor, als hij in zijn afscheidsrede tot den stam van ZEBULON sprak [1]): „Verheug u ZEBULON, over uwen uittocht, en ISSASCHAR over uwe hutten; zij zullen de volken tot den berg roepen, daar zullen zij offeranden der gerechtigheid offeren."

Hier verzamelde BARAK, door DEBORAH daartoe aangevuurd, zijn leger, waarmede hij tegen SISERA krijgen zou. Ook DAVID maakt van dezen berg melding in een zijner psalmen, als hij zingt: „Het noorden en het zuiden hebt Gij geschapen; Thabor en Hermon juichen in Uwen naam" [2]); de profeet JEREMIA roemt hem aldus: „Zoo waarachtig als Ik leef, spreekt de Koning, wiens naam is Heere der heirscharen: hij zal voorzeker als Thabor onder de bergen zijn," daarmee doelende op den machtigen Koning, die Egypte en Juda overwinnen zal [3]). Hoevele gekroonde hoofden hebben hare helling niet betreden? Hoe vaak wordt haar naam in de geschiedenis der volken vermeld! Ook LODEWIJK IX van Frankrijk bevond zich in het jaar 1252 op den Thabor, als hem de Sultan van Damascus liet weten, dat hij zonder gevaar Jerusalem bezoeken kon, maar, zoo lezen wij, zijn omgeving, bisschoppen en baronnen in zijn gezelschap rieden het hem dringend af, zeggende dat het een Koning van Frankrijk niet betaamde, anders dan als overwinnaar in de Heilige Stad binnen te gaan; hem daarbij herinnerende aan RICHARD LEEUWENHART, Koning van Engeland, die als men hem Jerusalem toonen wilde, uitriep: „O! Heere God duld niet, dat ik uwe heilige stad zie, als ik ze niet bevrijden kan, uit de macht uwer vijanden. [4])

Ik had den Thabor reeds ten vorigen jare bewonderd, maar zoo schoon als van Nazareth uit, had ik hem nog niet gezien; dan ligt zij vóór u, met haar ronden top, sierlijk als een koepel, die een heiligdom kroont, en dan past die berg in zijne gestalte en vorm zoo juist bij de geschiedenis van JEZUS' verheerlijking, dat gij best begrijpen kunt, hoe de overlevering hem daarvoor heeft aangewezen. — Op den top

[1]) Deut. 33 : 18, 19.
[2]) Psalm 89 : 13.
[3]) Jeremia 46 : 18.
[4]) Histoire de St. Louis par JEAN sire DE LA JOINVILLE, pag 271.

zijn thans twee kloosters gebouwd, door tuinen, stallen en bijenkorven omgeven; zeker altemaal nuttige dingen, maar op den Thabor zaagt gij ze liever niet. Ook in JEZUS' tijd was het hier niet zoo stil en eenzaam als men wel denken zou; neen, veeleer toonen de fundamenten onder de tegenwoordige gebouwen, dat hier een dorp of stad moet gestaan hebben, [1]) ofschoon de weg daarheen nog al lastig zal geweest zijn. Maar bergbewoners, men ervaart zulks in Zwitserland, zien tegen een steilen weg niet op; en bovendien: het is op den Thabor zoo schoon! Gelijk het goud onder de andere metalen, is de Thabor de schoonste onder alle bergen der aarde; als een dauwdrop op het blad eener roos staat hij daar op Jizreëls bloeiende vlakte [2]) en die vlakte is de tuin, de bloemhof van Palestina. Op den Thabor boomen van allerlei soort, en tusschen hunne takken vogels van allerlei vleugels. En het uitzicht? Ik geloof niet dat er in de wereld één berg is, die het schooner kan bieden; de rijkdom der natuurtooneelen is hier weergaloos. Alles goed, zegt gij, maar als de Thabor bewoond geweest is, hoe kan hij dan de berg der verheerlijking zijn? Zoo hebben ook anderen gevraagd, maar men bedenke, dat, al waren hier ook vóór achttien eeuwen een stad en sterkte, er tóch wel een onbebouwd gedeelte des bergs zal geweest zijn; de oppervlakte is zoo ruim en zoo breed! [3]).

Na afscheid genomen te hebben van den Franciskaner, die ons zoo trouw had rondgeleid, ververschingen aangeboden, en in een oogenblik van rust ons zoo aangenaam had beziggehouden, daalden wij te voet den berg af, daar hoe betrouwbaar de Arabische paarden ook zijn, het pad hier al te gevaarlijk was. Wij genoten na een langen en zeer vermoeienden dag een heerlijken avond. —

---

[1]) FLAVIUS JOSEPHUS, Joodsche Oorlogen 4 : 2.

[2]) SCHUBERT.

[3]) Aan den voet van den Thabor vernietigde NAPOLEON, 11 April 1799, met 6000 Franschen, een Turksch leger, zóó talrijk, dat de inboorlingen er van zeiden: „het is ontelbaar als de starren aan de hemelbaan, als het zand aan den oever der zee." 's Middags vertoefde de overwinnaar een paar uren te Nazareth; een steen, in een der cellen van het klooster aldaar, getuigt van dit merkwaardig bezoek. THIERS, Hist. de la Revol. franc. X 405.

Onder prachtig weder stegen wij den volgenden morgen in den zadel. Het wachtwoord was: naar Tiberias! De weg daarheen ging over hoogdalen, bijna alle onbewoond. Dit is vroeger zoo niet geweest, integendeel, JOSEPHUS meldt ons dat er in 's Heeren tijd in Galilea 204 steden en dorpen waren, en dat de kleinste van deze nog 15000 inwoners telde. [1]) Wel moet men hier aan overdrijving denken, maar toch heeft in dien tijd het kleine land een groote bevolking gehad en gevoed. Vergeten wij hierbij niet dat de vruchtbaarheid van Galilea zeer groot was, en dat nog heden op sommige plekken van het dal van Jizreël vijftigvoudig wordt geoogst; wat moet het dan niet geweest zijn in die dagen van bloei! Langer dan wij gedacht hadden, duurde de eentonige weg; eindelijk was de zoom van het bergplateau bereikt; vóór ons lag het meer van Tiberias, in zijne gansche breedte te overzien, en aan onze voeten de stad van dienzelfden naam. Wij hadden ons dat meer grooter voorgesteld, maar juist zijn kleinheid en bescheidenheid maakt een des te roerender indruk. Wat zijn alle zeeën die onzen wereldbol omspoelen, vergeleken met dit meer, dat, in een betrekkelijk eng dal ingesloten, de schouwplaats van den arbeid onzes Verlossers was? Hier zijn de netten geknoopt en de visschers gevormd, die ze op des Heeren woord zouden uitwerpen in den grooten wereldoceaan, om alzoo winst te doen voor het Koninkrijk Gods. Met diepen eerbied groeten wij dien vloed, in welks spiegel het vriendelijk gelaat des Heeren zich zoo vaak weerkaatste, op welks golven zich zoo dikwerf Zijne heerlijkheid heeft geopenbaard. Maar het is een groet uit de verte, want wij zelf bevinden ons nog eenige honderden voeten boven het watervlak, dicht bij den berg van Hittim, naar alle waarschijnlijkheid de berg waar de Heer het „Zalig, zalig, zalig" sprak. Opmerkelijk, de bloedigste slag, die ooit in het Heilige Land geleverd is, en die aan het koninkrijk Jerusalem den doodsteek gaf, is de slag van Hittim. Hier, waar de Heer voor aller oog de banier des vredes ontrolde, werd het vreeselijkst zwaard-

---

[1]) FLAVIUS JOSEPHUS, t. a. p. 4 : 3.

gekletter gehoord, en ten slotte eene beslissende zegepraal behaald door de strijders onder de halve maan! Is het ook of wij hier nog na eeuwen eene stem hooren, die krachtiger dan alle krijgsgeschreeuw, niet wegsterft, eene stemme Gods, die zegt: „Niet door kracht noch door geweld"? Maar herlezen wij die droeve bladzijde, door de pen der historie beschreven:

Het Christelijk leger vertoonde zich eensklaps in de vlakte die bij Hittim ligt. GUY VAN LUSIGNAN wilde zich van Hittim meester maken, voornamelijk om hare helder vloeiende bron, die de eenige is in den omtrek. SALADIN begreep zulks. Nauwelijks zag hij dan ook den koning van Jerusalem naderen, of hij bracht zijn kamp naar Hittim over, en nam de hoogten der beide horens van Hittim in bezit. Eenmaal meester van de bron, wachtte hij de kruisvaarders, wier waterzakken ledig waren, gerust af. Des anderen daags, den 4den Juli 1187, begon de slag; het bloedbad was ontzettend. De Muzelmannen hadden den oogst in brand gestoken, vandaar wolken rooks en stroomen vuurs, die onder de paarden heengolfden, en een verstikkenden walm langs de gelederen der kruisvaarders deden heengaan, wier legerkorps, dat met den vijand slaags bleef tot in den nacht, zich stormenderhand van den berg der zaligsprekingen meester maakte; daar sloten de tempeliers, de hospitaal- en andere ridders zich bij den koning aan. De bisschop RUFIN van St. Jean d'Acre plantte het kruis als een oorlogsbanier op de plaats, waar de Heere onder de schare opgetreden, zeide: „Zalig zijn de zachtmoedigen, zij zullen het aardrijk beërven!" De Muzelmannen zegepraalden volkomen; de bisschop sneuvelde, de koning werd gevangen genomen, en een vreeselijke slachting onder de overwonnenen aangericht. Van het eens zoo groot en prachtig leger ontkwamen slechts 1000 soldaten en 200 ridders. Onder de laatsten ook graaf RAYMOND met zijne vier zonen, en de grootmeester der Johannieterorde, broeder GARNIER van Syrië, die er zich met weinigen van zijne orde dapper had doorgeslagen, maar enkele dagen later te Ascalon, aan zijn bekomen wonden overleed. Met deze nederlaag begon de ondergang van het koninkrijk Jerusalem; de eene stad na de andere

viel in handen der overwinnaars, totdat door de inneming der heilige stad op den 5den October de laatste vruchten verloren gingen van een worsteling, die bijna honderd jaren geduurd en stroomen bloeds had gekost. [1]) Bij den berg der zaligsprekingen werd alzoo voorgoed aan de macht der kruisvaarders een eind gemaakt. Maar niet aan het Rijk van Koning Jezus; 'twelk niet van deze wereld is. De banieren die Zijn kruisteeken dragen, mogen niet golven over het oorlogsveld en bezoedeld en verscheurd worden door kruitdamp en kogelregen; dit prediken ons de hoogten, waar de bloem der Christelijke ridderschap viel voor het kromzwaard van den valschen profeet.

Toen ik ten vorigen jare mijn eerste reis maakte door het Heilige Land, heb ik in een groot gezelschap van Engelschen, heeren en dames, den Hittim beklommen. Welk een pracht! Groen van alle zijden! Hier als op een bloembed staande heeft de Heer kunnen zeggen: „Aanmerkt de leliën des velds, hoe zij wassen: zij arbeiden niet en spinnen niet, en Ik zeg u dat ook Salomo in al zijne heerlijkheid niet is bekleed geweest als een van deze." [2]) Ginds de Hermon met zijn sneeuwveld; hier aan uw voet het vriendelijk landschap in lentetooi; links de Thabor, en daar de waterspiegel van Tiberias, door een prachtlijst van bergen omgeven, als ware het een meer van Zwitserland. De gansche berg is een door God geschapen kansel in een wijden, wijden wereldtempel, waarboven zich de hemel als een onmetelijk koepeldak uitbreidt. 't Was ons als zagen wij daar aan de zachtglooiende helling een schare van heilbegeerigen neergezeten, armen van geest, treurenden, die maar geen vertroosting kunnen vinden, hongerenden en dorstenden, wien het laffe brood en de laafdrank, door de wereld geboden, niet meer voldoen. Maria's, Martha's, visschers en tollenaars, en nog achter dezen een hoofdman van Kapernaüm, die zegt: „ik ben het niet waard!" maar het toch niet laten kan, om als een onwaardige tot

---

[1]) Correspondance d'Orient; Wilken, Geschichte der Kreuzzüge, Bd. III, 991.
[2]) Mattheus 6 : 28 v.v.

Jezus op te zien en dan zich in Zijne nabijheid zalig gevoelt. Een Engelsch predikant nam zijn Nieuw Testament, en las voor Math. 5 : 1—10, daarna zongen wij een lied; 't was of er nog iets om ons ruischte van wat hier vóór achttien eeuwen gehoord werd; of er nog eenige kruimkens waren overgebleven van den disch toen gespreid. Maar genoeg, — wij dalen af en staan na een half uur aan de muren van de zeldzame stad Tiberias, door Herodes Antipas, den moordenaar van Johannes den Dooper, gesticht, en naar keizer Tiberius genaamd. Ofschoon een hoofdplaats, is zij toch eng en bekrompen, maar hare ligging buitengewoon schoon.

Onze tenten zijn opgeslagen buiten de stad aan den oever van het meer, dicht bij het badhuis; op den weg daarheen vindt men telkens gebroken zuilen of overblijfselen van muren, die ons zeggen dat het oude Tiberias zich in deze richting op de smalle strook lands tusschen het meer en het gebergte heeft uitgebreid. Nemen wij aan, met vele beroemde Schriftuitleggers, dat Rakkath in het Oude Testament [1]) de voorgangster van het latere Tiberias was, dan past de naam voortreffelijk op het terrein, want Rakkath beteekent: „de smalle." De plaats waar de warme bronnen ontspringen, heette ten tijde van Herodes Emmaus. [2]) Vroeger door velen bezocht, zijn thans de badgasten weinigen, ofschoon het water, dat een warmte van 62° C. heeft, naar de meening der geleerden voor lijders aan rheumatiek en huidziekten heilzaam is boven alle baden van Europa. Die verlatenheid is voorwaar geen wonder, want het badhuis laat aan reinheid en zuiverheid alles te wenschen over; de weg daarheen is meer dan slecht, zoodat het voor zieken schier onmogelijk is om er te komen, terwijl de stad zelf, de koningin der vlooien genoemd, tot verblijf volstrekt niet uitlokt. Het meeste water loopt alzoo ongebruikt weg, op de steenen een groenachtigen neerslag achterlatende.

Na de verwoesting van Jerusalem is Tiberias op godsdienstig en wetenschappelijk gebied de hoofdstad des Joodschen

---

[1]) Jozua 19 : 35.

[2]) Flavius Josephus, Joodsche Oorlogen 4 : 2.

volks geworden; hier zetelde het Sanhedrin, het hoogste gerechtshof. Hier werd na een arbeid van veertig jaren de Mischna, het eerste gedeelte van den Talmud, [1]) voltooid door rabbi JUDA, president van het Sanhedrin en hoofd van de School, die door de rabbijnen AKIBA, ASSCHAR en MAIMON tot grooten bloei is gebracht. Men eert hunne graven op het hoogst en toont ze den belangstellenden vreemdeling.

De landstreek om het meer is zelfs nu nog aantrekkelijk, maar wat moet ze niet geweest zijn ten tijde van des Heeren omwandeling! FLAVIUS JOSEPHUS schrijft er van: „'t is hier schoon en vruchtbaar; er zijn geen boomsoorten die hier niet groeien willen en de bewoners kweeken hier allerlei planten aan; de lucht is zóó gematigd, dat alle soorten van vruchten hier kunnen geteeld worden. Men ziet hier een menigte van noteboomen, die anders koude luchtstreken verkiezen, en andere boomen die meer warmte van noode hebben, zooals de dadel; of een zachte lucht, zooals de vijg of olijf; alles tiert hier. Ja, 't is of moeder natuur door hare liefde voor deze landstreek er vermaak in schept, om hier de tegenstrijdigste gewassen saam te doen opschieten, en of alle seizoenen in vriendelijken wedstrijd deze welige landstreek begunstigen, want ze brengt niet alleen de beste en fijnste vruchten voort, maar bewaart ze zoo lang, dat men gedurende tien maanden druiven en vijgen en alle andere vruchten gedurende het geheele jaar kan eten. [2]) Van die heerlijkheid is thans niet veel meer te vinden; de boomen zijn verdwenen en schaduw is er alzoo niet. Slechts ziet men er een paar palmen, wier bladeren bewogen worden door de zachte avondkoelte. Helder is het water en doorschijnend zijn nog altijd de golven, maar daar is geen handel, geen vischvangst, er zijn geen schepen; slechts een zestal visschersschuiten, en dan nog in jammerlijken toestand,

[1]) De Talmud (leer) bestaat uit twee deelen: de Mischna, of verzameling van wetten, door MOZES aan JOZUA gegeven, en bij overlevering van geslacht tot geslacht bewaard; en de Gemara, commentaren of verklaringen op de Mischna bevattende. De Gemara is tweeërlei, een Jerusalemsche en Babylonische. De Babylonische wordt met de Mischna uitsluitend de Talmud genoemd, en door de tegenwoordige Joden in hooge eer gehouden.

[2]) FLAVIUS JOSEPHUS, Joodsche Oorlogen 3 : 35.

doorklieven die baren, die eens een vloot van honderden vaartuigen droegen; en aan den zoom van het meer geen steden en dorpen, terwijl ze vroeger bij tientallen werden geteld. Tiberias is nog alleen over.

Wij zitten 's avonds aan den eenzamen oever. Wolkenloos is de hemel, geen zeil vertoont zich op den vloed; boven ons staat de maan, met hare zachte stralen de kabbelende golven kussende, en om haar duizend, duizend starren, blinkende kinderen van den nacht. O, konden die maan en starren getuigen van wat zij zagen vóór achttien eeuwen op deze nu eens stille, dan weer bruisende golven, zij zouden u spreken van wonderen zonder tal; en ter eere van den Menschenzoon, Wiens gelaat zij zoo vaak in dezen waterspiegel aanschouwden, hunne stemmen paren tot een wondervol hemelsch akkoord, waarvan de grondtoon is: Hallelujah! Hallelujah! den Koning der koningen, den Heer der Heerlijkheid! — Hoe kalm en stil is alles om ons heen en in die stilte iets van dat „Vrede zij u!" waarmede de Heer ook aan dezen oever tot Zijne jongeren kwam. Ja wij begrijpen het, dat de verrezen Heiland juist hier Zijnen discipelen den vredegroet bracht, en met hen eene ontmoeting had die van de teederste en innigste liefde getuigde. In Jerusalem, de koningsstad, openbaarde Hij Zich als den Zoon des levenden Gods, nog aan het kruis als Koning. Ook hier verborg Hij Zijne Goddelijke glorie niet, en maan en starren kunnen er van gewagen, hoe op Zijn machtwoord de wateren werden als een kristallijnen pad onder Zijn voet; maar toch was Hij hier meer dan ergens de Menschenzoon, die Zich neerboog tot het verdoolde; de Goede Herder, die Zijne schapen kende en verzamelde, en bracht in zeer grazige weiden, en het lammeken op Zijne schouderen droeg. Hier verscheen de Levensvorst in bijzonderen zin aan de zijnen, en het was als wilde Hij met die verschijningen tot Zijn klein kuddeke zeggen: Vrees niet! ziet, Ik ben immers de uwe! Gij zijt de Mijne, en gezeten aan des Vaders rechterhand schaam ik Mij Mijn Galilea en Mijne Galileërs niet! Wij voelden het, hoe over dit landschap nog steeds iets zweeft van dien hemelschen adem, die ook op de laatste bladzijden van het Johannes-Evangelie

VISSCHERS OP HET MEER VAN TIBERIAS.

rust; een hemelsche gloed, die verschrikt noch verblindt, maar dringt om te vragen naar het licht uit den hooge!

Reeds vroeg in den morgen staan wij aan het strand. Onze paarden met tenten en bagage worden met de bedienden naar den noordelijken zoom van het meer vooruit gezonden, terwijl voor ons twee groote visschersschuiten zijn gehuurd. Als alles gereed is geeft de gids een teeken, de bel wordt geluid, en . . . wij zijn aan boord. De zeilen worden wel opgehaald, maar 't is zóó windstil, dat de Arabieren zich aan de riemen moeten zetten; links en rechts springt de visch om ons vaartuig op, een bewijs, dat hier rijkdom genoeg is om honderden werk en brood te verschaffen. Maar het artikel visch vindt in Palestina geen aftrek, ofschoon ze overheerlijk is, vooral de dusgenaamde Paulusvisschen, die ons werden voorgezet. Na anderhalf uur roeiens kwamen wij bij het oude Magdala, waaraan MARIA haren naam „MAGDALENA" ontleende. 't Is nu een ellendig, nauwelijks bewoonbaar dorp, maar toch opmerkelijk dat het niet spoorloos verdwenen is, terwijl van de groote steden Bethsaïda, Tarichea en andere moet worden gezegd: men kent en vindt haar standplaats zelfs niet meer. Magdala moest blijven als een teeken van de groote zondaarsliefde des Heeren, die juist de onreinste en onheiligste tot voorwerp van Zijn genade koos, maar ook als een gedenkzuil van de dankbare liefde eener discipelin, die haren Meester trouw bleef, trouw tot onder het kruis.

Aan gene zijde van Magdala opent zich de Wadi-el-Hamam, een dal met steile rotswanden en diepe kloven, waar schoone vogels bij duizenden nestelen, maar die ook een voorname rol in de geschiedenis van Galilea hebben gespeeld. Niet slechts vonden de bewoners des lands daar ruime en veilige schuilplaatsen, als de oorlogsfakkel in hunne steden en dorpen geworpen werd, maar ook zij die op strooptochten uitgingen hielden zich er op. Nu gebeurde het eens, dat een menigte van mannen, vrouwen en kinderen, die zich aan de heerschappij van HERODES DEN GROOTE niet wilden onderwerpen, zich in dezen hadden teruggetrokken. Hun verblijf scheen hen tegen ieder gevaar te beveiligen;

maar de scherpzinnigheid des Konings wist deze zwarigheid te overwinnen. Immers wijl een bestorming beneden uit het dal, of van boven van den bergrand af, langs zoo smalle paden onmogelijk was, maakte men op zijn bevel bakken, die met de sterkste soldaten bemand, door windassen langs de gladde rotswanden werden neergelaten tot op de hoogte der spelonken; dan sprongen de soldaten er uit, dreven te vuur en te zwaard de verdedigers terug, en doodden een ieder die in hunne handen viel. Dagelijks werden de aanvallen op die wijze herhaald, totdat HERODES vergiffenis beloofde, aan allen die zich vrijwillig onderwierpen; maar de belegerden wisten wel wat zij van die belofte hadden te denken, en kozen den dood boven de slavernij. Een grijsaard werd door zijn vrouw en zeven zonen gesmeekt, zich aan de genade des konings over te geven; maar aan den ingang staande van het hol, stiet hij den een na den anderen neder, en ten laatste ook zijne vrouw, om ten slotte zich zelf in den gapenden afgrond te storten. [1])

Op mijn verzoek verlaten wij den oever en steken af in de diepte, houden in oostelijke richting aan en komen aan de monding van den Jordaan; daar wordt een bad gebruikt; dan zetten wij koers naar het westen, waarop wij na een uur Tell-Hum bereiken, een oord vol puinhoopen, maar in de lente zóó dicht met hoog opschietend onkruid begroeid, dat van de ruïnen nauwelijks iets te zien is. Deze ruïnen bestaan, met kleine uitzondering, uit zwarte bazaltblokken, in scherp contrast met de overblijfsels van een oud gebouw, welks witte Corinthische zuilen en voetstukken met schoone molures en fijn lofwerk, nog gansch ongeschonden, ons spreken van een prachtgebouw, dat daar zal geweest zijn, 23 M. lang en 17 M. breed. In de nabijheid schijnt een Basilika gestaan te hebben, maar dagteekenende van lateren tijd. Dicht aan den oever is het eenige huis, wat zich nog boven de puinhoopen verheft, namelijk een steenen schuur, door de P. P. Franciskaners gebouwd, waar pelgrims kunnen binnengaan om te rusten of hunnen medegenomen mondvoorraad

[1]) FLAVIUS JOSEPHUS, Joodsche historie XIV.

te gebruiken. Van een havenaanleg is geen spoor te ontdekken; liepen er vroeger de schepen in 't zand, evenals nu nog te Scheveningen, of liepen zij vast in 't riet? Thans komt zelden hier een visschersschuit aan; wat zou men er ook doen, want handel is er natuurlijk niet, waar geen menschen wonen, maar gebeurt het soms, dan is het om oude bouwsteenen in te nemen en die naar Tiberias of elders te vervoeren; en zoo zijn in de laatste 10 jaren verschillende huizen op andere plaatsen gebouwd of versierd met steenen van Tell-Hum. Men ziet soms een armoedige hut met wanden van klei, maar een stuk van een pilaar er in aangebracht, die vroeger in een galerij van een aanzienlijk huis of een tempel gestaan heeft; doch jammer genoeg verdwijnen op die wijze zoo langzamerhand de getuigen der oudheid, en dat juist van een plek, waar men ze zoo gaarne behield, om antwoord te geven op de vraag: is hier Kapernaüm, de stad van JEZUS geweest? Uit de Evangeliën weten wij, dat Kapernaüm een ontvangkantoor met Romeinsche bezetting had ter bescherming van de douanen, en dat een van dezen LEVI was, de zoon van ALPHEÜS, ook genaamd MATTHEÜS, daarna door JEZUS tot Zijn discipel gekozen. Zulk een ontvangkantoor moest natuurlijk dicht aan de grenzen zijn; en als wij nu weten dat Tell-Hum slechts op één uur afstands van den Jordaan ligt, de grensrivier tusschen het gebied van HERODES ANTIPAS en dat van den viervorst PHILIPPUS zijn broeder; als wij zien dat ook JOSEPHUS spreekt van Kapernaüm aldus: In een gevecht, door mij als Opperbevelhebber in de nabijheid van den Jordaan tegen de troepen van Koning AGRIPPA geleverd, stortte ik van mijn paard en bezeerde mij zoodanig, dat soldaten mij naar Cepharnum moesten dragen, waar ik geneeskundige hulp ontving; [1]) en wij merken dan ook uit dit verhaal op, dat Kapernaüm de dichtst gelegen plaats was aan den westelijken oever van den Jordaan; als wij bij den Evangelist MARCUS [2]) lezen: „En zij vertrokken in een schip naar een woeste plaats, alleen. En de scharen zagen hen heenvaren, en velen

---

[1]) JOSEPHUS' levensbeschrijving.

[2]) Marcus 6 : 32.

werden Hem kennende, en liepen gezamenlijk te voet van alle steden derwaarts, en kwamen hen voor," en wij bedenken dan, dat zulks alleen mogelijk geweest is, als de stad lag waar het tegenwoordige Tell-Hum is; dan krijgt het vermoeden, al meer en meer zekerheid dat hier Kapernaüm, Zijn stad, moet geweest zijn.

Bovendien pleit ook de naam er voor. Immers: Kapernaüm is Hebreeuwsch, Kafar-Nahum, d. i. dorp van Nahum; maar als dat bloeiende, handeldrijvende dorp bouwvallig werd, noemde men het niet meer Kafar, maar veranderde den naam in Tell, beteekenende: oord van verbrokkeling, verwoesting, plaats van verval. Hum is eene verkorting van Nahum. Tell-Hum alzoo: vervallen plaats, oord waar het vroeger beter en liefelijker was, ruïne van Nahum. Ook de overlevering der Joden, zoowel als de berichten van Christelijke schrijvers uit de 3de en 4de eeuw, spreken in dienzelfden geest, bewerende dat het tegenwoordige Tell-Hum de stad van den Heer zal zijn.

Hier dan de plaats waar de Hoofdman van het Romeinsche garnizoen woonde, een proseliet der poorten, die bij de Joden zoo geliefd was, omdat hij hun een Synagoge [1]) gebouwd had, en die nog witte zuilen en fundamenten, de overblijfsels van dat sierlijk gebouw; maar dan ook hier de stad, over welke de Heer sprak met een traan in zijn stem: „En gij Kapernaüm, die tot den hemel toe zijt verhoogd, gij zult tot de hel toe worden neergestooten, want zoo in Sodom die krachten waren geschied, die in u geschied zijn, zij zoude tot op den huidigen dag gebleven zijn; doch Ik zeg u, dat het den lande van Sodom verdraaglijker zijn zal in den dag des oordeels dan u." [2]) Voorwaar, de stad is verdwenen, men kent hare grenzen niet meer; [3]) maar de liefelijkheid van het oord is gebleven; de golven van het blauwe meer bespoelen nog het strand, zoo vaak door de

---

[1]) Lucas 7 : 5.

[2]) Matth. 11 : 23.

[3]) Over de vraag of het tegenwoordige Tell-Hum het vroegere Kapernaüm is, leze men in het „Zeitschrift des Deutschen Palestina-Vereins," 1886, wat pf. FREI VON EBNASS, ST. GALLEN schrijft, maar vooral EBERS und GUTHE, Anmerkung 74, 1ste Theil.

voeten des Heeren gedrukt; en de bergen zijn er nog, en de dalen met hun sappig groen, maar overigens alles doodsch en stil, en in die stilte is het den wandelaar, die hier ronddwaalt, of hij over gindsche steenen, waartusschen de slangen schuifelen, en de schorpioen zijn woning vindt, een stem hoort ruischen, een nagalm van des Heeren woord: Wee u! wee u Kapernaüm!

HET NOORDEN VAN GALILEA.

Noode scheiden wij van een oord, waar iedere voetbreed grond iets te zeggen heeft; maar de schepen keeren naar Tiberias terug en wij moeten het rotsachtige bergpad op. 't Is meer dan tijd, de paarden staan reeds lang gezadeld. Al tweemaal blies onze gids op den hoorn, maar 't is of niemand onzer zich kan losmaken van deze vriendelijke plek, zoo rijk aan herinneringen! — Nog eens wend ik mijn paard en zie over de blauwende vlakte heen. Vaarwel, Galileesche zee! die mij zooveel te zeggen had en te denken gaf. Gij waart het glanspunt in mijn reisplan, gij blijft het in mijn dagboek; ik neem naast Jerusalem van u de gelukkigste indrukken mede. Vaarwel, Galileesche zee! geheiligd door den voetstap des Meesters, gezegend door de wonderen van den Heilige Gods. Veel hebt ge aanschouwd en gehoord, meer nog dekt gij met uw golvensluier, wat toch eens in den dag der dagen openbaar zal worden. Steden zaagt gij veranderen en vergaan; de vijand heeft uw oever ontwijd, uw palmen, uw bloemen geroofd; de Romeinsche adelaar heeft boven uw breeden waterplas zijn vleugelen uitgeslagen, zijn buit verscheurd, uw stroom gekleurd met bloed, en 't is of in den golfslag die aan uw oever breekt, een klaagzang over verdwenen glorie trilt. Maar eens zal het anders worden! Nog eens zullen de zeilen klapwieken, en uwe scheepkens daar heenvaren als een duive met uitgebreide vlerken op den adem van den wind; nog eens zult gij steden zien verrijzen; nog eens zal uw oever bebloemd zijn; nog eens zal de herder zijne schapen in uwe nabijheid weiden en zullen uw golven dansen op den maatslag van zijn herdersfluit! Nog eens! Maar dan zal ook het Kruis in noord en zuid op uwe oevers geplant zijn! Dan zingen uwe visschers

en schepelingen het nieuwe lied, het scheepslied dat zoo heerlijk klinkt op de baren, ter eere van het Lam dat hen kocht tot den duren prijs van Zijn bloed en dan zingen uwe dorpers en stedelingen, dan zingen Gods engelen mee.

Kapernaüm, Magdala, Tiberias, meer van Immanuël, met heilige en dankbare herinneringen verlaten wij uwe steden en oevers.

Het weder was schoon, maar de weg, die smal, steil en vol met steenen was, afschuwelijk. Het gaat trap op, trap af; de Arabische paarden evenwel zijn onbetaalbaar, vallen of struikelen niet en dragen u over de onmogelijkste wegen. Vergeten wij intusschen niet het woord van den psalmist: „de Heer heeft geen lust aan de sterkte des paards; Hij heeft geen welgevallen aan de beenen des mans; de Heer heeft een welgevallen aan hen die Hem vreezen, die op Zijne goedertierenheid hopen.” [1]) Links van ons zagen wij Safed, een stad met circa 25000 inwoners, door de aardbeving van den eersten Januari 1837 evenals Tiberias zóó geteisterd, dat onder de puinhoopen van ingevallen huizen of moskeeën 5000 menschen waaronder 4000 Joden den dood vonden. Zij is in twee kwartieren verdeeld, het Joodsche en Mohammedaansche, zorgvuldig van elkander afgezonderd en gelegen op een hoogte van circa 800 meter boven de oppervlakte der zee. Daar waait immer een frissche berglucht, die voornamelijk des zomers, den reiziger die van Gennesareth komt, zoo heerlijk verkwikt. Men gelooft dat de Heer aan Safed dacht, toen Hij sprak: „Een stad boven op eenen berg liggende, kan niet verborgen zijn.” [2]) De Joodsche bevolking, die hier sedert de 15de eeuw bloeit, omstreeks 12000 zielen, (de overigen zijn meest allen Mohammedanen, en maar weinigen Christenen) houdt zich ijverig bezig met het lezen van den Talmud en leeft voornamelijk van liefdegaven, hun door bemiddelde Joden uit het buitenland toegezonden.

[1]) Psalm 147 : 10, 11.
[2]) Mattheüs 5 : 14.

Jodenscholen, waaraan een groot aantal beroemde rabbijnen verbonden waren en nog zijn, vindt ge er bij menigte en vanwege de Talmudische studiën, die voornamelijk in de 16de eeuw hier bloeiden, is zij met Jerusalem, Hebron en Tiberias, tot eene der vier heilige steden verklaard. Reeds toen hadden de Joden hier een drukkerij opgericht, die vóór 60 jaar nog aan 30 personen werk gaf, maar thans in verval is. Er zijn 18 synagogen, genoemd naar de landen, waaruit zij kwamen die er aan verbonden zijn.

In vroegere eeuwen, perioden waarvan de bijbel spreekt, hooren wij van Safed niets. Eerst sedert de kruistochten treedt het in de geschiedenis op, en begint men er met lof gewag van te maken. De Koningen van Jerusalem herschiepen het in een vesting om zich des te beter tegen de Muzelmannen, die dreigende uit het noorden en oosten kwamen, te kunnen verdedigen. — Na den slag bij Hittim moest SALADIN het vijf maanden belegeren, eer hij het dwingen kon zich over te geven. In 1240 viel het weder in de handen der Christenen, en legde bisschop BENEDICTUS van Marseille zelfs den eersten steen voor eene nieuwe sterkte, maar in 1266 door den Sultan van Egypte heroverd, is het sedert dien tijd een vast bolwerk der Muzelmansche heerschappij in Syrië gebleven, en toegenomen in bloei. Bekend zijn in den omtrek zijne moskeeën, badhuizen en pleinen.

Op een paar uren afstands, in de nabijheid van de ruïnen der „Karavansera van JOSEPH", dus genaamd naar een pacha, die vóór vijfhonderd jaren dit gebouw ten dienste der karavanen van Damascus komende had gesticht, waren onze tenten opgeslagen, die ditmaal met bijzondere vreugd werden begroet; en geen wonder voorwaar, want het was ontzettend warm geweest en daarbij de weg zoo slecht en gevaarlijk, dat wij meer dan eenmaal van de paarden moesten afstijgen om te voet een pad tusschen grooter of kleiner rotsblokken te zoeken. Gelukkig dat allen er zonder eenig ernstig letsel waren afgekomen; slechts één van ons was van het paard gevallen en had zich ietwat aan den elleboog bezeerd; maar onze dokter was aanstonds bij de hand om een pleister op de wond te leggen, en verder tot

aller geruststelling te verzekeren, dat het niets te beteekenen had. Nauwelijks hebben wij ons veldleger betrokken, of van alle zijden stroomen Arabieren toe om „die vreemdelingen te bezien," en als zij gehoord hebben van een onzer bedienden dat een geneesheer in ons midden is, komen zij aan met allerlei lijders, zoodat onze dokter handen vol werks heeft en zijn medicijnkist en mijn plukseldoos aardig geplunderd worden. Nog laat in den avond werd zijn hulp ingeroepen door een Arabier, die getracht had vee, dat van hem gestolen was, terug te krijgen, en in de worsteling daardoor ontstaan een diepe wond in den arm bekwam. De man had er maar een stuk klei opgelegd. Ook hij werd geholpen en ging, de innigste dankbaarheid toonende, weder terug naar zijn hut.

Onder begunstiging van heerlijk weder zetten wij den volgenden morgen onzen tocht voort en wel over Taiteba naar Kedes, het oudtijds vaak genoemde Kadesch in Nafthali, noordwestelijk van het meer Merom. Ook dit meer ziet er vriendelijk uit en heeft de schoone kleuren van het meer van Tiberias. Het oude Kedes ligt op een hoogvlakte en behoorde tot de steden, die ten tijde van Jozua bij het binnentrekken van Kanaän aan de Levieten [1]) werden toegewezen, of tot vrijsteden [2]) verklaard. In den tijd der Richteren vinden wij er melding van gemaakt als de geboorteplaats van Barak en verzamelplaats van de mannen van Nafthali, die door de Kanaänieten onderdrukt, reeds zoo lang naar wraak, naar vrijheid smachtten. [3]) Ofschoon bekend als ongezond, is het tot in den Romeinschen tijd een plaats van gewicht geweest, getuige de wonderschoone ruïnen van prachtgebouwen, met den Romeinschen adelaar versierd. Ook zijn hier in de laatste jaren sierlijke grafkelders en sarcophagen gevonden en zuilen met Corinthische kapiteelen, die misschien vroeger in den zoogenaamden Zonnetempel hebben gestaan, benevens overblijfselen van portalen, die aan de ruïnen van Baälbeck doen denken. Na de bezichtiging

[1]) Jozua 21 : 32.
[2]) Jozua 20 : 7.
[3]) Richteren 4.

van dit alles rijden wij voort over een heerlijken weg door een breede vlakte langs groote dorpen, door MONTEFIORE gesticht en uitsluitend door Joden bewoond. Dikwerf heb ik hooren beweren dat de Jood alleen voor den handel geschikt is en niet voor den landbouw. Die dat meent, doorreize de Meromvlakte en hij trekt zijne woorden terug. Ook hebben in dezen omtrek de Bedouïenen van den Sultan grond ter bebouwing gekregen tegen zeer matigen prijs, onder voorbehoud dat zij van hun zwervend leven afstand doen en hier voorgoed hunne tenten zullen opslaan. Men kan zien dat door dien maatregel eenige beschaving onder die anders gansch onbeschaafden gekomen is; de tenten zien er veel netter uit dan van hunne broeders in de Jerichovlakte [1]) alsook de vrouwen, die wij behoorlijk gekleed aan den ingang er van bezig zagen met breien en naaien. Toen wij 's avonds in de nabijheid van Chalce ons kamp bereikten, werden wij weder ontvangen door een menigte Bedouïenen, gewapend met lans of geweer; maar maak u niet ongerust, mijn lezer, want zij zijn slechts hier uit nieuwsgierigheid om de vreemdelingen te zien die in hun vlek gekomen zijn. Bij ons zou het niet anders gaan, en misschien niet zoo net en ordelijk als bij deze half beschaafden. Zij vormen een schilderachtige groep, die toeschouwers, ouden en jongen, die u zeker geen kwaad zullen doen, al is hun zwijgend toezien wel wat vervelend; ja zelfs zijn ze zeer beleefd, en geeft gij hun een cigaret, dan wenschen zij op hunne eigenaardige manier u alles goeds. Wij mochten op buitengewone wijze in hunne toegenegenheid deelen, daar de Arabier, dien onze dokter den vorigen avond verbonden had, ons zonder dat

---

[1]) De tenten der Bedouïenen aan den Jordaan, zijn nog als in SALOMO's dagen, de tenten van Kedar, zwart, (Hooglied 1 : 5), en bedekt met kleeden van geitenhaar, waterdicht geweven, uitgespannen over palen 1 à 2 meter hoog. Zij zijn 8—10 M. lang en 3—4 M. breed; door kleeden van dezelfde stof wordt iedere tent in één of meerdere afdeelingen gedeeld. — De tenten die wij in de Meromvlakte zagen, waren zeer net, met matten omgeven, en met bekleedsel van veel fijner stof. — De wapenen der Bedouïenen bestaan uit: een lange lans, beneden de ijzeren punt met een bosje struisveeren versierd, vervolgens een lang éénloopsgeweer met pan en vuursteen, of een tweeloops percussie-geweer, en een kromme sabel: soms ook een knods. — Van helm of harnas, bij de stammen in het Oost-Jordaansche in gebruik, zag ik hier niets.

wij het wisten den ganschen dag was nagereisd, en nu 's avonds weer kwam om zijn wond nog eens te laten nazien, tevens aan alle omstanders vertellende, welk heil hem van onzentwege was wedervaren. Een hoezee! der Arabieren volgde ter eere van onzen dokter.

't Was den volgenden morgen somber weer, het terrein waar we door rijden heuvelachtig en dicht begroeid, iets wat in Palestina een zeldzaamheid is, want uren en dagen kan men reizen zonder huizen of boomen te zien. Hier was het anders en beter. Wij passeeren een oude, Romeinsche brug, gelegen in een waarlijk wild-romantisch landschap, maar de brug zelf? Als een karavaan er over heen gaat, hoort ge zulk een verdacht gekraak, dat ik u raad één voor één, of op gepasten afstand van elkander, die te overschrijden om niet in den wild bruisenden Jordaan terecht te komen. Leuningen of zijstukken zijn er niet aan en de afgrond is diep onder uwe voeten! Wij bereiken de vesting Hunia, volgens ROBINSON het oude Beth-Rechob [1]) in de nabijheid van Dan gelegen, terwijl SEPP, meent aan het vroegere Hazor, de residentie van koning JABIN [2]) en GUERIN, aan Janoah, [3]) in 734 v. CHR. door TIGLATH PILESER veroverd, te moeten denken. Hier zijn ruïnen die van Phœnicischen en Romeinschen arbeid getuigen, anderen uit den tijd der Arabieren en der Kruisvaarders. Maar oneindig meer dan die verweerde en begroeide puinhoopen boeit het bekoorlijke van het landschap, met weiden en beken, boomen en bloemen, vlinders en vogels, die hier hun paradijs gevonden hebben, en dan het uitzicht;... maar wij kunnen er niet lang vertoeven; slechts vluchtig nemen wij alles op. Wat moet het vroeger in den bloeitijd des lands hier heerlijk zijn geweest. Na drie kwartier komen wij aan den langwerpigronden heuvel Tell-al-Kadi, welks naam een overzetting is van het oude Dan, de noordelijke grens van het beloofde land, thans niet meer bewoond. Niemand alzoo die ons bespiedt, als wij langs de overblijfsels dwalen van vroeger

---

[1]) Richt. 18 : 28.

[2]) Jozua 11.

[3]) 2 Koningen 15 : 29

eeuwen, of onder de schaduw van gindschen ouden eik ons neerzetten, en dan luisteren naar den wildzang der vogelen boven ons, of naar de stemmen uit de graven rondom ons, of naar wat Gods Woord ons zegt. Neem uw bijbeltje, en lees Richteren 17 en 18 en 1 Koningen 12. Van den afgodischen tempel door JEROBEAM, Israëls Koning, hier gebouwd, is geen spoor meer te vinden. De goden zijn verdwenen met hunne altaren en heiligdommen, maar God is gebleven, de Alpha en de Omega, en Zijn Woord is gebleven. Waarom woeden de Heidenen en bedenken de volken ijdelheid; de koningen der aarde stellen zich op, en beraadslagen te zaâm tegen den Heer en tegen Zijnen Gezalfde, zeggende: Laat ons hunne banden verscheuren, en hunne touwen van ons werpen. Die in den hemel woont, zal lachen; de Heer zal hen bespotten. Dan zal Hij tot hen spreken in Zijnen toorn, en in Zijne grimmigheid zal Hij hen verschrikken. [1])

De hemel was helder geworden, de zon had haar wolkensluier verscheurd, beekjes ruischten van alle zijden door de weelderige dalen, gevoed door den Hermon, die zich op kleinen afstand bevindt. In deze idyllische omgeving herinnert men zich het heerlijk oogenblik, waarop JEZUS voor de eerste maal uit den mond van PETRUS de belijdenis vernam: „Gij zijt de CHRISTUS, de Zoon des levenden Gods", en komt de gedachte in u op of de Heer ook niet op gindsche rotsen gewezen heeft, toen Zijn antwoord was: „gij zijt PETRUS en op deze petra zal Ik mijne gemeente bouwen"? Al schooner en heerlijker wordt het oord, hoe dichter men bij Banias komt, het oude Caesarea Philippi. De tegenwoordige naam, eigenlijk Paneas, herinnert aan den Griekschen god PAN, dien men hier te midden van de schilderachtige grotten en vruchtbaarmakende bronnen vereerde; de Romeinsche naam, aan PHILIPPUS den Viervorst, zoon van HERODES, die de stad versierde en haar Caesarea noemde, met den bijnaam Philippi, ter onderscheiding van het andere Caesarea, dat aan de Middellandsche Zee ligt. De Oud-Testamentische naam is waarschijnlijk Baäl Gad of Baäl Hermon,

---

[1]) Psalm 2.

JOZUA genoemd wordt, als grens van het door hem [illegible]erde land.[1] Het oord, om den Hermon en aan den [illegible]ong van den Jordaan, 1200 voet boven de zee, behoort [illegible]oortreffelijkste streken van Palestina, maar weet ook [illegible] en tranen te spreken. Hier toch hield de Romeinsche [illegible] TITUS een luisterrijken intocht na de verwoesting [illegible] Jerusalem, en liet op den geboortedag van zijn broeder DOMITIANUS 2500 Joden dooden, deels in gevechten tegen wilde dieren, deels als gladiatoren, deels op den brandstapel; voorspel van wat in Rome volgen zou. Evenals in Jerusalem en Bethlehem ziet ge op de daken der huizen de opperkamers gebouwd, die door de Israëlieten voor onmisbaar gehouden worden, om na een warmen dag een heerlijken avond te genieten, of gebruikt om vrienden te herbergen,[2] of om de dooden vóór hunne begrafenis neer te leggen,[3] of als plaats van samenkomst,[4] of als zomerwoning[5] enz. Gezegend waren deze kleine, stille ruimten ook voor de Christelijke Kerk in den Pinkstertijd.[6] — In Banias zijn bovendien de meeste huizen met loovertenten versierd, die in den zomer den bewoners bij dag en nacht tot schuilplaats dienen tegen de schorpioenen, die hier in een ongehoorde menigte zich ophouden. Langs bosschen van oleanders, langs groen en bloemen van elke soort, klommen wij op naar den heuvel, die nog de ruïnen draagt van den tempel aan PAN gewijd. Zichtbaar zijn de nissen, waarin beelden stonden en nog duidelijk leesbaar de opschriften in marmer gebeiteld. Vervolgens zetten wij ons neder in de schaduw van olijven en gebruikten ons tweede ontbijt, om daarna in het gras met het hoofd op een steen eenige rust te zoeken. Geen wonder voorwaar, want wij hadden een langen en warmen tocht achter den rug. Tegen drie uur breken wij weer op, maar vullen nog eerst hier aan den oorsprong van den Jordaan onze fleschen met water, in de hoop ze gelukkig in Holland

---

[1] Jozua 11 : 17; 12 : 7.
[2] 1 Koningen 17 : 19.
[3] Handelingen 9 : 37, 39.
[4] Handelingen 20 : 8.
[5] Richteren 3 : 20.
[6] Handelingen 1 : 13.

te zullen thuis brengen, (wat mij dan ook gelukt is). Daar de dames nog het een en ander tot den afrit hebben in orde te schikken, gaan de heer VAN DIJK en ik even met onzen gids naar een merkwaardige poort, door de Saracenen gebouwd, en van zuilen voorzien uit den tempel van PAN afkomstig en hier ingemetseld; eene curieuse antiquiteit.

Eindelijk zijn allen gereed; de tocht gaat steil naar boven, we trekken door een heilig woud met prachtexemplaren van eiken en olijven, bereiken na een rit van drie uren langs bergwanden en door woeste streken de sneeuwlinie van den Hermon en komen in het Drusendorp Medjdel-esch-Schems. Bij onze tenten worden wij opgewacht door een tal van knapen, die allerlei versteende voorwerpen, op den Hermon gevonden, te koop aanbieden; ze worden natuurlijk door ons niet teleurgesteld. Daarna kwamen de ploegers van het land, die ons eveneens een bezoek brachten. Slechts enkelen waren gewapend, maar allen voorzien van den prikkel, een stok van boven met ijzer beslagen, soms met ringen en kettingen versierd en voorzien van een scherpe punt, om den ploegos het achteruitslaan te beletten [1]) of tot den arbeid aan te zetten. De Drusen zien er over het algemeen goedig uit, en men zou het hun niet aanzeggen dat zij in 1860 zoo vreeselijk in Damascus hebben huisgehouden. Zij zijn arbeidzaam en beploegen het rotsachtigste veld. Achter den ploeg gaat de zaaier. Soms ploegen zij twee of drie voren te gelijk, gelijk dat ook ELISA met zijn twaalf jok ossen [2]) verrichtte. En weet gij hoe de Drusenvrouw haar brood bakt? Evenals ik dat van de vrouwen te Bethel gezien heb — want de mannen verrichten dat werk niet — met verbazende snelheid, die u niet langer verwonderd doet staan als ge in het Oude Testament leest, dat SARA de drie vreemdelingen zoo spoedig van koeken voorzag. [3]) Het meel wordt zeer vroeg in den morgen gemalen en steeds ongezuurd gereed gehouden. Het kneden geschiedt met de hand. Ovens, als bij ons, heeft men niet, maar in de plaats daarvan een gat in den grond

---

[1]) Hand. 9 : 5.
[2]) 1 Kon. 19 : 19.
[3]) Genesis 18 : 6.

van anderhalf voet diep en van gelijke grootte in doorsnede, dat door gloeiende kolen verwarmd wordt, die men zelfs bij nacht niet uit laat dooven, [1]) zoodat men ze 's morgens maar behoeft aan te blazen wanneer de huisvrouw aan het bakken gaat. Van het toebereide meel vormt de bakkerin eerst een klomp, breidt dien vervolgens met beide handen tot een dunnen, ronden koek uit, welken zij dan met een vochtigen doek tegen den warmen wand van de opening drukt, waaraan hij eerst vastkleeft. Na verloop van een halve minuut laat hij los, valt af, om dan weder voor een volgenden plaats te maken. Het brood of de koek, niet veel dikker dan papier, is niet zeer smakelijk en soms ietwat zanderig, maar de Arabier neemt het niet zoo nauw. Ofschoon zoo groot als een gewoon tafelbord, bevat zulk een brood natuurlijk weinig voedsel en het is te begrijpen als men leest, dat de profeet JEREMIA ternauwernood van den hongerdood gered werd, daar hem dagelijks maar één bol broods uit de bakkerstraat werd gebracht. [2]) Maar nu ik toch zoo aan het vertellen ben, als zaten wij saam voor mijn tent, tegenover dat Drusendorp, mijn lezer, zal ik u toch ook zeggen wie eigenlijk de Drusen zijn. Zij zijn eene onrechtzinnige, Mohammedaansche secte, die omstreeks de XIde eeuw in de bergen van Syrië ontstond en voornamelijk gevonden wordt in de districten van den Libanon en in de nabijheid van Damascus. Zij heeten Drusen naar een zekeren ED-DARAZI, dweepziek aanhanger van kalief EL-HAKIM, dien hij als de belichaamde Godheid vereerde. Zij leeren dat er één God is, die Zich openbaarde en in den kalief EL-HAKIM verscheen. Maar HAKIM, de laatste profeet, de stichter van den waren godsdienst, is slechts gestorven om het geloof zijner dienaren te beproeven en de huichelaars te ontmaskeren, die den waren godsdienst slechts hadden omhelsd in de hoop op tijdelijke belooning. HAKIM zal evenwel wederkomen vol glorie en majesteit, om over al zijne vijanden te zegepralen en zijne getrouwe belijders gelukkig te maken. Hun leer is verder Deïstisch, hier en daar vermengd met sporen van Judaïsme en Christendom. Zij willen

---

[1]) Hosea 7 : 6.

[2]) Jeremia 37 : 21.

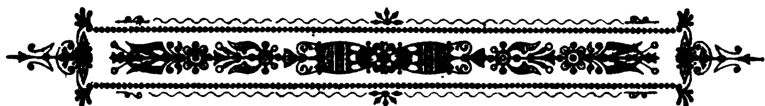
van geen vasten of bidden weten, drinken wijn en eten varkensvleesch. Hunne moskeeën staan op afgezonderde plaatsen en al hunne ceremoniën hebben iets geheimzinnigs; een oningewijde mag hunne godsdienstplechtigheden volstrekt niet bijwonen. De mannen dragen als een zinnebeeld van zuiverheid een witten tulband en de vrouwen, in haar oogen ook als sieraad, den tantour of zilveren hoorn op het hoofd met een witten sluier er overheen. Zij zijn gastvrij en dapper en zouden, als tusschen hunne verschillende afdeelingen niet zoo dikwerf felle strijd ontstond, het den Turken in deze streken reeds lang moeilijk hebben gemaakt.

Den volgenden morgen was onze karavaan al vroeg marschvaardig. De Bedouïenen, die in den vervlogen nacht ons zoo trouw hadden bewaakt, vier in getal, passeerden de revue, en hielden, alvorens afscheid te nemen, nog een spiegelgevecht. Prachtig gezicht; vliegende over heuvel en vlakte, stuift het stof al dwarrelende op onder de hoeven hunner snuivende paarden; hunne zwarte mantels fladderen klepperend in den wind, terwijl onder luid geschreeuw de lange geweren hoog in de lucht worden geslingerd, om ze op te vangen met de rechterhand, als de andere de teugels houdt van het sierlijk gezadelde ros; dan kletteren de zwaarden en knallen de schoten, terwijl men steeds in vollen galop voortrent en het wenden en keeren alleen door de knieën wordt bestuurd, een schouwspel voor een sportliefhebber van onzen tijd om te watertanden.

Na dit verrassend moment zette onze stoet zich in beweging. De hemel was blauw, maar de weg slecht, en bovendien na een paar uur rijdens zoo hoog met sneeuw bedekt, dat zij den paarden op sommige plaatsen tot boven de knieën reikte; dan weder ging het door moerassen; 't was een vreeselijke tocht. Ten tien ure werd halt gehouden om den vermoeiden paarden eenige oogenblikken rust te gunnen en ook aan de ruiters. Daarop trokken we naar Kefir Hauwar, waar andermaal halt werd geblazen; mensch en dier hadden behoefte aan verkwikking, die in ruime mate geboden werd. Tegen drie uur braken wij weder op, maar, o wee! daar wachtte ons nog een laatste beproeving, n.l. een snelvlietende,

tamelijk gezwollen rivier, die wij moesten doorwaden! De meesten zagen er tegen op, maar het moest! Omrijden of beter punt van overgang zoeken was onmogelijk! Daar daalt de gids het eerst in den stroom af, de anderen volgen. Om de dames te helpen, die het laatst komen, plaatsen zich eenige bedienden zoo goed en zoo kwaad als het gaat op een rij in de rivier. Eindelijk zijn allen over, ook onze geleider, die achteraan komt om toezicht te houden op den overtocht, en zoo is dan onder Gods zegen gelukkig het laatste bezwaar overwonnen! Een gevoel van dankbaarheid en vroolijkheid maakt zich van ons meester; en het is of alle vermoeidheid is weggenomen, nu men de zekerheid heeft dat het verdere van den tocht naar Damascus een heerlijke vergoeding zijn zal voor de ellende van dezen dagmarsch. Na twee uren kwamen wij te Katana, een vriendelijk oord, omgeven door boomgaarden. De bedienden waren nog bezig om onze tenten te plaatsen op een heuvel, die een heerlijk uitzicht in den omtrek bood. De zon goot hare laatste stralen uit over de wolken aan den horizon, borg toen haar blinkend aangezicht achter het nevelkleed van den nacht, maar liet bij het scheiden een vriendelijk „tot weerzien" voor den volgenden morgen achter.

SYRIË.

DAMASCUS.

„Naar Damascus!" zoo klinkt het vroolijk van mond tot mond en bij het hoorngeschal van den gids zet onze karavaan zich in beweging. 't Is of iets van den opgewekten geest der ruiters in de paarden is gevaren, zoo flink galoppeeren zij voort en snellen met ons de stad te gemoet, waarnaar we zoozeer verlangden. Weldra zien wij weder het eerste kenmerk eener beschaafde maatschappij, n.l. een goeden, geplaveiden weg, een onwaardeerbaar voorrecht, vooral als men sedert tien dagen geen begaanbaar pad heeft gezien, maar rivieren moest doorwaden, moerassen met de grootste moeite doortrekken en over bergen en rotsen een weg zoeken, vaak met dreigend gevaar. Na zulk een tocht voelen ros en ruiter zich gelukkig, weder plaveisel onder zich te hebben, en al is het dan soms hier of daar ietwat Turksch, d. i. wat gebrekkig, 't is toch een weg die zelfs met rijtuigen kan gepasseerd worden. — Daar groet ons de stad reeds uit de verte met hare minarets, koepels en paleizen. Wij zijn nog twee uren van haar verwijderd; ofschoon wij steeds in galop voortgaan, schijnt het of er maar geen eind aan den weg komt, en ik kan mij het ongeduld van SAULUS voorstellen, die, „blazende dreiging en moord tegen de discipelen des Heeren," zijn paard de sporen geeft, de schaar zijner gewapende volgelingen vooruitrent, in den geest reeds binnendringt in de synagogen of in der Christenen binnenkamer en die gehate jongeren van den Nazaréner in boeien slaat, tot de Heer hem zelf, als ware hij een steigerend ros dat

bij de teugels gegrepen wordt, tot staan brengt en zegt: „SAUL, SAUL, wat vervolgt gij Mij!" [1])

Nog een klein eind en dan omringen ons de bloeiende gaarden der stad. En in welk eene menigte! 't Is tuin aan tuin, gaarde aan gaarde, alle omgeven met muren zóó hoog, dat men er zelfs te paard niet over heen kan zien, maar waar de bloesems en bladeren van noten, abrikozen, granaten, en andere boomsoorten boven uit komen. Bloembedden, als bij ons Westerlingen geliefd, Engelschen aanleg zooals men dat noemt, kent men in het Oosten niet, maar boomen, waarvan ook MOZES in de beschrijving van het Paradijs gewaagt; en welk oord schijnt den Oosterling het aardsche Paradijs zoo nabij te komen als Damascus; Damascus! door een Arabischen dichter [2]) in Oostersche opgewondenheid „de Paradijsgeurende, de parel van het Oosten, de vederbos van de Paradijspauwen, het halssnoer der schoonheid, de poort van Kaäba, het oog van het Oosten, het Eden der geloovigen, de veelkleurige kraag van de ringduif" genoemd. Zij is een van de weinige steden der oudheid die de eeuwen trotseerden en haar ouden roem nooit geheel verloren hebben. Zij was de voornaamste handelsstad tusschen Voor- en Achter-Azië [3]) de stad waarheen ABRAHAM de koningen vervolgde, die LOT gevankelijk hadden weggevoerd [4]) en de geboorteplaats van ABRAHAM's huisbezorger ELIËZER. [5]) DAVID maakte haar aan Israël cijnsbaar, maar onder REZIN schudde zij het juk weder af. Ook bij de profeten was ze niet onbekend, en waarschuwend hief JEREMIA zijn stem tegen haar op. [6]) —

't Was omtrent elf uur toen wij voor het hotel Dimitri aankwamen, een echt Oostersch gebouw; een kleine poort verleent u toegang tot een ruim voorhuis, en dit weder tot een nog ruimeren hof met veelkleurig marmer geplaveid,

---

[1]) Hand. 9 : 1 v.v.
[2]) Verg. RIEHM, Handwörterbuch i. v.
[3]) Ezech. 27 : 18.
[4]) Genesis 14 : 15.
[5]) Genesis 15 : 2.
[6]) Jeremia 49 : 23 v.v.

terwijl in het midden een groote vijver is, omringd met boomen en hoogopgaande planten, die een heerlijke schaduw geven. Om dien hof zijn de logeerkamers aangebracht, tot welke men langs steenen trappen opklimt, en die alle uitkomen op een overdekte veranda, door de gasten 's avonds zeer druk bezocht. De muren zijn beschilderd en met witte en blauwe strepen versierd. De hotelhouder is één zwaarlijvig man die, niet weinig trotsch op zijn Oostersche afkomst, den Westerling ternauwernood een groet waardig keurt; doch de kamers zijn zindelijk, de tafel is eenvoudig maar goed, en dat is het voornaamste. Nadat wij ons eerst van andere kleêren hadden voorzien en aan den disch verkwikt, werd een wandelrit te paard om de stad gemaakt en vervolgens een bezoek gebracht aan de bazaars, die veel ruimer en talrijker zijn dan te Caïro. Midden in de stad gelegen, zijn zij een stapelplaats van al wat de Mohammedaansche wereld vraagt of biedt. Eerst ziet ge ter rechter- en ter linkerzijde van een breede straat, kopersmeden, die groote ronde schotels vervaardigen, in den vorm van schilden en zeer fijn geciseleerd; bij deze schotels behooren kleine met paarlemoer ingelegde tafeltjes, die in den Griekschen bazaar worden verkocht; dan Turksche mantels wit en bruin gestreept, en van kemelshaar geweven; vazen sierlijk geëmailleerd, oude dolken en pistolen, pijpen, waaiers, gereedschappen van allerlei aard; wat verder goud en zilverwerken, paarlen en diamanten; aan gene zijde een straat alléén voor handelaars in antiquiteiten; een schoenmakersstraat, waar ge voornamelijk roode en gele schoenen krijgen kunt, of liever gezegd, muilen, niet alleen van leder, maar ook van fluweel met goud of zilverdraad doorwerkt. En zou ik dan de tapijtwinkels vergeten, die hier zoo menigvuldig zijn, en de sierlijkste patronen u te aanschouwen geven! En dan de bazaar die voor de dames zooveel aantrekkelijks heeft, omdat men er stofjes vindt, zijden en katoentjes van alle prijzen, en zoo billijk mogelijk!! Ginds wordt blanketsel en kleurstof verkocht om oogen en nagels te beschilderen, en tevens naalden om te tatouëeren naar teekeningen van figuren waaruit de liefhebber kiezen kan. De schoonste toespeling op

deze gewoonte, die oorspronkelijk niet iets ijdels was, maar tot bestendige herinnering aan iets diepers en geestelijks dienen moest, vinden wij bij den profeet JESAJA [1]) waar de Heer zegt: „Zie, Ik heb u in de beide handpalmen gegraveerd; uwe muren zijn steeds voor Mij.”

Zeker om den ernst bij de bezoekers te bewaren, heeft ook in de bazaars de godin der gerechtigheid met het zwaard aan hare zijde en den evenaar tusschen de vingers zich een zetel gekozen: een hooge dwarsbalk, (want de bazaars zijn meest met houten kappen overdekt) dient tot galg en wordt nog al dikwijls gebruikt, sedert de catastrophe van 1860 de doodstraf door middel van het koord in Damascus weder heeft ingevoerd. Die galg bevindt zich op een der drukst bezochte plaatsen, en wat ook de philanthropen en philosophen van onze eeuw tegen de doodstraf zeggen mogen, hier blijkt het voor menigeen heilzaam dagelijks onder de galg te moeten doorgaan. — Op onze wandeling bezochten wij natuurlijk ook het kwartier der Christenen, waar in 1860 zoo vreeselijk werd huisgehouden en door Mohammedanen en Drusen geen woning gespaard bleef, uitgezonderd een nonnenklooster, door den wakkeren ABD-EL-KADER, ofschoon zelf een trouw belijder van den Islam, beschermd. Uit dankbaarheid strooien ook wij een enkele bloem op zijn graf [2]), als wij vermelden dat aan het kloek optreden van hem en zijne Algerijnen honderden Christenen het behoud van hun leven te danken hadden. Ware hij er niet geweest, wie weet wat er zou gebeurd zijn! Immers de commandant der stad, die met zijnen troep de citadel bezet hield, binnen welke bij het uitbreken van den moord door de meesten een schuilplaats was gezocht, had met de vervolgers in het geheim afgesproken dat zij de stad van twee tegenovergestelde zijden zouden aangrijpen, dan zou hij, schijnbaar ter verdediging, met de bezetting moeten uitrukken en de vesting, alzoo van troepen ontbloot, kon gemakkelijk worden bestormd en uitgemoord. Nauwelijks had ABD-EL-KADER van dit gruwelijk

---

[1]) Jesaja 49 : 16; Exod. 13 : 9.
[2]) ABD-EL-KADER stierf in 1883.

verraad iets bemerkt, of hij liet den bevelhebber weten dat, zoodra deze de vesting verliet, hij met zijn Algerijnen naar het centrum der stad zou oprukken, om deze aan alle zijden te gelijk in brand te steken. Dit hielp; de bevelhebber bleef op zijn post en het leven der Christenen gespaard. — Ook nu nog zijn de Mohammedanen van Damascus jegens de Christenen onverdraagzaam en worden daarin door de Joden gesteund, die ook in '60 een alles behalve eervolle rol speelden. Gelukkig ligt er in de stad een zeer zware bezetting.

Toen we naar het hotel terugkeerden, ontmoetten wij een grooten optocht, bestaande uit tal van mannen met vlaggen en vaandels, terwijl een afschuwelijke muziek zich hooren liet; vervolgens kwamen eenige gewapende gladiatoren, die van tijd tot tijd een spiegelgevecht gaven, waarbij alle vertooning van een werkelijken strijd werd gemaakt, maar gelukkig geen droppel bloed gestort; dan volgden de helden van het feest, eenige kinderen, deels op witte ezels, deels te voet; en op mijn vraag wat dit toch zijn mocht, maakte mijn geleider mij duidelijk dat dit geheele vertoon een feest der besnijdenis gold, iets dat in een zoo groote stad dagelijks voorvalt. Bruiloften worden met dergelijke optochten gevierd. — 's Avonds zaten wij aan de heldere Barada, de rivier die onder een tal van bogen door de stad vloeit; en eerlijk gezegd, wij konden het NAÄMAN, die niet het schoonste en reinste gedeelte van den Jordaan gezien had, vergeven dat hij uitriep: „Zijn niet de Abána en Farpar, de rivieren van Damascus, beter dan alle wateren van Israël?" [1]) De tegenwoordige Barada is de vroegere Abána, terwijl de naam Farpar veranderd is in Nahr Barbar, welken stroom wij vóór onze aankomst in de stad zijn overgegaan. In het hotel teruggekeerd vonden wij het voorhuis in één grooten bazaar herschapen; ik zag daar manufacturiers, juweliers, zwaardvegers en dergelijken, allen hun koopwaar aanprijzende als het beste wat niet alleen in Damascus, maar in het gansche Oosten te krijgen is, en allen maakten goede zaken. Dames kochten zijden stoffen en de heeren een

---

[1]) 2 Kon. 5 : 12.

Damascener kling, een met paarlemoer ingelegde buks of iets dergelijks; mijne vrouw en ik hebben, helaas! onzen inkoop vergeten mede te nemen, en van toezending van wat reeds betaald is, schijnt men in Damascus nog niet op de hoogte te zijn.

Des anderen daags was er eene groote drukte voor het hotel, en wat wonder! 't was paardenmarkt; sedert eenigen tijd uit de binnenstad, waar ze wat al te gevaarlijk was, hierheen verlegd. Prachtvolle dieren van echt Arabisch ras waren ter markt gebracht, wier prijs door rondrijdende Bedouïenen werd uitgeroepen. — Bij het onderhandelen over een koop, zag ik dat alles zeer luidruchtig maar toch zeer ernstig toegaat. Koopers, verkoopers en getuigen slaan de handen ineen, en zoeken de som die beide partijen bevredigt. Zoolang de marktmeester zijn hand boven de hunne houdt, [1]) is de kooper aan zijn bod gebonden; kan men het evenwel over den prijs niet eens worden, of duurt het te lang, dan trekt hij zijn hand terug en alles is uit. — De nog ongedresseerde paarden die meestal uit Erzerum komen, staan op een bepaald gedeelte van het marktplein, zijn wild en schuw, dragen nog geen halster, en met een voorgevoel dat hun iets kwaads overkomen zal, steken zij de koppen bijeen. De koopman slaat hen nauwlettend gade, kiest er een uit, vraagt naar den prijs, biedt, betaalt, maar is dat alles afgeloopen, dan komt het gewichtig oogenblik, want het dier moet uit den koppel gevangen en weggehaald worden, wat natuurlijk voor rekening van den kooper is. Deze nadert nu langzaam en voorzichtig en zoekt behendig het paard een strik om den hals te werpen. Bij die beweging, hoe behoedzaam ook, worden al de dieren onrustig en dringen van het eene einde van hun terrein naar het andere. Eindelijk treft de kooper het bedoelde paard, dat springt en slaat, den staart opsteekt en de manen schudt, om aan den omgeworpen strik te ontkomen, maar tevergeefs, want reeds hangen hem tal van Arabieren ruw en wild om den nek, trekken hem tegen den grond en doen hem den halster aan. Dan vliegt hij weder op en de worsteling begint opnieuw, want het dier wil zich

[1]) Job 17 : 3.

niet van zijn vrijheid laten berooven, tot ten laatste, voor de overmacht zwichtende, alle tegenstand wordt opgegeven en het daar straks nog steigerend ros moedeloos den kop laat hangen, zich gedwee onderwerpend aan zijn vernederend lot, om voortaan onder den zweep des drijvers te worden afgebeuld.

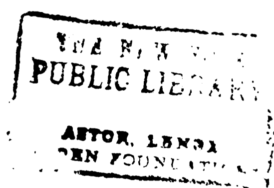
De hoofdstraat, die tamelijk recht de geheele stad doorloopt, is de aan den Bijbellezer welbekende straat genaamd „de Rechte," sedert overoude tijden de voornaamste der stad en omtrent twintig minuten lang. Wij gaan ze in, en zien onder een menigte menschen een limonadeverkooper, die een reusachtige flesch van gekleurd glas en overladen met koperen ornamenten aan een riem over de schouders draagt, terwijl hij kleppende met een paar koperen bekkens uitroept: verfrisch uw hart, omdat het zoo warm is! Daar staat weer een ander, die op een tafeltje een groot aantal brooden in den vorm van ringen aanbiedt, of zijn waar aldus aanprijst: koop mijn brood, dan heb ik zelf brood. Waterdragers, onmisbaar in een stad zoo warm als Damascus, ontmoet men in iedere straat en vaak gebeurt het dat de eene of andere menschlievende zulk een man zijn geheelen watervoorraad afkoopt, onder voorwaarde dat hij dien dan ook gratis onder behoeftigen zal uitdeelen. Nu roept de waterdrager: „O dorstenden, een offer, een liefdegave!" Herinnert u dit niet aan het woord van Jesaja: „O alle gij dorstigen! komt tot de wateren, en gij die geen geld hebt, komt, koopt zonder geld!?" [1]) In de straat genaamd „de Rechte" weet de overlevering, die van alles nauwkeurig op de hoogte is, u de plek aan te wijzen waar het huis van Ananias was, en ook waar de jongeren den Apostel in een korf over den stadsmuur hebben neergelaten. [2]) Ja zelfs zijn op dit deel van den muur een paar huizen gebouwd, opdat ge u dit feit zoo duidelijk mogelijk voorstellen zoudt. Op de eerste plaats verheft zich thans een Roomsche kapel. — Naar de laatste berekening telt Damascus 105,000 Mohammedanen, 6300 Joden, 18000 Christenen, onder welke slechts 60 Protestanten, ook

[1]) Jesaja 55 : 1.

[2]) Hand. 9 : 25.

STRAAT, GENAAMD DE RECHTE. — DAMASCUS.

zeer weinig Roomschen, maar Grieksch-Orthodoxen het meest. De Christenen hebben zeven kerken, de Joden acht synagogen en de belijders van den Islam tweehonderd moskeeën; de Amerikanen stichtten hier een zendingspost en een goed bezochte school, de Engelschen vier scholen en eene inrichting voor blinden; in het gebouw der St.-Paulusschool is tevens een kapel waar in de Engelsche en de Arabische taal gepredikt wordt. Daar er nog geen Duitsche kerk is, woonde ik de godsdienstoefening der Engelschen bij en vierde er des Heeren Heilig Avondmaal. De beroemdste moskee van Damaskus is de Omajaden-moskee; volgens de Mohammedanen de plaats van eeuwige aanbidding, waar het lezen van den Koran en het gebed nimmer ophoudt, dag noch nacht. Jà, zoo roept een Arabisch schrijver uit: *veertig jaren na den ondergang der wereld zal Allah hier nog worden aangeroepen.* — Onder geleide van een kawasch, bediende van den Engelschen consul, gingen wij de moskee binnen, na eerst overschoenen te hebben aangedaan. Het heiligdom zelf heeft evenals Damascus vele veranderingen ondergaan en een historie van eeuwen achter zich. Naar sommiger meening stond hier in den tijd der Romeinen een tempel ter eere van JUPITER en JUNO en vroeger reeds een altaar voor BAÄL. Keizer ARCADIUS herschiep den heidenschen tempel in een Christenkathedraal, ter eere van JOHANNES den Dooper, wiens hoofd hier als een reliquie van de hoogste heiligheid bewaard wordt, terwijl nog heden de Damascener bij het hoofd van JOHANNES zweert. Toen later de stad hare poorten voor de Arabieren ontsluiten moest, deelden eerst Christenen en Mohammedanen dit heiligdom samen en hielden daar beiden hunne godsdienstoefeningen, naar de leuze: Godsdienst boven geloofsverdeeldheid; maar Kalief WELID (700—715) maakte aan deze wonderbare eenigheid een einde, wees den Christenen een andere plaats voor hunne samenkomsten en bouwde toen de moskee die een wereldwonder mag genoemd worden. Het gebouw is 131 M. lang en 38 M. breed, de koepel rust op vier marmeren zuilen; door vier en zeventig vensters, bezet met gekleurde glazen, straalt een geheimzinnig licht; de bodem is van

mozaïek en langs de wanden zijn spreuken uit den Koran geschilderd, alsook op de kapiteelen der zuilen, die in twee rijen het heiligdom schragen. Boven de plaats waar het hoofd van den Dooper bewaard blijft, ongeveer in het midden der moskee, staat een houten gebouw met rijk vergulden koepel, versierd met de halve maan. — Wij verlaten het heiligdom en beklimmen een minaret, van waar men een prachtig uitzicht heeft over de stad met hare bloeiende tuinen en groenende heuvels, terwijl in de verte de woestijn opdaagt; dan ter zijde afdalende op het dak der moskee, ziet men den boog van een oude poort, nu toegemetseld, maar die vroeger toegang gaf tot de Christenkathedraal en boven deze nog zeer duidelijk het Grieksche opschrift te lezen geeft: „Uw koninkrijk is een koninkrijk voor alle eeuwen, en Uwe heerschappij in alle geslachten [1]) o, Christus!"

Η ΒΑCΙΛΙΑ COΥ ΧΡΙCΤΕ ΒΑCΙΛΙΑ ΠΑΝΤΩΝ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ ΚΑΙ Η ΔΕCΠΟΤΙΑ COΥ ΕΝ ΠΑCΗ ΓΕΝΕΑ ΚΑΙ ΓΕΝΕΑ.

In de nabijheid rijst een andere minaret; 't is de hoogste van de drie die het heiligdom omgeven en zijn naam is: „de minaret van Jezus," omdat de Mohammedaansche traditie zegt, dat Jezus op den jongsten dag met Mohammed den hemel zal verlaten en zich hier neerzetten. Wij laten die legende voor wat ze is, maar is het niet opmerkelijk, mijn lezer, dat op de plaats waar zoo menige knie voor Baäl zich boog, waar men wierookkorrels strooide op het altaar aan Jupiter gewijd, waar het kruis werd geplant maar verdrongen door de halve maan, toch de naam van den Gekruiste is gebleven, nog op de muren der moskee staat ingebeiteld, en de minaret gewijd is aan Jezus, den Christus, Wiens rijk waarlijk een rijk van alle eeuwen is! Ja, hier is profetie; profetie niet voor het Westen maar voor het Oosten en voor de geheele wereld; trots alle stormen zal Zijn rijk komen, het kruis zal gezien worden van berg tot berg, ook op het gebergte dat Damascus omgeeft, als het

---

[1]) Psalm 145 : 13.

symbool van genade en van eeuwige heerlijkheid, waarbij iedere knie zich buigen zal.

Vóór de moskee breidt zich een ontzaglijk groot plein uit, omgeven door breede zuilengangen; wij wandelen het over, komen in den boekverkoopersbazaar en vervolgens in een ander deel der stad, om het huis te zien van een rijken Damascener, waarvan zóóveel werd verteld, dat wij de helft niet gelooven konden. Onze geleider heeft belet laten vragen en wij worden afgewacht. Maar wat viel het ons bij den eersten aanblik tegen! immers van buiten gezien is er aan zulk een huis niets bijzonders; enkele kleine en dan nog sterk getraliede vensters, een ingang, die eer aan een huis van Lazarus dan aan dat van een rijken man doet denken en gewoonlijk als een vestingpoort zwaar gegrendeld. Na lang kloppen hooren wij den deurwachter [1]) het kunstig vervaardigde houten slot openen om ons binnen te laten, maar als wij dan door een smalle, volstrekt niet aanzienlijke gang op de binnenplaats komen, ja, dan weet men niet wat men ziet, dan roepen allen, verrukt en verrast: dat is iets uit de Duizend en één Nacht! Nu zien wij eens ten volle de heerlijkheid en pracht van het Oosten. De bodem is met marmer of bazaltplaten en kostbare steenen ingelegd; eene prachtige waterkom vormt het middelpunt; om deze: boomen, planten, bloemen, die frissche schaduw en fijne geuren bieden; en treden wij nu de vertrekken in die op de binnenplaats uitkomen, dan is al de pracht der architectuur, die zij van buiten vertoonen nog niets; voornamelijk de feest- of receptiezaal, Atabe, met haar kostbaren mozaïeken bodem, marmeren zuilen, beeldhouwwerk, sofa's en langs de wanden Perzische tapijten van wonderbare kleurenpracht, vijf à zes meter hoog. De zoldering is van hout, maar rijk verguld; in de hoeken en in het midden van het vertrek ziet men divans met het fijnste, zijden damast overtrokken, en voor deze lage tafeltjes met paarlemoer ingelegd; in de nissen prijkt kostbaar porselein en oud zilverwerk. Soms verheft nog een springbron haar stralen ter verkoeling in de zaal,

---

[1]) Mark. 13 : 34. Hand. 12 : 13.

terwijl het licht dat door beschilderde glazen valt den glans van alles verhoogt. Denkt men dit ziende niet aanstonds aan de pracht, die eens in Israël werd gevonden, als de Heere door den mond van den profeet AMOS [1]) zegt: „En Ik zal het winterhuis met het zomerhuis slaan, en de elpenbeenen huizen zullen vergaan, en de groote huizen een einde nemen"? —

Ook de vrouwen des huizes zijn hier als in Caïro, zeer op weelde gesteld, dragen armbanden, ringen veel grooter dan bij ons, in de ooren, soms ook in den neus; hebben voorhoofdversierselen die aan een veelkleurige muts of doek bevestigd zijn: reukdoosjes, zelfs voetketentjes, en nog andere fraaiigheden ons reeds door den profeet JESAJA in zijne teekening van eene vrouw uit Israël genoemd. [2]) In huis loopen zij op sandalen of gekleurde en rijk gestikte muilen, maar bedienen zich op straat van hooge klossen of blokken, vervaardigd van een fijne houtsoort, en met paarlemoer ingelegd, meestal over den voet met een geborduurden band vastgemaakt. Allen zijn getatouëerd; ook de Christenvrouw heeft zelfs die gewoonte nog niet afgelegd, want zij zou nu eenmaal geen Arabische zijn, als er geen beschilderd plekje op haar kin of voorhoofd gevonden werd; de kleeding is natuurlijk bont gekleurd, en los; het gelaat ten deele bedekt, en de hand immer van een waaier voorzien. In het huiselijk leven zijn zij als alle Oostersche vrouwen, houden voor vreemdelingen zich schuil, en laten het ontvangen van bezoek aan den heer gemaal over. Deze, als een vorst op zijn divan troonende, wacht hen in de receptiekamer op, en groet op de gewone wijze door zijn hand aan zijn borst, mond en voorhoofd te brengen, waarmede hij zeggen wil: Mijn hart klopt voor u; mijn mond zal uw lof verkondigen; steeds wil ik aan u denken. Laat men nu eens zeggen dat de Oosterling niet complimenteus is! De Europeaan beantwoordt dien groet met een buiging, en zet zich op een sofa of zacht fluweelen kussen naast den gastheer neder. Deze informeert zich naar uw land, welke zaken of betrekking gij hebt, en

[1]) Amos 3 : 15.

[2]) Jesaja 3 : 18 v.v.

zoo al meer; intusschen wordt de koffie of een zoetigheid gediend; dan staat een bediende gereed om u door het huis rond te leiden, en u al de heerlijkheden te toonen, waarvan zijn meester eigenaar is; hij vergeet niets, en is in die functie onverbeterlijk, te meer als hij bemerkt, dat gij in verrukking geraakt over zooveel Oostersche pracht, en zijn bachschisch goed zal zijn. Van uw rondgang teruggekeerd, wacht de huisheer op uw compliment, en toont zich voor een woord van lof en bewondering niet ongevoelig; hij vraagt u of ge dat en dat wel gezien hebt, hoe ge het uitzicht vindt van zijn boven-gaanderij, of die vazen niet keurig bewerkt zijn, enz.; dan nog een oogenblik van gezellig verkeer, en het afscheid volgt.

Op onzen terugtocht naar het hotel, gingen wij voorbij een barbierswinkel, hier, evenals in Caïro, bij menigte te vinden. 'k Heb Mohammedanen gezien, die zich het hoofd geheel hadden laten kaal scheren, misschien ten teeken van groote droefheid, en anderen daarentegen bij wie het haar van voren en achteren weggenomen en op de kruin slechts een lok was gelaten. Bij deze lok zal, naar de meening der Mohammedanen, de engel die op den Grooten Dag komt, de geloovigen aangrijpen en met zich voeren naar het paradijs. [1]) De meeste barbiers oefenen hun affaire uit op de straat; messen, scharen en verdere benoodigdheden liggen op een tabouret of hangen aan een boom, met eenige spijkers voorzien. — Honden zijn hier, gelijk in iedere stad waar de Islam overheerschende is, talrijk en zonder meester. Zij bekleeden de plaats van straatbezems en vuilniskarren en doen in die hoedanigheid uitstekenden dienst; ja, kunnen zelfs agenten der gezondheids-politie worden genoemd, daar zij al wat weggeworpen wordt verslinden. Boosaardig zijn zij niet en ongehinderd, maken zij het niemand lastig. Zij leven vrij, trotseeren de brandende zon maar ook de regenvlagen of een sneeuwbui, die in de Decembermaand soms de inwoners verrast. Zij worden op straat geboren, kampeeren op straat, en als zij straks op straat sterven,

[1]) Verg. in de Apocriefe boeken het derde aanhangsel tot de profetieën van Daniël : 16.

hebben zij nooit een halsband gedragen of een meester gehoorzaamd. Wat zou hun Europeesche collega daarvan wel zeggen? — Wij hebben ook met het leger kennis gemaakt en een oefening bijgewoond der cavalerie. Soldaten van alle wapenen, uitmakende het vijfde legerkorps, liggen hier in garnizoen. Hen ziende, zou men niet denken dat zij behooren tot een Oostersche armée. Geen spoor meer van dat losse, vlugge en schilderachtige van vroeger eeuwen. Waar zijn de Janitsaren van MOHAMMED II met hunne fantastische kleeding, blinkende helmen en schitterende maliënkolders? Waar de gevreesde spahi's, ruiters, die vlug als de wind hunne roode banieren aan alle zijden van het slagveld vertoonden? Waar? In het museum te Stamboel vindt men nog hunne wapenrustingen, maar zij zelf zijn vervangen door soldaten, die, naar men zegt, den ouden roem van dapperheid handhaven, doch voor het overige met hun roode broeken, korte, blauwe wapenrokken en roode fez volstrekt geen Oostersch type vertoonen, zelfs achterstaan bij onze miliciens. En toch is het goed dat zij hier in bezetting zijn, want de Damascener is zoo fanatiek dat, waren zij er niet, zich het bloedbad van '60 mogelijk zeer spoedig herhalen zou.

Baälbek.

't Is Dinsdagmorgen en prachtig weder. Onze bedienden en paarden hebben drie dagen rust gehad en staan gereed voor het laatste gedeelte van den tocht. Wij nemen afscheid van onzen hotelhouder, die met een stijve buiging ons groet, en slaan den weg in naar het poststation Dummar. De straat is uitnemend, loopt langs de Barada en is rechts en links met breedgetakte boomen beplant. Achter het station Heme moeten wij, jammer genoeg, die straat verlaten, maar dalen tot onze verrassing af in een wild romantisch dal, waar het dorp el-Fidsche ligt, met zijn schilderachtige grotten en bronnen, de laatsten naar de meening des volks de oorsprong van de Barada. De weg is tamelijk woest en loopt tot op

een lengte van twee à driehonderd meter tusschen hooge, kale rotsen. Bij het dorp Kanan begroet ons oog weder de rivier en sappig groene velden, in scherp contrast met het gloeiend rood der bergen en het verblindend wit der sneeuw op den Hermon. De lucht was zoo frisch, de omgeving zoo grootsch als in een Zwitsersch bergoord; de Baradakloof, ofschoon niet zoo lang, zou mij, al had ik ook ORELLI niet geraadpleegd, aanstonds herinnerd hebben aan den weg naar Bad-Pfeffers. Wij rijden het eene dorp na het andere voorbij, zien nog de ruïne van een kleinen, Griekschen tempel, passeeren dan een brug over den stroom, en komen aan het meer aanzienlijke Suk-Wadi-Barada, waarschijnlijk het oude Abila, hoofdstad der provincie Abiléne, waarover LYSANIAS viervorst was. [1]) Dit dorp, door vruchtboomen omgeven, ligt aan een kromming der rivier bij den ingang van een kloof, die de stroom tusschen twee steile klippen gevormd heeft. Op een van dezen toont men u de plaats waar KAÏN zijn broeder ABEL versloeg en begroef. Ook wordt u niet ver van daar het graf van NOACH getoond. Opvallend is het, dat beide graven zoo buitengewoon lang zijn, circa 30 Meter. Wanneer de overlevering op waarheid berust, zou men daaruit moeten besluiten, dat de menschen tot op den zondvloed, ontzaglijk groot waren. Maar wie zal het bewijzen dat na de verdrijving uit het Paradijs, hier de woonplaats onzer eerste ouders moet worden gezocht, en dan, dat deze reuzen-holen werkelijk graven zijn. De weg is romantisch, maar slecht; meermalen gaan wij den slingerenden Barada over, dan wordt het natuurschoon minder, de omgeving eentoniger, de kloof al breeder, die zich eindelijk verwijdt tot een lang en breed dal, de vlakte van Zebedani, zeer waterrijk en beplant met populieren, abrikozen en vele appelboomen. Door dit heerlijk landschap rijdende, bereikt men in twee uren het dorp Zebadani. Wij kwamen er aan tegen den avond, verheugd dat onze gids een plek gekozen had, zóó liefelijk en vriendelijk als deze. De lieden van het dorp omringden natuurlijk weder onze tenten, maar waren

---

[1]) Lukas 3 : 1.

beleefd en voorkomend. Zij zijn vermaard door hun kracht en vlugheid in het worstelen; ook oefenen zij zich in het spiegelgevecht, niet als de gladiatoren bij de Romeinen met het korte zwaard, maar met een steen. De profeet ZACHARIA schijnt reeds op zoo iets te zinspelen, [1]) en de kerkvader HIËRONYMUS teekent aan, dat in zijn tijd zulk een wedstrijd bij de jongelieden in Palestina aan de orde was. Ook is die nog al gevaarlijke liefhebberij inheemsch bij de bewoners van Serghaja, het eerste dorp waar wij den volgenden morgen aankwamen, en welks rotsgraven en oude wijnpersbakken zeer bezienswaardig zijn. Van daar naderden wij in circa een half uur aan een Romeinsche brug, die in zulk een slechten staat verkeerde, dat wij het veiliger vonden den vloed te doorwaden dan haar over te gaan. Toen ging het door het schilderachtige dal Jahfufe en vervolgens langs een steilen bergweg tot eene hoogte, van welke men het verrukkelijk uitzicht heeft over de breede, groenende Bekaâ, het dal dat den Libanon van den Anti-Libanon scheidt, en op de met sneeuw bedekte toppen van den Libanon. Ik heb geen woorden genoeg om de heerlijkheid van dat tafereel te schetsen, daarvoor moet men dichter wezen. — Toen daalden wij af naar het dorpje Nebi-Schit, waar de huizen zóó tegen de helling der bergen gebouwd zijn, dat men van den hellenden weg op hunne daken stapt en waarlijk voorzichtig moet wezen, om niet eensklaps op zoo onbehoorlijke wijze een woning binnen te komen, en den vrede der huisgenooten te verstoren. Wie herinnert zich hier niet het ernstig woord van den Heer, als Hij het oordeel aankondigt over Jerusalem: „Die op het dak is kome niet af, om iets uit zijn huis weg te nemen." [2]) De streek van hier naar Baälbek, omtrent drie uur lang, is niet belangrijk; de weg tamelijk goed. Op een half uur afstand bij het dorp Ain-Berdai, ziet men van de hoogte waarover de weg heenleidt reeds de oase met de zuilen van den Acropolis en de tuinen van de nieuwe stad.

En zoo waren wij dan te Baälbek, gelegen aan den

---

[1]) Zacharia 12 : 3.

[2]) Mattheüs 24 : 17.

westelijken voet van den Anti-Libanon in het vruchtbaar Bekaâ-dal, met een Grieksch klooster, een Engelsche school en omtrent twee duizend inwoners, onder welke vele Grieksche Christenen. De Christenmeisjes kwamen aan onze tenten met allerlei brei- en haakwerk, voornamelijk geldbeursjes in verschillende kleuren, die zij ons te koop aanboden; en ik geloof dat zij goede zaken maakten, want wie nam niet gaarne van die kleinen een „souvenir de Baälbec" mede? 's Avonds maakten enkelen van ons een wandeling in en om de stad, terwijl anderen zich onledig hielden met het drogen hunner kleederen, want door het herhaald overtrekken der tamelijk gezwollen rivier was de bagage van de meesten onzer zóó nat geworden, dat alles moest worden uitgepakt en over de lijnen der tenten gehangen, zoodat ons kamp meer had van een Haarlemsche bleekerij dan van een touristenverblijf. Ook werden om een reusachtig vuur de koffers geplaatst, van welke sommige zóó geleden hadden, dat zij niet meer bruikbaar waren en door nieuwe moesten vervangen worden. Maar aan dergelijke lasten en bezwaren moet een reiziger door het Oosten zich onderwerpen. — Den volgenden morgen bezochten wij de ruïnen, die, wat hare grondsteenen betreft, dagteekenen uit overoude tijden. Immers Baälbek, stad van Baäl of van den Zonnegod, is het Syrische Heliopolis der Grieken en Romeinen en reeds sedert overoude tijden als het middelpunt van den Baälsdienst met prachtige heiligdommen versierd. Volgens Lucianus, die in de tweede, en Macrobius, die in de derde eeuw leefde, moet het beeld van den Zonnegod reeds zeer vroeg uit Egypte naar Syrië zijn overgebracht. De profeet Amos [1]) die van het dal Aven spreekt, („Aven" beteekent „nietswaardige afgod") meent zeker het Syrische Heliopolis of Baälbek. Aven is de Hebreeuwsche vorm voor On en wordt in de zoogenaamde Septuaginta, [2]) de Grieksche vertaling van het Oude Testa-

[1]) Amos 1 : 5. Zie de aanteekening der Staten-overzetting op Ezech. 30 : 17.

[2]) Volgens Josephus en Philo ontstaan onder de regeering van Ptolomeüs Philadelphus; anderen meenen haar te danken te hebben aan de vriendelijkheid van Ptolomeüs Soter voor de Joden die in Alexandrië woonden. Hieronymus noemt drie uitgaven van de Septuaginta; de eerste van Eusebius en Pamphilus, de tweede van Hesychius, de derde van Lusianus, een presbyter van Antiochië.

ment, die onder PTOLOMEÜS PHILADELPHUS (246 — 184 v. CHR.) ontstond, met den naam On weergegeven. De nu nog overgebleven ruïnen dagteekenen waarschijnlijk uit den Romeinschen keizertijd, toen het Heidendom nog eenmaal al zijn kracht inspande om tot bloei te komen. Het was nog eene laatste opflikkering van het licht, vóór het werd uitgebluscht; een laatste poging om zich op te richten, vóór het leven wegzonk in den dood. — Maar wij willen alles meer van nabij bezien. Eerst gaan wij dan naar den Acropolis, doorloopen een lange, onderaardsche gang, die ons naar een ruime, open plaats voert; gaan het voorplein over, en komen aan het hoofdgebouw, den grooten Zonnetempel, die den vorm heeft van een langwerpig vierkant en in de richting van het westen naar het oosten loopt. De groote poort, aan de oostzijde te vinden, moet buitengewoon prachtig geweest zijn. Door dien ingang komt men in een zeshoekigen voorhof, dan in eene vierkante ruimte, die de meeste plaats inneemt en van rijk versierde nissen voorzien is; en vervolgens in den eens zoo weelderigen Zonnetempel van welken helaas! niet veel is overgebleven. Zes machtige zuilen, omstreeks zestig voet hoog en reeds van verre te zien, staan nog en verkondigen als met klaaglijke stem de vervallen grootheid van vroegere tijden. Dicht in de nabijheid van dit groote vindt men een kleiner heiligdom, dat nog zeer goed onderhouden en waarvan de noordelijke zuilenrij zelfs geheel ongeschonden is. Het voorportaal binnentredende ziet men het rijkste beeldhouwwerk; tusschen bloemen en bladeren op de keurigste wijze in het marmer aangebracht, zweven de beelden op den Zonnedienst betrekking hebbende, zooals: opstijgende adelaars enz. De pracht en heerlijkheid dezer ruïnen is overweldigend en doet ieder aanschouwer in bewondering staan. Die gebroken, ter aarde gevallen zuilen, die dekstukken en geschonden kapiteelen, getuigende van Grieksche kunst, toegepast op werken van reusachtige afmeting, dat alles is wonderlijk majestueus en geeft den indruk van de macht die de oude wereld ontwikkelde; maar dan ook van de majesteit des Woords, dat als het Waarachtige Licht, iedere geschil-

derde zon wegschijnt, en haar eeredienst hoe luisterrijk ook doet ondergaan. Maar daarnevens ontdekt men helaas, de sporen van ruw geweld en niets ontziende hebzucht, die geen gevoel heeft voor het schoone en ook het verhevenste schendt. Zoo hebben, om iets te noemen, de Arabieren zuilen uit drie stukken bestaande laten springen, om het ijzer machtig te worden dat ze samenhield. O gruwel! wat de aardbeving nog verschoonde, heeft barbaarsch geweld van menschen verwoest! De groote tempel met zijn voorhof heeft eene lengte van zeshonderd voet, de zuilen zijn zestig voet lang met eene doorsnede van zes voet en rusten op een onderbouw van vijf en veertig voet. In een der zijgevels zijn drie steenen gemetseld, naar welke men dezen tempel gewoon was het heiligdom der drie steenen te noemen (Trilithon). Deze reuzengevaarten hebben de ongehoorde lengte van twee-, drie- en vier en zestig voet, bij eene hoogte en breedte van dertien voet. Maar het verbazendst is, dat ze niet tot de grondlaag van den muur behooren, doch zich op een hoogte van een en twintig voet bevinden. De inboorlingen houden met zeldzame taaiheid aan het bijgeloof vast, dat deze rotsblokken door geesten zijn opgenomen en hier ingevoegd. Mij dunkt het aannemelijker, dat van de groeve waaruit zij gehouwen zijn en die op een afstand van twintig minuten ligt, een zacht hellende weg is aangelegd, langs welken die gevaarten, op rollen geplaatst, door honderden menschen zijn opgetrokken. Menschenkrachten hadden in de oudheid weinig waarde en de koningen konden over deze naar gelieven beschikken. Hebben wij dat niet reeds bij den bouw der pyramiden gezien? Onder deze drie steenen bevindt zich gelijkvloers de hoeksteen, de „koning der kwadraten,” zeven en zestig voet lang; maar in de groeve zelf ligt nog een grootere, van boven en aan beide zijden reeds afgewerkt, maar van onderen nog niet geheel losgemaakt van de rots. Zijn inhoud is 370 M^3. en zijn gewicht 30.000 centenaars. Vermoedelijk was hij voor den muur aan de noordzijde van den grooten tempel bestemd, maar kon door een plotseling uitgebroken krijg, een epidemie of een opstand aan het plan der bouwmeesters geen gevolg gegeven worden, want hoe is het anders te verklaren, dat men een werk, waaraan

maanden gearbeid werd en wie weet hoeveel ten koste is gelegd, onafgemaakt liet liggen! — Een kleiner, ook zeer belangrijk tempeltje ligt ten oosten van de acropolis. Een rij van acht zuilen uit één stuk met Corinthische kapiteelen omgeeft n. l. een halfrond, in welks binnenwand schelpvormige nissen zijn aangebracht met gebogen architraven en door Corinthische pilasters gedragen; ook zijn er nissen aan de buitenzijde. Dit kleiner heiligdom, nog wel sierlijk maar zeer in verval, heeft waarschijnlijk dienst gedaan als Christenkapel, gewijd aan de heilige Barbara, waarom het ook nog heden „Keniset Barbara" genoemd wordt.

Na twee uren wandelens keerden wij terug door een onderaardsche gang, nu gebruikt tot stalling voor koeien, ezels of andere dieren. Des namiddags maakten wij een wandelrit te paard en toefden nog eens in de nabijheid van dezelfde plek, die zulk een schoon monument uit het klassiek verleden draagt. Het was alles stil; van het gindsche klooster klepte het avondklokje; de dalende zon wierp hare laatste stralen over de overblijfselen van een heiligdom, eens haar ter eere gebouwd, en over een vlakte, waar nu de roerdomp klaagt en de nachtuil zijn nest heeft gemaakt, maar waar eens de wildste zedeloosheid en de verschrikkelijkste gruwelen, aan den Zonnedienst gepaard, aanschouwd werden. Doch is het u niet, mijn lezer, als hoort ge in de stilte om u heen een stem uit een hoogere wereld, een stem der profetie die zegt: „en in haar midden zullen de kudden zich nederleggen, een gansch volk van wild gedierte; ook de pelikaan en de uil, zij zullen in hare bouwsieraden overnachten; haar stem zal krassen uit de vensters; de drempels zijn met puin bedolven, het cederen tafelwerk is afgerukt." [1])

't Sloeg den volgenden morgen reeds negen uren, eer het gezelschap reisvaardig was. De zon bescheen helder het vruchtbare dal en den met sneeuw bedekten Libanon; een

---

[1]) Zefanja 2 : 14 verg. met Jesaja 13 : 21, 22 v.v. 34 : 11.

Wie meer van Baälbeks historie en ruinen wil weten, leze: Palestina von Ebers und Guthe, deel 1 pag. 467 en v.v., en vooral het oude, maar nog niet verouderde werk van Wood and Dawkins.

verrukkelijk gezicht! Ook de weg was uitstekend. In mijn reisboekje teekende ik het volgende aan: de weg van Baälbek-Damascus naar Beyroet is aangelegd door een Fransche maatschappij, die dus ook alleen het recht van exploitatie heeft. In de nabijheid van dien weg zijn door haar boerderijen gebouwd, wijngaarden geplant en wordt weder de ceder gekweekt, die in den Libanon tehuis behoort, maar, uitgezonderd te Tripoli, helaas! reeds lang verdwenen was. De gansche streek ziet er zeer welvarend uit; de handel is levendig, daar de uitvoer der producten langs dien goed aangelegden weg gemakkelijk is, en door den invloed der Fransche regeering de plagerijen der Turksche beambten minder worden gevoeld. Was een dergelijk voorrecht aan Palestina beschoren, hoe gansch anders zou het er dan uitzien in Tiberias, in Nazareth of elders, waar nu nog alles kwijnt en van bloei en leven geen sprake is! We passeerden verscheidene meer of min aanzienlijke dorpen, hielden halt te Nab-Allaka, aan den oever van een helder vlietende beek, en lieten daar het warmste gedeelte van den dag voorbijgaan; reden vervolgens naar Stora, het hoofdstation, waar de wegen van Damascus en Baälbek naar Beyroet elkander ontmoeten, vertoefden daar nog eenige oogenblikken en vonden drie kwartier uurs verder in een bekoorlijk hoogdal van den Libanon onze tenten weer. Wij hadden het uitzicht op de Anti-Libanon-bergketen en den besneeuwden Hermon. [1])

Den volgenden morgen ging de bel voor de laatste maal langs ons kamp om ons tot ontwaken te roepen. Wij waren gedurende dertig dagen tentbewoners geweest; geen stormen of onweders hadden ons gehinderd; één regenvlaag was

[1]) Men spreekt wel eens van den „kleinen Hermon", mijns bedunkens door het verkeerd verstaan van eenige Bijbelplaatsen, als Psalm 42 : 7, waar de Hermon een kleine berg genoemd wordt, niet omdat er nog een grootere was van dienzelfden naam, maar wijl dit berggevaarte, in welks nabijheid de zanger verwijlt, hem gering voorkomt in vergelijking van den Sion, naar welken zijn hart zoo zeer verlangt, en die hem grooter is dan alle bergen der aarde. De samenvoeging van den Hermon met den veel kleineren Thabor (Ps. 89 : 13) heeft tot de dwaling geleid, dat er in de nabijheid van den Thabor een berg of heuvel van dien naam zal geweest zijn. De Hermon heeft drie toppen, die het grootste gedeelte van het jaar met sneeuw bedekt zijn; zijn flora is beroemd en zijn cypressen zijn bekend in de H. Schrift. Zie Ed. Riehm's, Wörterbuch, i. v.

slechts over onze linnen woningen heengegaan, maar zonder het minste letsel te brengen. Dat tentenleven heeft op allen een goeden indruk gemaakt. 't Was zoo aartsvaderlijk als wij 's avonds in groepjes buiten zaten en 't gaf zulk eene eigenaardige drukte als 's morgens de tenten opengingen en men naar buiten kwam, soms nog met een half slaperig oog, om te zien welk weder het was; of een ander neerzat bij een kist om in alle haast een brief af te schrijven, die den vorigen dag begonnen was, of in het dagboek eenige aanteekeningen te maken; en dan de confusie van de dames, die terwijl zij nog bezig zijn om hare bagage in orde te schikken, tot haar schrik ontdekken dat de knechten reeds de pinnen uit den grond halen, de touwen losmaken, het linnen oprollen! . . . Het ontbijt is spoedig gebruikt . . . daar schalt de trompet; de karavaan zet zich in beweging en opgeruimd en dankbaar voor het vele goede reeds genoten, draaft ieder voort, nieuwsgierig wat deze dag weder brengen zal. — Maar nu voor 't laatst! Weemoedige gedachte: ware ik dichter, ik zou in poëzie een afscheidsgroet gebracht hebben aan mijn tent; en dan zou er zeker in dat gedicht een couplet voorgekomen zijn met de herinnering, dat zoo dikwerf onze aardsche pelgrimstocht bij een tentenleven wordt vergeleken, en de vraag: hoe zal het dan, ja dan eens zijn, als uwe levenstent door den laatsten storm wordt geschud, en de doodsengel de koorden ontknoopt, en het linnen verscheurt, en de onbruikbaar geworden tent naar het kerkhof zal worden weggedragen, terwijl gij, gij zelf dan zult zijn aangekomen in het land der Eeuwigheid. Maar neem die gedachte nu maar in eenvoudig proza, mijn lezer, en denk er eens over na!

Ook het laatste gedeelte van onzen tocht belooft schoon te zijn. Het weder is verrukkelijk en de weg over den Libanon heeft al het bekoorlijke en belangwekkende van een Rigipas; hoe hooger men komt, hoe schooner de bergwereld zich ontplooit. Eindelijk op het hoogste punt, zien wij achter ons de sneeuw, vóór ons de Middellandsche Zee, Beyroet met haar paarsgekleurde heuvels de ruime baai omringend en talrijke villa's aan den voet des bergs gebouwd.

Hier spleten en kloven, waar nooit een zonnestraal komt, maar dáár weelderig groen; hier rotsblokken of bemoste steenen, maar daar beneden een bloemenpracht, die in verrukking brengt. Niet zonder groote oorzaak hebben Arabische dichters gezegd, dat de Libanon den winter op zijn hoofd, de lente op zijn schouder, den herfst in zijn schoot draagt, terwijl de zomer aan zijn voeten sluimert. In enkele uren kwamen wij van den winter in den zomer; daalden wij af van èen „Schneewald" in een bloemenhof.

In een karavansera, zoo ongeveer op de halve berghoogte, hielden wij een paar uren halt; toen ging het langzaam naar beneden over een prachtig, slingerend pad, waaraan vriendelijke landhuizen gebouwd zijn, beekjes vloeien en pijnboomen of ceders zich statig verheffen. Wij stapten af in het New-hotel, gelegen aan de baai, ruim, luchtig en zindelijk. 't Zag er alles goed uit. Mijn vrouw en ik betrokken onze kamer, dankbaar dat een tocht van vierhonderd mijlen te paard was afgelegd, zonder dat wij het minste letsel hadden bekomen, en dàt op wegen, die, hoe interessant ook, toch soms zoo slecht en gevaarlijk waren, terwijl het door rivieren en moerassen en langs gapende afgronden heenging! Maar God had ons beschermd, en wij voelden ons gedrongen in dankzegging uit te spreken wat de Heer voor ons was geweest.

Beveel gerust uw wegen,
  Waar ook uw voet zich keert,
Der trouwe hoede en zegen
  Van Hem, die 't al regeert:
Die wolken, lucht en winden
  Wijst spoor en loop en baan,
Weet ook den weg te vinden
  Waarlangs uw voet kan gaan.

Beyroet. — Smyrna. — Efeze.

Wij hebben op onze reis nog geen stad ontmoet, zóó schoon gelegen als Beyroet; eene stad, ten deele nieuw en op grootsche wijze aangelegd, terwijl de haar omgevende natuur van eene heerlijkheid getuigt, zooals in Europa maar weinig gevonden wordt. Daar boven op de bergen het onsmeltbaar sneeuwpaleis, dat de winterkoning zich bouwde; aan den oever een watervlak, nu eens groen en dan weder blauw; en naar alle zijden tuinen en gaarden met bloemen van de schoonste kleuren en rozen van den fijnsten geur! — Waarlijk, het is een genot in dit paradijs eenige dagen te vertoeven en het rouwde ons niet te vernemen, dat de boot, die met ons langs de kust van Klein-Azië stevenen zou, eerst na drie dagen verwacht werd. — Zaterdagmiddag waren wij aangekomen; dat voor het overige van dien dag niemand tot een grooten toer was over te halen laat zich begrijpen; de meesten waren te moê en zaten liever rustig op hun balkon, om te genieten van het heerlijk uitzicht op de zee, die zoo kalm als een spiegel de bergen weerkaatst, welker voet zij bespoelt, en van het blauw des hemels, en de zon, die voor iedere golf een lichtkrans weeft of het spoor verguldt over de grenzenlooze waterbaan, door de schepen als „reuzenploegers" getrokken. Wij bepaalden ons tot eene wandeling door de stad, maar namen eerst afscheid van onze bedienden, die trouwe Arabieren, die dertig dagen lang met ons de vermoeienissen der reis hadden getrotseerd, met dit onderscheid evenwel dat zij te voet waren en wij te paard; ook onze dragoman moest spoedig terug, en daarom eerst een getuigschrift voor hem opgesteld, geschreven in het Nederlandsch en Engelsch, en verklaard dat Joseph Shaar zich op uitstekende wijze van zijn plicht heeft gekweten en allessins aanbeveling verdient. Toen konden wij met gerust geweten een kijkje nemen in de stad. Beyroet is de aanzienlijkste handelsplaats van Syrië: bijna 2800 zeilschepen en 500 stoombooten wierpen gedurende 1888 in haar haven het anker uit; de inwoners zijn zeer arbeidzaam en schijnen nog

iets in zich te hebben van den handelsgeest, waardoor de Phœniciërs, hun vaderen, zoo zeer beroemd waren; de meesten kunnen lezen en schrijven. Na den Christenmoord te Damascus (1860) nam de stad snel in bloei en uitgebreidheid toe; [1]) duizenden vluchtten herwaarts, vonden een veilige schuilplaats, maar brachten ook tevens nieuwen zegen mede. Ja, van het oogenblik af dat de vervolgden ter wille van het kruis in liefde werden opgenomen en men hun weldadigheid bewees, is het of de bloei en vooruitgang van Beyroet begon; 't is of die vluchtelingen nieuw bloed in de aderen van het volksleven hebben uitgestort en hun komst op bijzondere wijze door God ten zegen werd gesteld. Denk eens terug, mijn lezer, aan de dagen der Hugenoten, toen Nederland de ark des behouds voor de vluchtelingen werd. Heeft ook toen niet ons volk de gunste zijns Gods mogen ondervinden? — Zondagmorgen woonde ik de godsdienstoefening bij in de Engelsche kerk, en 's middags werd eene wandeling gemaakt buiten de stad. Voor Maandagmorgen was een gemeenschappelijke uitstap naar den „hondsvloed" afgesproken, een tocht die zeer belangrijk beloofde te zijn, vanwege de geheel bijzondere documenten der oudheid daar te vinden. Om negen uur

---

[1]) Vóór den Christenmoord telde Beyroet 20.000 inwoners, nu over de 105.000, en wel: 33.000 Mohammedanen, 30.000 Grieksch Orthodoxen, 28.000 Maronieten, 9000 Melkieten, 1500 Joden, 1500 Roomschen, 900 Protestanten, 600 Syr. Katholieken, 400 Arm. Kath., 300 Drusen. Zij hebben zes en dertig Chr. kerken, zes en zestig jongens- en zes en dertig meisjesscholen. In sommige van deze wordt gelegenheid gegeven, om zich te bekwamen in het Arabisch, Latijn, Fransch, Engelsch of Duitsch. De Amerikaansche zending heeft hier haar middelpunt. In hare kerk wordt in het Engelsch en Arabisch gepredikt. Zij bezit een drukkerij en naast hare verschillende scholen ook eene hoogeschool met theologische en medische faculteit. De hoogste roem dezer zending is, dat het haar mocht gelukken, door Dr. VAN DIJCK en Dr. SMIT, den bijbel te laten overzetten in de taal, waarvan zich heden de Syrische Arabier bedient. De Schotsche zending arbeidt voornamelijk onder de Joden en de Syrische missie heeft onder meer ook een Blinden-Instituut opgericht en een vormschool voor onderwijzers en onderwijzeressen, terwijl ook met lof moet worden gesproken van de groote inrichting der Sœurs de Charité de ST. VINCENT DE PAULA, de school des Dames de Nazareth. Het hospitaal der Pruisische Johannisten is zeer gezond gelegen en goed ingericht; bovendien hebben de Diaconessen van Kaiserswerth een groot weeshuis en pensionaat; in het gebouw bevindt zich de kapel voor de Duitsche Protestanten. Dagelijks worden hier twaalf couranten uitgegeven, en wat vooral voor den ontwikkelingszin der bevolking pleit, is, dat dertien drukkerijen druk werk vinden.

stonden daarvoor de rijtuigen gereed; het was heerlijk weder. Na een uur rijdens zien wij de vriendelijke kapel van St. George van Engeland, den patroon van Willem van Aquitanië, die in de kruistochten het leven liet. De weg is goed en loopt door buitengewoon schoone dreven; links het helderblauwe water, rechts plantages met duizenden moerbezieboomen voor de teelt der zijdewormen en verder allerlei bloemen en groen. Vriendelijk daartoe uitgenoodigd, bezichtigen wij de groote stoommachine der drinkwaterleiding, op een uur afstand van Beyroet gelegen, en naderen vervolgens het doel van den tocht: den Nahr-el-Kelb, den hondsvloed, bij de ouden Lycos, Wolf genoemd. Over den nauwen en steilen bergpas, door welken hij zich kronkelt, bouwde Sultan Selimi, naar luid van een in de rotsen gebeiteld inschrift, een brug, die de beide oevers verbindt, en dient om het verkeer tusschen de plaatsen aan de kust gelegen levendig te houden. Reeds Marcus Aurelius (161—180 n. Ch.) liet tot datzelfde doel een weg uithouwen in het gebergte, nog steeds in gebruik, terwijl zich nog een ander pad hooger op door de wildernis slingert, hier en daar afgebrokkeld en dus tot niets meer geschikt, maar toch meer dan eenig ander bergpad beroemd om de Assyrische en Egyptische beelden, die op de rotswanden zijn aangebracht. [1]) Zij zijn negen in getal, zes van de eerste en drie van de laatste soort en dragen de namen der beroemdste Assyrische en Egyptische koningen, die met hun geheelen legertros over dit pad zijn heengegaan om het Syrische kustgebied te veroveren of te verdedigen. Alexander de Groote voerde op zijn tocht naar Egypte zijne heirscharen over dezen weg; kruisvaarders trokken eveneens hierlangs en ook de Fransche armée in 1860, uitgezonden ter tuchtiging van de Drusen, die zoo vreeselijk in Damascus hadden huisgehouden, kon de verzoeking niet weerstaan om den geluk-

---

[1]) Boscawen, een Engelsch oriëntalist, heeft die rotsbeelden op de volgende wijze gerangschikt: 1. Ramses II, gewijd aan Phaz. 2. Assur-ris-Ilim, 1140 vóór Chr. 3. Tiglath Pilesar, 1140 vóór Chr. 4. Assur-nasa-fal, 885 vóór Chr. 5. Salmanasser, 860 vóór Chr. 6. Ramses II, gewijd aan Ro. 7. Sanherib, 702 vóór Chr. 8. Ramses II, gewijd aan Amon van Theben. 9. Assarhaddon, 681—671 vóór Chr.

kigen uitslag harer expeditie op een rotsplaat voor het nageslacht aan de vergetelheid te onttrekken en alzoo Frankrijk naast Assyrië, NAPOLEON naast de machthebbers en geweldenaars van vroeger eeuwen te plaatsen. Dat ontbrak dan nog maar aan de glorie der Napoleontische dynastie, wier derde keizer, eens de schrik van Europa, door zijn eigen volk van den troon verjaagd, als balling in Engeland stierf, terwijl zijn zoon, die de vierde zou zijn, door de assegaaijen der Zoeloes gedood werd! De Christen gelooft niet in een noodlot, maar in een God in Wiens hand het lot ook der vorsten berust.

Den volgenden dag bezochten wij het Amerikaansch Instituut met zijne drukkerij, rijke museums, astronomisch en meteorologisch observatorium, dat dagelijks telegrammen wisselt met Constantinopel, Londen en Washington; 's middags bazaars, die luide getuigen van de ontwikkeling en den ondernemingsgeest des volks. Zeer uitgebreid is de handel in zijden en met gouddraad doorweven stoffen, alsook van wollen artikelen, waardoor Beyroet reeds sedert eeuwen beroemd was. Jaarlijks neemt de stad in schoonheid toe, terwijl de bloeiende, wetenschappelijke inrichtingen welke zij bezit, haar invloed al verder en verder gevoelen doen. Maar vergeten wij ook niet te vermelden, dat aan die lichtzijde een donkere schaduwzijde grenst; immers, bij al het goede door Europa en Amerika gebracht, blijft ook het kwade niet uit. Lichtzinnigheid en wereldzin, met het kleed van den vooruitgang getooid, hebben ook hun intocht gedaan en zijn met open armen ontvangen. Vele der „beschaafde" Beyroeters legden hun Oosterschen fez en mantel af, en dragen nu een jas en hoed naar Fransche mode, spreken vloeiend de moderne talen, maar slaan ook geen avond over in hun Sociëteit, en doen in het spel, hetzij kaart- of biljart-, voor den besten Europeaan niet onder; natuurlijk om te toonen, dat zij zonen van den vooruitgang, kweekelingen der beschaving zijn.

Maar hoe de beschaving en verlichting ook is doorgedrongen, toch hechten de meesten zich nog met allen ernst, aan overleveringen, die in die streek thuis hooren. Zoo, om

iets te noemen, is bij het volk nog altijd het verhaal in omloop, dat tusschen Jezus en Abgarus, Koning van Edessa, eene briefwisseling heeft plaats gehad. Abgarus n.l. zou, terwijl hij zwaar ziek lag, op het bericht van Jezus' wonderen, zich tot den Heer gewend hebben, zijn geloof aan Zijn Godheid of Zijn Zoonschap beleden, Zijn hulp gesmeekt, en wijzende op de vijandige houding der Joden, Hem zijne residentie tot woonplaats hebben aangeboden. Jezus verwaardigde hem met een antwoord. Hij prijst hem zalig omdat hij gelooft zonder te zien, maar wijst de uitnoodiging af, omdat Hij in Palestina Zijn werk vervullen moet, en in de eerste plaats gezonden is tot het huis Israëls; doch belooft hem na Zijne hemelvaart een Zijner jongeren te zenden, die hem genezen en den zijnen het leven brengen zal. Bij dit antwoord, alzoo het verhaal, zond de Heer ook aan Abgarus Zijne beeltenis toe, in een zweetdoek wonderbaar afgedrukt; maar de besteller van dit pakket, tusschen Edessa en Haran, door roovers aangevallen, werpt het op zijn vlucht in een drogen kuil, en geeft bij zijn aankomst ten hove bericht van wat er gebeurd is. De Koning gaat natuurlijk aanstonds naar de plaats waar die trouwe dienaar overvallen is, maar vindt tot zijne verbazing, als hij het beeld en den brief uit den kuil wil halen, dezen vol water, daarin ziende een Goddelijke tusschenkomst om beide te bewaren voor de handen van roofgierige vijanden. Eusebius maakt van dit verhaal melding naar een Syrisch exemplaar, volgens zijn beweren uit het archief van Edessa genomen. Bij de inwoners dier stad, die al vroeg met het Evangelie bekend gemaakt, en alzoo reeds onder de eersten der vervolgden behoorden, werd niet in het minst aan de echtheid van de briefwisseling tusschen den Heer en Abgarus getwijfeld, en op haar bezit bouwden zij de verwachting dat hunne stad zou blijven bestaan tot 's Heeren wederkomst! Edessa, gelegen in Mesopotamië, is niet zeer ver van Beyroet verwijderd, en de eenvoudige Christelijke bevolking dezer laatste stad, houdt zich nog altijd met besliste overtuiging aan dit verhaal vast. Kunt gij begrijpen, mijn lezer, dat het

onder geleerden van naam, in onzen tijd zelfs nog verdedigers vindt? [1])

Woensdagmorgen bezochten wij het buitengewoon schoon gelegen en fraai gemeubelde huis van eene Russische familie, die om de warmte reeds haar villa in den Libanon betrokken had. Het moet evenwel in herinnering worden gebracht, dat het klimaat in Beyroet heerlijk is, en de jaargetijden zoo langzaam in elkander overgaan, dat van de vriendelijke lente tot den warmen zomer de eene dag van den anderen nauwelijks een halven graad verschilt. [2]) 's Middags scheepten wij ons in op het Fransche stoomschip Syndt. Het weder was prachtig, de zee kalm, en den volgenden morgen ontwaakten wij op de ree voor Tripoli. Vroeg werd het ontbijt gebruikt en te zeven uur stapten wij in een sloep, die ons in een half uur naar de benedenstad, El-Mina, bracht; toen ging het per tram, met een paard en een ezel bespannen, naar de bovenstad, die in vijf en twintig minuten bereikt werd. De stad met haar witte huizen, netten bazaar, reine straten met trottoirs afgezet, maakte op ons een goeden indruk; het schoonste uitzicht heeft men van de citadel. Wij kochten sinaasappelen en zoete citroenen en keerden per tram weder terug naar El-Mina, door de Tripolitanen „Klein Damascus" genoemd. Te elf uur waren wij weder aan boord; 's avonds ankerden wij voor het schoon gelegen Lattakia, maar te laat om aan wal te gaan. Het volk van die stad schijnt zeer vlug; als katten klommen zij tegen ons stoomschip op en waren in een oogenblik aan boord. Vóór het anker gelicht werd was ik reeds in mijn hut, en bij het ontwaken den volgenden morgen lagen wij voor Alexandrette, een stadje van 2000 inwoners en stapelplaats van Aleppo. Daar wij hier den ganschen dag moesten stil zijn, maakten wij een watertocht van circa twee uren naar de dusgenaamde Jona-Zuilen, de plaats waar de profeet Jona door den visch werd uitgespuwd op het droge. [3])

---

[1]) Zie het Patristisch en Biographisch Woordenboek, deel 1, pag. 2 v.v. van Prof. Dr. H. G. Kleyn.

[2]) Zie over Beyroet: Palestina von Ebers und Guthe. 2e d. p. 50. Robinson, Palestina, 3e d. p. 25. Renan, Mission de Phénicie 343.

[3]) Jona 2 : 10.

De zee was als een effen vlak, de tocht heerlijk; maar nog meer welkom de verrassing, ons den volgenden dag bereid, toen wij in de baai van Mersina aangekomen, een extra-trein gereed vonden om ons te brengen naar Tarsus! Tarsus, ... de geboorteplaats van PAULUS, den apostel der Heidenen! Het is een stad met 15.000 inwoners, gelegen in een vruchtbare maar ongezonde vlakte aan de rivier Kydnus, die een kwartier uurs buiten de stad zich nederstort in een wel niet hoogen, maar toch breeden en daardoor prachtigen waterval. Ik dacht mij SAULUS, als kind spelende aan de oevers van dien stroom, of denkende en overleggende van God en goddelijke dingen. [1]) Ik vroeg mij zelven af wat er in de ziel van dien kleinen SAULUS wel zal zijn omgegaan, als hij dat schuimende en bruisende water de vlokken in het rond zag strooien en wat hij dan wel dacht van God .... Eene nieuwe Christelijke kerk was er in aanbouw om eene oude te vervangen, welker stichting aan den apostel PAULUS wordt toegeschreven. Het merkwaardigste onder de vele oudheden te dier plaatse is de Donak Tasch of draaiende steen, een gebouw 84 M. lang, 40 M. breed en 7 M. hoog, en nog hier en daar met marmer versierd, naar men zegt opgericht boven het graf van den Assyrischen koning SARDANAPALUS. Ook nu nog is Tarsus om zijn zeildoek beroemd. [2]) Bij onze aankomst werden wij door den Amerikaanschen zendeling ontvangen, die ons verzelde op eene wandeling door de stad, en daarna eenige ververschingen in zijn huis aanbood. Straks keerden wij naar het station terug in rijtuigen, echt Oostersch, dat is oud, vuil en schier onbruikbaar. Zoo was ook het station, met meer recht een schuur of stal dan een wachtplaats voor reizigers te noemen; maar de spoorwegrijtuigen waren goed, ten minste die der eerste klasse. Hoe het met die der tweede en derde klasse gesteld was, weet ik niet. Tegen den avond kwamen wij in Mersina terug, een stad met c.a. 10.000 inwoners, groote haven en veel handel; onze sloepen lagen gereed en binnen tien minuten waren wij weder aan boord.

---

[1]) 1 Cor. 13 : 11.
[2]) Hand. 18 : 3.

Den volgenden morgen zetten wij den tocht voort op korten afstand van de kust. De zee was steeds kalm, en het gezicht op de met sneeuw bedekte bergen van den Tarsus verrukkelijk. Wij voeren voorbij de groote golf van Adalia en kwamen na eene vaart van negen en twintig uren voor het eiland Rhodus [1]), maar helaas! wij ankerden niet, doch stoomden dicht genoeg langs de kust om de ruime haven te zien, aan welker ingang eens de beroemde Colossus stond, een koperen beeld aan den zonnegod gewijd, honderd voet hoog en in het jaar 223 vóór CHRISTUS door een aardbeving neergeworpen. Daar het orakel de herstelling van het reusachtig beeld verboden had, bleven de overblijfselen liggen, totdat ze in 672 na Chr. aan een Jood werden verkocht, die, om de brokstukken weg te voeren, naar men zegt, negenhonderd kameelen noodig had. Wij zagen de vestingwerken, tientallen van molens langs den oever gebouwd, koepels en minarets, wuivende palmen en groen gebergte. Wat ik evenwel het liefst gezien had, de straat der Johannieten, waarvan de meeste huizen, dateerende uit de 14de eeuw, bewaard zijn gebleven en nog met de wapenschilden der ridders versierd, zag ik niet, maar daar was niets aan te doen. Wel herinnerde ik mij het bekende woord der Rhodiërs, ook onder het stadswapen geplaatst: „hic Rhodus, hic salta," „hier Rhodus, spring!", maar al waren mij ook de beenen van den Colossus geleend om den sprong te wagen, wat had het mij gebaat, daar de boot doorstoomde; en

[1]) Op mijn tweede reis heb ik Cyprus aangedaan. Ons stoomschip wierp voor Larnaka, aan de zuidoostkust van het eiland, het anker uit. In twintig minuten roeiden wij naar den wal; de stad biedt weinig bijzonders, de straten zijn smal, de woningen klein; langs de kade meestal winkels, pakhuizen, wijnkelders en café's. De wijn van Cyprus was reeds oudtijds zeer beroemd, en is ook nu nog niet te versmaden. — Bezienswaardig is alleen de Grieksche kerk, aan den heiligen GEORGE gewijd, het antieke koorhek is van bijzondere waarde; ook wordt in een soort van krypta of onderaardsche kapel het graf van LAZARUS getoond, die volgens de legende uit vrees voor de Joden naar Cyprus gevlucht, en daar als bisschop gestorven is. Op Cyprus werd BARNABAS geboren, van wien wij lezen in Hand. 4 : 36, 37 dat hij zijn akker verkocht en het geld bij de apostelen bracht. Op zijn eerste zendingsreis bezocht PAULUS ook dit eiland en predikte er met rijken zegen (Hand. 13 : 5, 6). Ook daar was het dat de valsche profeet ELIMAS met blindheid geslagen werd. Reeds de waarzegger BILEAM sprak van Chittim, d. i. Cyprus. (Num. 24 : 24.)

veertien dagen te wachten op een ander vaartuig ware wel wat te lang geweest. [1])

Van Rhodus eerst westelijk dan noordelijk koers houdende, kwamen wij spoedig tusschen de zuidelijke Sporaden, eene vaart zóó schoon, dat er mijns bedunkens geen heerlijker zijn kan. Rots- en heuvelvormig duiken de eilanden op uit den blauwen vloed, nu eens groen, dan weder met weinig plantengroei, maar altijd schilderachtig, terwijl elk oogenblik het panorama verwisselt. Wij stoomden voorbij Knidos, Kos, Leros en op verren afstand voorbij Patmos, de klip, waarheen onder keizer DOMINITIANUS de apostel JOHANNES verbannen werd en hij de „Openbaring" ontving. Bij helder weder ziet men met een binocle eenige witte huizen op het hoogste punt der rots gelegen. Hoe gaarne had ik daar, al was het maar één uur, vertoefd, doch helaas! van verre kon ik slechts aan die gezegende plek, waar de hemel zich boven de aarde opende, een groet van belangstelling brengen! 's Nachts kwamen wij voorbij Samos, bekend als de geboorteplaats van PYTHAGORAS; hier ook schreef HERODOTUS zijn historie; hier zong ANAKREON; hier gaf de Sybille hare orakelen; in hare wateren zegepraalde menigmaal de Grieksche vloot, en aan hare kust landde PAULUS op zijn tocht naar Milete. Dan varen wij langs Chios, eveneens in de classieke oudheid wel bekend; en den volgenden morgen lag de baai van Smyrna voor ons, schilderachtig omlijst door de hooge bergen die haar van alle zijden omringen. In de binnen-

[1]) Rhodus of Rhodos, naar het Grieksche Rhodon, dat Roos beteekent, alzoo een rozeneiland.

LAMARTINE zegt er van: Rhodus ligt als een bouquet van groen en bloemen op de golven. De lichte en bevallige minaretten van hare witte moskeeën boren met moeite heen door een loofdak van palmen, moerbezieboomen en plantanen; de rijkste Aziatische plantengroei heeft hier zijn verblijf gezocht; ik ken ter wereld geen zuiverder hemel, geen lachender natuur.

De handel in welriekende olie en rozenconfituren, bij den Oosterling zoo geliefd, geven nog heden aan de bewoners van het eiland een rijke bron van bestaan. — De Colossus, aan den ingang der haven, droeg in de rechterhand een vuurbekken, dat 's avonds werd aangestoken en als baken diende.

„Hic Rhodus, hic salta," een spreekwoord, aan een niet-classieken schrijver ontleend, gebruikt om een snoever of praler te dwingen het bewijs te leveren van hetgeen waarop hij zich beroemt: „Vertoon hier uw kunst, zoo men u gelooven zal." Vergelijk de Adagia van ERASMUS Chil. III, Cent. III No. 28.

haven wierp de Syndt het anker uit en weldra zetten wij voet aan wal in een der beroemdste steden van Klein-Azië, eerwaardig door haren ouderdom. Ook Smyrna behoort tot het zevental, dat elkander het recht betwist om op haar geboorteregister den naam van HOMERUS te schrijven en het schijnt wel dat de critiek geneigd is dit pleit ten gunste van Smyrna te beslissen; althans voor zeker houdt men het dat de grootste dichter der oudheid, de zanger die den tocht naar Troje in zijn lied heeft vereeuwigd, hier toefde en aan dezen oever zijn schoonste episoden zong. Ligt er niet iets „Homerisch" over het landschap; iets stouts en liefelijks tevens? Kan niet hier het afscheid van HECTOR en ANDROMACHE, of het verzoek van PRIAMUS aan ACHILLES om het lijk van HECTOR, uit dat verheven menschelijk genie zijn geboren? Doch hoe het ook zij, mij aangaande, ik wensch voor niemand onder te doen in eerbied voor die reuzengestalte, voor dien held, dien zanger, wiens lof nooit genoeg kan worden verheerlijkt, maar toch, al trillen ook de snaren van zijn lier nog na tot in verre eeuwen, al werd of wordt een HOMERUS nooit overtroffen, toch vraag ik in de eerste plaats naar der dichteren koning niet, maar veel liever naar die kleine Christengemeente, door den Heer zelven in het Openbaringsboek vanwege haar lijden en strijden genoemd. Tot JOHANNES op Patmos heette het: Schrijf aan den engel der gemeente van Smyrna: Dit zegt de Eerste en de Laatste, die dood geweest is en weder levend is geworden. Ik weet uwe werken en verdrukking en armoede .... Vrees geen der dingen die gij lijden zult .... Zijt getrouw tot den dood, en Ik zal u geven de kroon des levens." [1]) Enkele jaren na het ontvangen van dezen brief uit den hemel, zag de gemeente van Smyrna den ten doode gewijden IGNATIUS, bisschop van Antiochië, in haar midden. Door keizer TRAJANUS veroordeeld om naar Rome gevoerd en daar voor de wilde dieren geworpen te worden, ankerde het schip dat den bisschop overbracht eenige dagen te Smyrna. Bij die gelegenheid ontmoette IGNATIUS den toen nog jeugdigen POLYCARPUS en vermaande

---

[1]) Openb. 2 : 8—10.

dezen vast te staan in het geloof, aan te houden in het gebed. „Zoekt alleen Dien welgevallig te zijn," zoo zegt hij hem, „die u onder Zijne krijgsknechten heeft opgenomen. Hij is het ook, die u de soldij betalen zal. Waak en bid dat gij nooit het vaandel van uwen Koning ontrouw wordt!" IGNATIUS stierf in Rome, maar reeds had POLYCARPUS de kruisbanier uit zijne handen overgenomen, en vijftig jaren lang droeg hij ze met onverwinbre trouw! Nu breken de stormen der vervolging over de gemeente te Smyrna los. Reeds zijn eenige jeugdige helden gevallen, met stervende hand nog de banier van den Heer omklemmend! Zij blijven trouw tot in den dood! Daar gilt de bloeddorstige menigte: „Weg met de goddeloozen! Men hale POLYCARPUS!" De grijsaard is spoedig gevonden. Men sleept hem buiten de stad, den heuvel op, waar het volk bij de renbaan en de spelen verzameld is. Hij wordt voor den proconsul gebracht. Deze vraagt hem: „Zijt gij POLYCARPUS?" en als hij bevestigend antwoordt, vermaant hem de Romein toch medelijden te hebben met zijn ouderdom en bij de genade des keizers te zweren en te roepen: „Weg met de goddeloozen!" [1]) In heiligen ernst, terwijl zijn oog van ijvervuur tintelt, ziet hij over de menigte heen, strekt de handen naar haar uit en met den blik ten hemel roept de grijsaard met krachtige stem: „Weg met de goddeloozen!" De proconsul smeekt hem: „vloek CHRISTUS en gij zijt vrij!" maar terwijl een gloed van zielevreugd zich verspreidt over zijn gelaat, is zijn wederwoord: „Zes en tachtig jaren heb ik Hem gediend en nooit heeft Hij mij eenig kwaad gedaan, hoe kan ik dan mijn Koning smaden, die mij lief heeft en verloste!" De proconsul dreigt met zijn wilde dieren. „Dat zij komen!" zegt POLYCARPUS. — „Maar zoo gij de wilde dieren niet vreest, dan heb ik vuur tot mijn dienst!" — „Gij dreigt met een vuur dat spoedig gebluscht is, maar kent het vuur niet dat eeuwig brandt en den goddeloozen is bereid. Maar wat draalt ge, breng mij waar gij wilt." Zijn lot is beslist. Tot driemaal toe roept de heraut in de renbaan met luide stem:

---

[1]) Goddeloozen werden de Christenen door de Heidenen genoemd, omdat zij geen afgodsbeelden of tempels hadden, waar geofferd werd.

„Polycarpus heeft beleden een Christen te zijn," en Heidenen en Joden gillen: „weg met den vader der Christenen!" .... Eenige oogenblikken slechts ..... daar staat Polycarpus vastgebonden aan den paal. Nog vóór de vlammen om hem golven, bidt hij: „Heer, almachtige God, Vader van Uwen geliefden Zoon Jezus Christus, door Wien wij U kennen, U, den God der engelen en van alle geslachten, die voor Uw aangezicht leven, U den dank, dat Gij mij dezen dag en deze ure hebt waardig gekeurd, en ik onder het getal van Uwe bloedgetuigen den kelk van Christus drinken mag. U, Vader, Zoon en Geest, zij lof en eer tot in eeuwigheid." Nauwelijks is het amen van zijne lippen of de vlammen slaan uit en als een engel staat hij te midden des vuurs, totdat zijne ziel op dien blinkenden wagen heenvaart naar den hemel. Zijn asch werd door zijne vrienden verzameld en ter aarde besteld. — Wat wonder dat naar dat graf ieder belangstellende in de eerste plaats heengaat, al is de wandeling langs het hobbelige en soms steile bergpad moeielijk. Het landschap is wonderbaar schoon en van de hoogte gezien gaat het alle beschrijving te boven. Nog ziet gij eenige steenhoopen, overblijfselen van de renbaan en van den circus, die als ze spreken konden zouden getuigen van een gemeente en van haar grijzen herder, die trouw bleef tot in den dood. Zijn gedenkteeken is eenvoudig; slechts een steenhoop met lappen en linten versierd en een Turksche muts er op, want de Turken zeggen, dat hier een groot heilige begraven is en die linten en lappen zijn dankbetuigingen van herstelden, die meenen dat nog kracht van zijne rustplaats tot hunne genezing is uitgegaan. Pelgrims van verschillende belijdenis gaan hier ter bedevaart heen en buigen er de knie; ook de Protestant staat bij het graf van Polycarpus met eerbied stil; en als dan die martelaar der eerste Christendagen in eerwaardige gestalte voor zijn geest verrijst en hem met een oog vol liefde, ernstig waarschuwende, schijnt toe te roepen: zijt getrouw tot in den dood! dan gaat er nog van die grafplaats, ofschoon gansch vermolmd en ontsierd, eene prediking uit, die innig welsprekend is en doet bidden: „O, mijn Heiland! maak ook mij getrouw tot in den dood, opdat ook ik eens uit Uwe hand de kroon des levens moge

ontvangen!" Ja, POLYCARPUS spreekt nog nadat hij gestorven is, en zijn zwanezang stijgt hooger en doet de snaren der ziel nog anders trillen dan HOMERUS' heldendicht. POLYCARPUS zal blijven, al werd soms HOMERUS vergeten. Immers de vonken van het menschelijk genie kunnen gloeien en blinken van eeuw tot eeuw, maar toch blijven zij beneden de sterren; alleen het licht des geloofs verspreidt zijn gloed in de breedte, maar ook in de hoogte, straalt boven lucht en wolken en rijst ten hemel. Daarom zeggen wij: meer dan HOMERUS is hier! — Van het graf van POLYCARPUS gaan wij naar den top des bergs, nu nog gekroond met de overblijfselen van een kasteel uit vroeger eeuwen. Daarnevens ziet men een reservoir, door de Romeinen gebouwd om de stad van drinkwater te voorzien. Op onzen terugtocht reden wij, want zulk een rit wordt op een ezel gedaan, om de stad, ten einde eenige vuile en nauwe straten te mijden, die wij daar straks passeerden, en kwamen voorbij een zeer schilderachtig kerkhof, met buitengewoon hooge cypressen beplant. Dat een bezoek gebracht werd aan den bazaar en wel in de eerste plaats aan de afdeeling tapijten, behoef ik u niet te zeggen, maar de prijzen waren waarschijnlijk wat hoog en de patronen niet bijzonder fraai; hoe het ook zij, ik heb van inkoopen niet veel bemerkt.

Nog vergat ik te vertellen dat wij logeerden in het Grand Hotel, gelegen aan een breede kade, die zich langs de zeezijde der stad uitstrekt en door eene Fransche maatschappij is aangelegd. Een tram loopt van het eene einde naar het andere, alles echt Europeesch! Trouwens, Smyrna is niet meer Oostersch; men vindt er huizen, winkels, restauraties, hotels als in een Europeesche stad en heeren en dames gekleed als in Parijs. Turken en Arabieren, ook wel in hun eigenaardig kostuum, zijn hier in de minderheid.[1]) De Grieksch-orthodoxen bezitten er dertien kerken, de Roomschen één kathedraal en vier kleine kerken, de Protestanten drie kerken, de Armeniërs één hoofdkerk. Drie aarts-

1) De bevolking van Smyrna wordt geschat op 155,000 zielen: 75,000 Grieken, 10,000 Roomschen, 6000 Armeniërs, 15,000 Joden, 45,000 Turken, eenige honderden Protestanten, terwijl van de overigen de godsdienst niet opgegeven wordt.

bisschoppen, een Grieksche, een Roomsche en een Armenische, houden hier hunne residentie. Onder de Joden arbeidt de Schotsche zending; scholen, weeshuizen, hospitalen worden door de liefdadigheid van Christenen uit het buitenland gesticht en onderhouden. In het kwartier der Christenen ziet het er rein en zindelijk uit. Dat het Grieksche element hier overheerschend is zeggen u de uithangborden, opschriften boven de winkels, prijslijsten, alles in de nieuw-Grieksche taal, terwijl de groote huizen aan de kade, de villa's achter de stad, aan de helling des bergs gebouwd, de drukte die overal heerscht en de haven vol schepen met vlaggen van verschillende kleuren, duidelijk doen zien dat er welvaart heerscht. —

Den volgenden morgen reden wij met de tram naar het station. Daar stond reeds een extratrein gereed, die ons in drie uren naar Ajasuluk, het oude Efeze, bracht. De spoorweg loopt tusschen tuinen en wijngaarden, nu eens naar een hoogdal, dan weder door een vallei, maar immer in eene vriendelijke omgeving. Was het door het heerlijke weder, het goed gezelschap, of het doel van onzen tocht, dat wij zoo bijzonder aangenaam gestemd waren? Ik weet het niet, misschien had het laatste daarop wel den meesten invloed. En geen wonder voorwaar! Een tocht naar Efeze, wie zou daarbij koel en onbewogen kunnen blijven? De gedachte alleen: naar Efeze! brengt den Christenreiziger al in verrukking. — Om twaalf uur stapten wij af aan het station, gelegen aan den voet van een heuvel in de nabijheid van plantages met vijge- en citroenboomen beplant. De omgeving ziet er armoedig uit; een dorp van huizen of hutten met 300 inwoners en een hotel, alleen bezocht door reizigers, wien het te doen is om de overblijfselen van het oude, eens zoo beroemde Efeze te zien. Wij gaan er binnen om te middagmalen. In dien tusschentijd komen de paarden met den gids, die ons vergezellen zal. Maar moeten wij op d i e zadels zitten? Krijgen wij touwtjes voor teugels in handen? Ziet gij niet dat de riem van uw stijgbeugel op het punt is van te breken? Maar daar is niets aan te doen, men heeft hier niet anders. „Opstijgen, dames en heeren! en bij elkander blijven; niemand zondere zich

van het gezelschap af, want al te veilig is het hier niet." Zoo klinkt de waarschuwende stem van den man die met zijn rijzweep al klappende ons voorgaat, als wij het reusachtig doodenveld betreden, jammerlijk overschot van eene stad, die eens vol leven was, een stad van wereldhandel! — Eerst gaan wij langs een rij van pilaren, door bogen aan elkander verbonden, overblijfselen van een oude waterleiding; thans hebben de ooievaars er hunne nesten op gebouwd. Over velden, deels met halmen bedekt, deels voor tabakscultuur gebruikt, komen wij aan den voet van den Prion. Hier was de begraafplaats van het oude Efeze, nog te herkennen aan lijksteenen en grafkamers, met opschriften of teekeningen versierd; iets verder is de plaats van het gymnasium; [1]) in de nabijheid, altijd rijdende door kreupelhout en gras, vindt men het graf van den Evangelist LUCAS, aangewezen door een groot marmerblok, waarop een kruis en daar onder een stier is gebeiteld. Ginds moet een Basilica gestaan hebben, een gebouw van kostbaar materiaal en heerlijken arbeid, te oordeelen naar de kapiteelen, gebroken zuilen, voetstukken met sierlijke molures, fijn bewerkte archivolten, onder den puinhoop te vinden. Ziet ge ook langs de berghelling die bogen en stukken steen met beeldhouwwerk versierd; die kolommen van porfier, een chaos van op zich zelf fraaie zaken? Dat is het Odeon, de plaats waar zangers en dichters om den eerepalm dongen; in den bloeitijd van Efeze klom men er op langs marmeren trappen, thans nu alles verwoest is zou het moeielijk, ja zelfs gevaarlijk zijn; daarom zetten wij liever onze wandeling voort; en dan om den berg heengaande zien wij eerst voor ons op een hoogte, de gevangenis van PAULUS; ginds den mond van de rivier Cayster, nu vol modder en slijk, en dan de haven, thans geheel verzand, maar toch nog met hare ruime pakhuizen, zeer goed in de volle lengte en breedte te overzien. Daar lagen de schepen, klein en groot, beladen met de schatten der Grieksche en Romeinsche wereld; daar was de grootste

1) Een gymnasium was bij de Grieken een gebouw of openbare plaats, waar de jongelingschap lichamelijke oefeningen hield; later gaven er wijsgeeren en leeraars in allerlei wetenschappen onderwijs.

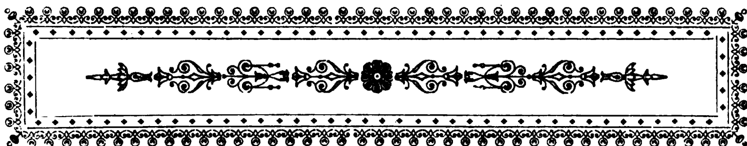
handel- en stapelplaats van Klein-Azië. Maar ge verlangt naar het Artemisium, den tempel van DIANA, eens onder de zeven wonderen der oudheid geteld! Waarom heeft uw gids u daar niet het eerst heengeleid? Eenvoudig omdat hij het beste voor het leste wilde bewaren. Neen, zulke zuilen, voetstukken, kapiteelen, alles van wit marmer, zagen wij nog niet. En geen wonder voorwaar! Hier stond het heiligdom van eene godin, die 500 priesters en tempelwachters in haar dienst had; wier tempel de nationale tempel van gansch Hellas kon heeten; wier beeltenis op aller borst, tot bescherming tegen ziekten of gevaren gedragen werd. Hier riepen duizenden, terwijl de priester de wierookkorrels op het gouden altaar strooide, en de offergeur opsteeg, voor het uit den hemel gevallen beeld: „Groot is de DIANA der Efeziërs." Totdat PAULUS kwam, de eenvoudige tentenmaker uit Tarsus, met de prediking van het Kruis! Bekend is de strijd van den Apostel met den zilversmid DEMETRIUS; bekend ook de hartelijke liefde, waarmede hij aan deze gemeente verbonden was, en hoe op zijn laatste reis naar Jerusalem de oudsten van Efeze naar Milete ontboden werden, om daar aan het zeestrand, vóór hij scheep ging, zijne roerende afscheidswoorden te hooren en met hem te bidden. Uit Rome zond hij nog aan de gemeente van Efeze een brief, die van zijn innige liefde jegens haar getuigt. Maar helaas! zij is verflauwd in 't geloof; heeft hare eerste liefde tot den Heer verlaten; en aan den engel der gemeente van Efeze luidt de boodschap in het Openbaringsboek: „Gedenk dan waarvan gij zijt uitgevallen en bekeer u, en doe de eerste werken, en zoo niet, Ik zal haastelijk komen, en zal uwen kandelaar van zijne plaats weren!" Maar de Efeziërs hebben geen ooren gehad om te hooren wat de Geest tot hen sprak, en zijn blijven voortgaan op verkeerde wegen, en thans . . . . . van alle vroegere glorie is niets meer over dan een puinhoop en tusschen al die steenen nog een steen met een opschrift, dat aanbidding voor DIANA komt vragen. O, bittere ironie! De gemeente verdween! het licht werd van den kandelaar genomen, en waar de brief van PAULUS aan de Efeziërs thans overal wordt gelezen, is er, men heeft dit naar waarheid

gezegd, te Efeze niemand die hem leest, zelfs niemand die den naam van PAULUS ooit gehoord heeft. — Mijn lezer, ik wil u gaarne een oogenblik gunnen om over het verhaalde na te denken; ik zou u anders nog kunnen brengen in de Selimmoskee, vroeger een tempel aan JOHANNES gewijd, of u uitnoodigen om gindsche poort te bezien, een bouwwerk van eenige architectonische waarde; maar ik doe het niet. Dit éėne nog: Ginds het bloeiende Smyrna, hier het oude Efeze met al haar verdwenen heerlijkheid! Ziet ge dan ook hierin niet wederom de profetie bevestigd, de profetie des N. T.? Ga een oogenblik in de eenzaamheid en lees dan Openbaringen 2 : 1—11, maar lees het biddende, en oordeel of niet al wat hier voorspeld werd vervuld is, en bedenk dan tevens wat de Heer met deze woorden en daden ook u te zeggen heeft. —

Wij hebben een zeer gelukkigen dag gehad en ik dank God, die mij vergunde ook enkele uren in het oude Efeze door te brengen onder begunstiging van het heerlijkste weer. Onvergetelijk! Als wij 's avonds terugkeeren ligt het Grieksche schip Kedahliah, waarmede wij naar Athene zullen varen, reeds voor anker. Wij moeten den volgenden middag om drie ure aan boord zijn, en daarom aanstonds na het ontbijt nog even de stad in, en een kleinigheid als souvenir aan Smyrna gekocht. Op tijd zijn wij gereed, nemen onze hut in oogenschouw, en slaan dan, boven gekomen, nogmaals een blik op het schoone Smyrna, dat amphitheatersgewijze langs de helling der bergen gebouwd zich in hare volle breedte voor ons uitbreidt, en wij blijven zoo lang boven, en houden zoo lang ons oog op die parel van Klein-Azië gericht, tot zij uit het gezicht verdwijnt.

Vaarwel, gelukkig Smyrna! Geprezen in uw verleden, schoon in uw heden, heerlijk moget gij in uwe toekomst zijn!

GRIEKENLAND, TURKIJE.

ATHENE.

De zee is kalm; de barometer staat goed; het laat zich aanzien, dat de overtocht wèl zal gelukken, en er geen geluiden zullen gehoord worden of scènes plaats hebben, die voor de reizigers minder aangenaam zijn en de dichter liefst niet bezingt. Op het dek is leven en beweging, mannen, vrouwen, kinderen van allerlei natiën, Grieken en Arabieren, Joden en Jodengenooten krioelen er door elkander. Zij hebben hunne bedden of matrassen medegebracht en legeren zich waar maar een vrij plekje te vinden is. Een zeil wordt boven hen gespannen, zoodat het middenschip één groote tent gelijkt. — Des avonds scheen de maan helder, de starren fonkelden; als een zwaan gleed ons vaartuig over den breeden waterplas. De een na den ander, ook mijne vrouw is verdwenen; mijmerend zit ik op een tabouret en laat aan mijne gedachten den vrijen loop . . . . „Hoe laat zullen wij morgenochtend den Piraeus binnenstoomen?" vraagt eensklaps een passagier, die even zijn hoofd buiten een raam van het rooksalon steekt, waarin hij met nog drie andere heeren moet overnachten, en het antwoord van een voorbijgaand officier is: „als alles goed gaat, ten acht ure." En alles ging goed; Gode zij dank! in den nacht ietwat wind, maar zonder de minste vertraging te veroorzaken. Reeds zeer vroeg was alles boven om de Grieksche kust te zien. Wij waren bij kaap Sunion, en genoten den eersten aanblik van Grieksche kunst op Griekschen bodem, n.l. de zuilen van den tempel aan PALLAS-ATHENE gewijd. Vervolgens komen wij in den

Saronischen zeeboezem, terwijl links van ons de schilderachtige kust van Argolis ligt met het eiland Aegina op den voorgrond, en ter rechterzijde de Acropolis. Met een groet aan het eiland Salamis, uit de classieke oudheid bekend, varen wij den Piraeus in; het anker wordt neergelaten, en, wat ik als knaap, toen ik zoo veel van Athene las en leerde, nooit had durven droomen, gebeurt: ik ben op Attischen bodem! De rijtuigen staan gereed en langs een breeden straatweg, in den bloeitijd van Athene met prachtige beelden versierd, ijlen wij heen naar de hoofdstad van Griekenland. IJlen wij, zeg ik, want het is of zoo iets van den geest der oud-Grieksche wagenmenners, door HOMERUS in zijn zangen zoo dikwerf genoemd en geroemd, in onze koetsiers is gevaren. Wij vliegen voort langs een allee van olijfboomen en platanen en zijn binnen het uur in de „Hermesstraat." Het eerste wat ge nu ziet, en in het bijzonder uwe aandacht trekt, zijn niet de Grieksche opschriften boven winkels en werkplaatsen, want dat zaagt ge in Smyrna reeds, en hoe zou het in Athene ook anders kunnen, maar de classieke namen aan de hoeken der straten op bordjes voor pleinen en wegen, die u, als gij het nog niet wist, zouden herinneren dat gij u bevindt in het land van PERICLES en ARISTIDES, van PLATO en SOCRATES. Wij stappen af aan het Μέγα Ξενοδοχεῖον; in Nederland, waar men met achterstelling van onze schoone taal, zooveel met het Fransch op heeft, zou men schrijven: „Grand Hotel des Etrangers," in de onmiddellijke nabijheid van het koninklijk slot, een nieuw gebouw met een gevel van Pentelisch marmer, door koning OTTO I gesticht. Hier zij herinnerd dat het tegenwoordig Athene eene gansch nieuwe stad is, met rechte, breede straten, pleinen, plantsoenen, enz., flink opgevat en goed aangelegd; in omvang nu nog wel niet zeer groot, maar toch veelbelovend voor de toekomst. Maar al ware het moderne Athene ook nòg zoo schoon en hare huizen ook nòg zoo fraai, 't is ons om het oude, het Athene van PERICLES, PINDARUS en DEMOSTHENES te doen, het Athene waar PAULUS, de groote Heiden-apostel, den naam noemde van den onbekenden God. — Wij gaan door de groote Hermesstraat eerst naar de oude markt, de Agora, de plaats waar

volksvergaderingen gehouden werden, het middelpunt van het openbare leven, met zuilengangen en standbeelden versierd. Hier was het dat PAULUS met de Stoïcijnen en Epicuristen, voor wier ooren hij ongehoorde denkbeelden uitsprak, in redetwist kwam en in uwe nabijheid ziet ge den toren der winden door ANDRONICUS van Cyrene opgericht, een achthoekig marmeren gebouw, met voorstellingen in relief van de acht hoofdwindstreken. Op het dak stond een Triton, wiens staf zich naar den wind keerde en alzoo voor windwijzer dienst deed; van binnen bevond zich een wateruurwerk. Dan gaan we naar de dusgenaamde straat der graven, de vroegere doodenstad, waar een aantal antieke grafmonumenten zijn gevonden, nog in zeer goeden staat. Zoo heb ik een steen gezien met een relief, een knaap voorstellende, die zijne ziel als een vogel in de hand houdt en door HERMES, den heraut der goden, gewenkt wordt, om mede naar de boot van CHARON te gaan, maar nog eerst zijne ouders en vrienden wil vaarwel zeggen en van zijn hond afscheid nemen; een anderen, waarop de boot van CHARON, met vier gestorvenen, die naar de onderwereld varen; een derden, waarop een jonge vrouw, die haar slavin beveelt haar lijk op te sieren met alle kostbaarheden die zij bij haar leven droeg; een vierden met een krijgsheld nog jong van jaren, wiens speer den vijand heeft gedood die aan zijn voeten ligt. Hier op een grafplaats een leeuw als wachter gebeeldhouwd, daar een stier, ginds verrijst slechts een ruw of een eenvoudig stuk marmer, maar alles getuigende van den ouden Griekschen smaak en kunst. Wie weet wat men bij verdere opgravingen in de straat der graven nog vinden zal! — Van daar zetten wij de wandeling voort naar den tempel van THESEUS, een gebouw van Pentelisch marmer, nog zeer goed bewaard, in den Dorischen stijl, met zes zuilen in het front en dertien in de lengte. Thans is het een bewaarplaats van eenige originalia, maar ook van afgietsels in gips van kunstproducten, door Engelschen medegenomen en naar Londen overgebracht. Nu zijn de Grieken niet meer tot zulk een vrijgevigheid gedwongen en bewaren hunne antiquiteiten zelf. Niet ver van hier en op den weg naar de Acropolis, ligt de

Pnyx, een terras, waarschijnlijk voor volksvergaderingen gebruikt. De veronderstelling dat hier een heiligdom voor ZEUS gestaan heeft, wordt niet gedeeld, evenmin de meening dat een der drie holen, in de rots uitgehouwen, de gevangenis van SOCRATES zal geweest zijn. Rechts van u ziet ge op kleinen afstand tegen de rotsen van de Acropolis gebouwd, het theater van DIONYSUS, [1]) waar de meesterwerken van AESCHYLUS, SOPHOCLES en EURIPIDES werden opgevoerd; een prachtgebouw met ruimte voor 30,000 toeschouwers. De zitplaatsen waren met marmer bekleed, de namen der eigenaars dragende. Vooraan, in de eerste rij, zaten natuurlijk de hoogwaardigheidsbekleeders, en de priesters van verschillende Goden; in het midden van dezen was de eerezetel van den Opperpriester van DIONYSUS. O! tempora, o! mores.

Naast het theater verrijst het Odeon van HERODES, een gebouw voor muzikale wedstrijden, door HERODES aan Athene geschonken, het prachtigste dat van dien tijd is overgebleven, en ruimte biedende aan 8000 personen. Het cederhouten dak is reeds lang verdwenen, van de marmerbekleeding evenwel nog veel over. Nu stijgen wij de Acropolis op, een steilen heuvel, die de heiligdommen droeg der voornaamste goden van den Staat en het middelpunt vormde van het oude Athene; eene ruïne, gelukkig niet ontwijd door moderne kunst, en in haar verval nog zulk een diepen indruk makende, dat men terecht gevraagd heeft, of ze in de dagen, toen de arbeid van PHIDIAS daar ongeschonden in volle glorie stond, wel schooner heeft kunnen zijn. [2]) — Men gaat den heuvel op langs denzelfden weg, waarover eens de groote processiën kwamen om den goden het offer te brengen, terwijl het volk in feestgewaad zich aan beide zijden had opgesteld Door een poort komt men in het voorportaal, de Propylaea, op bevel van PERICLES door MNESICLES gebouwd; een zuilenhal, geheel van marmer, een prachtwerk, dat ons verbaasd doet staan,

---

[1]) DIONYSUS, meer bekend onder den naam van BACCHUS, de God van den wijn.

[2]) Iedere Grieksche of Romeinsche stad bezat een acropool, die in den oorlog tot citadel of toevluchtsoord diende. De meest beroemde zijn die van Argos, Messine, Thebe, Corinthe en die van Athene; de laatste wordt vooral „de" Acropolis genoemd.

over wat het genie der oude Grieksche wereld vermocht. Een rijweg voerde er heen, geflankeerd door marmeren trappen van vier en zestig treden. Aan uwe rechterhand ziet ge op eene uitstekende rots een kleinen sierlijken tempel, welks voorgevel door vier gegroefde zuilen, met Dorische kapiteelen gedekt, wordt gevormd. Hij is gewijd aan ATHENE NIKE, als dank voor haar machtigen bijstand den Atheners in den slag bij Salamis verleend en herinnert nu nog, zoo goed mogelijk hersteld, aan de groote daden der oudheid. Uit het voorhof treedt men door vijf poorten in het eigenlijke heiligdom, het Parthenon, gewijd aan de jonkvrouwelijke godin PALLAS-ATHENE, op voorstel van PERICLES door CALLOCRATES en ICTINUS gebouwd, ruim tweehonderd voet lang en honderd voet breed, met acht Dorische zuilen in het front en zeventien in de lange zijden. In het gevelveld waren tafereelen uit het leven der godin aangebracht. In dien tempel stond haar beeld, twaalf meter hoog, vervaardigd uit goud en ivoor, een schepping van PHIDIAS, en zóó ver boven het heiligdom uitstekend, dat de blinkende helm en gouden speerpunt niet alleen in de stad, maar zelfs door de schepelingen, die langs de kust voeren of den Piraeus binnenzeilden, te zien waren.

Links van het Parthenon staat het Erechtheum, aan POSEIDON ERECHTHEUS gewijd; de tempel van ATHENA POLIAS, waar het houten, uit den hemel gevallen beeld der godin bewaard werd, is daar tegen aan gebouwd, en de tempel van PANDROSUS, eene der dochteren van CECROPS, staat weer met dit gebouw in verband, zoodat men op dit terrein drie heiligdommen vereenigd aantreft, waarom het den Atheners dan ook boven alles heilig was. Van dit Erechtheum zijn de jonkvrouwen, groote marmeren beelden, die een sierlijke kroonlijst dragen, bewaard gebleven; één is door Lord ELGIN weggenomen en naar Londen overgebracht; een afgietsel kwam er voor in de plaats.

Maar waartoe meer? Ik gevoel mij toch niet in staat de stemmen te vertolken, die uit de oude Grieksche wereld gehoord worden; of de heerlijkheid u voor den geest te tooveren van de scheppingen eener eeuw, die voor immer

is voorbijgegaan; [1]) men moet hier zelf staan, zelf rondwandelen tusschen de geschonden heiligdommen en gebroken zuilen, hier telkens weer komen, dan gaan de steenen leven; dan is het of die zuilen en beelden u iets te zeggen hebben; en ja, zij hebben u te spreken van de scheppingskracht van 't menschelijk genie; van de opvoedende kracht der kunst; de kunst die den Grieken een behoefte was, een deel van hun leven en streven. Maar de vraag ligt voor de hand, of de Grieksche kunst oorspronkelijk is, en zoo niet, waar dan haar wieg en bakermat moet worden gezocht; en dan wijs ik u naar Egypte. Nog lag over Hellas' woeste bergen een donker floers en was er van Athene geen sprake, toen in het heerlijk Nijldal de kunst reeds hare reuzenwerken schiep en gewrochten te voorschijn riep, waarvoor alle volgende eeuwen eerbied gevoelden! Denk aan de Sphinx, de pyramiden, het reuzenbeeld van den PHARAO, waarbij wij hebben stil gestaan, de heiligdommen van Apis en zooveel meer. Maar wat Hellas van Egypte ontving, heeft zij bestudeerd, omgewerkt, tot haar eigendom gemaakt; zij heeft er een ander leven, eene andere bezieling in gegoten; 't was haar niet om de reusachtige massa, maar om de harmonie te doen, de harmonie in het geheel en in zijn deelen, in alles de uitdrukking gevende van het hoogst ontwikkelde schoonheidsgevoel. Geen plek ter wereld zoo rijk aan ware kunst als Athene, en in Athene de Acropolis! Men was, wel is waar, niet spoedig los van de Oostersche traditie; er was een strijd, een worsteling van eeuwen noodig, eer de beitel van een PHIDIAS in staat zou zijn uit het marmerblok te voorschijn te brengen, wat het Parthenon te aanschouwen gaf, en nu nog, hetzij naar het Louvre te Parijs of naar het groote museum te Londen verhuisd, of ook bewaard in het kleine museum op de Acropolis, de bewondering van het nageslacht vraagt. Twintig eeuwen hebben Athene in beeldhouwkunst niet overtroffen; geen MICHEL ANGELO, geen THORWALDSEN is aan PHIDIAS gelijk. Maar ook hier geldt het onverander-

[1]) Zie over de tempels op de Acropolis het Woordenboek der Grieksche en Romeinsche oudheid van Dr. I. G. SCHLIMMER en Dr. Z. C. DE BOER, in voce Athenae.

lijke: 't is morgen geweest, 't is avond geworden, de nacht kwam. Voorbij! staat op die gele zuilen of verweerde steenen te lezen.

Het heerlijkst is het, om door deze ruïnen te dolen, als de volle maan aan den hemel staat; en volkomen waar is het, wat iemand gezegd heeft: Wilt gij ruïnen bezichtigen, ruïnen als die van de Acropolis, kies u dan niet de zon als gezellinne met haar volle licht, maar veel liever de maan tot gids; of beter nog: beschouw ze eerst in 't vlammend licht der zon, dan in 't schemerlicht der maan, en uw indruk zal oneindig dieper wezen; want zulke ruïnen slapen bij dag en waken bij nacht. Die oude grijzen van 2000 jaren kunnen in hare zwakke oogen het scherpe zonlicht niet meer verdragen, en doen ze daarom des daags liever toe. Bovendien is de zon niet vriendelijk, maar toont zoo medoogenloos de diepe plooien en rimpels door den tijd over haar gelaat getrokken; de maan daarentegen kust haar gerimpeld voorhoofd, en werpt meer meêwarig een zilveren sluier over de teekenen haars ouderdoms, en roept herinneringen wakker uit het grijs verleden, en doet beelden en gestalten oprijzen uit het schoonste tijdperk van hare glorie en kunst. Ja gewis, bij avond op de Acropolis dan is het zoo indrukwekkend; dan weet ge niet wat ge ziet, bewondering voert u op, maar tevens komt er iets droevigs in uw hart, vanwege de ijdelheid des menschen, en alles wat des menschen is; en aan uw oor zingt de avondwind in zijn zacht suizen: voorbij! voorbij! — Ja, voorbij! de Helleensche staat, de Helleensche kunst, en ook de Helleensche godsdienst, voor welken de kunst al haar vermogen uitputte; waaraan zij hare schoonste scheppingen wijdde; dat alles voorbij. Maar wilt gij weten wat gebleven is? O, zie dan daar, in de onmiddellijke nabijheid van de Acropolis, een anderen heuvel, den Areopagus, den heuvel van Mars, naakt en kaal; niets wat hem siert. Op zijn platte kruin zijn nog de zetels te bespeuren, eens in de rots uitgehouwen, voor rechters die over leven en dood hadden te beslissen; ook vindt men nog de sporen van een rotstrap, die PAULUS moet hebben betreden, toen hij den Areopagus beklom. PAULUS, eens „de overste van de hateren

van JEZUS," de „ontembare Wet-Zeloot," de lasteraar, de vervolger, nu de aanbidder van het Kruis, is door zijn God naar Athene gebracht, om daar de dwaasheid van dat Kruis te verkondigen; en hij heeft het gedaan, zoo rein welsprekend, en met zoo wonderbaren moed, omdat hij geloofde en in dat geloof vaststond op een rots, die van wankelen noch bezwijken weet, maar nog zijn zal als de Areopagus reeds lang is vergaan. PAULUS op den Areopagus! Welk een aanblik! Welk een panorama dat zich hier voor hem ontrolt: ginds de Acropolis met hare heiligdommen en afgodsbeelden; daar aan zijn voet de tempel van THESEUS, tot heden nog bijna ongeschonden bewaard; een weinig verder de tempel van JUPITER, van welk prachtgebouw nog maar enkele zuilen zijn overgebleven, en dan nog zooveel, dat spoorloos verdwenen is; rondom den apostel een schare van nieuwsgierigen, maar onder hen denkers, geleerden, wijsgeeren, gevormd in verschillende scholen, allen zeer begeerig te weten wat deze „klapper" te zeggen heeft. Daar opent hij de lippen en onder eene ademlooze stilte klinkt het op vriendelijken maar indrukwekkenden toon: „Gij mannen van Athene! ik bemerk dat gij alleszins gelijk als godsdienstiger zijt. Want de stad doorgaande en aanschouwende uwe heiligdommen, heb ik ook een altaar gevonden, op hetwelk een opschrift staat: Den Onbekenden God. Dezen dan, dien gij niet kennende dient, verkondig ik ulieden." [1]) Voorwaar, een aanhef den beroemdsten redenaar waardig, maar tevens een woord, dat een licht over Hellas doet rijzen, waarbij alle andere lichten verbleeken, en waarbij te gelijk een nieuwe bladzijde wordt opgeslagen in het geschiedboek van het Koninkrijk Gods. O luistert, mannen van Athene! luistert goed, want hier klinkt eene taal, die ge nog nooit gehoord hebt; hier eene wijsheid, waartoe uwe wijsgeeren nog niet konden opklimmen; hier een Evangelie, waarbij ook gij, mannen van Athene! alleen leven en sterven kunt. — Maar ik moet mij zelf bedwingen om niet verder te gaan; in een reisverhaal is geen plaats voor eene godsdienstige verhandeling; evenwel dit

---

[1]) Hand. 17 : 22 v.v.

eene nog: de afgoden zijn verdwenen en hunne altaren vergruizeld, hunne tempels tot puin vervallen of in een museum van oudheden herschapen, maar wat bleef is het Woord, op den Areopagus verkondigd, de blijde boodschap van het Kruis. De goden en godinnen van de Acropolis zijn voor dat Kruis gevlucht; en oud en jong, rijk en arm werpt zich nu voor den Gekruiste neder, zelfs kroon en schepter worden aan Zijne voeten gelegd. Op het altaar van den onbekenden God wordt de Naam geschreven van JEZUS, den CHRISTUS. Ja, in mijne verbeelding zie ik hoe dat altaar al grooter en grooter is geworden en volgroeid tot een reusachtig berggevaarte, waaruit de steenen zijn gehouwen voor al die Godsgebouwen, die te Athene en in gansch Griekenland in de gevelspits het teeken dragen van het kruis met het rondschrift: „Hemel en aarde mogen voorbijgaan, maar mijne woorden zullen geenszins voorbijgaan." [1])

Woord, waarop wij bouwen,
Daar wij op vertrouwen,
Evangeliewoord!
Bergen mogen wijken,
Gij zult nimmer wijken,
Want gij zijt Gods woord!
Dat ons, Heer!
Den troost dier leer
Geene twijfling ooit ontroove!
Sterk ons in 't geloove!

Op den Areopagus leest men Hand. 17 : 22 v.v.; dáár, op de plaats zelf waar het gesproken is, daar wordt het gezien, genoten, verstaan. 's Zondags ging ik met de Duitsch-Evangelische gemeente op naar de kapel in 's konings paleis, en hoorde een stichtelijk woord over Joh. 16 : 16; ook Koning GEORGE was ter kerk. 's Middags wandelde ik in en buiten de stad in de richting van den Areopagus, die, na den berg der Zaligspreking, de beroemdste kansel der wereld is. Daar zet de Christenleeraar zich neder, doorleeft een geschiedenis van eeuwen en aanschouwt de zegepraal van het Kruis.

[1]) Als in Athene heden ten dage iemand een eed moet afleggen voor den rechter, dan steekt hij de rechterhand omhoog, om God tot getuige der waarheid aan te roepen, maar legt de linker op een opengeslagen Bijbel, en wel bij het woord door PAULUS gesproken op den Areopagus.

’s Maandags hebben wij het oude Stadion bezocht, de renbaan, waar eens 50,000 toeschouwers plaats vonden, terwijl hunne zonen worstelden of in den wedloop voortsnelden, om de eersten te zijn bij den aangewezen paal, en dan een lauwerkrans uit de hand des scheidsrechters te ontvangen; [1]) ook hebben we het Nationale- en het Mycenische museum gezien, beide nog rijk voorzien van voortbrengselen uit den bloeitijd der Helleensche kunst, ofschoon gelijk reeds gezegd de Engelschen veel hebben weggehaald en naar hun groot museum in Londen gebracht. — ’s Middags beklom ik den Lykabettus, een berg van 270 meter. In drie kwartier uurs bereikt men langs een goed pad den top; daar gekomen, wordt de moeite van het klimmen rijkelijk beloond, niet omdat men er een kapel vindt aan den heiligen George gewijd, maar om het uitzicht: men overziet het geheele classieke land. Op den voorgrond liggen Athene, de Acropolis en de Piraeus; in het zuiden de bergen van het Argolische schiereiland en het eiland Hydra; in het zuidoosten de Hymettus en de Pentelikon met zijn marmergroeven; in het noorden het Parnesgebergte; verrukkelijk! Zoo ge in Athene mocht komen, mijn lezer! verzuim dan de beklimming van den Lykabettus niet, [2]) en komt ge weder beneden, sla dan maar te gelijk de straat in die heenleidt naar de tuinen van het koninklijk paleis, eene schepping van Koningin Amalia, welke, den ganschen dag voor het publiek geopend, beplant zijn met alle mogelijke soorten van bloemen en groen. Ik was er in de maand Mei, de rozenmaand, waarin de stad haar feestkleed draagt, de hemel immer blauw is, en de natuur in bruidstooi gehuld. Wat heb ik genoten in die dicht belommerde lanen, en die priëelen van klimop en rozen, bij cypressen en pijnboomen, van bloemen- en citroenengeur. En wat opmerkelijk is? Nergens een boschwachter in de tuinen van dit heerlijk slot, om toezicht te houden, dat

---

[1]) 2 Timoth. 4 : 6—8.

[2]) Deze wandeling dankte ik aan den Heer M. van Dijk, een Nederlander, Secretaris van het uitnemende hotel „Groot-Brittanje.” Hij vergezelde mij op verschillende tochten, en deed mij in korten tijd veel genieten van de heerlijkheid nog overig uit het oude Athene.

geen planten worden beschadigd, of grasperken plat getrapt. Ik zag er zoo veel wandelaars, grooten en kleinen, maar niet één die een tak had afgesneden of een bloem geplukt. De Athener heeft gevoel voor het schoone, een oog voor de natuur, en is net en fatsoenlijk genoeg, om van 's konings goedheid geen misbruik te maken.

Op den volgenden dag werd de academie der wetenschappen bezocht, het prachtigste gebouw thans in Athene te vinden, geheel opgetrokken van Pentelisch marmer. Vóór den ingang stâan twee, buitengewoon groote, marmeren zuilen, waarvan de eene het beeld van APOLLO, de andere dat van MINERVA draagt. En willen we nu tevens het schoonste woonhuis der stad bezoeken, dan wandelen wij naar de nieuwe woning van prof. H. SCHLIEMANN, den bekenden oudheidkundige, die een der museums te Athene met zijn opgravingen uit het oude Troje heeft verrijkt, en ook zelfs eenige vertrekken van zijn huis inrichtte tot een particulier museum van Trojaansche en andere oudheden. Ge weet dat prof. S. helaas! reeds overleden is [1]) op nog jeugdigen leeftijd, maar op beleefd verzoek wordt door de familie steeds gelegenheid gegeven ter bezichtiging eener verzameling van huisraad, versiersels, wapenen, geldstukken, enz. zooals die nergens te vinden is. Terugkeerende naar het hotel, zagen wij een begrafenis voorbijgaan. Wonderlijke gewoonte! Achter de ledige lijkkoets gaan de dragers met het lijk, dat gekleed in trouwkostuum in een open kist ligt, de vrouwen in het wit, de mannen in het zwart, terwijl het deksel van de kist, waarop paarse of lichte bloemen zijn vastgehecht, wordt vooruitgedragen; ieder kan alzoo den doode zien!

---

[1]) Mevr. SCHLIEMANN, geb. KASTRAMENOS, eene echte Grieksche, voor wie geen dag voorbijgaat, zonder iets van HOMERUS gelezen te hebben, laat de opgravingen in Troja voortzetten, echter niet met het gewenschte gevolg. Zij hoopt in Delphi gelukkiger te zijn. In haar huis heeft zij alles gelaten als bij het leven van haar man; ook de prachtige verzameling van oudheden, uit de opgravingen van Troja en Mycenae afkomstig, die zich op de eerste verdieping bevindt, is nog, evenals bij het leven van Dr. SCHLIEMANN voor vreemdelingen ter bezichtiging gesteld. Mocht ge soms het bijzonder voorrecht hebben ook tot de studeerkamer te worden toegelaten, beschouw dan met aandacht den vloer en het plafond, beide beroemd om de gouden platen en bronzen kapellen, die in het houtwerk bevestigd zijn.

Tegen twaalf uur stond een landauer gereed om ons naar Eleusis te brengen; de weg, die zeer goed is, heeft bijna dezelfde richting als de dusgenaamde „heiligen weg," langs welken de Atheners eenmaal 's jaars optogen in groote processie, soms wel dertig duizend menschen, allen met kransen om het hoofd, om deel te nemen aan de Eleusische mysteriën, feesten en plechtigheden ter eere van DEMETER en PERSEPHONE. Hij loopt eerst door een waterrijke vlakte, dan over een heuvel met heerlijk uitzicht op den Piraeus en Athene, tot men komt aan een klooster, gebouwd op dezelfde plaats waar eens een tempel van APOLLO stond. Het klooster is niet groot; de kapel heeft den vorm van een Grieksch kruis; in den koepel is een mozaïek Christusbeeld in zuiver Byzantijnschen stijl aangebracht en in een der zijvleugels twee marmeren sarcophagen, vermoedelijk uit de dertiende eeuw. Spoedig kregen wij, verder rijdende, de bocht van Eleusis in het gezicht en het eiland Salamis, bekend in de historie door de schitterende overwinning die de Grieksche vloot onder THEMISTOCLES op die van XERXES behaalde in het jaar 480 vóór CHRISTUS. Ik herinner mij nog best hoe mijn jongenshart klopte toen ik op het gymnasium te Schiedam las van de heldendaden in dien strijd verricht; — en nu die onvergetelijke plek te zien! .... Niemand die iets van de geschiedenis der oude Grieken weet en Griekenland bezoekt, mag verzuimen dezen rijtoer te maken; het zou een vergrijp zijn tegen de historie en tegen die breede heldenschaar, die hun leven voor het Vaderland waagde.

Maar wij zijn intusschen te Eleusis aangekomen, de oudste en meest gewichtige stad van Attica, thans een ellendig dorp, maar altijd nog merkwaardig door de overblijfselen van den beroemden tempel van DEMETER en de fragmenten der Propyleeën. Ofschoon de eersten niet meer zijn dan eenige stukken van den onderbouw, en de laatsten wanordelijk door elkander liggen, geven zij u toch een duidelijk begrip van den glans van vroegere dagen. In diepe, onderaardsche gangen, natuurlijk voor de mysteriën onmisbaar, kunt ge nog afdalen; of gindsche reuzentrappen opgaan die, in de rots uitgehouwen, waarschijnlijk den toegang tot

een zeer groot huis voor priesters vormden. Ruim een uur doolden wij rond tusschen deze getuigen der oudheid, die nu eens tot bewondering stemmen voor de oud-Grieksche kunst en volharding, maar dan weder tot dankbaarheid, dat die Heidensche mysteriën moesten plaats maken voor Goddelijke openbaring, en waar deze tempel viel, in zijn nabijheid een ander heiligdom verrees, een kerk met het kruis. Ja voorwaar! toen het kruis kwam zijn de goden gevloden; de gekruiste Koning overwon, en zoo moeten deze geschonden kapiteelen en omgeworpen zuilen nog getuigen tot Zijn lof.

De terugtocht was heerlijk; in wondere kleurenpracht goot de avondzon hare schoonheid over de bergen van den Peloponnesus; een purpergloed rustte op de naakte rotsen, en de toppen der langs den weg geplante populieren werden door een zachte koelte bewogen. Aan stof tot gesprekken ontbrak het niet; zoowel DIOGENES als DEMOSTHENES, ALCIBIADES als THEMISTOCLES, SOLON en PERICLES werden herdacht, en SOCRATES, die, mede om zijn minachting voor de Eleusische mysteriën, tot het drinken van den giftbeker veroordeeld werd. Toen wij de stad weder binnenreden, was de lantaarnopsteker bezig zijn nuttig werk te verrichten. De straten zijn in Athene goed verlicht en langs de boulevards bewegen zich, vooral wanneer het over dag zoo warm is geweest, 's avonds de wandelaars in grooten getale. Natuurlijk bleven ook wij, na onzen maaltijd, niet in het hotel, maar begaven ons naar buiten om van de heerlijke koelte te genieten en tevens de stad te zien bij avond. Op die wandeling liep ik een sigarenwinkel binnen van de Nederlandsche firma BOELE & ZOON, liet mijn koker vullen en betaalde met een napoleon. Maar verbeeld u mijne verbazing, toen men mij met nog eenig klein geld drie halve bankbiljetten terug gaf. Op mijn vraag wat dat beduidde, kreeg ik ten antwoord, dat in Griekenland de tien-francs-biljetten mogen worden doorgescheurd, als men maar zorgt dat het nummer ongeschonden blijft en de beide helften zooveel mogelijk gelijk zijn; iedere helft heeft dan een waarde van vijf francs. Vreemde gewoonte, die ik nog nergens aantrof, maar toch wel practisch nut heeft.

Des anderen daags reden mijn vrouw en ik nogmaals naar de Acropolis en brachten op die hoogte een paar uren van den morgen door; 's middags gingen wij per stoomtram naar de badplaats Phalerus, op vijf kwartier afstand van Athene, en 's avonds aan boord van de Aurora, wederom een stoomschip van de Oostenrijksche Lloyd. 't Speet mij dat ons vertrek reeds zoo aanstaande was; zoo gaarne was ik langer gebleven om nog wat meer te zien. 'k Had zoo gaarne de vlakte van Marathon bezocht, den Pentelicon beklommen; maar de plaatsen op de Aurora waren besteld, en daarom in aller ijl de bagage in orde geschikt. De rijtuigen staan gereed; een laatste groet aan Dr. LEACH, predikant te Londen, met wien wij op onze reis door het Heilige Land zoo aangenaam hebben kennis gemaakt en die hier van ons afscheid neemt; het portier dicht . . . . . daar rennen de paarden en stuiven de wolken van zand, en bestoven als molenaars bereiken wij den Piraeus en komen aan boord. Jammer dat de weg zoo stoffig is, want ze is waarlijk schoon; en dan dat vliegen met die rijtuigen! 't Is of een Atheensche koetsier immer van het renperk zijner voorvaderen droomt en zich verplicht acht de paarden te dresseeren, al zou ook het rijtuig ten onderst boven gaan. — Aan boord is groote drukte, alle plaatsen zijn bezet. De zeë is kalm, de maan staat helder aan den hemel; over de verschansing leunende, spreken wij saam van het hoogst belangrijke dat de vervlogen dagen ons te aanschouwen gaven. Nog een laatste blik werd op de Acropolis geslagen en Griekenland, terwijl het al verder uit het oog verdwijnt, bij herhaling gegroet.

Des anderen daags bij goed weder voeren wij langs verschillende eilanden en wijdden alle belangstelling aan de vlakte van Troje, die wij in den namiddag passeerden; omstreeks vijf ure loopen wij de straat der Dardanellen in, den ouden Hellespont. Sterkten en kanonnen van alle zijden! Ik wil gaarne gelooven dat zonder toestemming van het Turksche gouvernement hier geen enkel vreemd schip binnenkomt; ware ik krijgskundige, dan kon ik van wat hier te zien is volop genieten, en zooveel stof verzamelen voor mijn geschrijf, dat de uitgevers van mijn boek mij de beschikking over nog

eenige bladen moesten toestaan; maar nu ik volstrekt geen verstand van militaire zaken heb, zij de mededeeling voldoende, dat beide oevers geducht bewapend zijn en er naar mijne meening niets vijandelijks door kan. O verlichte, negentiende eeuw! Eeuw van vooruitgang en beschaving! Eeuw der revolvergeweren, der mitrailleuses, der getrokken kanonnen en van rookloos kruit! Eeuw, die in uw geboorte-uur met krijgsgeschal werdt begroet en den bloeddoop ontvingt; die onder wapengekletter zijt oud geworden en vergrijsd! God weet, wat vreeselijke krijgsmuziek misschien uw lijkmarsch spelen, en welke de erfenis zijn zal, die gij achterlaat! . . . .

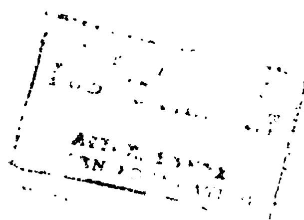
't Was overheerlijk op de campagne van onze stoomboot; aan land zijnde hadden wij gezegd: 't is bladstil, maar op zee spreekt men beter van een watervlak, waarop geen golfje krult, geen rimpel gezien wordt. Onbeweeglijk hing de Oostenrijksche driekleur langs den vlaggestok; achter het schip breidde het water, door de schroef in beweging gebracht, zich uit als een reusachtige pauweveer met oogen en vonken, phosphorische lichten in zilver en goud. De rook uit den schoorsteen steeg lijnrecht omhoog; 't was prachtig weder, en gaarne waren wij nog langer op het dek gebleven, had niet een officier van het schip ons gezegd, dat wij zeer vroeg in den morgen voor Constantinopel zouden zijn en het dus raadzaam was „naar kooi te gaan," wilden wij tijdig bij de hand zijn, om den eersten aanblik op die wereldstad, zoo onbeschrijfelijk schoon, te genieten.

CONSTANTINOPEL.

't Is vijf uur in den morgen. Uit een dunnen nevel, die spoedig voor den adem van den morgenwind verdwijnt, rijzen de eerste minarets en moskeeën op; ja waarlijk, die vaart is schoon! Ook HUMBOLD heeft gezegd, dat hij nooit iets schooners zag. Verlang nu niet van mij, dat ik beschrijven zal wat niet te beschrijven is, en waarvan ieder die de poging waagde, verklaren moest dat de werkelijkheid zijn stoutste schildering te boven ging. Genoeg: een uur later wendde zich het roer, stoomden wij om een landtong, waarop koepels en paleizen verrezen en werd het anker uitgeworpen in den Gouden Hoorn. Aan uwe rechterzijde strekt de Bosphorus zich uit, een zeestraat, wereldberoemd; vóór u Pera, de bovenstad, met Europeesche winkels en straten en hotels, dan Galata, de benedenstad, den overgang makende van het Christelijk op het Mohammedaansch element, en aan uwe linkerhand Stamboel, echt Turksch, maar juist daarom zoo belangrijk. Neen! Zie welke haven ge wilt, niet één is bij deze te vergelijken. — Spoedig lagen langs de zijde van ons schip bootjes en sloepen met naamborden van hotels, en kwamen agenten, die ons zochten te bewegen naar hun hotel, dat natuurlijk altijd het beste en het fraaiste gelegen is, mede te gaan. Op mij hadden die redeneeringen, hoe welsprekend ook, geen invloed, daar ik het Hôtel d'Angleterre als het beste kende en dus bedaard wachtte tot de sloep met de vlag van dien naam zich vertoonde en ons opnam; van de douanen hadden we geen last, een klein drinkgeld en vertoon van den pas, ziedaar alles. Met de onderaardsche draadbaan gingen wij naar het hoogst gelegen gedeelte der stad; in het Hôtel d'Angleterre was alles gereed om ons met een goed ontbijt te verkwikken; en nu spoedig voort, want met de weinige dagen, die wij hier blijven,

INGANG VAN DEN BOSPHORUS. — CONSTANTINOPEL.

moet gewoekerd. Eerst naar den Galatatoren, die op een hoogte van honderd twee en tachtig trappen een omloop heeft met het schoonste uitzicht over den Gouden Hoorn, Stamboel, Scutari, enz. Daar oriënteert men zich; besloten wordt nu eerst naar Scutari te gaan, wijl het weder zoo prachtig is, en een bezoek aan het Engelsche kerkhof te brengen. We dalen daartoe af langs eenige nauwe, vuile straten en komen aan de groote, wereldberoemde brug, die Galata met Stamboel verbindt. Over die brug gaan dagelijks honderd duizend menschen; daar ontmoeten de vertegenwoordigers van de vijf deelen der wereld en belijders van alle godsdiensten elkander. Sta een oogenblik stil en ge ziet den Albanees met zijn geborduurd vest en geplooiden rok; derwischen in hun zwart kleed en met hun hooge, grijze muts; Turksche dames, in zijden japonnen van allerlei kleur, dicht of minder dicht gesluierd, 't zij met of zonder eunuch; soldaten van allerlei wapens; mannen met roode muts en blauwen kaftan en heeren in Parijsch kostuum. Ge ziet ouderdom en jeugd; rijkdom en de diepste armoede; kameelen met verschillende lading en den landauer van een Europeesch rentenier; mannen blootsvoets en vrouwen met roode, gele of blauwe zijden muilen; een welgewapenden Griek of een Jood, zoo al niet te herkennen aan zijn kleeding dan toch aan zijn type, dat hij nooit verliest. — Ge ziet hier de grootste tegenstellingen van ongeluk en geluk, hoogheid en laagheid, ontwikkeling en onnoozelheid, Christendom en Mohammedaansche dweperij. Doch nu niet langer stil gestaan, want de boot ligt gereed. Wij gaan de trap af, de loopplank over, maar zorg dat ge u niet bij vergissing begeeft in het verblijf uitsluitend voor de Turksche vrouwen bestemd, want dat zou u onaangenaamheden kunnen bezorgen. [1]) De overtocht duurt maar enkele minuten; van de rijtuigen die daar gereed staan wordt het beste gehuurd, en nu gaat het langs een straat, zoo slecht, als er zelfs in het Oosten geloof ik geen tweede te vinden

---

[1]) Ofschoon de Turksche vrouwen gesluierd zijn, is zoowel in de tram, als in de havenbootjes, door middel van een gordijn, een compartiment voor haar afgeschoten.

is, naar het grootste kerkhof van Constantinopel. Het is een cypressenwoud van ontzaglijke uitgestrektheid, met vele wegen doorsneden en met boomen van ongewone dikte, in welker kruin duiven nestelen. Steenhouwerswerkplaatsen voor monumenten en grafzerken zijn er in de nabijheid. Van daar rijden wij naar het Engelsche kerkhof, op last van Koningin VICTORIA aangelegd, toen hare troepen de victorie in den Krim-oorlog hadden bevochten. Een obelisk van graniet, op grooten afstand uit zee reeds te zien, rijst uit het midden der graven op. Vervolgens bezoeken wij Bulgurlu, een heuvel van twee-honderd meter, bijna tot aan den top met het rijtuig te bereiken. Als wij het uitzicht genoten hebben, waarvoor men, ik zou haast zeggen, schilder en dichter beiden moet zijn om er den indruk van weer te geven, rijden wij nog drie-kwartier uurs verder naar het oude Chalcedon, in de kerk-geschiedenis bekend wegens het vierde oecumenische concilie, daar gehouden in het jaar 451, waarin de leer van NESTORIUS, die in den Heer maar één natuur erkent, veroordeeld werd. Rijke Mohammedanen en ook Christenen hebben het thans als ontspanningsoord gekozen, en er hunne tuinen aangelegd of villa's gebouwd. Daarop keeren wij terug naar het hotel.

Hadden wij op onze reis over niets te klagen, zelfs aan dit laatste gedeelte was nog eene verrassing verbonden, n. l. deze: dat we juist in Turkije's hoofdstad zijn aangekomen op een Vrijdag, in het midden van de maand Ramadan, de heilige maand. Op dien dag is het voor de Turken groot feest; de moskeeën, en voornamelijk de groote moskee Hagia Sofia, in Nederland verheerlijkt door der dichtren lied, [1]) zijn geheel geïllumineerd, van den koepel tot op de voet-stukken der zuilen. Eene bijzondere verlichting is aangebracht op de minarets en aan verschillende stedelijke of ministerieele gebouwen. 's Avonds om zeven uur reden wij naar de Hagia Sofia. Voor toegang was gezorgd. Onze plaatsen waren uit-muntend; van een galerij overzagen wij de Byzantijnsche basiliek, die bij daglicht schoon, maar in zulk een avonduur nog indrukwekkender is, doordat zich dan wel haar sierlijke

---

[1]) Voornamelijk den zang van Dr. SCHAEPMAN „Aja Sophia."

lijnen en bogen aan uw oog vertoonen maar niet het vuile en bouwvallige wat ieder prachtgebouw, in de handen der Mohammedanen gekomen, ontsiert. De Mohammedaan herstelt niets, laat de kalk van de muren, de steentjes uit het mozaïek van den koepel of de vensterbogen vallen, en denkt er niet aan, hierin te voorzien. Wat zou ik u veel kunnen vertellen van de geschiedenis dezer oorspronkelijke Christen-kathedraal; doch laat mij niet daarmede en evenmin met de beschrijving van dezen trotschen bouw, dit wereldwonder, door de Grieken het aardsche Paradijs, den wagen der cherubijnen, het tweede firmament geheeten, de laatste bladzijden van mijn boek vullen, daar ze in alle handboeken over bouwkunst en in MEIJER's *Reisebücher* breedvoerig te vinden zijn en door EDMONDO DE AMICIS [1]) zoo geestig zijn verhaald. Het zij u genoeg te weten dat bij hare inwijding, den 26sten Dec. 537, Keizer JUSTINIANUS uitriep: „Eere zij God die mij waardig gekeurd heeft, dit werk te volbrengen! O SALOMO, ik heb u overtroffen!" en dat het kruis op haar koepel stond tot in het jaar 1453, toen Constantinopel door MOHAMMED II werd ingenomen. In dat vreeselijk oogenblik zijn duizenden menschen binnen de Hagia Sofia gevlucht, hopende dat men het heiligdom sparen zal; maar in den roes der overwinning niets ontziende, breken de soldaten de deuren open, stormen naar binnen, plunderen en rooven naar hartelust, vergruizelen beelden en altaren, verscheuren misboeken en priesterkleeding, om er het goud van machtig te worden, en maken zich onder het gillen der wanhopigen schuldig aan de gruwelijkste schanddaden en moorden, totdat eensklaps de overwinnaar, omgeven van zijne generaals, te paard en met zijn ijzeren strijdknots in handen, op den drempel van den hoofdingang verschijnt. De trompet klinkt; alles is stil. Alleen het snikken der schreienden, het gekerm der gewonden en het gekreun der stervenden wordt vernomen, als MOHAMMED zich in zijn stijgbeugels opheft, en de Basiliek voor den Islam in bezit neemt, met den uitroep: „Allah is het licht des hemels en der aarde! Allah is groot!"

---

[1]) EDMONDO DE AMICIS: Wat men in Constantinopel te zien krijgt, pag. 180. SALZENBERG: Alt Christliche Baudenkmale von Constantinopel, p. 45 v.v.

Toen ik voor de eerste maal de Hagia Sofia bezocht, vroeg ik mijn gids, mij door den hoofdingang binnen te leiden. In mijn geest zag ik op de ruimte daar voor mij, de galerijen om mij en alle portalen vol van vluchtelingen; ik zag de met ontbloote zwaarden binnendringende Janitsaren; ik hoorde de angstkreten der handenwringende vaders, moeders en kinderen, het hulpgeroep der wanhopenden . . ., ik doorleefde een stuk der historie en dacht bij mij zelf: wat raadselen in het Godsbestuur! Maar toch, de dag zal komen, door de *hoogste* Wijsheid reeds bepaald, dat de Halve Maan wordt weggenomen en weder het Kruis geplant boven de kathedraal aan Hagia Sofia (de *heilige* Wijsheid) gewijd! — De Mohammedanen hebben, zooals ze dat deden met iedere Christenkerk, waarvan ze zich meester maakten, ook het inwendige van deze kathedraal geheel misvormd. Van de hoofdpilaren zijn de ornamenten weggenomen en vervangen door groote, groengeverfde schilden, in ovalen vorm, met Koranspreuken er op; het prachtig mozaïek in den koepel of aan de wanden is in jammerlijk verval; op den bodem liggen matten en tapijten, gansch in strijd met de grondlijnen van het gebouw, schuin in de richting naar Mekka, zoodat de bezoeker een oogenblik denkt dat het geheel scheef staat; vensters zijn gebroken, duiven nestelen zelfs hier en daar op de hoogste galerijen; kortom, de Turken plegen een daad van wandalisme aan dit meesterstuk der oudheid. Als in het voorbijgaan zagen wij nog de Achmed-moskee met hare minarets als reusachtige masten van een even reusachtig schip boven alles uitstekende, en reden vervolgens naar het Hippodroom, de oude renbaan, middelpunt van het Byzantijnsche volksleven. Daar hadden feestspelen plaats, en zochten de wagenmenners elkander door de snelheid hunner rossen den triumf te betwisten; daar was ook de schouwplaats van menigen partijstrijd, hetzij op politiek of kerkelijk gebied, alsmede van menige vreeselijke executie. Verhief ook niet hier CHRYSOSTOMUS zijne stem tegen het klimmend bederf in hof- en volksleven? Wat praal en pracht werd hier ten toon gespreid van de keizerlijke tribune, rustende op vier en twintig zuilen; van de loges der grootwaardigheidsbekleeders

tot zelfs van de zitplaatsen der geringste beambten! Maar van al die pracht is niets meer gebleven dan drie monumenten: de obelisk van THEODOSIUS, door dezen uit Egypte naar Constantinopel overgebracht, een monolith van dertig meter hoogte en door PHARAO THUTMES III in 1600 v. Chr. te Heliopolis opgericht; de bronzen slangenzuil, die eens deel uitmaakte van den gouden drievoet, na den slag bij Platea in den tempel van APOLLO te Delphi geplaatst; en de Byzantische obelisk, vroeger met verguld bronzen platen bedekt, maar welke nu reeds lang verdwenen zijn. Aan het zuideinde van het Hippodroom is het Janitsarenmuseum, eene verzameling van houten poppen, die gekleed zijn als officieren, pages, hovelingen en ministers van vroegeren tijd, en daarom niet van belang ontbloot voor hem, die de oude Turksche geschiedenis bestudeeren wil. Van daar gaan wij door een breede straat naar het Mausoleum van Sultan MAHMOUD, bijgenaamd den Hervormer, omdat door hem verschillende gebruiken zijn ingevoerd, overeenkomende met de beschaving van onzen tijd, en afgeschaft wat in de middeleeuwen thuis hoorde; jammer dat door hem ook niet de strijd tegen de veelwijverij is aangebonden! Door die straat loopt een paardentram, gevaarlijk voor de honden, die in Stamboel niet gewoon zijn in hun rust door iets gestoord of gehinderd te worden. Zij liggen midden op den weg; menschen, rijtuigen, kameelen gaan om hen heen zonder hen aan te roeren, of het moet wel bij ongeluk zijn. In den vollen zin des woords zijn in Stamboel de honden baas op straat; maar de tram, door ijzeren banden beklemd, kan moeilijk voor hen uit den weg gaan; daarom snelt haar een hardlooper vooruit, die de op de rails slapenden wakker maakt en hen zachtkens noodigt vier of vijf stappen verder hun rustplaats te kiezen. Wij zijn in de nabijheid van een onderaardsch verblijf, het reservoir der duizend en één zuilen genaamd. Door een kleine opening daalt men langs een steenen trap af, en bevindt zich dan in eene ruimte, waarvan het gewelf nu nog gedragen wordt door tweehonderd twintig zuilen van twaalf voet; het licht komt van boven door kleine openingen. Thans geheel droog, wordt ze door wevers en spinners als werk-

plaats gebruikt. Doch laat ons maar weder spoedig naar boven gaan, want hier is verder niets bijzonders te zien, en passen wij niet op, dan raken we nog verward in het garen, dat in lange draden overal gespannen is, en zouden alzoo den werklieden schade aanbrengen of misschien zelf met hen in moeite komen. Naar boven dus! En dan eerst naar de verbrande zuil van CONSTANTIJN, een porfier van veertig meter hoogte, die oorspronkelijk het borstbeeld van den grooten Keizer droeg, voorgesteld als APOLLO met het gelaat naar het Oosten, de zon groetende, en die op het oude Forum te Rome te midden van galerijen en triomfbogen opgericht was. Later werd dit monument naar Constantinopel overgebracht en in 1081 door den bliksem getroffen, waardoor het beeld werd weggeslagen en het kapiteel jammerlijk gehavend; door ijzeren banden wordt het geheel nog saamgehouden. Gaan wij nu naar de bazaars, dan werpen wij in het voorbijgaan een blik in de Oud-Byzantijnsche Irene-kerk, (Vrede-kerk) maar, wonderbare grilligheid! de kerk, eens aan den „Vrede" gewijd, is thans een museum van oudheden en een bergplaats van wapens der cavalerie! Dan gaat het door eene groote poort, de Verheven Poort genaamd, van wit en zwart marmer met rijke arabesken, naar de tuinen en pleinen van het Serail, een monsterpaleis zooals ik niet geloof dat er een tweede bestaat. Men heeft er van gezegd: „Hier is een paleis, een vesting en een heiligdom te gelijker tijd; het is een stad in een stad, een prachtige sterkte, bewoond door een volk, bewaakt door een leger, met eene oneindige verscheidenheid van gebouwen, lustwaranden en plaatsen van verschrikking." Hier zijn de bitterste tranen geplengd en de luidruchtigste feesten gevierd; hier zijn godsdienstplechtigheden gehouden en gruwelen gepleegd met het zwaard of met het zijden koord; hier stroomde het goud en werd het marmer der corridors bespat met het bloed van de niets kwaads vermoedende sultanes validés; hier werden sultans gekroond en gekerkerd, samenzweringen gesmeed; hier . . . . Maar genoeg. Wie zal u de geschiedenis van het Serail volkomen verhalen; wie den sluier wegnemen die zooveel geheimzinnigs verbergt, of het einde vertellen van zoo menige Arabische jonkvrouw, binnen

zijne muren opgenomen, „beheerscheresse van het Rijk voor één dag," maar straks met wonden overdekt en weggedragen naar het watergraf van Marmora! — Driemaal was ik in Constantinopel, en driemaal werd ik toegelaten tot de tuinen en pleinen, maar niet tot de schatkamer of andere gebouwen, die van het oude Serail nog bestaan; ik geloof niet dat ik er veel aan verloren heb; maar wel zag ik een reusachtigen plataan, door geen tien menschen te omspannen, en naast dezen twee steenen paaltjes, waarop wie weet hoeveel hoofden afgeslagen zijn; en dat geschiedde in den bloeitijd van het Ottomanische Rijk! — Maar voor wij naar ons hotel terugkeeren, doorwandelen wij toch nog even de bazaars, een doolhof van straten en winkels, doch voor hen die Caïro en Damascus bezochten niet zoo bijzonder. Daarom slechts even een kijkje in den Egyptischen specerijenbazaar, die zijne Oostersche geuren verre om zich heen verspreidt; of in den schoenmakersbazaar, waar u allerlei schoeisel in verschillende kleuren wordt getoond; of in den bazaar der tapijten en borduursels, of van goud- en zilverwerken; alles interessant voor den vreemdeling, maar niet voor den reiziger, die met andere voorname steden van het Oosten reeds heeft kennis gemaakt. — Ik zal ook niet breedvoerig van de plechtigheid verhalen, die iederen Vrijdag plaats heeft, als de Sultan, geëscorteerd door infanterie en cavalerie, zich naar een moskee begeeft om zijn gebed te doen; alleen dit: de Sultan, steeds voor samenzwering beducht, laat nooit vooraf, maar eerst op het laatste oogenblik weten, welke moskee hij voor dien morgen heeft gekozen en welke straten hij door zal gaan; daarheen rennen dan ook, zoodra dit nieuws bekend is, de rijtuigen der vreemdelingen die hem willen zien. Bij mijn eerste verblijf in Constantinopel had ik het geluk met mijn rijtuig juist aan den ingang van de moskee te staan, die door Z. M. voor dien morgen was aangewezen. Ik zag den Sultan, een man, lang en tenger van gestalte, met bleek gelaat en donkeren blik, die geen fierheid maar veeleer zwaarmoedigheid verried; hij was gekleed in een lange, zwarte jas, met roode bies afgezet, en een rooden fez op het hoofd; tegenover hem waren gezeten de groot-vizier en Osman Pacha, de held van Plewna, uit den

Russisch-Turkschen oorlog van '77 wel bekend, beiden in gala-tenue. De godsdienstoefening duurde een half uur; wij wachtten de terugkomst van den Sultan af, hoorden intusschen afschuwelijke muziek, zagen een regiment negers, dat ons in snellen pas voorbijging, en reden vervolgens naar het verblijf der huilende Derwischen. Toen wij er kwamen was de vertooning reeds begonnen, geheel gelijk aan die ik te Caïro bijwoonde, alleen met dit onderscheid, dat, toen het geschreeuw en gebrul geëindigd was, ik moeders zag met zieke kinderen van twee tot tien jaar in de armen. De kleinen, jongens en meisjes, werden naast elkander voorover op den grond gelegd, en beurtelings zette de priester op hen zijne beide voeten, naar het geloof der Mohammedanen een onfeilbaar geneesmiddel. 't Was vreeslijk om aan te zien! Bij de dansende Derwischen merkte ik zulke kunstenarijen niet. — Ook was het mij vergund door toedoen van onzen Nederlandschen gezant, Jhr. Mr. Tets van Goudriaan, een paleis aan den Bosphorus te bezoeken. Met een caïk, een lange, smalle boot, brachten vier roeiers er ons heen. Welk een weelde! Hoeveel schats hier verspild! De verblindende pracht der zalen u te beschrijven is mij onmogelijk, maar als ik u zeg, dat de tuinen zijn aangelegd op verwulven, tegen de helling des bergs gebouwd, zoo iets als de hangende tuinen van Semiramis, en dat de bovenste, de vierde of vijfde, tot een diergaarde is ingericht, dan kunt ge wel eenigszins tot de luxe van het paleis zelf besluiten. En zoo zijn er verschillende paleizen, doch de meeste onbewoond. De spilzucht aan het hof moet onbegrensd zijn, en een vriend, die mij bij die gelegenheid vergezelde, maakte terecht de opmerking, dat het geen wonder is, dat de Sultan soms in geldnood verkeert, en het arme land, daar alles van de belastingschuldigen komen moet, zijn rente niet kan betalen.

Schoon, verrukkelijk is alles in Constantinopel! De Gouden Hoorn, de vaart naar de Zoete wateren van Europa, een uitspanningsoord, waar menig engagement wordt aangeknoopt; de Prinsen-eilanden, een uur stoomens buiten de stad, en bovenal de Bosphorus, omzoomd door villa's en tuinen, steden en sterkten, heuvels met groen en bloemen en

tusschen deze hier en daar een prachtpaleis! Stel het u voor, zooals het mij eens te beurt viel, dat ge uit de Zwarte Zee den Bosphorus binnenkomt; dat ge aan den ingang drie dagen in quarantaine moet blijven en op den vierden dag 's morgens ten zes ure opstoomt door het helderblauwe water onder een prachtigen hemel, toegewuifd door het lachende groen, en dan vóór u de stad met haar koepels en minarets, blinkend wit, schitterend in de morgenzon. Ik heb nooit iets schooners gezien. Maar komt ge in de stad .... En zoo zou ik u nog veel meer kunnen vertellen van verschillende tochten door mij gemaakt, moskeeën door mij bezocht, hoogten door mij beklommen, en dan nog van het nieuw aangelegde Archeologische museum met zijn onlangs te Tyrus gevonden prachtig bewerkte marmeren sarcophaag van ALEXANDER den Grooten [1]) en anderen. Doch mijn bestek gedoogt zulks niet en bovendien, hoeveel is er niet in onze taal, ook in dagblad-feuilletons over de heerlijkheid van Constantinopel geschreven? Zonder het minste gewetensbezwaar kan ik dus eindigen. Na afscheid genomen te hebben van mijn trouwen dragoman, ADOLPH SIBROWER, die mij tot driemaal toe vergezelde en in de bazaars aan mijne vrouw zoo onschatbare diensten bewees, verlieten wij Constantinopel met de Orient-Express, een trein die regelrecht, met kort oponthoud aan enkele hoofdstations, doorloopt over Buda-Pest en Weenen naar Parijs. Slaapwagens, restaurant, alles is uitmuntend. Tot aan de Bulgaarsche grens reist ge onder geleide van eenige Turksche soldaten, en dan tot aan Servië onder dat van Bulgaren, om tegen aanvallen van roovers beveiligd te zijn. Wij passeeren Sofia, eerst door den moedigen ALEXANDER I, nu door prins FERDINAND meer dan vroeger bekend; trekken door prachtige gedeelten van den Balkan en komen eindelijk, na Belgrado gezien te hebben, op Hongaarsch gebied. In Weenen willen wij een paar dagen toeven en dan over Neurenberg naar huis.

---

[1]) Of die sarcophaag werkelijk het stoffelijk overschot van ALEXANDER den Grooten zal bevat hebben is aan ernstige tegenspraak onderhevig; volgens anderen toch zou de vorst te Babylon overleden en zijn lijk in een gouden kist naar Alexandrië zijn overgebracht. Zie pag. 19, aanteek.

Wij zijn afgestapt in het Grand-hôtel Métropole. Mijn reisgezelschap is uitgereden naar het „Prater"; ik zit alleen op mijn kamer, en dwaal in mijn gedachten nog eens rond in het land, dat ik pas verlaten heb, doch waarin mijn geest nog leeft; het land dat in menig opzicht wel kan gezegd worden „woest en ledig" te zijn, maar toch als geen ander land, vol van de heerlijkste herinneringen; het Heilige Land, dat steenachtig, naakt en kaal, de sporen van nood en ellende zich zoo diep ziet ingegroefd, maar toch het middelpunt is der Heilshistorie! Dat land waarom gedurende alle eeuwen gestreden is, waarvoor gebeden is en nog gebeden wordt; dat tranen heeft ingedronken als waterbeken, en toch het land is van Hem, die alle tranen droogt, het land van IMMANUËL. Jerusalem, Bethlehem, Nazareth, Thabor, Galileesche Zee, — ik wandel nog eens door uwe straten, of zit nog eens op uwe bergen in stille gepeinzen verdiept, of beluister het klotsen der golven aan mijn voet. Ik dank God dat ik er zijn mocht. Reeds veel heb ik in de wereld gezien, maar vraagt ge wat ik het liefst van alles nog eens zou zien? Rome of Athene, Napels of Constantinopel? Neen! het liefst Jerusalem en het Heilige Land. 't Is het land van het gemoedsleven, van diepte der ziel; dat zeggen u de lijnen der bergen, de rotsen aan het strand, de velden met steenen bezaaid. In het Heilige Land stralen de sterren helderder dan boven eenig ander land der wereld; op uwe lage heuvels, o Jerusalem! is men dichter bij den hemel dan op den top van den Mont-Blanc. — Niet in Athene, hier konden profeten worden gevormd, kon DAVID zingen; hier alleen is de geboorteplaats van het Psalmboek. In Athene heeft een PLATO gedacht, in Rome een VIRGILIUS gezongen, maar in Jerusalem een JESAJA geprofeteerd, aangeblazen door den Geest Gods. Ja, wat meer zegt: hier in het bijzonder kon God Zich openbaren aan een volk, dat alle volken tot een zegen zijn zou! — Hier de voetstappen van Gods Zoon! — Athene, Rome, Jerusalem, het zijn de drie hoofdsteden der wereld. Op de Acropolis der eerste past een tempel aan PALLAS gewijd; voor de tweede haar Pantheon en Kapitool; maar op Jerusalems naakten heuvel het Kruis! De tempel is in puin; het kapitool een museum van oudheden

geworden; maar het Kruis, het heilsteeken der volken, wordt de wereld doorgedragen; door millioenen bij millioenen gekend en gezegend; en eens zal alle knie zich voor den gekruisten Koning buigen, en alle mond belijden: „Deze is de Koning der koningen, en Heer der heeren!" Gij vraagt mij dus niet, mijn lezer, of ik versterkt ben in mijn geloof; of naar mijne meening dit land het oord kan geweest zijn waar de gewijde gebeurtenissen hebben plaats gehad? Tot antwoord zou ik u verwijzen naar zoo menige bladzijde in mijn boek, ook naar het bovenstaande. Maar ik wil u het getuigenis bijbrengen van een man, die volstrekt ongeloovig met een wetenschappelijk doel Palestina doorreisde. Hoort wat hij zegt: [1]) „Ik ben in alle richtingen het land doorgetrokken, dat het tooneel is der Evangelische verhalen, ik heb Jerusalem, Hebron, Samaria bezocht; bijna op alle plaatsen, die belangrijk zijn in de geschiedenis van Jezus, ben ik geweest. Die geheele geschiedenis, die, op een afstand gezien, schijnt te drijven in een wereld zonder werkelijkheid, kreeg op deze wijze voor mij een gestalte, een bepaaldheid welke mij verbaasde; de treffende overeenkomst tusschen de verhalen en de plaatsen, de bewonderenswaardige harmonie van het hemelsch ideaal met het landschap, dat er als 't ware de lijst van uitmaakt, maakte op mij den indruk eener openbaring. Voor mijn oog vertoonde zich een vijfde Evangelie, geschonden maar nog leesbaar, en van toen af zag ik hier door de verhalen van Mattheus en Marcus, in plaats van een afgetrokken wezen, waarvan men zeggen zou dat het nooit had bestaan, een bewonderenswaardige gedaante leven en zich bewegen!"

Ja, zoo is het! Wat men in de Evangeliën leest, ziet men hier! Aan de Jacobsbron zit men met de Samaritaansche vrouw; op de Galileesche zee vaart men met de jongeren en den Heer! Men doorleeft hier de geheele gewijde historie.

En wat er nu in den loop der eeuwen naar Gods plan van Palestina, het oude Kanaän, het land van Immanuël worden zal? Hoort des Heeren woord: „Want de kinderen

---

[1]) Renan: La vie de Jésus.

Israëls zullen vele dagen blijven zitten zonder koning en zonder vorst, zonder offer en zonder opgericht beeld, en zonder efod en terafim; daarna zullen zich de kinderen Israëls bekeeren, en zoeken den Heer hunnen God en DAVID hunnen koning; en zij zullen vreezende komen tot den Heer en tot Zijne goedheid, in het laatste der dagen." [1]) En wederom: „Over het huis van DAVID, en over de inwoners van Jerusalem zal Ik uitstorten den Geest der genade en der gebeden, en zij zullen Mij aanschouwen, dien zij doorstoken hebben." [2]) En wederom: „Hij zal Zich onzer weder ontfermen; Hij zal onze ongerechtigheden dempen: ja, Gij zult al hunne zonden in de diepten der zee werpen." [3]) Ziedaar een paar schakels uit de gouden keten, die van de eerste heilsbelofte af de geheele Heilige Schrift doorloopt.

O Jerusalem! daar is voor u een toekomst, maar hoe lange nog! Wachter! wat is er van den nacht? En de vrome Jood bidt:

Keer tot ons weder, God der Vaadren!
  Hoor weer naar 't klagen onzer stem,
En wil eerlang Uw volk vergaadren
  In een hersteld Jerusalem! [4])

Bij mijn thuiskomst vond ik, Gode zij dank! alles in de beste orde. Eenige familieleden ontvingen ons recht hartelijk in onze woning.

En hiermede is mijn verhaal geëindigd. Vóór ik de pen neerleg, nog eens: dank aan God, door Wiens goedheid mijne voeten mochten staan in uwe poorten, o Jerusalem! Dank aan God, diè ons zonder eenig letsel deed weerkeeren! Soli Deo Gloria! Door Zijne genade zij het ook in hoogeren zin onze levensleus: Naar Jerusalem!

---

[1]) Hosea 3 : 4, 5.
[2]) Zacharia 12 : 10.
[3]) Micha 7 : 19.
[4]) DA COSTA.

REGISTER

VAN

AANGEHAALDE BIJBELPLAATSEN.

OUDE TESTAMENT.

NIEUWE TESTAMENT.

APOCRIEFE BOEKEN.

INHOUD.

ERRATUM.

Blz. 254, regel 20 v.b. staat: proseliet der poorten, lees: proseliet der poort.

Aanmerking.

De Talmud onderscheid 2 soorten van proselieten, n.l. proselieten der poort of van den voorhof, en proselieten der gerechtigheid of des verbonds.

De eersten namen de voornaamste leerstellingen van Mozes over en hielden de zeven Noachietische geboden, maar traden niet openlijk tot het Jodendom toe. 't Was hun niet veroorloofd verder op het tempelplein te komen dan den voorhof der heidenen.

De anderen die alle leerstukken van het Judaïsme beleden en zich stipt hielden aan alle voorschriften en vormen der eeredienst werden door besnijdenis, doop en offer, de vrouwen alleen door doop en offer, in het verbond opgenomen en deelden in al de rechten en plichten van den geboren Israëliet.

